www.riigikogu.ee/rito

Riigikogu Toimetised

RiTo 18 / 2008

Sisukord

Peatoimetaja veerg
Helle Ruusing – Peataolek 5

I. Essee
Andra Veidemann – Venemaa-elamus 9

II. Poliitiline foorum
MAJANDUSKRIIS
RiTo vestlusring – Globaalne kriis tervendab majandust 23
EUROOPA LIIT
Igor Gräzin – Eurorealismi *déjà vu* 34
SISEJULGEOLEK
Mati Raidma – Gruusia konflikti mittesõjalised õppetunnid 36

III. Põhiseaduslikud institutsioonid
RIIGIKOHTU ANALÜÜSID
Liina Kanger – Kahju hüvitamise nõue riigivastutuse seaduse alusel 41

IV. Uuringud ja arvamused
ÜLDHARIDUS
Viive-Riina Ruus, Imbi Henno, Priit Reiska – Üldhariduse olukorrast hariduse tulevikukujundajatele 51
OTSEDEMOKRAATIA
Ero Liivik – Otsedemokraatia rakendamise võimalustest Eesti riigikorralduses 65
ORGANISEERITUD KURITEGEVUS
Risto Pullat – Kuritegelikud võrgustikud 74
VANEMAHÜVITIS
Mirjam Allik – Vanemahüvitise arvutamine töötamise korral 78
ERAKONDADE TEGEVUS
Priit Kallakas – Noorte kaasamine erakondade tegevusse 2005. aasta kohalike valimiste näitel 86
POLIITILINE KULTUUR
Leif Kalev, Tõnis Saarts, Mari-Liis Jakobson – Eesti poliitiline kultuur: alusväärtused 94
PEREKONNASEADUS
Jüri Kõre – Perekonnaseaduse eelnõu ja ühiskonna areng. Kas suurem kooskõla või kasvav konfliktsus? 107
EUROOPA POLIITIKA
Vahur Made – Eesti Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades 120

V. Kodanikuühiskond ja riigivõim
NAABRIVALVE
Tiina Ristmäe, Lauri Tabur – Julmast kuriteost tugeva kodanikuühenduseni 133
AVATUD RUUMI MEETOD
Mikk Sarv – Avatud ruumi meetod Riigikogu roheliste fraktsiooni töövahendina 140

VI. Parlamendi ajalugu ja rahvusvaheline suhtlus
EESTI VABARIIGI ÜLEMNÕUKOGU
Ülo Nugis – Eesti Vabariigi Ülemnõukogu välispoliitiline tegevus 1990–1992 147
Rein Järlik – Eesti valikud 152

VII. Kirjandus ja andmebaasid
Janne Andresoo – Eesti Rahvusraamatukogu teadus- ja arendustegevusest 159
Piret Viljamaa – Parlamentaarsed uudised 163
Meeli Sõlg – Mitmekülgne USA majandusteadlane Alan B. Krueger 175

VIII. Autoritest 181

IX. Contents in English 189

X. Summaries in English 191

XI. Nimeregister 205

RiTo 18 kunstigalerii
Lola Liivat – Minu vapp (1967, õli, segatehnika, tsement, krunditud papp, 48 x 69,5 cm). Repro: Stanislav Stepaško 7
Lola Liivat – Objekt (1969, õli, kips, puu/vineer, 54,5 x 42,5 cm; Tartu Kunstimuuseum). Repro: Malev Toom 21
Lola Liivat – Sinisele lillele (1969–72, segatehnika, puitkiudplaat, 68 x 42 cm; Matti Miliuse kogu). Repro: Malev Toom 39
Lola Liivat – Võlgu Võrumaale (2007, akrüül, assamblaaž, puitkiudplaat, 100 x 164 cm). Repro: Stanislav Stepaško 49
Lola Liivat – Viskelabidast (Terad sõkaldest) (1996, õli, lõuend, 125,6 x 99,5 cm). Repro: Stanislav Stepaško 131
Lola Liivat – Loits (2003, õli, lõuend, 115 x 149 cm; Vivian Undi kogu). Repro: Stanislav Stepaško 145
Lola Liivat – Uus ärkamisaeg (2002, õli, lõuend, 159,3 x 120 cm). Repro: Stanislav Stepaško 157
Lola Liivat – Keela rõõmu (2007, õli, lõuend, 149,5 x 130). Repro: Stanislav Stepaško 179
Lola Liivat – Vabadusele (2008, segatehnika, lõuend, 150 x 130 cm). Repro: Stanislav Stepaško 187
Lola Liivat – Omapäi (2004, õli, lõuend, 116 x 116 cm; Kärt Lawrence'i kogu). Repro: Stanislav Stepaško 203

Peatoimetaja veerg. Peataolek

Helle Ruusing (RiTo 18), peatoimetaja, Riigikogu Kantselei infotalituse infonõunik (RiTo 19), Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist

Ohumärke maailma majanduse kriisist võis näha juba mitu aastat. Lihtsalt nende jutt, kes sellise kriisi võimalikkusele viitasid, jäeti tähelepanuta. Mugavam ja meeldivam oli loota, et kui paratamatu langusfaas majanduses ka tuleb, siis ei kujune see väga tõsiseks. Nüüd paistavad asjad teisiti. Keegi ei söanda enam ennustada, kui pikalt langus kestab. Pigem ollakse teises äärmuses ning üks negatiivne uudis võimendab teist. Kriis, mis sai alguse usaldamatusest finantssektoris, puudutab väga paljusid. Tänapäeval on inimesed pankadega seotud kas laenude või investeeringute kaudu. Kaotused rahaturul puudutavad paljusid inimesi ja just seetõttu asusid valitsused kiiresti finantssektorit toetama. Nüüdisaja majandus on üleilmastunud, rikastes lääneriikides alanud kriis jõuab paratamatult ka arenguriikidesse ja võib neis põhjustada suuri sotsiaalseid probleeme. Ebastabiilne Hiina oleks juba väga tõsine probleem.

Ilmselt pole maailmas riiki, kus ei vaevataks oma päid küsimusega, mida kriisi ohjamiseks ette võtta. On täiesti selge, et sammud ühes riigis reflekteeruvad teistes riikides ning kriisi süvenedes võib ikkagi juurduda soov aidata eelkõige oma majandust. Mida enam tavaline riigialam tunnetab oma nahal majanduslanguse mõju, seda rohkem hakkab ta valitsuselt nõudma protektsionistlikku käitumist. Poliitikud peavad kõikjal tahes-tahtmata arvestama oma valijate huvidega.

Kõik eespool öeldu kehtib ka Eesti kohta ja puudutab teda. Oleme viimase aasta jooksul tõsiselt vaevelnud võimetuse pärast oma olukorda adekvaatselt hinnata. Majanduskasvu prognoosisid valesti ka sellised autoriteedid nagu rahandusministeerium ja Eesti Pank. Ametis olev koalitsioonivalitsus on maadelnud eelarve kokkupanemisega nagu luik, haug ja vähk kuulsas valmis. Mitu miljardit õieti puudu on, ei tea vist praegugi keegi täpselt ning veel vähem teatakse, kust puuduv osa võtta. Valitsus pole andnud väga selgeid sõnumeid, milliseid meetmeid kriisi süvenedes kavatsetakse kasutada.

Valitsuse ja avaliku sektori suhtes teevad teravat kriitikat ettevõtjad. Samal ajal ei ole ettevõtjad viimaste aastate väga soodsast majanduskliimast hoolimata teinud jätkusuutlikkuse seisukohalt õigeid otsuseid. Majanduskriisi ei lahenda üksnes uus töölepinguseadus või avaliku sektori kokkuhoid, ehkki mõlemad on vajalikud. Ilmselt tuleks poliitikutel lähiajal süsteemsemaid plaane koostada, olgu see siis euro kasutuselevõtmine, paindlik tööturg, haldusreform või muu, mida vajalikuks peetakse. Ka ei maksa unustada, et kõiki plaane tuleb avalikkusele selgitada. Majandus terveneb kriiside läbi ise ning erinevalt ettevõtjatest lasub poliitikutel vastutus riigi toimimise eest.

Hea tahe ja koostöövalmidus võiksid olla märksõnad nii Eestis kui ka väljaspool. Võime teha koostööd ja mitte jääda isolatsiooni. Mitte tekitada asjatuid probleeme rahvusvahelistele organisatsioonidele, mille liige Eesti on. Selles võtmes ei saa me üle ka suhetest Venemaaga. Tahame või mitte, Venemaa jääb meie naabriks. Oma kogemusest Eesti kultuurisaadikuna Moskvas töötades kirjutab Andra Veidemann essees “Venemaa elamus”.

“Mul on ääretult kahju, et Eesti-Vene suhted on läinud nii, nagu nad on läinud. Kõik kultuuriinimesed, kellega kohtusin, tundsid piinlikkust oma riigi poliitikute pärast ja kahetsesid, et kunagi nii tihedalt suhelnud Eesti ja Venemaa loovharitlased on kaotanud üksteist silmapiiril. Võib-olla uued põlvkonnad suudavad ületada ajalootraumad ja erinevad minevikumüüdid ning leiavad ühise keele, kus puuduvad ähvardused ning üksteise allaheitmise ja sõltuvaks tegemise ambitsioonid. Kunstikeeles on ühist ja loovat kõige kergem leida. Ja kui see peaks kunagi õnnestuma, siis märgatakse kindlasti, et

Venemaale on kasulik leida oma loodepiirilt Eesti kujul väikest idüllilist Euroopa nurgakest ja Eestile on Venemaa paljuski paratamatuse sümbol. Geograafilise naabruse ettemääratus on see niigi. Geokultuuriliselt kujutab eesti kultuur vene kultuuri jaoks üleminekupurret läänekristlike mõjudega kultuuri, Eesti poolt vaadatuna on vene kultuur maailmakultuuri avaldumisvõimalusi ja vorme," kirjutab Andra Veidemann.
Seekordsest numbrist leiab lugeja majandusteemalise vestlusringi, milles osalesid Eesti Panga nõukogu esimees Jaan Männik, Tartu Ülikooli majandusprofessor Urmas Varblane, peaministri majandusnõunik Kalev Kukk ja Riigikogu liige Taavi Veskimägi. Riigikohtu nõunik Liina Kanger analüüsib kohtupraktikat kahju hüvitamise nõudes riigivastutuse seaduse alusel. Juttu on poliitilisest kultuurist, üldhariduse olukorrast, otsedemokraatia võimalustest, vanemahüvitise arvutamise korrast, naabrivalvest ja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu tegevusest. Riigikogu liige Igor Gräzin kirjutab eurorealismist, Mati Raidma julgeoleku õppetundidest Gruusia konflikti taustal.
Kindlasti ei tule meile viimased rõõmsad jõulud lähikümnendil. Ajutine peataolek asendub nii või teisiti korrastatusega. Palju selle saavutamise hinnast sõltub mitte ainult riigist ja valitsusest, vaid eelkõige inimese võimest uutes oludes kohaneda.
Tahaksin lugejate tähelepanu juhtida Riigikogu Kantselei korraldatavale August Rei parlamendiuuringu stipendiumi konkursile. Stipendiumi asutamise eesmärk on edendada parlamendialast teadustööd ning see antakse parlamendi-, parlamentarismi- või Eesti parlamentaarsete kogude alase magistri- või doktoritöö kirjutajale. Avalik konkurss stipendiumi taotlemiseks kuulutatakse välja igal aastal hiljemalt 20. juunil üleriigilises ajalehes ja Riigikogu veebilehel.

Venemaa-elamus

Andra Veidemann (RiTo 18), Eesti kultuurinõunik Moskvas 2006–2008

Mis tahes edu saavutamine Eesti-Vene poliitika- ja kultuurisuhetes sõltub kõigepealt hea tahte olemasolust.

Nii kaua kuni hindab põu
au, vabaduse ideaale,
oh seltsimees, kõik hingejõu
me pühendame isamaale.
Me usku murda aeg ei saa:
veel õnnetäht kord tõuseb hele.
Kord unest virgub Venemaa
ja vägivalla rusudele
ka meie nimed märgib ta.

(Aleksander Puškin.
Tšaadajevile, 1818)

Austria kirjaniku ja kunstniku Albert Paris Gütersloh' (1887–1973) novellikogumik "Austria-elamus" (eesti keeles 1972) meenus esimesena, kui mulle meeldiva üllatusena tehti ettepanek kirjutada Riigikogu Toimetistesse essee oma ligi kaks aastat kestnud Eesti kultuurisaadiku (ametlikult: kultuuriministeeriumi kultuurinõunik Eesti Vabariigi suursaatkonnas Vene Föderatsioonis) teenistusest Moskvas.

Nõukogude ajal olin mitu korda käinud Moskvas, kuid ma polnud peatunud seal kauem kui mõni päev; Venemaa teistesse linnadesse ja piirkondadesse polnud mul asja, kui Leningrad ja Sõktõvkar välja arvata. Esimene neist oli Nõukogude ajal paljudele eestlastele teatavasti kultuurilise, aga ka kaubandusliku väljasõidu koht – ikkagi lähim ja seejuures euroopaliku auraga metropol! –, teises, praeguse Komi Vabariigi pealinnas Sõktõvkaris toimus ülemaailmne fennougristide kongress, millel ka minul oli aspirantuuri läbi teinud etnoloogina võimalus osaleda.
Gütersloh' raamat meenus veel seetõttu, et nii suure maa nagu Venemaa ja maailma metropolide esikümnesse kuuluva Moskva kohta ei saagi kahe aasta jooksul kogetu põhjal sedastada enamat kui elamusi. Mind on hämmastanud enesekindlus, millega võetakse õigus panna Venemaale diagnoos, anda hinnanguid ja teha ettekirjutusi, tajumata sealse ühiskonna pulssi ja allhoovusi, nägemata, kui tihedalt on võimusuhted põimunud vene kultuuritüübiga, eriti ortodoksse religioossuse ja vene ühiskonna kujunemisloo eripäraga. Minu kirjutis ei pretendeeri seega ei erakondliku kuuluvuse ega sellest tuleneva suurima lähinaabri suhtes kujundatava hoiaku eksponeerimisele. Ka ei ole see kantud eksperdiambitsioonist, sest liiga tihti olen lugenud eesti meediast ksenofoobseid ja kodukootud Venemaa analüüse. Eriti riivasid need mind Moskvas, kui olin iga päev silmitsi Vene meedia, institutsioonide ja venelaste endiga. Olin tunnistajaks, kui palju lausa ajupesuni ulatuvat propagandistlikku informatsiooni liikus eri kanalites, ajuti tundsin aga piinlikkust, et seesugune ühekülgne ja sisepoliitilist profiiti teeniv diskursus ümbritses ka eestlastele vahendatavat informatsiooni minu enda sünni- ja kodumaal. Kogesin sedagi, et iga mõistapüüdvat sõna, rääkimata heast sõnast Venemaa kohta, tõlgendati pahatihti kas Vene poliitilise propaganda lõksu sattumisena või Eesti riigile ohtliku nn Vene-lembusena.

Taust, teesid ja hüpoteesid

Venemaa kohta on tavaks öelda, et seda maad ja rahvast pole võimalik mõistusega haarata, teda saab uskuda või karta. Kord taksos istudes ja ühe järjekordse ummiku lahendust oodates rääkis taksojuht loo sellest, kuidas läänes püütakse pidevalt Venemaale ettekirjutusi teha, teda nõrgestada ja üle kavaldada. "Aga tulemus on ikka ja alati see, et Venemaa vastab kavaldamisele niisuguse lollusega, milleni nood lääne härrad oma pööraseimaski fantaasias ei küüni," resümeeris taksojuht peaaegu masohhistliku eneseirooniaga oma kodumaa käitumise põhijoone.
Lennart Meri on täheldanud, et taksojuhid on igas riigis kõige informeeritumad isikud. Nende tähelepanekutes olevat rammusat tõde. Aga kõik see on siiski alles sissejuhatus selle riigi ja rahva tundmaõppimiseks. Võib-olla tõesti on Venemaa raskesti mõistetav. Ent elamused, mis minu jaoks käivitusid 2006. aasta septembris ja lõppesid 2008. aasta suvel, võiksid vähemalt avardada mõistetavuse võimalust.
Loomulikult ei asunud ma Eesti kultuuridiplomaadina täitma oma kohuseid valge lehena. Kuulun põlvkonda, kelle teadlikust elust suurem osa kulges Eesti NSV-s. Praeguse Tallinna Inglise Kolledži kasvandikuna olin omandanud üsna vaba orienteerumisvõime inglise keeles, kuid tänu pühendunud vene keele õpetajale saanud sealt kaasa ka piisava vene keele oskuse. Ajaloo-, kitsamalt etnograafiaõpingud Tartu Ülikoolis näitasid kätte, et ajalugu pole siiski põhjuse ja tagajärgede lineaarne kulg, vaid eeskätt mõjuseoste võrgustik, nii nagu seda mõjutusajaloo kontseptsioonis on kirjeldanud Hans-Georg Gadamer (Gadamer 1997, 194; vt ka Tool 2002, 474–481). Mõjutusajalooline teadvus on Gadameri järgi hermeneutiline olukord, mille läbivalgustamine on mitte kunagi täielikult lõpuleviidav ülesanne. Aga see, et mingi olukorra refleksioon pole lõpuleviidav, ei tulene refleksiooni enda puudulikkusest, "vaid on kätketud ajaloolise olemise, mis me oleme, olemuses" (Gadamer 1997a, 197–198). Ehk teisisõnu, ajalugu ei saa lihtsalt väljastpoolt vaadelda. Me kanname endaga kaasas varasemat ajaloomudelit, oma eelarvamusi ja ootuste horisonti. Ülikooliõpingute aegu polnud mul võimalust seletada Gadameri abil seesugust mõistmisele suunatud ajalookäsitust. Söandan siiski väita, et intuitiivselt sellise suhtumise küll omandasin.
See kõik võib tunduda lugejale tagantjärele tarkusena. Liiga tihti on püütud avalikkusele sisendada kitsarinnalist ettekujutust, nagu ei saanuks nõukogulik ülikool seesugust ajalookäsitust õpetada. Ometi pean mitmeid õppejõude meenutama hea sõnaga just sellepärast, et nad õpetasid mõistma ajalugu kui avatud protsessi. Selle tõdemuseta poleks olnud võimalik käsitada kultuuriloo ja etnoste kujunemisega seotud nähtusi. Rahvameditsiinis, mis kujunes mu kitsamaks erialaks, oli kultuurisemiootiline lähenemine väga viljakas – olen seda kasutanud oma tagasihoidlikuks jäänud teadustöös – , hiljem olen mõistnud selle olulisust ka ajaloo käsitlemisel.

Kes on venelased

Venemaa ajalugu õppisin tundma kogu maailmas ajalooteaduse klassikuna tuntud Vassili Kljutševskilt. Kuid tõsi on see, et minu ja paljude mu kaasmaalaste ettekujutust Venemaast ja ta ajaloost mõjutas ning mõjutab ilmselt siiani oluliselt tõik, et eestlaste ajalugu on olnud osa Vene kolonisatsiooni ja imperialismi ajaloost. Allaheidetu ja ohvrina – Põhjasõja järel Vene valduses, 19. sajandi teisel poolel lausvenestamine, seejärel iseseisva riigi, Eesti Vabariigi otsene anastamine ning sellele järgnenud repressioonid, massiküüditamised, vaimne diskrimineerimine 1940. aastatel ning eestlaste rahvuskehandit ohustav totaalne migratsioon 1950. aastail – on meil olnud raske mõista Vene ekspansionismi nö gnoseoloogilisi juuri, mille üle arutleb Philip Longworth tähelepanuväärses ja säravalt kirjutatud raamatus "Vene impeeriumid".
Peatükis "Kes on venelased?" viitab ta ühe määravaima tegurina Venemaa geograafilisele ja klimaatilisele asendile. "Mitte ainult kliima ei ilmuta kalduvust äärmustesse, see

iseloomustab ka aastaaegu," kirjutab Long¬worth (Longworth 2007, 36). Kui Euroopa lääneosas saabub kevad märtsis ja talumehed saavad põldudel toimetada detsembrini, siis Venemaal tundub, nagu poleks jääaeg veel lõppenudki: vegetatsiooniperiood ulatub seal vaevalt viie kuuni. Sellised tingimused on avaldanud suurt mõju Venemaa ja venelaste arengule. Need on Longworthi meelest mõjutanud venelaste temperamenti ja koguni Venemaa institutsioonide loomust. Näiteks nõudvat lühike vegetatsiooniperiood väga kiiret külvi- ja koristusaega, mis omakorda soodustas põllumeeste vastastikuse sõltuvuse süvenemist ja isegi ressursside ühiskasutust. Just sellest võrsus ja funktsioneerib tänini läänlastele nii raskesti mõistetav vene kogukondlikkus, valmisolek tuua enda huvid ohvriks ühistele huvidele ning individuaalsuse kui kogukonda lõhestava ja ellujäämise seisukohast riski kujutava käitumise kohati põlguseni arenev võõristus (Longworth 2007, 36–37). Huvitava lisanduse sellele klimatoloogilisele mõjurile leidsin Vladimir Sergejevi ja David Vseviovi kapitaalsest Venemaa ajaloo ülevaatest. Nimelt soodustasid Vene riigi ääretud alad üha uute maade kasutuselevõttu ning ekstensiivsete maaharimisviiside rakendamist. "Nii jäi vene inimestes lõplikult kinnistumata tihe seos maaga [erinevalt näiteks eesti talupoegadest, kelle kogu eksistents seostus ühelt poolt kinnistatusega maa külge ja teiselt poolt maaga kui vabaduse, s.t peremeheks oleku eeltingimusega – minu märkus A.V.], püsiva elupaigaga, mis väljendus ka nende alatises valmisolekus rännata." (Sergejev, Vseviov 2002, 15.)
Viidates Moskva ülikooli professori Leonid Milovi seisukohale, möönab Longworth, et "vähesed ülejäägid soodustasid ülikute võimu laienemist suurema ala ja rohkemate talupoegade üle, mis omakorda võimaldas neil sissetulekuid suurendada" (Longworth 2007, 37). Vene laienemistendentsi juured seisnevatki selles, et võim, mida läbi ajaloo kehtestati nii vene talupoegade kui ka teiste rahvaste suhtes vägivallaga, ammutas oma ressursid ulatuslikult territooriumilt. Seesuguse territooriumi haldamine osutus aga võimatuks autokraatiata, seetõttu kaldubki vene võimumehhanism mitmekordsetest hierarhiatest läbipõimunud autokraatiale (Longworth 2007, 37).

Pärast impeeriumi kokkuvarisemist

Vene imperialismi fataalsest iseloomust tuleneb ka see, et pärast keskvõimu ümber kontsentriliselt ja topeltidentiteediga (etnilis-rahvuslik ja nõukogude identiteet) konstrueeritud (Castells 1997, 35) Nõukogude impeeriumi kokkuvarisemist – mida Vladimir Putin on nimetanud 20. sajandi kõige suuremaks geopoliitiliseks katastroofiks – hakkas Venemaa 1990. aastate algul otsima nii enesemääratlemise uusi vorme kui ka rahvusvahelist positsiooni. Kuid juba siis ilmnesid tendentsid, mis lubasid Daniel Yerginil ja Thane Gustafsonil raamatus "Russia 2010" prognoosida, et Venemaa hakkab võitlema selle nimel, et kopeerida 1917. aasta revolutsiooni eelset imperiaalset mudelit. Tema esmasteks ressurssideks selles võitluses kujunevad geograafiline asend – suurim territoriaalne üksus ida ja lääne vahel (totaalne marginaalsus ehk vahepealsus ja totaalne üleminekuruum koos sellest tulenevate sisemiste ja väliste väljakutsete, pingete ja kollisioonidega, kui selliselt tohiksin omalt poolt iseloomustada Venemaa asendit) – ja tohutud loodusressursid (Yergin, Gustafson 1994, 241). 21. sajandi algul peamegi tunnistama selle prognoosi täitumist. Yergini ja Gustafsoni analüüs näib olevat märki tabanud ka selle prognoosimisel, et Venemaa taotlus pole saada ülivõimuks, ehkki tema pidevalt täiustatavat militaarset võimekust ei saa selle eeldusena alahinnata, vaid ta tahab olla "regionaalne mängija" (Yergin, Gustafson 1994, 240). Just see esitab Eestile erilise väljakutse, mida Eesti-Vene suhetes ei saa kuidagi ignoreerida. Teisisõnu, nii nagu ma senistest Venemaa mineviku- ja tulevikuarenguid käsitlevatest allikatest olen lugenud ja mõistnud, on kujunenud keskseks küsimuseks Eesti subjektsuse kindlustamine neis nö regionaalsetes mõju- ja ülevõimumängudes. Subjektsus ei tähenda siin rahvusvahelise subjektiga kaasnevaid õigusi, mille rikkumise minimeerimiseks püüdis Eesti saavutada ja saavutaski kiire liitumise lääne kollektiivse turvalisuse struktuuridega. See on

enesestmõistetav. Subjektsus (või identiteedikindlus) on aga seotud kollektiivse (ühiskondliku, riikliku) eneseteadvusega, oma koha kindlaksmääramise ja tajumisega ning suhestamisega teise. Kuigi see kuulub juba tagapool esitatavate järelduste hulka, millele sain kinnitust oma Venemaa missioonilt, väidan juba siin, et 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate algul Eestis nii laialt levinud kujutlused, nagu võiks Eesti tulevikus olla sild lääne ja ida vahel, olid määratud läbikukkumisele just seetõttu, et Venemaa arenes regionaalse domineerimise suunas, Eesti aga ei leidnud sellele oma traumaatilise mineviku, aga ka kolmandiku riigi populatsioonist moodustava venekeelse rahvaosa tõttu adekvaatset "vastumängu". Ometi, nagu võib lugeda Renald Simonjani usaldusväärsest uurimusest "Venemaa ja Balti riigid", paistsid just eestlased ja teised baltlased silma regionaalsete sidemete edendamisel ja nende ärakasutamisel oma autonoomia suurendamiseks nii Vene impeeriumis enne 1917. aasta revolutsiooni kui ka Nõukogude aja hiliskümnendeil: Balti ühiskond (avalikkus ja poliitiline eliit) realiseeris intensiivselt optimaalsete retseptide otsinguid Nõukogude Liidu föderatiivsete sidemete arenguks (Simonjan 2005, 65). Näib siiski, et selline regionaalne mänguväli, kus vastamisi seisavad erinevad tsivilisatsiooniteadvused, võib mingi aja pärast normaliseeruda, mis tähendab aga seda, et Eesti ei rõhuta oma "tagasipöördumist läände", mida Venemaa tõlgendab ärapöördumisena tema n-ö põliselt mänguväljalt. Teiselt poolt eeldaks see aga Venemaa loobumist mängimast Eestile ja teistele Balti riikidele kui Euroopa Liidu "probleemitekitajatele" (Kononenko 2006, 83), mida, tunnistagem taas kord, me oma erilise asendi ja ajalookogemuse tõttu Euroopale oleme olnud.

Kahe tsivilisatsiooni piirialal

Selline on olnud siinkirjutaja Venemaa-teadmise taust kõige üldisemal kujul. Kuid oma missiooni ei alustanud ma Vene-eksperdina. Minu eelnev poliitiline tegevus oli suunatud Eestis tasakaalu otsingutele majanduse ja ühiskonna arengu vahel ning erinevate sotsiaalsete gruppide suhetes. Siinkohal meenutan oma Riigikogu liikme perioodi 1992–1996, sellele järgnenud tööd Euroopa asjade ja rahvastikuministrina, Vabariigi Presidendi Arnold Rüütli nõunikuna ning Ühiskondliku Leppe Sihtasutuse juhatajana. Kõik see oli andnud mulle piisava kogemuse nii rahvusvahelises suhtlemises kui ka keskteede ja kompromisside otsingutes sotsiaalsete probleemide lahendamisel. Ja ehkki kogu mu senine poliitiline karjäär on mind harinud nii juriidiliselt, sotsiaalselt kui ka politoloogiliselt, olen jäänud oma elutunnetusliku põhja poolest *homo culturalis*'eks. Mul on olnud nii ehk kergem tunnistada, et mitte ainult Eesti-Vene suhetes, vaid Eesti ja Euroopa ning Eesti ja ülejäänud maailma vahelistes suhetes kujutab eesti kultuuri heterogeensus ja samal ajal selge omapära meie identiteedi määratlemisel üht tugevamat argumenti. Rahvuseks kujunesid eestlased kõigepealt kultuurilise iseseisvuse saavutamise kaudu, jäädes samal ajal avatuks erisuunalistele mõjutustele. Eesti kultuuriloolased on olnud selles küsimuses üsna üksmeelsed. 20. sajandi alguse autonoomiapürgimusteni ja sellele järgnenud riikliku suveräänsuse taotlemiseni domineeris eesti haritlaskonnas "teatav riiklik Eesti-Vene ühisidentsus, millel oli poliitilis-riiklik, mitte keelelis-kultuuriline mõõde. Kultuurirahvuslaste arvates ei muutnud riiklik kuuluvus kuigipalju rahvuse kui suveräänse kultuurivormi eksistentsi" (Karjahärm 1998, 300). Tähtsa kultuuritegurina tuleb arvestada seda, et isegi Vene impeeriumis avanes Eesti itta, kuid jäi avatuks ka läände. Eesti kultuuriloos on tavatsetud rõhutada läänesuunalist mõjuringi. 20. sajandi alguse kultuuriplahvatus toimus tõesti "Noor-Eesti" loosungi "Olgem eestlased, aga saagem eurooplasteks!" all. Ometi tuli Euroopa Eestisse ka Venemaa kaudu, kuivõrd kõige enam mõjutas Baltimaid Peterburi, mis rahvusvahelise linna ja keskusena importis läänest, peamiselt Saksamaalt, tehnoloogilist, militaarset, teaduslikku ja kunstikultuuri, mida ta absorbeeris ja seejärel levitas ümberkaudsetele aladele (Karjahärm 1998, 299). Peterburi rolli eesti haritlaskonna eri kihtide (vaimulike, muusikute, kunstnike, inseneride, arstide, sõjaväelaste) kujunemisel on põhjalikult uurinud ajaloodoktor Raimo

Pullat. Tuleb nõustuda tema järeldustega, et “eesti haritlased, kes olid noorena Peterburi poole vaadanud ja sinna õppima läinud suurte lootuste ja ootustega, ei pidanud pettuma. /… / Peterburis hariduse saanud eesti tsiviil- ja sõjaväeline haritlaskond moodustas olulise täienduse kujunevale eesti haritlaskonnale ja oli iseseisva Eesti Vabariigi tekkimise üks tähtsaid eeldusi” (Pullat 2004, 312). Kuid ka Eesti oli kultuurisild paljudele vene kirjanikele, kunstnikele ja muusikuile. Meenutagem, et 1820.–1830. aastail oli Tartu (Dorpat) ligitõmbav kultuurikeskus, millele järgmistel kümnenditel lisandus Tallinn (Revel) (Issakov 2001, 12, 15). Eestis elanud vene luulemodernismi pioneere Igor Severjanin vormistas oma poeetilise suhte Eestisse neoromantilises vaimus Skandaks (Issakov 2001, 34). Eesti-Vene tihe kultuurivahetus langes 20. sajandi alguskümnendeile. Vene sümbolismi mõju eesti kirjandusele on üldtuntud, nagu on teada näiteks Dostojevski mõju Tammsaare “Tõele ja õigusele”. Kogu Eesti-Vene kultuurivahetuse ajaloo jälgimine ei kuulu essee eesmärkide hulka mitte ainult selle ulatuslikkuse tõttu, vaid paraku pole selle kohta ka erikäsitlusi.
On ilmne, et eesti kultuuri tekkimine ja areng kahe tsivilisatsiooni piirialal ühelt poolt kiirendab kultuuri innovaatiliste protsesside omaksvõttu, sest semiosfääri piirialal toimuvad semiootilised (märgitähenduslikud) protsessid kiiremini kui selle keskmes (Lotman 1999, 16), teiselt poolt leiab aset võitlus piiri valdamise pärast selle muutmiseks ükskeelseks.

Hea tahte missioon

Võtnud vastu väljakutse esindada ja vahendada eesti kultuuri Venemaal, olin teadlik riskidest, ajaloolistest painetest ja võimalustest, mida Eesti-Vene suhted poliitilisel ja kultuuriväljal endast kujutavad. Ma teadsin, et mingigi edu saavutamine sõltub kõigepealt hea tahte olemasolust. Kui diplomaatias räägitakse hea tahte visiitidest ja seda kinnitavatest protokollidest, siis võin öelda oma lähetuse kohta: see oli hea tahte missioon.
Minu tööperioodil Eesti kultuurisaadikuna Moskvas on oma eellugu. Kultuuriministeerium üritas seda kohta Eesti Vabariigi Moskva saatkonnas mehitada juba neli aastat tagasi. 2004. aasta märtsis võitis kultuuriesindaja avaliku konkursi Ivi Eenmaa, kes paraku ei saanud Vene viisat. 2005. aastal enam avalikku konkurssi ei tehtud, mis ei tähendanud aga seda, nagu poleks ministeerium igakülgselt maad kuulanud ja kandidatuure vaaginud. Nagu hiljem selgus, sondeeris ta pinda võimalikule uuele kandidaadile ülepea viisat saada tolleks ajaks aina komplitseeruvate Eesti-Vene suhete taustal. Meenutagem, et 18. mail 2005 andsid Moskvas oma allkirja juba 1996. aastal parafeeritud Eesti-Vene piirilepingule Eesti välisminister Urmas Paet ja Venemaa välisminister Sergei Lavrov. “Kindlasti aitab see samm edendada Eesti ja Venemaa kahepoolseid suhteid,” kinnitas Paet Eesti avalikkusele. “Samuti on see teetähiseks Euroopa Liidu ja Venemaa strateegiliste partnerlussuhete arengus.” Nii see paraku ei läinud. Piirileping vajas mõlema riigi parlamendi heakskiitu.
Kuid Riigikogu viis fraktsiooni (Res Publica, Keskerakond, Reformierakond, Rahvaliit ja sotsiaaldemokraadid) esitasid 16. juunil 2005 Eesti-Vene piirilepingute ratifitseerimise eelnõusse ühise ettepaneku preambuli muutmiseks. Res Publica algatatud ettepaneku kohaselt märgiti preambulis, et Riigikogu lähtub piirilepinguid ratifitseerides 1918. aasta 24. veebruaril välja kuulutatud Eesti Vabariigi õiguslikust järjepidevusest, nii nagu see on sätestatud põhiseaduses, Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsuses 20. augustist 1991 “Eesti riiklikust iseseisvusest” ja Riigikogu deklaratsioonis 7. oktoobrist 1992 “Põhiseadusliku riigikorra taastamisest”. Isamaaliidu ettepanekul lisati preambulisse märge selle kohta, et Eesti Vabariik oli aastatel 1940–1991 õigusvastaselt okupeeritud ja annekteeritud. 20. juunil ratifitseeris Riigikogu oma erakorralisel istungil Eesti-Vene piirilepped. Eesti president kuulutas seaduse välja kaks päeva hiljem. Seepeale teatas Venemaa välisministeerium 22. juunil, et ei pea võimalikuks algatada Eesti-Vene piirilepingute

ratifitseerimist Riigiduumas, sest nende lepingute ratifitseerimisotsus Eesti Riigikogus "sisaldab vastuvõetamatuid sätteid". Vene poolt ärritas Nõukogude võimu all oleku aega okupatsiooniks nimetamine ning viited 1920. aasta Tartu rahulepingule, ülemnõukogu otsusele 20. augustist 1991 ja Riigikogu deklaratsioonile "Põhiseadusliku riigikorra taastamisest" 7. oktoobrist 1992. Moskva kinnitusel tähendasid lisa-klauslid sisuliselt, et Eestil on õigus ka edaspidi Venemaale territoriaalseid nõudmisi esitada.
Kirjeldasin seda episoodi nii pikalt, et osutada kontekstile, millele siinkirjutaja angažeerimine diplomaatiliseks tööks Moskvas sattus. Tagantjärele toimunut hinnates võib öelda, et sellega mitte ainult ei külmutatud Eesti-Vene suhete edaspidine normaliseerumine, vaid see juhatas sisse 2007. aastal Tallinnas aprillisündmustega kulmineerunud Eesti-Vene suhete kriisi. Ettepaneku tulla kultuuriministeeriumi tööle ja asuda kultuuriatašeeks Moskvas tegi mulle toonane kultuuriminister Raivo Palmaru 2005. aasta septembris. Kuid kuna välisteenistuse seaduse kohaselt oli lõplik otsus kultuuriesindaja läkitamise kohta välisministeeriumi atesteerimiskomisjoni käes – nii mulle vähemalt kinnitati –, venis kogu protsess koos diplomaatilise viisa saamisega 2006. aasta hiliskevadesse.

Neli prioriteeti

Kultuuriministeeriumi teenistusse asusin 1. augustil 2006. aastal. 24. augustil kiitis valitsus rahaeraldise valitsuse reservist atašee kulude katteks ning teatas, et kultuuriesindaja saatmiseks Moskvasse 1. septembrist 2006 oli saadud vajalik nõusolek Vene Föderatsioonilt. 20. septembril istusin Tallinna–Moskva rongi, kaasas neli kohvrit esmavajalikuga ning perroonil saatjaiks lahkumispisarates tütar ja murelik abikaasa, et vastu minna – ma ei häbene siin tunnistada – tühjusele, mida iga algus endas sisaldab, pealegi seesugune algus, kus puuduvad eelkäijad, kus pead ise oma tööd kavandama ja selle täitmise eest vastutama, kus tuleb õppida raamatupidamislikke oskusi ning olla sageli varustaja ja tehniline sekretär.
Asi on selles – ja see selgus kohe –, et kuigi sise-, kaitse- ja kultuuriministeerium saadavad oma valdkonna esindajaid või nõunikke välisteenistusse, on nad välisministeeriumi suhtes rentnikud. Sihtriigis alluvad nad teenistuslikult suursaadikule, kuid on finantssuhtes oma lähetajaga ja tema ees ka aruandekohuslased. Töökorralduslikult on see üpris ebamugav positsioon, sest kogu austuses Eesti riigi ja selle institutsioonide vastu on erialanõunikud siiski süsteemivälised. Nad ei ole karjääridiplomaadid, seega on nad n-ö omade seas võõrad. Nad ei saa apelleerida kogu teenistuslikule ette- ja järelhooldele, mida välisteenistuse seadus välisministeeriumi lähetuses olevatele töötajatele võimaldab.
Esimese külma duši osaliseks sain, kui mulle mõista anti, et saatkonna külaliskorterit saan kasutada lühikest aega. Nii tuligi jalad rakkus joostes üürimiseks sobilik korter leida. Ainult Moskva metroos tõugelnud, igavikuna tunduva aja trolle ja busse oodanud, mööda põiktänavate lõputut rägastikku ekselnud inimene teab, mida see tähendab. See oli mu esimene Venemaa-elamus: kõik sõltub lõpuks tutvustest, sissetöötatud usalduslike ja isiklike suhete võrgustikust. Mulle korteri vahendanud maakler oli spetsialiseerunud diplomaatidele elamispinna vahendamisele – üks teine diplomaat lihtsalt "pärandas" ta minuga tegelema. Esimene korter Tverskajal Valgevene vaksali läheduses oli tänavamürast liialt haavatav (Moskva kuulub metropolide hulka, mis piltlikult öeldes kunagi ei maga!) ja kaugel saatkonnast, kuhu trollide ja bussidega sõitmine võttis iga päev poolteist tundi, kuigi vahemaa oli kaks kilomeetrit. Teine korter asus veerandtunnise jalgsikõnni kaugusel Brjussovi põiktänaval.
Kuid minu asi pole siinkohal kommenteerida saatkonna õhustikku ja töökorraldust ministeeriumides ning subordinatsioone, ehkki bürokraatlik lisakoormus ja pidev võõra paluja tunne ei võimaldanud mul pühenduda sel määral sisulisele tegevusele, nagu olin kujutlenud.
Olin paika pannud oma missiooni neli prioriteeti. Esimesena loomulikult Eesti ja

Venemaa kahepoolsed kultuurisuhted – kõik see, mis seostus kultuuriesindaja põhifunktsiooniga. Teiseks oluliseks valdkonnaks seadsin Venemaa ja Euroopa Liidu kultuurisuhted, mis tegelikkuses osutusid märksa komplitseeritumaks, kui arvata võis, sest Euroopa Liidus puudub ühtne kultuuripoliitika. Kolmandaks prioriteediks seadsin eestlaste suhted rahvuskaaslastega Venemaal. Ning kõige lõpuks tuli tegelda soome-ugri suhete vahendamisega.

Kultuuriesindaja "oravaratas"

Selleks, et lugejal tekiks mingi ettekujutus Moskvas tegutsenud kultuuriesindaja "oravarattast", kuhu sisenesin kohe pärast saabumist ning mis eri tempos ja erinevate ürituste jadana, kuid tüpoloogiliselt samamoodi kestis kõik need kaks aastat, panen järgnevalt kirja valiku päevikumärkmeid 2006. aasta lõpukuudest.
30. september. Algab kurnav kirja- ja telefonikõnede vahetus, mis puudutab nelja noore eesti graafiku esinemist Leedu kultuuriinstituudi korraldatud triennaalil Moskvas. Kes maksab nende elamis- ja sõidukulud? Välisministeeriumi kultuuribüroo soovitab neil pöörduda minu poole. Kümme päeva enne näituse avamist on aga keeruline toetavatkureerivat institutsiooni vahendada. Pikk diskussioon lõpeb novembri keskpaigas, kui otsustan kunstnike piletid kultuuriatašeele eraldatud summadest kinni maksta. Näitus võetakse vastu kiidusõnadega.
10. oktoober. Eesti esimest sõjajärgset kultuuriatašeed Venemaal (s.t mind) tutvustav saatkonna vastuvõtt koos Georg Otsa filmi võttegrupi tutvustamisega. Sõlmin tööalased kontaktid vastuvõtule saabunud Euroopa Liidu liikmesriikide kultuuridiplomaatide ja Vene kultuuriametkondade esindajate vahel.
23. oktoober. Näituse ja ümarlaudade sarja "Läbi piiride: vene sõna Eesti, Läti ja Leedu teaduses ja kirjanduses" avamine ja pidulik vastuvõtt, mille korraldamisest paari nädala vältel osa võtan. Selle eest pälvin esimese tänukirja.
27. oktoober. Osalen kinoteatri Tallinn 40. sünnipäeva pidustustel Moskva Edela ringkonnas. Kinoteater Tallinn tegutseb juba 40 aastat, samas hoones töötab restoran ja baar Vana Toomas. Pidupäevakõnedes meenutati hea sõnaga kultuurisidemeid Eestiga. Ka mina esinesin väikese tervituskõne ja koostöösoovidega.
2. november. Visiit Moskva Edela ringkonda. Mind võtab vastu Moskva linnavalitsuse selle ringkonna kultuurikomitee esindaja ning ühtlasi ringkonna kultuurivalitsuse juhataja Nina Nikolajevna Bazarova. Visiidi käigus tutvustab ta mulle kahte raamatukogu, seejärel külastame väikest kultuurikeskust, kus on väike saal ja kunstigalerii. Galerii direktoril on olnud omal ajal väga tihedad sidemed Eestiga, ennekõike bibliograafidega, kes ta ka ise hariduselt on. Ta väljendab siirast soovi, et tema galeriisse tuleks oma näitustega eesti kunstnikke, fotograafe jpt. Omaette elamuseks kujuneb laste kunstigalerii Izopark külastamine. Tegemist on rahvusvaheliselt tuntud laste kunsti keskusega, sest galerii juures tegutsevate stuudiote õpilased on edukalt esinenud rahvusvahelistel näitustel. Galerii direktor ja kunstiõpetaja Aleksei Orlovski kinkis mulle raamatu oma õpilaste tööde reproduktsioonidega ning avaldas soovi teha koostööd mõne Eesti lastekunstikooliga ja esineda näitusega mõnes Eesti linnas. Ringkäigu lõpetasime kuulsa filmirežissööri Eldar Rjazanovi keskuse külastamisega. Hilisel lõunasöögil Nina Bazarovaga rõhutati, et nende ringkond on huvitatud kultuuri- ja hariduskoostööst Eesti ja Tallinna linnaga, selleks oodatakse meie poolt konkreetseid ettepanekuid nii ürituste kui ka nende tarvis kavandatava eelarve osas.
3. november. Osalen Mihhail Bulgakovi kortermuuseumis toimunud Irina Belobrovtseva ja Svetlana Kuljuse uurimuse "Bulgakovi romaani "Meister ja Margarita" kommentaarid" presentatsioonil. Kokkutulnud avaldasid heameelt, et Eestis jätkub huvi Bulgakovi loomingu vastu ning meenutasid, et nii mõnedki tema teosed nägid esimest korda trükivalgust Eestis. Koostasin selleks puhuks väikese annotatsiooni Bulgakovi romaani vastuvõtust Eestis, mille ka ette kandsin.

10. november. Korraldan Moskva esinduslikumas kohvikus Puškin töölõunasöögi Moskva linnavalitsuse kultuurikomitee aseesinaisele Anna Semjonovna Popovale ja organisatsiooni *International Centre of Culture* asedirektorile Ilja Reizisele. Viimase sõnade kohaselt jagab Anna Popova linnavalitsuses Moskva kultuuriraha. Oleme põhimõtteliselt kokku leppinud, et arendame koostööd.
10. november. Osalen Väikese Teatri 250 aasta juubeli festivalil. Mängitakse Andrus Kivirähki "Eesti matust". Etenduse eel esinevad pidulike sissejuhatavate sõnavõttudega Väikese Teatri näitleja Vitali Konjajev, Eesti Draamateatri kunstiline juht Priit Pedajas ja mina. Pärast publiku poolt väga hästi vastuvõetud etendust (etenduse lõppedes kõlasid saalist mitmel korral hüüded "Braavo!") korraldas Eesti kultuuriministeerium minu vahendusel näitlejatele ja kutsutud külalistele väikese vastuvõtu.
22. november. Visiit Moskva Väliskirjanduse Raamatukokku, mille ajendiks oli raamatukogu palve saada oma fondidesse professor Sergei Issakovi kaks raamatut. Korraldan raamatute jõudmise Moskvasse. Raamatute üleandmisel vestlesin seal Jevgenija Rossinskaja ja Karina Dmitrijevaga. Viimane on osakonna *International Information and Documents. Centre on the Problems of Removed Cultural Valuables*juhataja. Mulle korraldati pikk ekskursioon, rääkisime plaanidest. Üks neist puudutas Tartu Ülikooli varade kataloogi presentatsiooni, teine projekti "Lotman", mille käigus kavatsetakse raamatukogu fuajeesse asetada Juri Lotmani büst.
24.–25. november. Viibin koos peakonsul Kerli Veskiga Sotšis ja Punasel Lagedal. Uurin kohaliku eesti kogukonna esimehelt Ugo Reiljanilt Tammsaare majamuuseumi põhjal Eesti kultuurikeskuse loomise võimalusi.
28. november. Aitan vahendada kultuurkapitali toel väljaantud venekeelsete raamatute, sealhulgas kirjastuste Aleksandra ja KPD raamatute esitlust Moskvas.
7. detsember. Esinen telekanali NTV otsesaates "Daamide klubi", räägin sellest, mida tähendavad jõulud eestlastele ning millised on meie jõulukombed ja -toidud.

Avatus ja külalislahkus

Moskva Edela ringkonna kultuurijuhist Nina Bazarovast kujunes minu põhiline teejuht, kes aitas mul Moskva ja Vene kultuuribürokraatias orienteeruda ning vahendas paljusid vajalikke kontakte. Me sõbrunesime ja taas kord kogesin, mida tähendab venelase usaldus, avatud hing ja külalislahkus ning vene kõrgintellektuaali – Nina Bazarova kirjutab luuletusi, on meeletult suure lugemusega, talle meeldib filosofeerida Venemaa ja maailma tuleviku üle jms – enesevääri kus.
Kaks aastat väldanud töömissiooni mahtusid ainult kõige tähtsamat üles lugedes järgmised ettevõtmised.
2007. aastal: Venemaal elanud eestlasest kul¬tuskunstniku Ülo Soosteri mälestusõhtu; rahvusvahelise multifilmide festivali "Zolotaja Rõbka" žüriis osalemine; rahvusvaheline teatrifestival "Tsarskazka" Suur-Novgorodis, milles osales VAT Teater; Eesti multifilmide päev Moskvas alternatiivse kultuuri keskuses Aktusesaal; lühiballettide õhtu Moskva Teadlaste Majas, millest olulisemaks kujunes Arvo Pärdi muusikateosele "Aeg" tehtud ballett; Mikk Mikiveri mälestusõhtu, kus muu hulgas näidati Rein Raamatu autorifilmi "Mikk", mis oli minu algatusel tõlgitud vene keelde, tõlget luges Eduard Toman, õhtul osalesid vene kultuurieliidi esindajad; soome-ugri festival Saranskis, kus olin ainus Eestist kutsutud külaline; Peterburi visiit ja osalemine Arvo Pärdile "Balti tähe" preemia üleandmisel; ajakirja Družba Narodov Eesti erinumbri ettevalmistamine ja visiit Jaroslavli seal kavandatavate Eesti kultuuripäevade ettevalmistamiseks; suur multifilmide festival mitmes Venemaa linnas, kus näidati ka Eesti nuku- ja animafilme; eesti luule õhtu ja vastuvõtu korraldamine raamatukogufondis "Russkoje Zarubežje", kus esinesid noored eesti luuletajad Igor Kotjuh ja Indrek Mesikepp (luuletajanimega fs).
2008. aastal: Eesti kultuuriministri Laine Jänese visiidi ettevalmistamine ning Eesti-Vene kultuuri- ja massikommunikatsiooni koostöö kokkuleppe allakirjutamine teatris Et

Cetera, kus Adolf Šapiro lavastatud Ray Bradbury näidendis “431 Fahrenheiti” mängis peaosa Elmo Nüganen; Eesti kultuuripäev Viiburis, osalemine Briti Nõukogu korraldatud ümarlauas “Imagine a Nation” Londonis Euroopa riikide kultuuriinstituutide katusorganisatsiooni EUNIC-i Moskva klastri raames; Eesti kultuuripäevade ettevalmistamiseks tehtud visiit Tomskisse ja sealsesse eestlaste külla Berjozovkasse ning osalemine soome-ugri rahvaste kongressil Hantõ-Mansiiskis.

Järelmõtteid ja -tundeid

Tunnen erilist uhkust 2008. aasta septembris Tomskis toimunud Eesti kultuuripäevade üle, kus osalesin kultuuriministeeriumi teenistusest lahkununa. Teiseks töövõiduks pean tihedate ja perspektiivsete kultuurikontaktide ja -vahetuse kujunemist Tallinna ja Moskva Edela ringkonna vahel.
Iga loetletud ettevõtmist saatis aga pidev ebakindlustunne, kõigepealt sellepärast, et ametlik Venemaa püüdis kultuurikontakte Eestiga edendada Eestis tegutsevate mitteriiklike struktuuride kaudu, kuigi Venemaa kultuurielu on enamasti riiklikult rahastatud ja kontrollitud. Eri tasandite subordinatsioon on paigas, kuid selle väljaselgitamine omaette kunst. Teiseks põhjustas ebakindlust ja lakkamatut stressi korraga mitmes rollis olemine, sekretärist õhtujuhini. Oli üpris tavaline, et vastuvõtu korraldamiseks tuli endal toit kohale tassida, teenuste eest sularahas arveldada (kord olin tipptunnil litsutuna metroorongis, käekotis mitukümmend tuhat rubla!), kutsutavate nimekirju koostada ja levitada. Kuivõrd saatkonna transpordi kasutamine sõltus suursaadiku või saatkonna sekretäride armust ja oli võimalik vaid n-ö ülejäägi korras, võib ette kujutada, mida seesugune kultuurikorraldustöö pidevalt kaootilisuse piiril toimivas metropolis endast kujutas. Kui algul olin lootnud, et rahaülekanded, elektrooniline kirjavahetus, arvete liikumine ja teenuste turg toimib vähemalt samamoodi, nagu see toimis üleeilses Eestis – teadsin, et Moskvast ei tasu lääneeuroopalikku asjaajamiskultuuri otsida –, siis õige pea tuli sellestki illusioonist loobuda. Ja tõesti – Moskva pisaraid ei usu. Ometi jõudsid paljud vene inimesed mulle lühikese ajaga hinge kinnistuda. Jään igatsema tähelepanu, mille osaliseks sain oma koduteele jäänud väikeses toidu- ja esmatarvete poes Bolšaja Nikitskajal. Kui sealsed müüjad panid tähele minu dieettoidu- ja jookide eelistusi ning seda, et suitsetan mentooliga Marlboro Light sigarette, hõikasid nad mulle juba poodi sisenedes, et olid seda kõike just minu jaoks tellinud. Meenutan südamesoojusega oma kortermaja “konsieršasid” (korrusevalvureid), kes tundsid mulle kaasa ja lohutasid, kui ma surmväsinuna lifti ette jõudsin, et kolmandal korrusel üüritud varjupaika tõmbuda. Kunagi Moskva konservatooriumile kuulunud seitsmekorruselise kortermaja elanikud olid kõik muusikud või heliloojad, laupäeviti-pühapäeviti kostus seina tagant professionaalide klaveri- ja viiulimängu. Ühega neist, pensionil oleva viiuldaja Nataljaga jagasime hoolt ja armastust meie tänavat oma koduõueks pidavale raugastunud koerale Aljošale.
Mõtlen suure imetlusega tagasi Moskva pulbitsevale kontserdi- ja teatrielule, millest kas või kübekese nautimine andis tunnistust tohutust annete varamust, millega Venemaa võib uhkustada. Mul on ääretult kahju, et Eesti-Vene suhted on läinud nii, nagu nad on läinud. Kõik kultuuriinimesed, kellega kohtusin, tundsid piinlikkust oma riigi poliitikute pärast ja kahetsesid, et kunagi nii tihedalt suhelnud Eesti ja Venemaa loovharitlased on kaotanud üksteist silmapiiril. Võib-olla uued põlvkonnad suudavad ületada ajalootraumad ja erinevad minevikumüüdid ning leiavad ühise keele, kus puuduvad ähvardused ning üksteise allaheitmise ja sõltuvaks tegemise ambitsioonid. Kunstikeeles on ühist ja loovat kõige kergem leida. Ja kui see peaks kunagi õnnestuma, siis märgatakse kindlasti, et Venemaale on kasulik leida oma loodepiirilt Eesti kujul väikest idüllilist Euroopa nurgakest ja Eestile on Venemaa paljuski paratamatuse sümbol. Geograafilise naabruse ettemääratus on see niigi. Geokultuuriliselt kujutab eesti kultuur vene kultuuri jaoks üleminekupurret läänekristlike mõjudega kultuuri, Eesti poolt vaadatuna on vene kultuur

maailmakultuuri avaldumisvõimalusi ja vorme.
Ma ei võtnud asjata essee motoks tsitaadi Puškini tuntud luuletusest "Tšaadajevile". Nii nagu vene kultuuri on määratletud Puškini lugejaskonnana, võiks eesti kultuuri käsitada Tammsaare lugejaskonnana (Lotman 2003, 516). Meie, eestlased, identifitseerime end Tammsaare maailma kaudu, Puškin oli ja on vene identiteedi alus. Venemaal pole ilmselt linna, kus puudub Puškini monument. Vähemalt oli see kõigis neis linnades, mida mina külastasin. Puškin ei kirjutanud ainult jutte ja luuletusi, vaid lõi vene meie-tunde (Lotman 2003, 534). Puškinile tõi ülevenemaalise kuulsuse truudus romantismile. Aga romantismi sängis sündis ka eesti rahvus ning nooreestlaste uusromantism mõjutas 20. sajandi eesti kirjandus- ja kunstikaanonit. Romantilise ideoloogia kese on ideaaliiha, üksikinimese tähtsus ja tema inimväärikus. Ent selleni on vaja jõuda, tarvis on äratust ja ärkvelolekut. Selle maailma suurima riigi ainulaadsus on tema ulatus läbi üheteistkümne ajavööndi, seetõttu ei uinuta ega ärgata seal kunagi ühel ajal. Uinumise ja ärkamise asünkroonia pole Venemaal mitte ainult ruumi tunnus. See on ka Venemaa ajalooline vertikaal. Nõnda võib mis tahes ajal öelda Venemaa kohta Puškini sõnu kasutades:

Me usku murda aeg ei saa:
veel õnnetäht kord tõuseb hele.
Kord unest virgub Venemaa…

Olen tänulik abikaasale, Tallinna Ülikooli professorile Rein Veidemannile, kelle kulturoloogilistest teadmistest ja eriti eesti kultuuri tundmisest oli abi nii minu kultuurisaadiku missioonil kui ka essee kirjutamisel. Samuti tänan Eesti Vabariigi kaitseatašeed Moskvas kolonel Urmas Paud, kes igati aitas mind kohaneda Moskva-eluga ja oli mulle tõeline seltsimees ja kolleeg.

Kasutatud kirjandus

Castells, M. (1997). The Power of Identity. Oxford: Blackwell Publishers.
Gadamer, H.-G. (1997). Mõistmise ringist. – Filosoofilise hermeneutika klassikat. Tartu: Ilmamaa,
lk 183–194.
Gadamer, H.-G. (1997a). Tõde ja meetod. /Peatükke teosest/. – Filosoofilise hermeneutika klassikat. Tartu: Ilmamaa, lk 195–250.
Исаков, С. (2001). Русские писатели и Эстония. – Эстония в проиведениях русских писателей XVIII – начала XX века. Антология. Составитель, редактор, автор предисловия и комментариев
С. Исаков. Таллинн: Издательство КПД, стр 3–38.
Karjahärm, T. (1998). Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
Kononenko, V. (2006). "Normal neighbours" or "troublemakers"? The Baltic states in the context of Russia-EU Relations. – The Estonian Foreign Policy Yearbook 2006. Edited by Andres Kasekamp. Tallinn: The Estonian Foreign Policy Institute, pp 69–84.
Longworth, P. (2007). Vene impeeriumid. Tõlkinud Marek Laane. Tallinn: Tänapäev.
Lotman, J. (1999). Semiosfäärist. Tallinn: Vagabund.
Lotman, M. (2003). Puškin: poeet ja luule. – Aleksander Puškin. Valitud luuletused. Koostanud ja kommenteerinud Juri Lotman. Tallinn: Varrak, lk 516–536.
Pullat, R. (2004). Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917. Tallinn: Estopol.
Sergejev, V., Vseviov, D. (2002). Venemaa – lähedane ja kauge. Aegade algusest kuni Vassili III-ni. Tallinn: Valgus.
Симонян, Р. (2005). Россия и страны Балтии. Москва: Институт Социологии Российской Академии Наук.

Tool, A. (2002). Saateks. Mäng ja kõnelus looduvas traditsioonis. – H.-G. Gadamer. Hermeneutika universaalsus. Tartu: Ilmamaa, lk 433–499.
Yergin, D., Gustafson, T. (1994). Russia 2010 – And What It Means for the World. London: Nicholas Brealey Publishing.

Globaalne kriis tervendab majandust

RiTo vestlusring

Riigikogu Toimetised kutsus 26. novembril ühe laua äärde neli majandusasjatundjat, et rääkida maailma tabanud finants- ja majanduskriisist ning selle taustal Eesti majanduse praegusest seisust.

Vestlusringis osalesid Eesti Panga nõukogu esimees Jaan Männik, peaministri majandusnõunik Kalev Kukk, Tartu Ülikooli majandusprofessor Urmas Varblane ja Riigikogu liige Taavi Veskimägi (Isamaa ja Res Publica Liit). Küsimusi esitas ja tegi räägitust valiku RiTo peatoimetaja Helle Ruusing.

Kriisi eellugu ja tagamaad

H. Ruusing: Kas maailma tabanud finants- ja majanduskriis oli ootamatu või on sellel ka oma eellugu?
J. Männik: Võime maailma majanduses rääkida praegu kahest kriisist, Eestis võib-olla isegi kolmest. Maailmakriis tähendab seda, et maailma pangandussüsteemi iseloomustab hetkel vastastikune usaldamatus ja sellega seoses on finantssüsteem olulisel määral tasakaalust väljas. Pangad ei soovi üksteisele laenu anda, nad on muutunud väga konservatiivseks ja valivad hoolikalt kliente ettevõtete ja eraisikute seast. Finantssüsteemist alguse saanud usalduskriis on kokku langenud majanduse langusega kogu maailmas. Need asjad on omavahel seotud, aga mitte täiesti. Eestis oli sellele lisaks veel väga suur eratarbimine ja üldse sisetarbimine, seetõttu majandus kuumenes üle. Meil oli suur tööjõupuudus, kiire palkade kasv ning kõrge inflatsioon. Ma usun, et selline spetsiifiline olukord järk-järgult laheneb, aga nüüd on Eesti ka maailma majanduse languse küüsis ja see on Eestile küllaltki tõsine.
K. Kukk: Siin on tõesti kaks tasandit: maailma ja Eesti tasand. Eesti probleem on see, et me arenesime nii-öelda statistiliselt ülienspansiivselt. Raha tuli juurde, selle kulutamisega kruvisime üles oma sisemajanduse kogutoodangu numbri, tagajärjeks oli aga tasakaalustamatuse süvenemine. Seda nii riigisiseselt, mille mõõduks on inflatsioon, kui ka -väliselt, mille mõõduks on tohutu jooksevkonto defitsiit. Kolmas tagajärg oli tööjõuturu tasakaalustamatus ja selle muutumine töövõtja turuks. Nüüd sellest, mis puudutab maailma. Maailmakriisi on tegelikult ette valmistatud juba vähemalt kümme aastat. Esimene ilming oli kunagine USA börsiindeksi NASDAQ ülespuhumine ja mulli lõhkemine. Kriisi teine ettevalmistaja oli Ameerika Ühendriikide kinnisvaraturg, mida Clinton ja Bush üles puššisid ning mille nii-öelda virtuaalne kasv pidi ühel hetkel enesestmõistetavalt katkema. Julgeksin väita, et päris pikaks ajaks päästsid Ameerikat ja Ameerika majandust 2001. aasta 11. septembri sündmused, mis konsolideerisid Ameerika majandust ja ühiskonda ning võimaldasid majanduse loomulikku tsüklilist langust edasi lükata. Aga kui kasvujõud otsa lõppes, siis tuli loomulikult minna paratamatule õhu väljalaskmisele.
T. Veskimägi: Arvan samuti, et kui räägime maailmamajandusest, siis on selge, et praegu finantsturgudel toimuv on kõik saanud alguse Ameerikast. Ühelt poolt finantsinnovatsioon ja teiselt poolt deregulatsioon. Kasutusele on tulnud suur hulk uusi finantsinstrumente. Kogu mull oli ehitatud kolmele eeldusele. Esiteks odav raha hind, mida nii Clintoni kui ka Bushi administratsioon hoidsid teadlikult madalal. Teine eeldus oli see, et vara hind ja palgad tõusevad lõputult. Praegu näeme eriti selgelt, et majandus on usk ja emotsioonid, sest ega keegi selles "rallis" fundamentaaltegureid jälginud. Elame *story*'de ja *lead*'ide ajastul, toimub pidev emotsionaalne ülevõimendus turgudel, algul positiivne, nüüd negatiivne. Mis oli see konkreetne päästik, mis turgudelt usu viis, on päris keeruline öelda. 2007. aasta hilissuveks tekkis olukord, kus

finantsinnovatsioonile tuginev meeletu väärtuste *leverage* jõudis punkti, kus süsteem ei paistnud enam mõnede osaliste jaoks jätkusuutlik, ja käivitus lumepalliefekt.
Pikas vaates ei ole tegelikult midagi juhtunud. Vara hinnad on tulnud kõvasti alla, raha hind on läinud üles. Raha on globaalselt revalveerunud, sest iseenesest võib isegi praegu ühe rahaühiku eest saada rohkem vara kui enne kriisi.
U. Varblane: Veel üks selline oluline punkt ajaloos oli 1988. aastal, kui OECD võttis vastu MAI (*Multilateral Agreement on Investments*) lepingu. See oli mitmepoolsete investeeringute leping. Siis algas tegelikult kapitalituru liberaliseerimine, mis oli tol ajal tõeliselt positiivne samm, sest välisinvesteeringud hakkasid vabamalt liikuma. Sealt algas riikide majanduste integratsioon hoopis teisel tasandil, kus ühe riigi valitsus ei saa enam kuigi palju otsustada selle üle, mis toimub. Ja nüüd lisandus sellele finantsinnovatsioon, kus püüti teenida rohkem raha, ja ahnuse moment, millest on palju räägitud. Kuid tagaplaanile jäi võib-olla see, kust see raha tuli. Ühelt poolt finantssektori ahnus, teiselt poolt nende ahnus, kes olid raha säästnud. Inimkond on vananenud, tekkinud on tohutu hulk inimesi, kes on eluaeg säästnud. Jaapanis on näiteks säästunorm 29%. Kui liita siia veel naftariikide raha, siis oli tekkinud väga palju raha, mida püüti võimalikult suure kasumlikkusega paigutada. Sellega tekkis ka pakkumise pool. Nii et kokkuvõttes oli olemas raha, mis otsis head teenimisvõimalust, ja teiselt poolt oli finantssektor, kes nüüd innoveeris nende regulatsioonide sees niimoodi, kuidas oli võimalik. Kui need kaks asja kokku panna, siis areneski nii, et see nn ettevõtlikkus finantssektoris läks riskidega liiga kaugele.

Mis toimub mujal maailmas

H. Ruusing: Kriis sai alguse Ameerikast ja ameeriklased olid nii-öelda peasüüdlased, on räägitud ka kriisist Euroopas ja Eestis. Aga mis toimub mujal maailmas, näiteks Aasia turgudel? Kas kriis on jaotunud ühtlaselt üle ilma või mujal seda praegu ei ole, alles jõuab sinna?
U. Varblane: See on hoopis keerulisem küsimus, sellega me jõuame maailmamajanduse tasakaalustamatuse teema juurde. Aasia riikidesse on kogunenud tohutult raha. Hiina valitsuse valuutareservid arvatakse olevat suurusjärgus 1,9 triljonit dollarit, Jaapanil 1 triljon jne. Seis on selles mõttes eriti huvitav, et Ameerika elab ju võlgu ja Hiina tegelikult rahastab seda kogu aeg. See tähendab, et Hiina peab rahastama Ameerika võlgu elamist, sest kui ta seda ei tee, kaob ära Hiina eksport, kaob ära ka Hiina majanduskasv ja kui majandus enam samamoodi ei kasva, tulevad määramatud arengud Hiinas endas. See näitab väga hästi, et riikide seos on keeruline ja tihe. Mina näen probleemi selles, milline on Aasia riikide keskpankade edasine suhtumine Ameerika võlakirjadesse, samuti reservide hoidmisse dollarites. Need on kaks väga olulist küsimust. Kui kõik jätkub endistviisi, ei ole asi hull, aga ma olen näinud ka võrdlevaid numbreid, mis näitavad, et USA dollarite osakaal Aasia riikide välisvaluutareservides on vähenemas.
T. Veskimägi: Maailm tuleb sellest kriisist välja uue poliitilis-majandusliku tasakaaluga. Praegu kirjutatakse varasid tegelikult maha eelkõige lääne ühiskondades, kasv on idas. See tähendab, et Bretton Woodsis defineeritud globaalne tasakaal peab muutuma. Ma arvan, et arenevad turud Aasias ei kannata lõpuks finantssüsteemi kollapsi tõttu, sest neil on olnud väga suur jooksevkonto ülejääk. Probleemid tulevad reaalmajanduse võtmes. Nende heaolu kasv pidurdub oluliselt enam kui lääne ühiskondade heaolu kasv, sest kui nõudlus kaob, ei ole neil oma toodangut kuhugi pakkuda. Seega saavad nemad lõpuks suhteliselt rohkem kannatada kui arenenud riigid. Aga nende mõju objektiivset kasvu maailmas see ei peata.
K. Kukk: Viitaksin veel kolmandale aspektile. Kui jutt on reservidest, puudutab see eelkõige Kaug-Ida, aga maailmas on ka sellised riigid nagu Brasiilia, India ja Mehhiko, ning nende probleemid on hoopis teistsugused. Need on riigid, kuhu vahepeal voolas välisraha väga intensiivselt sisse, kus spekuleeriti, kus nähti kasvu. Nüüd on nad olukorras, kus raha

voolab sama intensiivselt välja. Sellel on kaks põhjust: kadunud on usaldus ning arenenud maailm annab oma riikides rahale palju suuremaid garantiisid. Neid garantiisid ei suuda pakkuda ei Brasiilia, Mehhiko, India ega ka Venemaa. Sisuliselt on tekkinud olukord, kus need riigid pumbatakse tühjaks ja arenenud maailm hakkab lahendama oma probleeme järjest rohkem arengumaailma arvel. Suurriigid hakkavad lahendama oma probleeme muu maailma arvel.
J. Männik: Aasia riikides on olnud väga kiire majanduskasv, näitena sobib hästi Hiina. See on kaasa toonud inimeste kolimise maalt linna ja inimesed on linnas rikkamad kui maal. Kui nüüd linnades kaotavad inimesed töö, toob see kaasa nii sotsiaalseid kui ka poliitilisi probleeme. Seda mõistab Hiina valitsus väga hästi, saades aru, et Hiina probleemid ei ole ainult majanduslikud. Hiinat iseloomustab kiire varanduslik kihistumine, millega kaasnevad alati sotsiaalsed pinged. Suurt kihistumist võib aktsepteerida, kui majandus pidevalt üksnes kasvab ja inimestel läheb järjest paremini. Aga kui majandus hakkab kukkuma, võivad Hiinas tekkida tõsised poliitilised probleemid.

Kriisi ohjamine peidab riske

H. Ruusing: Kuidas kriisi ohjatakse või püütakse ohjata? Ameerika Ühendriikide valitsus on juba astunud jõulisi samme ja eelkõige on püütud päästa finantssüsteemi. Kas ühel hetkel võib riikidel tekkida soov kaitsta nii-öelda ainult iseennast?
T. Veskimägi: Kriisi üks põhjus on kindlasti see, et tänapäeval liigub info 24 tundi ööpäevas. Kuna kõiki tehinguid on võimalik teha reaalajas, võib väike varustusraskus näiteks Jaapani toornaftaturul võimenduda järgmisel hommikul väga suureks toornafta hinnatõusuks Ameerika turgudel. Tegelikult informatsioon liigub ja toimib kogu aeg emotsioonipõhiselt, olles enamasti kas üle- või alavõimendatud. Majandustsükli negatiivse korrektsiooni perioodil toimib pidev negatiivne ülevõimendus turgudel. Negatiivne informatsioon toodab negatiivset informatsiooni. Kui nii vaadata, siis ilmselt ei oska keegi üleilmset turgu käsitada. Seetõttu arvan, et kriisi ohjamiseks reguleerivad valitsused esimese hooga selgelt üle ja tekib ka protektsionismi. Kui praegu on pandud finantssüsteemi valitsuste otseste interventsioonide kaudu 3–4 triljonit dollarit maksumaksjate raha, siis on selge, et valitsustel tekib kiusatus tõmmata kuhugi piir ja vähendada sellega riske maksumaksjate raha suhtes, mille nad on finantssüsteemi pannud. Sest ega protektsionistlik mõtteviis ole kuhugi kadunud. Prantsusmaa president Nicolas Sarkozy on korduvalt väljendanud sellist riigikapitalistlikku suhtumist, et riik peabki sekkuma. Eestile on küsimus see, et kui hakatakse piire tõmbama ning barjääre ehitama, siis kummale poole barjääri meie jääme. Kas piir tõmmatakse Euroopa Liidus euroala või liikmesriikide põhiselt? Sellest lähtudes on euroküsimus olnud meile väga-väga oluline aspekt.
J. Männik: Poliitikud juhivad riiki, aga inimesed valivad poliitikuid ja poliitikud peavad arvestama inimeste arvamusega. Kriisiolukorras tekivad loomulikult uued küsimused. Näiteks Ameerika Ühendriikides küsitakse, miks me ostame autosid Euroopast ja Jaapanist, kui meie ise neid toodame ja Ameerika autotootjad satuvad raskustesse oma toodete müügiga, nii et võivad isegi pankrotti minna. Tulemus võib olla, et sajad tuhanded või isegi miljonid ameeriklased kaotavad töö. Järelikult on asjal sügav poliitiline aspekt, millega riigijuhid peavad alati arvestama. Õnneks ei ole protektsionismi signaalid olnud majanduses eriti tugevad sellest hoolimata, et majanduse olukord halveneb. Protektsionismi süvenemine Euroopa Liidus, kus on pool miljardit inimest, on õnneks keerulisem kui varasemate kriiside ajal 15–20 aastat tagasi. Siis domineerisid rahvusriikide majanduslikud huvid ja olid tollipiirangud vastupidi praegusele Euroopa Liidu majandusruumi toimimisele.
U. Varblane: Tooksin jällegi näite minevikust, eelmise suure kriisi ajast 1929–1932. Sel ajal ei saanud kapital vabalt liikuda ja põhiline oli kaupade liikumine. Kõik riigid püüdsid "tekki enda peale tõmmata". See tähendab, et kõik hakkasid vastastikku tollimakse

tõstma, lootes nii anda enam tööd oma kodumaistele ettevõtjatele ja vältida rahvusvahelist konkurentsi. Sellega jõudsid Lääne-Euroopa ja USA tasemele, kus tollimaksud olid 80–100%. Tulemus oli see, et maailmakaubandus vähenes neli korda. Nelja aasta jooksul neli korda! See oli õppetund, millest hiljem kasvas välja liikumine maailmakaubanduse liberaliseerimise poole. Ma loodan, et see on meelde jäänud. Samal ajal, nagu ka Taavi Veskimägi rääkis, tahavad riigid ikkagi kontrollida raha, mida nad välja annavad. Asja teeb keerulisemaks see, et valitsused võib-olla otse ei ütlegi, et tahavad niimoodi käituda. Võtame näiteks meile olulise teema. Rootsi riik ütleb, et paneb 1,2 triljonit valmis oma pangasüsteemi tagamiseks. Ja kerkibki küsimus, kas kapitalil on rahvust või ei ole, sest nüüd on Rootsi pangal valida, kas ta arendab selle rahaga, mida on võimalik täiendavalt kasutada, Eesti majandust või hoopis oma Rootsi sõpru, kellega ta on 30 aastat koos töötanud. See ei ole isegi korruptsiooni, vaid äritegemise kogemuse ja usalduse küsimus ning on väga huvitav näha, kuidas see hakkab toimuma.

Raha liigub kiiremini kui mõistus

K. Kukk: Minu meelest peame eristama kaht tahku, millest üks on klassikaline protektsionism kaubaturgudel ja teine regulatsioonid rahaturgudel. Rääkides protektsionismist, tahame kõik uskuda, et Ameerika Ühendriigid on erakordselt liberaalne riik, kuigi see on tegelikult ääretult suletud ja protektsionistlik riik. Võiksin küsida, miks ei ole General Motors juba 40 aastat tagasi hingusele läinud. General Motorsi elamine kuni tänapäevani on minu meelest kõige parem näide ameerikalikust protektsionismist ja eks me näe, kuidas USA valitsus hoiab teda elus ka edaspidi. Et protektsionistlikud mõtted on ülekaalus, seda näitab ka Prantsusmaa. Tõsi, esialgu räägitakse Euroopas valdavalt mittetariifsetest piirangutest. Teiseks rahaturgude regulatsioonist. Ausalt öeldes ei ole Ameerikas arvestatavat rahaturgude regulatsiooni ja pangandusjärelevalvet tegelikult olemas olnud. Kui tulla Euroopasse, siis ka siin pole olnud väga korralikku pangandusjärelevalvet. Kõige paremini näitab selle järelevalve küsitavust Saksamaa kogemus, kus kõik need pangad, mis nüüd vahele on jäänud, on avalikud pangad, kus riik on otsustava omanikuna sees, teostades samal ajal nende üle järelevalvet. Tegelikult on Saksamaa alles nüüd jõudmas sinnani, kus Eesti oli aastail 2001–2002, kui me ehitasime üles oma finantsjärelevalve. Regulatsioon panganduses ei ole sünonüümiks protektsionismile majanduses. Ja kui Taavi Veskimägi viitas sellele, et info liigub 24 tundi ööpäevas, siis raha liigub samuti 24 tundi ööpäevas. Võiks isegi öelda, et raha liigub kiiremini kui mõistus, sest raha liigub pidevalt ja mõistus tuleb alles hiljem. See tundub olevat tõsisemaid probleeme. Nii et võib-olla ei ole üks tulevikuülesandeid kapitali- ja rahaturgude kammitsemine, sest maailma kapitaliturud peavad olema vabad, kuid ilmselt tuleb raha liikumist natuke aeglustada, nii et mõistus liiguks kiiremini kui raha.

T. Veskimägi: See on jumala õige. Kui siiani on toiminud põhimõte tehtud-mõeldud, peaks nüüd toimima mõeldud-tehtud. Aga ma tahtsin öelda, mida mina protektsionismist rääkides silmas pidasin. Nagu oleme viimastel kuudel näinud, on kõik riigid tegutsenud huvipõhiselt. Ühelt poolt on see retoorika, et ei mingeid tõkkeid, teiselt poolt jätkavad riigid minu arvates ka edaspidi väga konkreetset huvipõhist poliitikat. Kui oled kättpidi finantssektoris sees, siis see huvi hakkab paratamatult prevaleerima, sundides oma huvide maksimeerimiseks valitsusena looma tõkkeid, et ise tegelikult oma riske maandada. See on protsess, millele ma proovisin viidata: valijate ootustel põhinevad huvid hakkavad dikteerima barjääre, piiranguid, sekkumist jne.

J. Männik: Kui teatud tootmisvaldkonnad on majanduses tasakaalust välja läinud, näiteks Ameerika autotööstus, nagu mu kolleegid siin enne ütlesid, siis vajab see ümberstruktureerimist. 1991. aastal, kui Eesti lahkus Nõukogude Liidust, tuli Eesti majanduses teha drastilisi ümberstruktureerimisi. Siis tulime olukorrast välja. Aga nagu kõik teavad, tunneb patsient ennast kõige halvemini operatsiooni ajal ja vahetult pärast

operatsiooni. Sellega peavad ka poliitikud arvestama. Järsud muudatused võivad rahva seas tekitada proteste ja tuua kaasa meeleavaldusi. Võrreldes Eestit Valgevene ja Ukraina või isegi Läti ja Leeduga, oleme saanud maailmas väga palju kiita, et julgesime teha suuri ja kiireid muudatusi korraga. Kõikjal maailmas on olukord sarnane, pole võimalik näiteks kogu Ameerika autotööstust üleöö ümberstruktureerimiseks sulgeda. Poliitikutele on ümberstruktureerimise otsused väga rasked, see tekitab pahameelt. Aga samas ei ole mõistlik toetada valdkondi, mis vajaksid suurt reformimist, see aeglustab tervenemisprotsessi.

Euroopa Liidu suur võimalus

H. Ruusing: Milline on praeguse kriisi tingimustes rahvusvaheliste organisatsioonide roll? Mis võimalused neil on ja kas võib juhtuda nii, et kui nende roll jääb loodetust väiksemaks, siis selgub, et nad ei olegi oma ülesannet täitnud.
J. Männik: Vastaksin lakooniliselt ja ütleksin, et sellises majandusolukorras, kuhu maailm praegu on jõudnud, on kõige suurem vastutus riikide valitsustel. Rahvusvahelistel organisatsioonidel on vähem vastutust kui riikide valitsustel. Riikide valitsused peavad tegema raskeid otsuseid kohapeal ja nende eest ka rahva ees vastutama. Ma ei ütle, et rahvusvahelistel organisatsioonidel üldse mingit tähendust ei ole, aga ma siiski tähtsustaksin valitsusi.
U. Varblane: Lisaksin, et see sõltub ka riigi suurusest, sest mida väiksem riik, seda tähtsamad on need organisatsioonid. Seda näeme ka praegu. Rahvusvaheline Valuutafond (IMF) on oluline institutsioon just väikeste riikide jaoks näitamaks, et maailmas leidub mingi organisatsioon, kes tuleb ja aitab. Kui palju see tegelikult aitab, on juba teine tasand, aga väikestele riikidele on selline organisatsioon nagu IMF minu arvates ikkagi oluline. See loodigi selleks, et stabiliseerida olukorda maailma rahandussüsteemides. Kuigi tuleb tunnistada, et ka IMF-is on, kui ma ei eksi, 27% häältest Ameerika Ühendriikidel ja seal on suurte riikide hääl ikka hästi tugev. Mida väiksem riik, seda olulisem on talle see fond.
T. Veskimägi: Lisaksin siia juurde, et Euroopa Liidul, mis on mõneti ka rahvusvaheline organisatsioon, on selles kriisis ja selles uues tasakaalus, mis tekib maailmas pärast seda kriisi, tegelikult fenomenaalne võimalus olla eestkõneleja. Näinud viimased 15–20 aastat globaliseerumist, väga kiiret globaliseerumist, arvan siiski, et sellest kriisist tuleme välja mõneti rohkem multipolaarse maailmaga, mis aga baseerub seejuures riikide blokkidel ja regionaalsetel katusorganisatsioonidel. Võimu ümberjagamine sellistes globaalsetes organisatsioonides nagu IMF, eelkõige India ja Hiina kasuks, ei lähe lihtsalt, sest on reegel, et võimu ei anta, vaid võetakse. Tegelikult on küsimus selles, kas kriis läheb lõpuks nii sügavale, et määrab ise nendele organisatsioonidele mõneti uued reeglid. Seda kaugemas perspektiivis. Lühemas vaates on IMF-i olemasolu kindlasti väga hea. Organisatsioon, kus ka väikestel riikidel, kes ise ei suuda oma ressurssidega toimuvale adekvaatset vastust anda, on mingi *back up*'i variant. Selles mõttes on ta kindlasti omal kohal, kuigi, olgem ausad, ka IMF-i
vahendid on üsna piiratud. Võib-olla uus kord on selline, et need riigid, kes suudavad panustada IMF-i rohkem raha, dikteerivad ka uue korra.
K. Kukk: Viimastel kuudel on IMF-i ja Maailmapanka suhteliselt vähe kuulda olnud, kuigi minu arvates peaks praeguses olukorras nende ja teiste sääraste organisatsioonide ülesanne olema just pingete mahavõtmine ja rahustamine. IMF-i presidendid ja Maailmapanga presidendid ei pea lugema valijate hääli. Valijate hääli loevad poliitikud ja valitsused. Ja selline häältelugemine võib tähendada seda, et riikide ja mõningate valitsuste tasanditel probleeme ei lahendata, vaid hoopis teravdatakse. Viimasest tulebki IMF-i funktsioon olla rahustav ja tasakaalustav jõud maailmas.
T. Veskimägi: See on ka Euroopa Liidu võimalus, ütleme niimoodi.

Õige aeg magati lihtsalt maha

H. Ruusing: Tuleme nüüd Eesti juurde. Juba vestluse alguses oli juttu sellest, et kriisid on maailmas ja Eestis natuke erinevad, samuti sellest, et Eesti lõi 1990. aastate algul oma majanduse uue struktuuri. Kuidas seda struktuuri praegu hinnata? Kui hea see on ja kas see vajab nüüd ka ümberstruktureerimist?
U. Varblane: Selle kohta võiks öelda, et igale ajale vastab oma majanduse struktuur ja keegi ei saa üle oma varju hüpata. Need reformid, mida Eesti 1990. aastate algul tegi, kui ka meil turud kapitaalselt muutusid, vastasid toonastele oludele. Majanduse struktuur peegeldas tootmistegurite hinda. Nüüd on seis selline, et tootmistegurid, täpsemalt tööjõud on muutunud nii palju kallimaks, et see majanduse struktuur, mis mängis sellele tööjõule, tuleb ümber korraldada. Selles mõttes on siin kaks suurt seltskonda. Ühed on välisinvestorite firmad, mis kunagi investeerisid Eestisse teadmisega, et siin on võimalik saada mõistliku hinnaga tööjõudu. Teine pool on kodumaised ettevõtted. Paraku ei mõelnud kumbki pool viimase 4–5 aasta jooksul enam sellele, kuidas ümber struktureerida, sest siseturg ostis väga palju ja ümberstruktureerimise surve oli väike. Kõik olid veendunud, et nende toode on hea, kvaliteet veel parem ja müügiperspektiiv suurepärane. Aga kui nii arvad, siis sa enam ei pinguta. Nüüd tuleb lihtsalt see pingutamisstaadium uuesti kätte, kuigi aeg selleks pole enam kõige parem. Ümber¬struktureerimine nõuab alati investeeringuid. Praegu on küsimus, kuidas korraldada tegevust ümber tingimustes, kus raha on läinud kõvasti kallimaks.
T. Veskimägi: See, mida me oleme näinud Eestis headel aegadel, on mõttelaiskus. Ega stagnatsioon ole olnud ainult mõne riigi või poliitilise või administratiivse juhtimise probleem viimastel aastatel. Samamoodi on see olnud ärisektori probleem. Selge on see, et me ei peagi majandust restruktureerima, majandus restruktureerub ise. Küsimus on ainult selles, kas ta teeb seda Eestis pankrottide kaudu, mis on kõige negatiivsem stsenaarium. Sellel teel me minu meelest olemegi: Eesti majandus restruktureerub küll, aga teeb seda pankrottide kaudu. Mis tähendab seda, et järgmistel aastatel, eelkõige tuleval aastal näeme, et varad jaotuvad ümber. Ühelt poolt kindlasti passiivsematelt majandusagentidelt aktiivsemate kasuks, teiselt poolt nende kasuks, kellel on kapitali, et arengusse investeerida. Mis võib olla selle negatiivne tagajärg? Ühelt poolt kindlasti tööpuudus koos sellega kaasnevate sotsiaalsete probleemidega. Teisalt kui majandus restruktureerub pankrottide kaudu, viib praegune kriis lõpuni selle, et Eesti ühiskonnast saab nn töövõtjate ja filiaalide ühiskond. Minu ideaal on omanike ühiskond. Kuna varad hinnatakse järgmisel aastal oluliselt alla nende pikaajalisest väärtusest, siis on küsimus, kas ja kes need varad üles ostab. Või tuleb rahvuslik kapital, kes ei ole viimased poolteist aastat Eestisse investeerinud, välja arvatud kinnisvara, piltlikult öeldes koju tagasi. Sellepärast on konflikt valitsuse ja kapitali vahel järgmisel aastal, kui majandus hakkab restruktureeruma, väga ohtlik, sest praegu ei ole rahvuslik kapital emotsionaalselt valmis Eestisse investeerima. Rahvuslik leppimine valitsuse ja kapitali vahel majanduse restruktureerimise protsessis oleks eriti oluline. Kui meie enda kapitali omanikud oleksid valmis raha siia panema, oleks see järgmisse aastasse vaadates nii arengu kui ka omanike ühiskonna seisukohalt ääretult tähtis.
K. Kukk: Kui rääkida majanduse struktuurist, siis peame olema ilmselt rahul sellega, mis meil parasjagu on, sest majanduse struktuur ei saa ette joosta majanduse tegelikust arengutasemest. Ja igale arengutasemele vastab mingisugune kindel struktuur. Nüüd sellest, kas meil oli võimalik viimastel aastatel midagi muuta. Ma väidan, et need võimalused olid. Meil oli tohutult käes odavat raha ja selle dumpinguhinnaga saadud raha eest peame lähiajal ilmselt päris kõrget hinda maksma. Me ei osanud või ei soovinud raha, mis meil oli, ilmselt kõige õigemini kasutada. Selle asemel et kasutada raha tootlikus sektoris, ekspordiks tootvates ettevõtetes, võeti nendest ettevõtetest hoopis raha välja ja viidi kinnisvaraturule. Raha, mille eest me tootsime Lääne-Euroopa turgudele, võeti sellest turusegmendist välja ja hakati müüma Lääne-Euroopa turgudel sobimatut kaupa hoopis

Venemaale, selle asemel, et end arendada. Viimaste aastate ekspordi kasv Venemaale 50% aastas ja ekspordi nullkasv töötlevas tööstuses läände on väga kõnekad sõnumid. Ja kui meie töösturid ja suurettevõtted ütlevad, et neid tõrjuti Lääne-Euroopa turgudelt välja, siis mulle on see täiesti arusaamatu väide, sest Lääne-Euroopa turud viimastel aastatel ju ometi kasvasid. Seal võeti vastu praktiliselt kõik, mida pakuti, välja arvatud meie toodang. Ja kolmas moment, millest oli siin ka juttu, on ümberstruktureerimine. Majandus areneb tsükliliselt ja tsükliliselt areneb ta seetõttu, et väga suur osa investeeringutest ei ole läinud õigesse kohta. Seega on igasuguste kriiside ja tsükliliste languste ülesanne elimineerida majandusest valeinvesteeringud, sest selliseid investeeringuid ei saa lõputult ülal hoida. Ameerika Ühendriigid püüavad panganduskriisi lahendada, „legaliseerides" vahepealsed rämpsinvesteeringud, seda eelkõige elamuvaldkonda. Küsimus on ainult selles, mismoodi ümberstruktureerimine kulgeb. Igaüks tahaks loomulikult, et mida valutumalt, seda parem. Tegelikult toimub ümberstruktureerimine jämedates joontes kaht viisi: üks on pankrotitee ja teine inflatsioonitee. Kumb paigutab ressursid paremini ümber, kas nii-öelda vägivaldne pankrot või jumalast etteantud inflatsioon? Mina eelistaksin igal juhul pankrotti, sest inflatsiooni maksavad kinni ka süütud. Inflatsioon ei tähenda mitte midagi muud kui süü veeretamist kõigi kaela. Inflatsioonil on ainult üks hea omadus, mis seisneb selles, et see jagab varad ümber efektiivsemate kasutajate kasuks. Kolmas võimalus seda kõike juhtida puudub. Kõik need mehed – ükskõik kui suured korüfeed nad ka poleks olnud –, kes on väitnud, et nemad on saanud jagu majanduse tsüklilisest arengust, on eksinud.

Kriis peab aitama kaineneda

J. Männik: Eestis tuli vahepeal pankade kaudu inimeste ja ettevõtete kätte väga palju laenuraha. See suurendas kõvasti sisenõudlust ning ettevõtted ja turg orienteerusid sisenõudluse rahuldamisele. Samal ajal majandus kuumenes üle, tekkis tööjõu puudus ning palgad tõusid kiiresti. Nüüd, selle protsessi lõppfaasis, kus raha enam nii palju ei olnud ja palgad olid juba väga kõrged, seisid paljud ettevõtjad küsimuse ees, mida teha, kui tööjõud on kallimaks läinud ja õiget turgu Eestis samuti enam pole. Need asjad on omavahel seotud: kui nõudlus turul väheneb, tulud langevad, ja kui tööjõud läheb kalliks, kulud tõusevad. See toob kaasa selle, et mõnel ettevõttel läheb viimatinimetatud rida punaseks. Mida ettevõtja siis teeb, kas laseb firma pankrotti või paneb uksed kinni? Ka firmade tegevuse lõpetamist võib vaadata kui ümberstruktureerimist. Seda keegi otseselt ei juhi, toimivad peaasjalikult turu mõjud. Võime rääkida, mida eelistaksime, aga on vältimatu, et tekib nii pankrotte kui ka uste kinnipanemist igasugustel põhjustel, sest uues olukorras tuleb kohaneda, teisiti mõtlema hakata. Sealjuures on õigus neil, kes ütlevad, et tulevikus peaksime fookusse seadma ekspordi. See ei ole muidugi lihtne, sest kui on majanduslangus, läheb ka eksportimine tunduvalt raskemaks. Me räägime globaalsest majanduslangusest, mis toob kaasa selle, et ekspansiivset turgu ei ole kusagil väga palju olemas, nii et olukord läheb igas suhtes raskemaks.
U. Varblane: Tahan öelda veel ühe asja Kalev Kuke jutu jätkuks. See puudutab küsimust, kas mingit majanduse struktuuri saab juhtida või mitte. Mõelda tuleb sealjuures sellele, et majanduses tegutsevad inimesed. Me saame juhtida, millise hariduse, oskuste ja suutlikkusega inimesi ette valmistame. Ja selle kaudu saab juhtida ka majanduse struktuuri, ainult et see ei toimu ühe aasta, vaid viie ja kümne aasta perspektiivis. Teine probleem on see, et tahame lahendada tsüklilisi probleeme, aga praegu peame mõtlema ka strukturaalsele probleemile. Ja see tähendab seda, et me ei saa kutsekoolis ette valmistada sadat õmblejat, kellest vaid kolm läheb tööle õmblejana, nagu Eestis praegu kipub olema. Oleme seda näinud viimased viis aastat ja midagi ei ole muutunud. Või selline teema nagu infotehnoloogia. Räägime, et infotehnoloogia on tähtis, kuid kui vaatame infotehnoloogia õppurite õppekava, siis näeme, et nad õpivad majandust ühes aines paar tundi nädalas. Seega valmistame tegelikult ette inimesi, kes ei ole valmis

arendama new enterprising'i ehk uut tüüpi ettevõtlust. Ometi on just see meie lahendus, et tulevad uued ettevõtted, kes on täiesti vabad sellest, mis oli enne, kellel on uued ideed ning kes ei tegutse enam kitsalt Eestis.
T. Veskimägi: Vaatan veel kord restruktureerimise küsimust turgude poole pealt ja tahaksin öelda ühe repliigi: kui on kriis, siis alati kõik ei kaota, vaid keegi peab ka võitma. Seega tekib järgmisel aastal meeletult palju uusi võimalusi ning küsimus on selles, kas oskame olla nii targad, et suudame neid võimalusi, mis turud tekitavad, arukalt ära kasutada. Ühelt poolt räägime, et Eestis toimub varade ümberjaotamine, teisalt toimub sama ka üleilmselt. Kuidas saaksime olla selle kriisi järel võitjate poolel, kuidas suudame neid võimalusi ära kasutada? Valmisolek selleks ei sõltu ainult igaühe haridusest, oskustest ja teadmistest, väga palju oleneb ka suhtumisest. Minu meelest saaks riik olla eeskujuks ja toetajaks kodumaisele ettevõtlikkusele.
K. Kukk: Toetaksin Urmas Varblase äsjast repliiki selles osas, et meie probleem on just majanduse juhtimine tööturu ja tööjõu kvalifikatsiooni tõstmise kaudu, samuti sobivate sõnumite andmise kaudu. See on tõepoolest nii. Minu jaoks ei ole Eestis või vähemalt praegu tegemist tõeliste tsükliliste probleemidega. Nagu see, et me võtsime ajutiselt tööle 40 000 ehitajat kaheks aastaks. Kui need 40 000 kaotavad oma töökoha, siis ei tähenda see veel olemuslikult tsüklilist langust. Me lahendasime ühekordse aktsiooniga lühiajaliselt hulga meeste töökohaprobleemi, ent me ei teinud seda oma, vaid kellegi teise rahaga. Kui rääkida kriisist, siis "kriis" on tabanud eelkõige avalike sektorite eelarveid. Ja tabanud neid seetõttu, et vahepeal kasvasid avaliku sektori kulud ja tulud 15–20% aastas ning kui me nüüd oleme järsku ühel hetkel 8–9%-se kasvu juures, ei oska me enam midagi peale hakata. See mull, mis puhuti täis kinnisvaraturul, liikus mitte üksnes reaalmajandusse, vaid ka avalikku sektorisse, avalikesse eelarvetesse. Seetõttu on väär seada võrdluslatiks 2007. aasta, ja sellest kramplikult kinni hoida. Me peame aru saama, et 2007. aasta ei ole kõige õigem mõõdupuu ja meie kasv, millest väga uhkelt püüdsime rääkida, on ikkagi statistiline, mitte reaalne kasv. Nii et kõige rohkem vajame kainenemist. Võib-olla aitab sellele kainenemisele kaasa ka praegu maailma tabanud kriis nii finantsturgudel kui ka reaalmajanduses, nii nagu meid omal ajal väga suures osas aitas tegelikult välja 1997. aasta Aasia kriis ja 1998. aasta Venemaa kriis.

Enne rikkaks, siis euro

H. Ruusing: Siiani ei ole praegune kriis Eestit üksikisiku tasandil veel tugevasti mõjutanud ja minu hinnangu järgi ei ole ka valitsus selle kohta väga tugevaid signaale väljastanud. Võib-olla polegi olnud selleks põhjust. Ainus asi, mis viimasel ajal on esile kerkinud, on tingimusteta eurole ülemineku üleskutse. Miks on see siiski vajalik? Kas euro tulek lahendab kõik probleemid ja kas sellega on seotud ka mingeid ohtusid?
J. Männik: Tooksin esile kaks põhjust, miks ma ise toetan väga üleminekut eurole. Esiteks stimuleeriks see üleminek Eesti majandust, sest kui me oleme eurotsoonis ja raha on meil euro, on investeerijatel rohkem kindlust oma rahaga Eestisse tulla, võrreldes sellega, kui meil eurot ei ole. Teine oluline põhjus on see, et oleme väikeriik ja meie valuuta mõju teistele riikidele on väike. Minu meelest on siin isegi 15 aastat osal inimestel ja institutsioonidel olnud päevakorras, et Eesti peaks näiteks krooni devalveerima. Vahepeal olid isegi ajalehed devalveerimisjuttu täis. Praegu on Lätis võib-olla sama olukord. Kui üks riik satub oma valuutaga raskustesse, siis mõjutab see ka teisi riike. Kui saaksime euro, siis saaksime lahti ka devalveerimisjutust, mis kogu aeg üles kerkib. Ma ise kardan, et kui me ei suuda kahe-kolme aastaga eurole üle minna, siis leidub alati "spetsialiste ja asjatundjaid", kes inimesi devalveerimise juttudega hirmutavad. Isegi siis, kui Eesti majandusel ja finantssüsteemil läheb hästi. Olles ise keskpanga esindaja, ütlen, et pole mingisugust põhjust muret tunda, et Eesti peaks krooni devalveerima. Aga teised ajavad seda juttu ja sa pead kogu aeg arutama, vastama ja argumenteerima, et see jutt on põhjuseta. Need on kaks põhjust, mis ma välja tooksin.

K. Kukk: Minu jaoks on euro võimalikult kiire tulek hädavajalik ja ma tõstaksin esile veel ühe märksõna – riskid. Praegused Euroopa Liidu liikmesriigid on tegelikult kahes riskikategoorias. Ühed on euroriigid, kelle riskid on oluliselt madalamad, sest nemad ei pea mõtlema valuutariskile. Teiste riskid, kellel eurot ei ole, on palju suuremad, sest nemad peavad mõtlema valuutariskile. Selle peale võiks küsida, miks meie riskid peavad olema suuremad kui soomlaste riskid. Paar nädalat tagasi saatis Euroopa Töösturite Ümarlaud, mille eesotsas on Eestiski hästi tuntud Jorma Ollila, laiali ringkirja, kus on kirjas tõdemus, et kui poleks olnud Euroopa ühisraha eurot, mida praegu kasutavad ligikaudu pooled Euroopa Liidu liikmesriikidest, siis oleks Euroopas praegu tegemist päris mitmete valuutakriisidega. Sellele viitas eespool ka Jaan Männik. Poliitikutele, nagu maailma ajalugu on näidanud, ei ole käinud näiteks üle jõu isegi valuutanõukogu põhjalaskmine. Ent see selleks. Küsimus ongi tegelikult riskide valikus, riskide kogumis. Selleks et vähendada riske, on meie jaoks kõige tähtsam euro kasutuselevõtmine. Tegelikult ei tähenda euro meile midagi muud, kui ühte teatavat põhja, millest ei ole võimalik läbi vajuda. Eurota me ei tea, kus see põhi on. Minu meelest see, mis praegu Euroopas toimub, peaks panema ka Euroopa Komisjoni ja Euroopa Kesk-panga väga tõsiselt mõtlema selle üle, mis moel on õige eurotsooni laiendada. Maastrichti kriteeriumid olid väga vajalikud 1990. aastate teisel poolel, et eurot üldse üles ehitada. Kas või selleks, et korrale kutsuda Itaaliat või Hispaaniat, mingil määral ka Prantsusmaad. Maastrichti inflatsioonikriteerium töötas nende riikide puhul, kes oma nominaalselt konvergentsilt olid sellele suhteliselt lähedal. Praegustes oludes, kus Euroopa Liidu rikaste ja vaeste vahe on tunduvalt suurem kui euro sisseviimisel, Maastrichti inflatsioonikriteerium ei toimi. Kas sellest loobuda või tuleks mingid muud lahendused leida, on iseküsimus. Praegune euromudel lähtub tegelikult sõnumist, et saage enne rikkaks, siis saate euro. Kui olete läbinud pika nominaalse konvergentsi tee, siis võite saada endale euro. Nüüd ongi küsimus, kas meil on aega oodata või mitte. Tegelikult on meile euroga seoses antud sõnum samaväärne sõnumiga, mille meile edastasid 1990. aastate algul – veel rublaajal – mitmed tunnustatud eksperdid, öeldes: seadke oma majandus enne korda (rublaga!), eks siis võite oma kroonile üle minna. Olukord on täpselt samasugune. Mis puutub sellesse, kas euro kasutuselevõtul on ka negatiivseid külgi, siis mina ei näe ühtegi sellist. Paari aasta tagune jutt, mida ka meil levitati, et euro tähendab inflatsiooni kiirendamist, ei pea kindlasti paika. Söandan isegi väita, et euroga oleks inflatsioon olnud viimaseil aastail Eestis madalam kui see, mis on krooniga saadud. Olen mitmel korral oma esinemistes rääkinud, tõsi küll, väljaspool Eestit, nn assotseerunud liikme staatuse rakendamisest eurotsoonis. See tähendaks seda, et see osa riikidest, kes soovivad eurole üle minna, kuid ei täida inflatsioonikriteeriumi, saavad endale legaalse õiguse kasutada eurot, kuid ei saa osaleda otsustusprotsessides. Tegelikult tähendaks assotsieerunud liikme staatus Eesti jaoks jätkuvalt valuutakomiteed, aga valuutakomiteed mitte enam krooniga, vaid juba euroga. See on ainus vahe. Ja ma arvan, et meid rahuldaks valuutakomitee euroga.

Välja negatiivsete sõnumite voost

J. Männik: Väikese mõjuga valuutad on probleem, nagu kinnitab ka naaberriigi Rootsi kogemus. Seal tehti mõni aasta tagasi referendum, kus rahvas ei soovinud eurot kasutusele võtta. Olen lugenud Internetis Rootsi väljaandeid, kus Rootsi rahvas toetab praegu üha rohkem ja rohkem euro sisseviimist tolle ajaga võrreldes, kui oli referendum. Miks? Põhjus on see, et Rootsi valuuta ujub euroga võrreldes. Rootsi kroon ei ole euroga seotud kindla kursi alusel nagu Eesti kroon. Suvega võrreldes on Rootsi valuuta rohkem kui 10% euro suhtes odavnenud, seda tunneb iga inimene Rootsis. Eksportkaubad on rootslastel umbes 10% kallimaks läinud. See on minu meelest üks näide, et isegi meist suuremates riikides, kes kunagi otsustasid euroga mitte ühineda, kasvab tänapäeval toetus euroga ühinemisele.

T. Veskimägi: Kui rääkida reaalmajanduse inimestega, tundub mulle, et esimest korda pärast 1990. aasta algust on Eestil tekkinud riigirisk. Arvan, et see on väga suur probleem, sest kapitalita pole arengut. Kui vaadata praegust kriisi ja seda, kuidas sellest välja tulla, on meil arenguks vaja kapitali. Samal ajal on selge, et praegu kapitali Baltikumi ei tule. Turud on võtnud selgelt hoiaku, et ühel hetkel on siin raha devalveerimine paratamatu ja miks sinna minna enne, kui see samm on tehtud. Või kui tullaksegi, siis kirjutatakse see kapitalihinna sisse. Tegelikult kujundavad meie kohta arvamust Financial Times ja Economist ning keegi ei vaata Baltikumi 7-miljonilist turgu, veel vähem Eesti 1,3-miljonilist turgu fundamentaal-tegurite põhiselt. On müüdid ja siiani toitis meid kapitaliga see müüt, mis 1990. aastatel tekkis – kiire privatiseerimine, proportsionaalne tulumaks, reinvesteeritud tulu nullmäär. See oli väga positiivne müüt ja avas meile akna, kuid nüüdseks on aken kinni pandud. Miks ma pean eurot eriti oluliseks, on ühelt poolt riskide pool, teiselt poolt ka see, et meil on vaja ennast välja rebida negatiivsete sõnumite voost. Seetõttu arvan, et euro võiks olla peaaegu ainus märk, mille tähendus kõlaks kaugemale ja mis võiks murda tekkinud negatiivse emotsiooni. Sellest tulenevalt arvan, et mida kiiremini, seda parem loogika on ainupädev. Teine pool on reaalsete riskide pool. Minu hinnangul oleme situatsioonis, et kui me 2011 ei suuda Euroopa Majandus- ja Rahaliidu täisliikmeks saada, siis ei ole meil mõtet enam rääkida unilateraalsest eurostumisest kui administratiivsest otsusest, vaid siis toimub see iseeneslikult, nii nagu 1990. aastate algul hakkasid inimesed ise oma valuutariske maandama. Rahvas hakkab ka nüüd oma valuutariske ise maandama ehk inimesed lihtsalt võtavad euro kasutusele: nad hakkavad oma sääste hoidma eurodes ja samuti oma tehinguid tegema eurodes. Kuigi praegu käsib seadus maksta palka kroonides, võib juhtuda, et see nõue muutub lõpuks formaalsuseks. Arvan, et 2011 on mõneti nagu murdepunkt. Kui siis eurot ei tule, hakkavad inimesed ise tegutsema. Ma ei näe, et meil oleks praegu rahanduspoliitiliselt mingi oht devalvatsiooniks, nagu räägitakse. Seda ohtu ei ole. Suurim risk on minu meelest jätkuvalt administratiivne. Mul oli võimalus olla rahandusminister 2004. aastal, kui me fikseeritud valuutavahetuskursi mehhanismi ERM-2-ga (*Exchange Rate Mechanism*) liitusime ja kursi kahepoolselt fikseerisime. Juba tol ajal ütlesid lõunapoolsed liikmesriigid: mehed, vaadake, milline on teil jooksevkonto, te peate midagi tegema, devalveerige. Me ei tohi jällegi üle hinnata võimalust, et keegi viitsib meie reaalsesse majandusse niipalju süüvida, et adekvaatseid järeldusi teha. Seda tegelikult ei ole. Eesti huvi on eriti praeguse kriisi valguses väga selgelt föderaliseerunud Euroopa. Ja selle selgelt föderaliseerunud Euroopa üks nurgakive on tegelikult ühine rahapoliitika, mida saab siiski kõige efektiivsemalt teha ühte vääringut kasutades. Samuti arvan, et juba optimaalse valuutapiirkonna teooriast tulenevalt ei ole meil lõputult võimalik krooniga edasi minna. Kui me ei tee administratiivselt otsuseid, teevad majandusagendid need otsused meie eest ise ära.

U. Varblane: Toon ühe näite selle kohta, mida siin arutati. See on väga praktiline probleem. Mulle helistati Rootsist ja öeldi, et kirjuta üks lehekülg argumente, mis tõestaksid, et Eesti ei ole Island. Rootsi ekspordi krediteerijad arutavad, kas rahastada Eestisse tehtavaid eksporditehinguid või mitte. Neid teemasid arutati kaks nädalat enne tänast vestlusringi. See näitab, et asi ei ole abstraktne, vaid tegemist on tõsise probleemiga. Eesti maine on igasuguste pealkirjade tõttu ajalehes pandud ühte potti kõigi teiste kriisikahtlaste riikidega ja keegi ei sorteeri sealt välja, et Eesti on eriline või parem. See on väga tõsine hoiatus.

K. Kukk: Kahjuks on nii, et investorid ei vaevu mõtlema, milline on Eesti rahasüsteem. Kui loetakse, et meil on 15 protsenti jooksevkonto defitsiiti ja 10 protsenti inflatsiooni, siis oleme riik, mis on õpitarkuste järgi valuutariski piirkonnas. Küsimus on selles, miks peame elama valuutariski tähe all ja Soome on sellest vabastatud, mis sest et solidaarsusprintsiip on Euroopa Liidu peamisi alustalasid.

J. Männik: Võin siiski tuua ühe negatiivse mõju, mida euro kasutamine võiks Eestile tähendada. Olen sellele mõelnud. Negatiivne võiks olla see, et majanduslanguses, mis

maailmas on, kasutatakse vahel Keynesi majandusteooriat. Riik hakkab suunama majandusse täiendavat raha. Seda näeme praegu Inglismaal, kui riik otsustas alandada käibemaksu 17,5 protsendilt 15 protsendile. Kohe järgnes opositsiooni kriitika: kes sellise muudatuse kinni maksab? Eelarve defitsiit on paratamatu. Kui Eesti tahab euro kasutusele võtta, on Eesti valitsusel piiratud võimalused selliseid meetmeid kasutada nagu Inglismaal. Eesti ei saa endale lubada ülemäärast eelarve defitsiiti. Kui seame oma riigile prioriteediks euro kasutuselevõtu, peame suutma ohjata eelarve defitsiiti ja hoidma seda kindlasti väiksemana kolmest protsendist.
K. Kukk: Parem probleemid euroga kui krooniga.

Eurorealismi déjà vu

Igor Gräzin (RiTo 18), Riigikogu liige, Eesti Reformierakond

Viie aasta eest tähendas eurorealism võimet näha ohte, mis tulenesid Euroopa Liidu liigsetest ambitsioonidest ja tsentraliseeritusest, nüüd tähendab realism seda, et tuleb kainelt hinnata ohte, mis euroliitu tulevikus ootavad.

Kui Eesti alles astus Euroopa Liitu ja me nägime, kuidas see toimus, muutusid paljud inimesed euroskeptikuteks. Muide, vale termin – meie olime eurorealistid, mis sellest, et isegi meie ei näinud Euroopa tegelikkust ette õigesti, entusiastidest rääkimata. Välissuursaadikud sinikollaste õhupallidega mööda laatu seilamas, tohutu kogus sinitähelisi pabereid, millest purunesid postkastide õrnad uksed ja ideoloogia: Eesti on küll ka tähtis, aga tegelikult on meie tulevik Euroopa Liidus. Selle liiduta jääme üksi! Euroopa Liidu raha on see, mis hakkab käigus hoidma Eesti majandust, mis muidu jääb Venemaa ainutallata. Ja üldse on Euroopa Liit juba ammu konföderatsioon, aga Eesti värske kogemus aitab ta suunata "demokraatliku föderatsiooni" teele.
Ei salga, säärane asi ehmatas ära. Mulle, kes ma olin kirjutanud terve teooria suveräänsusdeklaratsiooni ettevalmistamiseks ja sõnastamiseks, kangastusid kaks vana tonti: esiteks see, et suur juhtimise ja kontrolliosa läks Eestist minema (selle vastu olin ju öelnud – suveräänsus on kõrgeim võim oma territooriumi üle), ja teiseks Nõukogude korra taastamine (mille kohta deklaratsioonis kirjutasin, et võim jaguneb seadusandlikuks, täidesaatvaks ja kohtulikuks – põhimõte, mis euroliidus tänini üsna segane ja mittetoimiv).
Ent juhtus see, mida ei osatud ette näha. Gallialiku *esprit'* ja d'artagnanliku hooga kirjutatud uus Euroopa põhiseaduslik lepe ei teostunud. Vähe sellest, selle läbikukkumine ei tähistanud *status quo* säilimist, vaid Euroopa Liidu autoriteedi ja võimusuuruse olulist tagasiminekut. Sama kordus ka nn Lissaboni leppega ning siit edasi võime öelda – praegu on Euroopa Liidu kui teatavatel alusdokumentidel rajaneva struktuuri seisund üsna habras. Hapram kui siis, kui meid Euroopa Liitu nii tungivalt kutsuti, et me viisakusest järele andsime. Seega on olukord vaimselt ja poliitiliselt muutunud täpselt 180 kraadi.

Asja tuumani ulatuv tõdemus

Jättes kõrvale kirevate hilpudena Euroopa Liidu kohal hõljuvad kõlavad programmid ja projektid, mida tegelikult saaks teostada ka rahvuslikul tasandil, jääb alles asja tuumani ulatuv tõdemus – ühtse Euroopa tulevik on hädaohus. Näiteid pole vaja kaugelt otsida: erimeelsused Vene ja Gruusia sõja küsimustes, erisused Kosovo poliitikas, alailmsed katsed teha suure Euroopa Liidu sees veel mingi väiksem ja elitaarsem Euroopa Liit, vastandlikud majanduspoliitikad (sotsialismist vabaturuni), kõikvõimalike eristaatuste otsimine suhetes Venemaaga, väga erinevad integratsioonimäärad USA-ga, "suurte" jätkuvad "mängud" väikeste selja taga, administratiivse aparaadi jätkuv ohjeldamatu kasv, võimupädevuste vähenemine, mida näitab käitumine praeguses majandussituatsioonis. Praegune eurorealism on seisukoht, kuidas Euroopa Liitu päästa, kuid mitte kui *art for the art's sake*, vaid sellepärast, et Euroopa Liitu tema muutunud kujul on meil tõesti vaja.
Täpsustan: muutunud Euroopa Liidu all ei mõtle ma läbikukkunud lepingute alusel tehtud muudatusi, vaid libisemist anarhiasse, mis sai uue tõuke põhiseadusliku leppe läbikukkumisest.
Putini ajastu *crescendo* oli nn külma sõja aegse Venemaa positsiooni taastamine nüüd mitte enam relvaähvarduste, vaid kontrolli jõul maailmale ja Euroopale oluliste energiaressursside üle. Ja kuigi Venemaa n-ö gazpromiseerimine osutus suurel määral blufiks, on tõsiasi see, et seda retoorikat võeti tõsiselt ja viidi ajuti ka ellu tõsiselt. Polnud

raske märgata gaasitransiidi huve Vene-Gruusia sõjalise konflikti taga. Selle nimel leiti teid ja vahendeid uute trasside rajamiseks, et suurendada juhtmetealuste riikide poliitilist sõltuvust. Oli aegu, mil seda relva – energiašantaaži – ka tegelikult kasutati. Piitsa ja prääniku poliitika magusama poolena sõlmis Venemaa eraldi sooje kokkuleppeid Saksamaaga Balti riikide selja taga ning eesmärgiga survestada Ukrainat, Valgevenet ja Poolat ning eriti veel Itaaliaga. Selle kinnitus, et näiteks meilgi laialt debateeritud Nord Streami projekt kukub tõenäoliselt läbi, tuli täna – nende ridade kirjutamise ajal novembris –, rääkimata juba eelnenud blufist Stokmani maardlate piisavusest Nord Streami käigushoidmiseks.
Õnneks taipas Euroopa Liit veel õigeaegselt, et energiasõltuvust Venemaast tuleb otsustavalt vähendada. Kuid õppimata on jäänud teine õppetükk: ega sellepärast veel energiata elada saa, sealhulgas ka Venemaa omata. Siit järeldus – energiapoliitika vajab oma läbiva iseloomu tõttu, nagu ka rahapoliitika, erilist üleeuroopalist korraldust. Minu pärast kas või maksimaalset tsentraliseerimist Euroopa Liidu kui terviku huvides. Väikestena suurte tiiva all on meil sellest ainult võita.

Mida tahta europarlamendilt

Seoses tulevaste valimistega seda, et… kui ligi 30 Euroopa võimukamat inimest ei saanud Euroopa Liidu muutmisega hakkama, siis mida tahta ühelt väikeselt europarlamendi saadikult. Ka see arusaamine tuleneb soovist olla eurorealist. Kuid ei tähenda kaugeltki eurovalimiste tähtsusetust Eestile. Vastupidi, erinevalt teistest valimistest on need eriti vastutusrikkad. Sest kui me valla tasemele vale inimese valime, siis – jama muidugi –, aga küll ülejäänud ja targemad meie vallast tema vead ära parandavad. Seevastu europarlamendis on meil ainult kuus saadikut, alla ühe protsendi täiskoosseisust, seetõttu omandab siin iga saadiku hääl, tegemine või hetke mahamagamine eriti suure kaalu.
Arvan, et Euroopa Liidu hääbumise taga on olnud suuresti see, et aegade jooksul on liit muutunud väga selgest poliitilis-majanduslik-juriidilisest ühendusest millekski amorfseks nagu ÜRO. Tulemus on kümnete tuhandete ametikohtade ja miljonite paberite tekkimine, mis ei tee ega muuda midagi, üksnes halvavad sellegi ratsionaalsuse, mis Euroopa Liidus on. Ühe sõnaga, asi pole selles, et olemasolevat süsteemi veel kuhugi edasi arendada – mis tähendab veel kord uusi pabereid, näiteks projekte ja programme, ning veel rohkem inimesi, arendajaid –, vaid selles, et keerata Euroopa Liit tagasi kuldaega, kuhugi tema olulisima aluse, Rooma 1957. aasta lepingu juurde. Aga kuidas ja kas see muutumine toimuma hakkab, taevas seda teab.
Minnes 1989. aastal sama suurde ja bürokraatlikku süsteemi nagu Euroopa Liit – NSVL Rahvasaadikute Kongressile –, ei lubanud me midagi peale IME tunnustamise ja Molotovi-Ribbentropi pakti denonsseerimise, aga tulime tagasi täisiseseisvuse tunnustamisega. Ka nüüd ei saa lubada üks poliitik – kui ta aus on – midagi väga konkreetset europarlamendis. Aga eurorealist saab lubada ühte küll: lähtuda põhimõttest, mis parafraseerib suurt vene lavakunstnikku Konstantin Stanislavskit (“armastage kunsti endas ja mitte ennast kunstis!”): ärgem armastagem Euroopat Eestis, vaid armastagem Euroopas Eestit.
Sellest lähtudes arvan, et tähelepanu pühendamise asemel ilmast ilma käivatele Euroopa Liidu reformidele võiks eurorealist asuda vaikselt üleeuroopalist energiasüsteemi looma ja juurutama põhimõtet, et vähemalt energiaküsimustes istub Venemaa vastas üks Euroopa Liit, kelle liikmete solidaarsust ei saa mõõta naftabarrelites ega gaasikuupmeetrites.

Gruusia konflikti mittesõjalised õppetunnid

Mati Raidma (RiTo 18), Riigikogu liige, Eesti Reformierakond

Gruusia sündmustele tagasi vaadates ja Eestile mõeldes leiame ühe kindla ühisosa – riigi nõrkuse reageerida kriitilistes olukordades, sest keegi ei usu, et midagi niisugust võib juhtuda.

2008. aasta on andnud julgeoleku- ja kaitsevaldkonnas niipalju "äratuskella helinat", et ka kõige sügavamas unes viibijad on hakanud tundma end ebameeldivalt. Kas tõesti on käivitunud ootamatud protsessid? Või isegi alanud meie iseseisva riigi pöördumatu lõpu algus, nagu üks Soome teadusemees hiljaaegu, ilmselt mõõduka tasu eest kuulutas? Ilmselgelt pole asi nii hull, kuid mõtlema ja oma riigi võimekust korrastama kutsuvad rahvusvahelised sündmused igal juhul. Aega riigi kaitsepoliitika lihvimiseks meil on, kuid peame seda kasutama mõistlikult.
Gruusias juhtunut alles analüüsitakse, eri ametkonnad keskenduvad erinevatele teemadele. Jättes sõjalise analüüsi selle ala asjatundjatele, peatun oma kirjutises sisejulgeoleku ja riigikaitse sidususel, informatsiooniühiskonnaga seotusel ning riigi võimekusel väljakutsetele adekvaatselt reageerida.
Mida me neis valdkondades oleme teada saanud ning mida on meil nende teadmistega peale hakata?

Kuidas alustatakse agressiooni

Kõigepealt julgen väita, et sõjaline agressioon teise riigi vastu algab tänapäeval vähemalt meie geograafilises regioonis rünnatavas riigis provotseeritavatest sisejulgeoleku probleemidest. Mida vähem on rünnatav tegelenud planeerimise ja koordineerimisega, seda suurema tõenäosusega tuleb tal oodata probleeme.
Küsimus on ühelt poolt kaitseväe kaasamises sisejulgeoleku küsimuste lahendamisse koos allutamisega tsiviiljuhtimisele, teisalt riigikaitse käivitumine koos tsiviilstruktuuride allutamisega sõjalisele juhtimisele. Kui sellele lisada ajategur, kus eskaleerumine võib Gruusia näitel toimuda ühe või kahe päeva jooksul, on mõtlemisainet piisavalt. Et saavutada mingigi tase, peaksid sise- ja kaitseminister neid teemasid tihedamini koos arutama.
Tegevuse ja vastutuste määratlemise aluseks on riikidel erinevad seadused ja kriisiplaanid. Kas nendes dokumentides sisalduv on ka realiseeritav ja kas nende kirjutajad on mõistnud, kui mitmepalgeline ja kui kiiresti muutuv on kriisikeskkond? Julgen selles kahelda, pidades näitena silmas olukorda, kus sisejulgeoleku ja riigikaitse valdkonnad on segunenud. Isegi kui riigil on süsteem, kas tal on ka pädevad ja kogemustega inimesed? Need on küsimused, millele vastuste otsimine rahulikul ajal tavaliselt edasi lükatakse ja mida keerulisel ajal taga nutetakse.

Hulk teemasid osavalt kõrvaldatud

Milline on praegu Gruusia sündmuste seis? Kõigest mõni kuu pärast agressiooni on arutluste peateemaks tõstetud küsimus, kes alustas. Tähelepanu ja käsitluse alt on osavalt kõrvaldatud hulk teemasid. Kuidas Venemaa väed Abhaasiasse sattusid? Miks Venemaa sooritas õhurünnakuid kogu Gruusia territooriumil, kaasa arvatud pealinnale? Mis toimus Poti linnas ja sadamas, mida ei saa kaarti vaadates parima fantaasiagagi siduda ei Lõuna-Osseetia konflikti ega isegi Abhaasiaga. Ja nii edasi.
Samal ajal kostub üha rohkem Venemaa tegevuse õiguspärasust toetavaid arvamusi. Mis toimub? Vastus on tegelikult lihtne – nüüdisaja sõja relvavalikus ehk n-ö *toolbox*'is on

omandanud arvatavast palju suurema rolli informatsioon ja sellega manipuleerimine. Jätkuv infosõda on väga tõhus vahend oma tegude õigustamiseks, eriti rahvusvahelise seisukoha oma huvidele vastavaks kujundamisel ning avaliku surve elimineerimisel.
Ei saa öelda, et tegemist oleks uue relvaga. Samas tuleb tunnistada, et piirideta Interneti-maailma tekke tõttu on infosõja tähtsuse ja tõhususe kasv märkimisväärne. Siit tuleneb ka järgmine arendus – küberrünnakud. Peatumata kübersõja tehnoloogilisel poolel, vaatleme selle eesmärke. Need on lisaks teise poole sõjategevuse häirimisele rünnatava riigi riigijuhtimise, kriitilise infrastruktuuri, avalike teenuste ja elanikkonna informeerimise halvamine. Ja selleks ei pea sõjaseisukorda välja kuulutama. Tänapäeva avatud ja arvutikeskses maailmas võib see kaasa tuua riigile pöördumatuid tagajärgi. Eesti e-riigi edulugu saab jätkuda, kui lisame tõsiseltvõetava komponendina sellesse e-turvalisuse. Infosõja seisukohast on küberrünnakute n-ö lemmiksihtmärk informatsiooniallikad ja -kanalid. Vähendades rünnatava võimekust anda oma elanikkonnale ja maailmale toimuva kohta pidevat ja tõest teavet ning samal ajal ise massiliselt tootes ja edastades oma huvidele vastavat kuvandit, on võimalik tõde oma käe järgi kujundada. Kui sul on erapooletu seisukoha loomiseks kättesaadavad ühelt poolt piiratud kogus fakte ja teiselt poolt mass pooltõdesid või valet, on materjal tahes-tahtmata kallutatud ning esmapilgul objektiivne seisukoht muutub kaheldavaks.
Ühe tähelepanekuna lisaksin riigi vajalike võimete hulka oskuse dokumenteerida kriisi algus ja eskaleerumine. Materjal, mille puudumisele on praegu osavalt üles ehitatud rahvusvaheline Gruusia-vastane tegevus. Esmapilgul teisejärguline ülesanne, samas võib selle täitmata jätmine tuua kaasa kogu ülejäänud pingutuste nurjumise. Nii kummaline see maailm paraku on.

Mõtted lahendamiseks

Kokkuvõtvalt, edasisteks aruteludeks peaksid Riigikogu laual olema järgmised teemad:
– Eesti Vabariigi julgeoleku alused. 2004. aastal Riigikogus heaks kiidetud dokumendi algussätetes on ära toodud põhimõte dokumendi ülevaatamise vajadusest, kui julgeolekukeskkond muutub. Mitte ainult Eesti, vaid ka Euroopa Liit ja NATO räägivad muutustest rahvusvahelises julgeolekukeskkonnas. Kas pole aeg see dokument aruteludeks avada?
– Rahu- ja sõjaaja riigikaitseseadused. Eriti silmas pidades tõsiasja, et rahu- (sisejulgeolekulise konflikti) ja sõjaaja piir on õhkõrn, on vähim, mida tegema peame, eespool nimetatud seaduste põhjalik revideerimine ning ajakohastamine. Kaalutud on ka mõtet need kaks seadust ühendada, et saavutada riigi reageerimisprotsesside katkematuse loogika. Riigikaitsekomisjon koos kaitseministeeriumiga on valmis selle teema jõudumööda käsile võtma.
– Riigikaitsekomisjoni tööpõllu laiendamine julgeolekuvaldkonda. Kui vaadata Euroopa riikide asjaomaseid parlamendikomisjone, siis juba praegu on paljudes parlamentides mitte pelgalt riigikaitse-, vaid julgeoleku- ja kaitsekomisjonid. See annab võimaluse Riigikogu komisjoni tasandil käsitleda sisejulgeoleku ja riigikaitse küsimusi komplekssselt, mis omakorda vähendab riski jätta katmata kahe valdkonna kokkupuutepunktid – potentsiaalsed sihtmärgid.
– Korrakaitseseadus. Riigikogu menetluses olev korrakaitseseaduse eelnõu on esimene koht, kus vastuseks uutele väljakutsetele reguleeritakse seni ülijäik kaitseväe ja kaitseliidu kaasamise võimalus korrakaitseoperatsioonides. Riigikaitselisest vaatenurgast võimaldab see anda kaitseväele paindlikuma reageerimise käivitamisprotsessi, eriti eri- või sõjaolukorra eelses faasis.
– Aktiivne parlamentaarne töö Euroopa Liidus ja NATO-s. Rahvusvahelise reageeringu kohmakus ja seisukohtade aeganõudvad kujundamisprotsessid pealinnade vahel ei anna Gruusia näitel praegu põhjust optimismiks, et mingi teise konflikti puhul on varuks teistsugune, kiirem protsess. Seda tuleb alles kujundada. Põhjus on lihtne – sääraste

sündmuste tõenäosusega ei oldud tänapäeva Euroopas arvestatud. Gruusia sündmustega seoses lisandus parimal juhul mööndus, et see kõik võib küll juhtuda, kuid väljaspool Euroopa Liidu ja NATO piire. Arusaam, et mitte kunagi ei tulda üle nende piiride, pole siiani muutunud.
Olukorra parandamiseks on ka Riigikogul oma kodutöö teha.

Kahju hüvitamise nõue riigivastutuse seaduse alusel

Liina Kanger (RiTo 18), Riigikohtu haldusõiguse analüütik

Artiklis on esitatud Riigikohtu õigusteabe osakonnas valminud kohtupraktika analüüsi "Kahju hüvitamise nõue riigivastutuse seaduse alusel" üldistavad järeldused. Analüüsi eesmärk oli anda ülevaade riigivastutuse sekundaarnõuetest ning käsitleda iga nõude juures kerkinud tõlgendamis- ja kohaldamisprobleeme.

Riigivastutuse nõude kaudu realiseerub põhiseaduse §-st 25 tulenev igaühe õigus talle ükskõik kelle poolt õigusvastaselt tekitatud moraalse ja materiaalse kahju hüvitamisele. Riigivastutuse instituudi abil kaitseb riik otseselt isikute põhiõigusi ja -vabadusi ning võtab endale kohustuse hüvitada kahju, mis ta neile on põhjustanud. Kohtud omakorda, rakendades riigivastutuse seaduse sätteid, viivad ellu õigusriigi aluspõhimõtet, mis keelab avaliku võimu omavoli. Seega tuleb selles valdkonnas tehtavat kohtupraktikat pidada üheks õigusriikluse mõõdupuuks. Mida see mõõdupuu praeguses Eestis näitab? Sellele küsimusele vastamiseks valmis käesoleva aasta septembris Riigikohtu õigusteabe osakonnas kohtupraktika analüüs "Kahju hüvitamise nõue riigivastutuse seaduse alusel". Riigikohtus on madalamate astmete kohtupraktikat analüüsitud juba 2006. aastast eesmärgiga saavutada õiguse ühetaoline kohaldamine, tuua välja õigusemõistmise üldised tendentsid ja teha järeldusi jõustunud õigusaktide mõju kohta. Seekordse riigivastutusnõuetele keskenduva analüüsi uurimisobjektid olid peamiselt 2006. ja 2007. aasta halduskohtute otsused, millele lisandusid mõned maakohtute lahendid. Valimisse kuulus kokku 95 esimese ja teise astme kohtu lahendit, mida uuriti Riigikohtu praktika valguses. Analüüsi üldeesmärk oli anda ülevaade riigivastutuse sekundaarnõuetest ning käsitleda iga nõude juures tõusetunud tõlgendamis- ja kohaldamisprobleeme. Tähelepanu all olid kõik riigivastutuse seadusest tulenevad vastutuse erijuhud. Tulevikuväljavaates pakkus täiendavat huvi, kas ja mismoodi laheneb praktikas deliktiõiguse ja riigivastutusõiguse piiritlemine, samuti era- ja avaliku õiguse vahetegu alusetu rikastumise valdkonnas. Tulemustest saab täieliku ülevaate analüüsist endast, mis on kättesaadav Riigikohtu kodulehel (http://www.nc.ee/?id=799), artiklis on esitatud vaid üldistavad järeldused.

Riigivastutuse nõuete lahendamiseks pädev kohus

Kohtumenetlus on riiklik menetlus, mis peab toimuma ettenähtud korras ning selleks ettenähtud instantsis. Seetõttu tuleb ka riigivastutuse nõuete lahendamise korrakohasuse puhul esmalt pöörata tähelepanu sellele, missugune asutus on pädev vaidlust lahendama. Riigivastutuse seaduse § 17 lõige 1 näeb ette, et kahju hüvitamiseks võib esitada taotluse kahju tekitanud haldusorganile või kaebuse halduskohtule. Halduskohtu pädevusse kuuluvad ainult avalik-õiguslikest suhetest tulenevad vaidlused, nii tuleb tsiviil- ja halduskohtu pädevuse piiritlemisel lähtuda vaidlusaluse õigussuhte iseloomust. Õigussuhte eraõiguslikuks või avalik-õiguslikuks piiritlemisel viidatakse meie kohtuotsuses väga erinevatele sätetele. Tuginetakse üld- ja halduskohtu pädevust sätestavatele normidele (tsiviilkohtumenetluse seadustiku §-le 1 ja § 371 lõike 1 punktile 1, halduskohtumenetluse seadustiku § le 6), riigivastutuse seaduse reguleerimisalale, riigivastutuse seaduse § 1 lõikele 1, mis sätestab riigivastutuse mõiste, õiguste kaitse ja taastamise, ning kahju hüvitamise nõuetele (riigivastutuse seaduse §-le 2) ja riigivastutuse seaduse §-le 17, mis sätestab pädeva kohtuna halduskohtu. Erinevuses ei pea aga siiski probleemi nägema, sest kõiki loetletud norme võib pidada asjassepuutuvaks. Nii teoreetilise küsimuse juures nagu avaliku ja eraõiguse vahetegu ei paikne vastus kindlasti ühesainsas paragrahvis, vaid kohtu ees seisabki tervikülesanne määrata kindlaks, millised vaidluse tunnused viitavad mõnele seaduses loetletud tunnusele. Toetavaid norme selle

otsustuse langetamisel võib olla mitu ja ilmselt ei ole meie õigusteooria veel nii juurdunud, et mõnele neist sätetest võiks ainsana omistada printsipiaalset tähtsust. Analüüsist ilmnes mõnes kohtus viljeldav probleemne praktika, et tsiviilkohus, kes leiab, et ei ole pädev asja lahendama, keeldub hagi menetlusse võtmast, kuid ei tagasta seda tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 371 lõike 1 punkti 1 alusel (nagu oleks korrektne), vaid annab asja ise üle kohtualluvuse järgi halduskohtule (s.t segab omavahel ära kohtualluvuse ja kohtu pädevuse mõiste). Kui pädevaks asutuseks, kes vaidlust lahendada saab, on mõni muu asutus, peab kohus tagastama talle esitatud hagi või kaebuse selle esitajale, võimaluse korral näidates ära pädeva kohtu või organi. Teistsugust iseseisvat edasisaatmispraktikat tuleb artikli autori silmis pidada väärpraktikaks. Siinkohal ei ole kohtu pädevuse ja -alluvuse normide risti viitamine millegagi vabandatav.

Riigivastutusõigussuhe: isikud kahju hüvitamise nõudes

Kohtuvaidluse sisu määravad menetluse pooled. Riigivastutusõigussuhte üks pool on kannatanu ja teine pool kahju tekitaja ehk avaliku võimu kandja. Mõlemal poolel võib isikuid olla mitu. Siit kerkib tarvidus määrata õige(d) isik(ud), kellele kahju hüvitamise nõue kuulub, ja ka õige(d) kahju hüvitamiseks kohustatud isik(ud). Kui esimese puhul enamasti raskusi ei teki, siis vastustaja leidmine võib kaebuse esitajal endal käia üle jõu, nii et tarvis läheb kohtu abi. Riigikohtu halduskolleegiumi otsuse nr 3-3-1-91-06 punktis 16 on leitud, et kahju hüvitamise kaebuse esitamisel ei ole nõutav, et kaebuse esitaja määraks iseseisvalt haldusorgani, kes tuleks tema arvates kohtumenetlusse vastustajana kaasata, vaid piisab äranäitamisest, millise avaliku võimu kandja (näiteks riik või kohaliku omavalitsuse üksus) tegevusega kahju tekitati. Õige vastustaja kindlaksmääramine on halduskohtumenetluse seadustiku § 12 lõike 2 punkti 1 kohaselt eelkõige halduskohtu ülesanne. Samal ajal on halduskolleegium oma otsuse 3-3-1-87-06 punktis 13 märkinud ka seda, et ei või uurida sellise avaliku võimu kandja akte või toiminguid, kelle vastu ei ole kahjunõuet suunatud. Õigusliku hinnangu saab anda ainult nende aktide ja toimingute suhtes, mis on kaebuse ese.
Kas kohus peab uurimisprintsiibist tulenevalt määrama ise õige vastustaja või peab kaebaja kaebust muutma, suunates selle õige vastustaja vastu? Hea näide on Tallinna Ringkonnakohtu otsus nr 3-04-215, milles kaebus esitati Tallinna linna vastu, kuid kahju hüvitamiseks kohustatud õige isik sai ringkonnakohtu hinnangul olla ainult riik. Kaebaja jäi kindlaks oma soovile nõuda hüvitist linnalt, mitte riigilt, ning seetõttu jäi nõue rahuldamata (TlnRKo 29.05.2007 haldusasjas nr 3-04-215, p14. Analüüsi kirjutamise ajal 2008. aasta augustis oli asi võetud Riigikohtu menetlusse, kuid polnud tehtud otsust.). Ringkonnakohus käitus kaeba-ja suhtes aga abistavalt, aidates määrata õige vastustaja, samal ajal teda ise menetlusse ei kaasanud ega asunud uurima neid akte ja toiminguid, mida kaebuse esitaja vaidlustada ei soovinud.

Kahju hüvitamise nõue

Pärast kohtumenetluse poolte väljaselgitamist tuleb lahendada küsimus, kas on täidetud kahju hüvitamise nõude eeldused. Mõistagi saab kahju hüvitamist nõuda üksnes juhul, kui kahju on tekkinud. Kahju legaaldefinitsiooni ei ole sätestatud võlaõigusseaduses ega mujal. Käesoleva artikli autori vaatevälja jäi Tallinna Halduskohtu antud definitsioon: kahjuna saab käsitleda seadusega kaitstavate õigushüvede väärtuse vähenemist, millel on kannatanu suhtes negatiivne iseloom ning mida on võimalik hinnata ja hüvitada (TlnHKo 16.08.2006 haldusasjas nr 3-05-503). Hüvitisega tuleb luua varaline olukord, milles kannatanu oleks siis, kui tema õigusi ei oleks rikutud. Nimetatud eesmärk tuuakse välja kohtuotsusest kohtuotsusesse ja selle selgitav käsitlemine on kohtupraktika kõikidel astmetel läbiv. Riigikohtu tsiviilkol-leegium on asunud seisukohale, et kahju hüvitamise eesmärk ei ole kohustust rikkunud poole karistamine (RKTKo 21.12.2005 tsiviilasjas nr 3-2-

1-137-05). Halduskolleegiumi hinnangul kehtib sama põhimõte ka avalikus õiguses (RKHKo 4.04.2006 haldusasjas nr 3-3-1-13-06, punkt 23).
Kahju hüvitamise kaebust lahendades tuvastab kohus peale kahju olemasolu, kas kaebaja avalik-õiguslikus suhtes antud haldusakt või toiming (sealhulgas tegevusetus), millega talle kahju tekitati, on õigusvastane, ning kas tekitatud kahju ja õigusvastase haldusakti või toimingu vahel esineb põhjuslik seos. Kui üks nimetatud tingimustest puudub, ei kuulu kahju hüvitamise kaebus rahuldamisele. Enamasti algab kohtuotsus sissejuhatava lõiguga kahju, õigusvastasuse ja põhjusliku seose suhtest (vt nt TlnRKo 30.03.2006 haldusasjas nr 3-04-477, punkt 8; TrtHKo 30.12.2005 haldusasjas nr 3-04-477 (vana numbriga 3-659/04); TlnHKo 22.04.2003 haldusasjas nr 3-02-13). Niisugune kohtu selgitus on vajalik, sest see võimaldab mõista otsuse kujunemise loogikat ja tagab vaidluse lahendamise süstemaatilise käigu. Pärast nimetatud elementide tuvastamist võetakse seisukoht kahju suuruse kohta.
Riigivastutuse üldpõhimõtete kohaselt tekib õigusvastase toimingu või haldusaktiga tekitatud kahju rahalise hüvitamise nõudeõigus alles siis, kui teised õiguskaitsevõimalused on ammendatud. Analüüsist selgus erinevus vastutust mõjutavate asjaolude ja esmaste õiguskaitsevahendite olemasolu hindamisel sõltuvalt sellest, millal kahju tekkis. Kuna riigivastutuse seadus jõustus 01.01.2002, siis enne seda kuupäeva tekkinud kahjule tuleb kohaldada tsiviilkoodeksit, mille alusel tuli kahju hüvitamise nõude lahendamisel arvestada, kas kahjukannataja on teinud omalt poolt mõistlikult vajaliku, et kahju ära hoida või vähendada. Seejuures võimaldasid tsiviilkoodeksi § 229 ja § 462 lõige 1 kahjuhüvitisest keelduda, kui kannatanu raske ettevaatamatus soodustas kahju tekkimist. Kohtupraktika seab kahju mõistlikule ärahoidmisele tulenevalt Riigikohtu lahenditest nr 3-3-1-8-04 (RKHKo 11.03.2004 haldusasjas nr 3-3-1-8-04, p 12) ja 3-3-1-11-02 (RKHKo 19.03.2002 haldusasjas nr 3-3-1-11-02, p 16) kaks eeldust: esmase õiguskaitsevahendiga kahju tõrjumise võimalus peab olema kannatanule arusaadav ja kahju vältimine või kõrvaldamine ka reaalselt võimalik. Arusaadavuse ja reaalse võimalikkuse kriteeriumist esmaste õiguskaitsevahendite läbimisel riigivastutuse seaduse kehtivusajal räägitakse § 7 lõike 1 valguses ehk kontrollitakse, kas “kahju oli võimalik vältida või kõrvaldada” esmaste õiguskaitsevahenditega.
Varaline kahju hüvitatakse rahas. Võlaõigusseaduse § 128 lõigete 1 ja 2 alusel võib hüvitamisele kuuluv varaline kahju olla eelkõige otsene varaline kahju ja saamata jäänud tulu. Otsese varalise kahju kindlaksmääramisel harilikult probleeme ei ole (kui, siis vaid tõenduslikud, kahju olemus on aga nii kohtu kui ka poolte jaoks määratav). Seevastu komplitseeritum on saamata jäänud tulu hindamine. Kohtud on leidnud, et pelgalt teoreetiline võimalus kasu saada ei anna alust saamata jäänud tulu hüvitamiseks (TlnRKo 28.01.2008 haldusasjas nr 3-04-292). Kohtupraktikat üldistades võib kindlalt väita, et hüvitada tuleb tõenäoliselt tekitatud kahju. Seejuures on oluline Riigikohtu 8. novembri 2002 otsuses haldusasjas nr 3-3-1-53-02 punktis 16 väljendatud seisukoht, et ei ole õiglane jätta kahjunõuet rahuldamata üksnes põhjusel, et kahju suurust ei ole võimalik kindlaks teha, ega ka põhjusel, et kahju tekkimine ei ole täiesti kindel.
Riigikohtu halduskolleegium on leidnud, et olukorras, kus puuduvad veenvad tõendid kahju tuvastamiseks, on paratamatu, et kohus lähtub paljuski poolte esitatud seisukohtadest. Kohtu otsustada jääb, milliseid seisukohti ta veenvamaks peab (RKHKo 04.04.2006 haldusasjas nr 3-3-1-13-06, p 18). Sama leiame ka alamate kohtute lahenditest. Otsuse motiveerimine nõuab kohtunikult tõtt-öelda empaatilisust, sest kohus peab kujutlema hüpoteetilisi ahelaid, mis oleksid võinud juhtuda, ning nende kõrvutamist tegelikult toimunuga. Veel on näha, et haldusasja lahendamisel on rakendatavad võlaõigusseaduse üldosa kahju hüvitamise (7. peatüki) sätted.

Mittevaralise kahju hüvitamise nõue[1]

Mittevaralise kahju hüvitamine kaitseb mitmeid põhiseaduslikke väärtusi: kõige laiemas

mõttes inimväärikust, selle komponente au ja head nime, aga ka põhiõigusi, mis inimväärikusel rajanevad, nagu era- ja perekonnaelu puutumatus, tervis ning isikuvabadus. Riigivastutuse seaduse § 9 lõige 1 sisaldab nimekirja alustest, mille puhul võib füüsiline isik nõuda mittevaralise kahju hüvitamist. Need on: süüliselt väärikuse alandamine, tervise kahjustamine, vabaduse võtmine, kodu või eraelu puutumatuse või sõnumi saladuse rikkumine, au või hea nime teotamine. Loetelu on ammendav ja muudel juhtudel mittevaralise kahju hüvitamine kõne alla ei tule. Juriidilisel isikul mittevaralise kahju hüvitamise nõuet riigi vastu ei ole, küll aga tuleb möönda võimalust, et ka juriidilisel isikul tekib mittevaraline kahju ning kehtiv õigus võib jätta juriidilised isikud osaliselt õiguskaitseta. Õiguskirjanduses on peamiselt käsitletud juriidilise isiku mittevaralise kahju juhtumina isiku maine kahjustamist näiteks ebaõigete väidete levitamise korral. Kuivõrd põhiseaduse § 25 tagab moraalse ja materiaalse kahju hüvitamise õiguse igaühele, siis selle totaalse kahju hüvitamise printsiibi valguses võiks leiduda koht teatud juhtudel ka juriidilise isiku mittevaralise kahju nõudele riigi vastu.

Mittevaralise kahju tõendamine

Mittevaralise kahju tekkimist peab tõendama kannatanu ja enamasti on see keerulisem kui varalise kahju tõendamine. Kohtud on väljendanud mõlemat: nii seda, et mittevaralise kahju tekkimist peab olema võimalik objektiivselt hinnata (nt TlnHKo 30.06.2005 haldusasjas nr 3-04-108 (3-1509/04)), kui ka seda, et hinnang mittevaralise kahju olemasolule jääb vaidlusaluses olukorras paratamatult tõenäoliseks, seega kohtu diskretsiooni (nt TlnHKo 4.06.2007 haldusasjas nr 3-06-1563). Igal juhul tuleb kaebuses märkida, millise konkreetse § 9 lõigus 1 sätestatud õigusvastase toiminguga seoses on kahju tekitatud ja milline on kahju olemus. Seepärast ongi kohtud jätnud rahuldamata peamiselt just sellised mittevaralise kahju hüvitamise nõuded, milles mittevaralise kahju olemust ei ole piisavalt kirjeldatud. Nendel juhtudel oleks kaebajad justkui jäänud lootma kergele võimalusele saada ka lisahüvitis, kui väidavad, et materiaalsele kahjule lisaks on tekkinud ka mittevaraline kahju: enamasti pettumustunne ning tervise halvenemine, nagu unetus või depressioon.

Mittevaralise kahju hindamine

Mittevaralise kahju tõendamine on keeruline, veel keerulisem on aga määrata selle materiaalset ekvivalenti ehk õiglast summat, mis vastaks kannatuse suurusele. Tallinna Ringkonnakohus on näiteks viidanud võlaõigusseaduse kommenteeritud väljaandele ("Võlaõigusseadus I. Kommenteeritud väljaanne", koostanud P. Varul, I. Kull, V. Kõve, M. Käerdi, Tallinn: Kirjastus Juura, 2006), asudes seisukohale, et füüsilise ega vaimse valu ning kannatuste puhul ei ole nende mõõtmine objektiivselt võimalik (TlnRKo 31.03.2008 haldusasjas nr 3-06-1680, p 15). Selle sisetunde kujunemine, mille alusel kahju suurus määrata, näitab sama-moodi nagu varalise kahju puhul esialgu ära kannatanu ning seejärel kohus, põhjendades, miks sobivat summat peetakse proportsionaalseks õigusrikkumise raskusega. On keeruline, kui mitte võimatu välja tuua mingit põhimõtet, mis näitaks, millisel juhul on rikkumine raske või kerge. Tegu on üksikjuhtumile antava hinnanguga. Seega mõjutavad mittevaralise kahju kui kohtu diskretsioonis oleva summa väljamõistmist kannatanu taotluse põhjendatus, eeskätt oskuslik põhjusliku seose tõendamine, aga ka kohtupraktika muudes sarnastes asjades, ja rikkumise raskus.
Kui varalise kahju tekitamise kohta sisaldub riigivastutuse seaduses kahju hüvitamise rahaline viis, siis mittevaralise nõude puhul võivad kõne alla tulla ka muud viisid, näiteks kannatanu ees vabandamine (au teotamise korral) (RKHKo 5.10.2006 haldusasjas nr 3-3-1-44-06, p 13, RKTKo 11.02.2004 tsiviilasjas nr 3-2-1-11-04; TlnHKo 16.08.2006 haldusasjas nr 3-05-503).

Tõendamiskoormis mittevaralise kahju hüvitamise nõudes

Väärtuslikke järeldusi sai analüüsi pinnalt teha tõendamiskoormise jaotuse kohta – on ju isikul riigi vastu nõude esitamise korral edu saavutamiseks äärmiselt oluline teada, mida ning kui palju ta tõendama peab. Halduskohtumenetluses üldiselt lasub tõendamiskoormis poolel, kes vastavale asjaolule tugineb, s.t kaebaja peab näitama, et just tema on asjas kannatanu, samuti tõendama kahju olemasolu ja selle suurust (TlnHKo 28.11.2007 haldusasjas nr 3-07-1715, p 2). Halduskohtumenetluses ei tohi tähelepanuta jätta ka kohtu uurimisprintsiipi, mille kohaselt peab kohus kahju hüvitamise küsimuse otsustamiseks välja selgitama kõik olulised asjaolud (vrd RKHKo 16.12.2004 haldusasjas nr 3-3-1-60-04, punktid 17 ja 18).
Mittevaralise kahju korral on mitmes lahendis põhjendatud tõendamiskoormise nihkumist avalikule võimule. Esimene niisugune olukord puudutab vastutuse piiramist riigivastutuse seaduse § 13 lõike 3 alusel, mille kohaselt avaliku võimu kandja vabaneb vastutusest avalike ülesannete täitmisel tekitatud kahju eest, kui kahju tekitamist ei olnud võimalik vältida ka avalike ülesannete täitmisel vajalikku hoolsust täielikult järgides. Järelikult avaliku võimu kandja vabaneb mittevaralise kahju rahalise hüvitamise kohustusest, kui ta tõendab, et kahju põhjustanud avalikku ülesannet täitnud isik ei olnud kahju tekitamises süüdi (TlnHKo 16.08.2006 haldusasjas nr 3-05-503). Teist liiki argumentatsioon tugineb võlaõigusseaduse sätetele. Nimelt leiab Tallinna Ringkonnakohus võlaõigusseaduse kommenteeritud väljaande (võlaõigusseaduse § 130 lõike 2 kommentaari) toel, et mittevaralise kahju olemasolu kehavigastuse või tervisekahjustuse tekitamise korral ei pea kannatanu tõendama, sest seda eeldatakse. Samamoodi peab ka Tallinna Halduskohus mittevaralise kahju tekkimist eeldatavaks, kuid tugineb mitte võlaõigusseaduse § 130 lõikele 2, vaid tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 231 lõikele 1, mis võimaldab arvata mõne asjaolu üldtuntuse tõttu väljapoole tõendamiseset (TlnHKo 15.06.2007 haldusasjas nr ¬3- 06- 2496. Ehkki käesoleva artikli autori arvates puudu-tab tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 231 lõige 1 asjaolude üldtuntuks lugemise võimalus eeskätt selliseid asjaolusid, mis on teaduslikult kontrollitavad (hinnatavad kas tõeseks või vääraks või muul viisil kindlakstehtavad), mitte aga hinnangulisi asjaolusid, siis kohtu lõppjäreldusega, et kahju tekkimist tuleb eeldada, võib nõustuda.)
Niisiis ei pea kannatanu teatud juhtudel nagu kehavigastuse tekitamine või isiku seadusliku aluseta kinnipidamine tõendama mittevaralise kahju olemasolu ja suurust, vaid tõendamiskoormis läheb üle vastustajale, kelle asi on tõendada oma käitumise mittesüülisust.

Õigusemõistmisel tekitatud kahju hüvitamise nõue[2]

Riigivastutuse seadus sisaldab mitmeid vastutuse erijuhte. Kohtupraktikas on analüüsi andmetel neist kõige eesrindlikumaks kujunenud õigusemõistmisel tekitatud kahju hüvitamise nõude rahuldamine. Seda seepärast, et kuigi õigusemõistmisel tekitatud kahju puhul on riigivastutus piiratud, on kohtud asunud seda ise laiendama ning seaduselünka täitma. Riigivastutuse seaduse § 15 lõige 1 sätestab, et isik võib nõuda kohtumenetluse käigus, sealhulgas kohtulahendiga tekitatud kahju hüvitamist üksnes juhul, kui kohtunik on kohtumenetluse käigus toime pannud kuriteo. Piirang kaitseb kohtulahendi seadusjõudu ja kohtuniku sõltumatust. Mõnes Tallinna Halduskohtu otsuses on eraldi toonitatud, et niisuguse sätte lisamine riigivastutust reguleerivasse seadusesse väljendab täielikult ja selgelt seadusandja tahet kitsendada hüvitise saamise õigus ainult rängalt õigusvastastele juhtudele (TlnHKo 21.11.2007 haldusasjas nr 3-07-1129, p 5; sama ka TlnHKo 14.01.2008 haldusasjas nr 3-07-1430, p 4). Sellele tõlgendusele on aga vastutõlgendus ringkonnakohtu tasemel, kus leitakse, et riigivas-tutuse seaduse § 15 lõike 31 analoogiale tuginedes ja arvestades Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse

konventsiooni artikli 5 lõikes 5 sätestatut, on isikul õigus nõuda kohtulahendiga tekitatud kahju hüvitamist riigivastutuse seaduse alusel ka juhul, kui kohtulahendi tõttu võeti isikult vabadus, kohtulahend on kohtu olulise vea tõttu tühistatud ja hüvitamine ei ole reguleeritud muu seadusega. Ehkki riigivastutuse seaduse § 15 lõige 31 eeldab Euroopa Inimõiguste Kohtu positiivset otsust inimõiguste konventsiooni rikkumise tuvastamiseks, on meie kohtud normi kohaldanud ka ilma Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendita, kui kaebuse esitajal puuduvad muud võimalused oma õiguste taastamiseks. Nii laiendab riigivastutuse seaduse § 15 lõike 31 kohaldamine § 15 lõige 1 kuriteo mõiste muude kohtupoolsete raskete rikkumisteni, millega kaasnevad isiku kannatused ja üleelamised. See kõrvaldab seadusest tuleneva õigusliku vaakumi puhuks, kui isik on saanud õigusemõistmise käigus suurt kahju, kuid kriminaalmenetlust kohtuniku suhtes pole algatatud, mis jätab ju kohtu peaaegu vastutuspriisse sfääri. Laiendav tõlgendus seevastu tagab isikule tõhusa kaitse kohtu oluliste rikkumiste vastu, realiseerides põhiseaduse §-s 25 ettenähtud õigust kahju hüvitamisele.

Vastusteta küsimused

Viimaseks kuulusid analüüsi uurimisalasse ka need valdkonnad, mille kohta eestikeelses õiguskirjanduses avaldatakse lootust, et vastused tulevad kohtupraktikast. Riigivastutus külgneb lepinguvälistest võlasuhetest tuleneva vastutusega, eeskätt deliktivastutusega, seepärast oodatakse nende piiritlemiseks juhiseid peamiselt kohtupraktikalt. Praeguseks tuleb tunnistada, et kohtupraktikat siiski peaaegu ei ole ja ka vastuseid mitte. Analüüsi koostamisel õnnestus leida ainult üks kohtulahend, mis tegeleb riigivastutuse korras kahju hüvitamise ja deliktiõiguse piiritlemisega riigivastutuse seaduse § 1 lõike 3 alusel. See oli Tartu Maakohtu otsus tsiviilasjas nr 2-02-202 2007. aasta 12. novembrist, mis nüüd on Tartu Ringkonnakohtu menetluses. Soovimata anda ennatlikke seisukohti selle vaidluse osas, kus maakohus käsitles nõuet kui lepinguvälise kahju nõuet ja kohaldas deliktivastutust, jääb ootusärevalt õhku, kas nõue kuulub üldse tsiviilkohtu pädevusse. Kas seda kohtuasja ei peaks lahendama riigivastutuse alusel halduskohtus? Loodetavasti peagi jõustuv lahend on esimene, mis hõlbustab mõista riigivastutuse seaduse § 1 lõike 3 (s.o normi, mis eristab era- ja avaliku õiguse nõudeid) kohaldamise eeldusi ja tingimusi. Kui riigivastutuse seadusega ei ole reguleeritud teisiti ja kui see ei ole vastuolus avalik-õigusliku suhte olemusega, tulevad avalik-õiguslikus suhtes tekkinud alusetu rikastumise nõude puhul kohaldumisele eraõiguse sätted. See tähendab, et tuleb uurida, missuguses osas kohaldub võlaõigusseadus (52. peatükk), missuguses riigivastutuse seadus. Ka nimetatud küsimuses on veel vähe rakenduspraktikat. Kohtute Infosüsteem andis kogu andmebaasi peale kaks haldusasja, milles avaliku õiguse alusetu rikastumise õigust on kohaldatud. Esimene neist oli Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalvemenetlusega päädinud AS-i Enimex ja Lennuameti vaidlus (TlnHKo 4.04.2007 ja TlnRKo 11.04.2008 haldusasjas nr 3-06-2026 ning RKPJKo 01.07.2008 nr 3-4-1-6-08), milles kaebuse esitaja palus vastustajalt välja mõista ligi 155 000 krooni alusetu rikastumise sätete alusel: riigivastutuse seaduse § 22 lõigete 1 ja 2 ning võlaõigusseaduse § 1028 koosmõjus võlaõigusseaduse § 1032 lõike 1 alusel. (Kahjuks ei selgu kohtuotsusest, mis lõiget kohus kohaldas.) Tallinna Ringkonnakohus, rakendades neid sätteid, mõistis Lennuametilt AS-i Enimex kasuks välja õigusliku aluseta saadu. Lähemat teoreetilist käsitlust lahend ei paku, seega ei saa teha järeldusi, milles seisneb riigivastutuse seaduse ja võlaõigusseaduse kohaldamise koosmõju. Riigikohtu praktikast teame, et alusetu rikastumise sätetel põhineva nõude põhjendatuse analüüsimise puhul on oluline see, et nii võlaõigusseaduse kui ka riigivastutuse seaduse sätete järgi tuleb tagastada vara, mis omandati õigusliku aluseta. Vara tuleb tagastada ka siis, kui selle omandamise õiguslik alus on hiljem ära langenud (RKHKo 30.11.2004 haldusasjas nr 3-3-1-64-04, punkt 19. Ot-suses kohaldati tsiviilkoodeksit, aga sama seisukoht on laiendatav võlaõigusseadusele.).
Tallinna Halduskohtu menetluses olnud asi nr 3-07-598 on selle poolest märkimisväärne,

et kohus selgitab otsuses võimalust tasaarvestada riigivastutuse seaduse § 22 lõike 3 alusel avaliku võimu kandja nõue eraisiku vastu ja avaliku teenistuse seaduse § 135 lõike 2 alusel tekkinud isiku nõue ebaseaduslikult teenistusest vabastamise eest. Kuna avalik–õiguslikes suhetes tuleb toimida tõhusalt ning üleliigseid kulutusi ja isikule tekkivaid ebameeldivusi vältival viisil, peab kohus võimalikuks riigivastutuse seaduse § 22 lõike 3 ning võlaõigusseaduse § 197 alusel kaebuse esitajate ning vastustaja kui riigi haldusorgani vastastikused nõuded tasaarvestada (TlnHKo 30.05.2007 haldusasjas nr 3-07-598, p 59). Toodud kohtuotsused juhatavad sisse problemaatika, milles tegelikest kohtupraktika arengusuundumustest, mis rahuldaksid muu hulgas kirjanduses esitatud ootusi, saame rääkida alles tulevikus.

Kokkuvõte

Üldjoontes lubab tehtud analüüs anda optimistliku hinnangu Eesti kohtupraktikale riigivastutuse alal. Kohtulahendid kajastavad õnneks seda, et Eestis on isikul võimalik riigi tekitatud kahju hüvitatud saada. Tähelepanuväärne on Euroopa Kohtu praktikaga kooskõlas olev tõlgendus, mis avardab seaduse järgi äärmiselt rangelt piiratud kahju hüvitamise võimalusi, kui kahju on tekitatud kohtumenetluse käigus.
Kohtusse pöördujale on kohtupraktika kujunenud juba piisavalt rohkeks, et tüüpilisemate nõuete puhul leida varasemaid sarnaseid asju. Näiteks on vastuse saanud olulised tõendamisega seotud küsimused. Tsiviilkohtumenetlusest mõjutatult eeldatakse mittevaralise kahju olemasolu tervisekahjustuse tekitamise ja õigusliku aluseta vabaduse piiramise puhul ka avalikus õiguses. Tõendamiskoormis oma käitumise mittesüülisuse osas läheb sel juhul üle avaliku võimu kandjale. Nõude eelduste kontroll, mis on kohtuti sarnane, annab pooltele võimaluse nõude edukust hinnata, muutes otsuse kujunemise ennustatavaks ning tagades, et pole erinevust, kas kaebus esitatakse Tartu või Tallinna Halduskohtusse.
Samal ajal on ilmnenud mitmeid lahtisi otsi, mis eeldavad lahendite lisandumist. Kõige rohkem küsimusi tekitab see, millal kohalduvad eraõiguse normid, eeskätt võlaõigusseadus, millal mitte. Näiteks alusetu rikastumise nõude juures pakkus huvi, missugused võlaõigusseaduse sätted riigivastutuse seadusega koosmõjus rakendamisele tulevad. Järeldus on, et asjakohane kohtupraktika peaaegu puudub. Niisamuti ei ole praeguses praktikas veel pidepunkte deliktiõiguse ja riigivastutuse eristamiseks, kuid võib anda lootust, et vähemasti ühes tsiviilõiguslikus kohtuasjas on tulemas ringkonnakohtu lahend, mis tõenäoliselt valgustab avaliku ja eraõigusliku kahju hüvitamise nõude vahetegu. Pädeva kohtu määramine on võtmeküsimus, millest sõltub isiku õiguste kaitse tõhusus. On ilmne, et avaliku võimu vastu suunatud nõuete lahendamine peaks a priori kuuluma halduskohtu pädevusse, kus toimib uurimisprintsiip.
Eelnevast tulenevalt oodatakse kohtupraktika edasiselt arengult peamiselt seda, et eraõiguse normide rakendamine muutuks selgemaks: näiteks kas saame riigivastutuse puhul rääkida süü vormidest hooletusest, raskest hooletusest ja tahtlusest või millal on mittevaralise kahju nõue asendatav võlaõigusseaduse § 1047 lõike 4 kohase tagajärgede kõrvaldamise nõudega (mainet kahjustavate andmete ümberlükkamine)? Praegu pole üldse kasutatud regressinõuet riigivastutuse seaduse §-de 19–21 alusel, seepärast püsib huvi ka sellesuunalise praktika tekkimise osas.
Kokkuvõttes võib tõdeda, et riigivastutuse seaduse rakendumisega mõõdetav igaühe kaitse riigi vastu on Eestis edenemisjärgus. Küll aga saame 1. jaanuarist 2002 kehtiva riigivastutuse seaduse alusel kogunenud praktikat pidada selliseks, mis annab tunnistust, et edasiminek ei lähtu tühjalt kohalt.

[1] Mittevaralise kahju hüvitamist on käsitletud Riigikohtu 2007. a analüüsis “Mittevaralise kahju hüvitamise nõuded halduskohtus”, samuti selle põhjal kirjutatud Margit Vuti artiklis “Mittevaralise kahju hüvitamine Eesti kohtutes: mida näitas kohtupraktika

analüüs aastal 2007?" – Juridica, 2008, nr 5, lk 283–292.

[2] Riigivastutuse seaduse § 15 ja § 16 kohaldamisala piiritlemise kohta loe lähemalt analüüsist.

Kasutatud lühendid

RKHKo – Riigikohtu halduskolleegiumi otsus
RKPJKo – Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi otsus
RKTKo – Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus
TlnHKo – Tallinna Halduskohtu otsus
TlnRKo – Tallinna Ringkonnakohtu otsus
TrtHKo – Tartu Halduskohtu otsus

Üldhariduse olukorrast hariduse tulevikukujundajatele

Imbi Henno (RiTo 18), Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse loodusainete ja keskkonnakasvatuse peaspetsialist

Priit Reiska (RiTo 18), Tallinna Ülikooli loodusteaduste didaktika professor

Viive-Riina Ruus (RiTo 18), Tallinna Ülikooli emeriitprofessor

Artikkel annab ülevaate Eesti üldhariduskoolide õpilaste õpitulemustest rahvusvahelises võrdluses ja kirjeldab meie üldharidust varitsevaid ohte. Eesmärk on välja tuua asjaolud, mida tuleks hariduspoliitika kujundamisel arvesse võtta.

Selleks, et luua selget ettekujutust võimalikust ja soovitavast tulevikuharidusest, tuleb kõigepealt selgeks teha, milline on praegune haridus, mille mõjul on ta niisuguseks kujunenud ning millised on vastuolud ja iseeneslikud muutumistungid. Alles seejärel võib hakata looma tulevikuvisioone ja kavandama liikumist soovitava variandi poole (Ruus 2000, 138).
Rahvusvahelised võrdlusuuringud TIMSS (*Trends in Mathematics and Science Study*;http://timss.bc.edu/) ja PISA (*Program for International Student Assessment*;http://www.pisa.oecd.org/) on kõige autoriteetsemad globaalse ulatusega haridusuuringud. Neis osalevad riigid kasutavad saadud infot oma riigi hariduse seisu hindamiseks rahvusvahelises taustsüsteemis ja langetavad selle põhjal hariduspoliitilisi otsuseid. Näiteks pärast seda, kui PISA 2000 uuringust selgus, et Saksamaal olid õpitulemused allpool keskmist, vallandus seal üldrahvalik šokk ja hariduses tehti olulisi ümberkorraldusi. Seevastu PISA 2006 uuringu 13. koht tekitas ajakirja Der Spiegel andmeil riigis peomeeleolu.
Eesti lülitus nimetatud uuringuisse alles hiljaaegu. Meie kaheksanda klassi õpilased osalesid TIMSS 2003 ja 15-aastased PISA 2006 uuringutes. TIMSS-i uuringute küsimuste koostamise lähtealuseks on õppekavad ning õpilaste edukust mõõdetakse eeskätt matemaatikas ja loodusainetes. PISA uuringute üldeesmärk on hinnata 15-aastaste noorte eluks vajalikke põhioskusi – funktsionaalset lugemisoskust ning matemaatilist ja loodusteaduslikku kirjaoskust. Esimeses PISA uuringus 2000. aastal oli rõhuasetus funktsionaalsel kirjaoskusel, 2003. aastal matemaatilisel kirjaoskusel ning 2006. aastal loodusteaduste- ja tehnoloogiaalasel kirjaoskusel.

Eesti õpilaste õpitulemused rahvusvahelises võrdluses: TIMSS 2003

TIMSS 2003 uuringus osales Eestist 154 kooli 4040 kaheksanda klassi õpilast. 49 osavõtnud riigi seas saavutas Eesti loodusainetes viienda ja matemaatikas kaheksanda koha. Loodusteaduslikes õppeainetes eraldivõetuna oli Eesti uuringus osalenud riikide hulgas geograafias esimene, keemias viies, bioloogias kuues ja füüsikas seitsmes.
Loodusteadustes ületasid peaaegu kõik Eesti õpilased – 99% – uuringuga seatud madalaima saavutustaseme künnise (parim tulemus riikide arvestuses!), kõrgtaseme 52% ja tipptaseme 13% õpilastest. Matemaatikas ületas madala taseme künnise 97% ning 39% küündis rahvusvahelisele kõrg- või tipptasemele. Tipptasemel õpilasi oli siiski kasinalt – matemaatikas 9% ja loodusteadustes 13%.
Poiste ja tütarlaste õpitulemused loodusteaduste üldskaalal ei erinenud. Vastupidi ootustele olid tüdrukud poistest statistiliselt palju edukamad füüsikas ja poisid bioloogias. Eesti haridusavalikkuses üldlevinud ettekujutus, et reaalainetes on vene õppekeelega koolid eesti koolidest tugevamad, ei leidnud kinnitust, vene õppekeelega koolide õpilaste õpitulemused olid eesti koolidega võrreldes tagasihoidlikumad. Ilmnes, et tulemused on

seotud ka koolide asupaigaga: suuremate linnade koolid olid nii matemaatika kui ka kõigis loodusainete sisuvaldkondades märgatavalt tugevamad väikelinnade ja valdade koolidest.
Uuringuga koguti teavet ka õpingutega seotud hoiakute ja õpitingimuste kohta. Taustaküsimustikust selgus, et headest tulemustest hoolimata oli õppimine meie õpilaste jaoks rõõmutu ja sisemiselt vähemotiveeritud. Oma suhtumises nii matemaatika kui ka loodusainete õppimisse olid Eesti õpilased võrreldavate riikide seas viimaste hulgas. Õpilaste enesehinnang kõikus, tegelike tulemustega võrreldes oli see liiga madal matemaatikas, keemias ja füüsikas, ligikaudu riikide keskmisel tasemel maateaduses ja keskmisest kõrgem bioloogias. PISA uuringud on tuvastanud, et kõrge enesehinnanguga õpilaste õpitulemused on paremad kõigis riikides. Seda reeglipärasust arvestades peaksime jõudma selgusele, miks on Eesti õpilaste enesehinnang põhjendamatult madal ning leidma abinõusid selle tõstmiseks.

Lahendamist vajavad õpetajaskonna probleemid

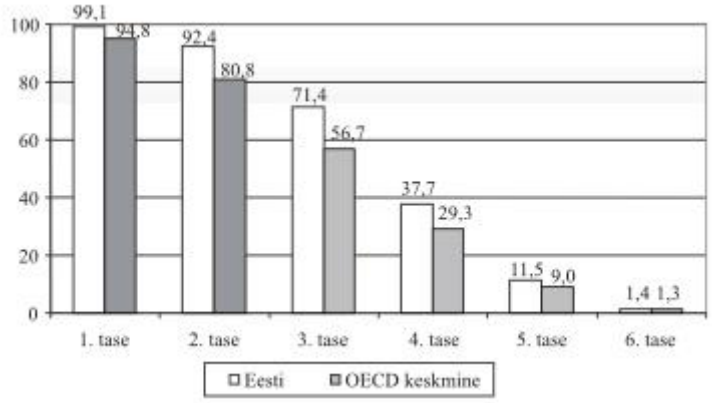
Tõenäoliselt ei pea Eesti head tulemused vastu ajaproovile, kui ei suudeta lahendada õpetajaskonna probleeme. Kuigi meie loodusainete õpetajate haridustase ületab mõnevõrra rahvusvahelist keskmist, valitseb nende seas sooline ja vanuseline tasakaalustamatus. Eesti loodusainete õpetajaist oli naisi 79%, sellal kui teiste riikide keskmine oli 60%. Alla 29-aastasi loodusainete õpetajaid oli Eestis 11% (teistes riikides keskmiselt 20%), 30–39-aastasi 16% (mujal keskmiselt 30%) ning üle 50-aastasi koguni 38% (rahvusvaheline keskmine 22%). Olukorda pingestab õpetajate rahulolematus: nad ei naudi oma tööd, ütlevad end mitte mõistvat kooliõppekava eesmärke ja pole rahul oma tulemustega õppekava täitmisel. Ka ei ole nad rahul õpilaste õpitulemustega, nende suhtumisega õppimisse ja kooli varasse, samuti vanemate osalusega koolielus. Loodusaineid õpetavate õpetajate hinnangute alusel paigutus Eesti osavõtnud riikide seas viimasele kohale, matemaatikaõpetajate hinnangute järgi olime kuue viimase hulgas. Koolidirektorite hinnang ühtib matemaatikaõpetajate omaga (Henno 2005, 20).
TIMSS 2003 andmestik võimaldab väita, et nimetatud ainete õpetajate õpetamisstiil on paljuski aegunud. Teaduslikku lähenemist loodusnähtustele ja uurimuslikku õpet, mis peaks olema loodusteaduste õpetamises valdav ja mida eeldab kehtiv õppekava, rakendavad meie õpetajad harvemini kui teiste uuringuga hõlmatud riikide õpetajad (Henno, Reiska 2007). Õpetajad on väga kinni õpikus ning eriti füüsika- ja keemiaõpetajad koormavad õpilasi kodutöödega, kuigi, nagu näitas uuringu andmestik, see õpitulemusi ei paranda. Positiivse arengu suhtes paraku väga lootusrikas olla ei saa, sest andmed näitavad, et Eesti õpetaja eelistab ainekoolitust ja osaleb suhteliselt harva õpetamisega seotud kursustel. Heas mõttes väärib esiletõstmist siiski asjaolu, et Eesti õpetajad väitsid end seostavat õpetatavat igapäevaeluga palju sagedamini kui teiste riikide õpetajad keskmiselt.
Uuring peaks andma impulsi ka meie põhikooli eksamiülesannete kvaliteedi parandamiseks. Nimelt näitas 2000.–2006. aasta Eesti põhikooli bioloogia lõpueksamite analüüs, et analüüsioskusele orienteeritud eksamiküsimuste osakaal on meil olnud märgatavalt väiksem kui võrdlusuuringus TIMSS 2003 (Nurk 2007). Oletatavasti just TIMSS 2003 pakutud võimalus demonstreerida oma analüüsioskust lubas valimisse sattunud poistel seekord näidata tüdrukutest paremaid õpitulemusi.

PISA 2006: fookuses õpilaste loodusteaduslik kirjaoskus

PISA 2006 uuringus osalesid 57 riigi õpilased vanuses 15 aastat kolm kuud kuni 16 aastat kaks kuud. Eestist oli valimis 4865 õpilast – 2386 tüdrukut ja 2479 poissi. Vene õppekeelega koolis õppis neist 24,3%.
PISA 2006 keskendus õpilaste loodusteaduslike teadmiste ja oskuste mõõtmisele.

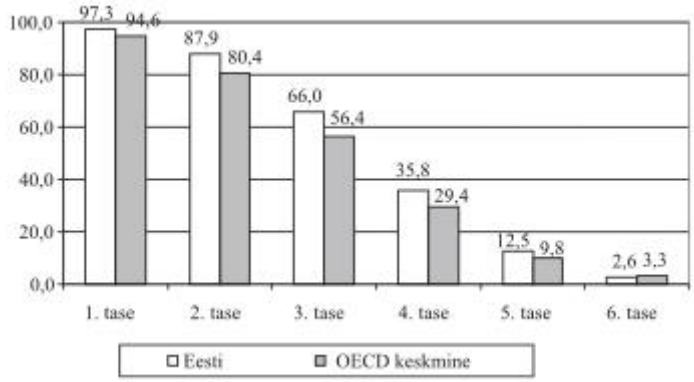
Uuringusse oli lisatud ülesandeid, mis kontrollisid funktsionaalset lugemisoskust ja matemaatilist kirjaoskust.
Loodusteadustes paigutus Eesti keskmiste punktide alusel viiendale kohale Soome, Hongkongi (Hiina), Kanada ja Taiwani (Hiina) järel. Võrreldes teadmistega loodusteaduste sisuvaldkondades, olid meie õpilased nõrgemad loodusteaduslike probleemide äratundmises ja teadusliku tõendusmaterjali kasutamises.
Lisaks keskmistele näitajatele riigiti võimaldas PISA 2006 saada informatsiooni ka selle kohta, kuidas jaotuvad riikide õpilaste õpitulemused saavutustasemeti. Ülesannete raskusastmete alusel eristati kuut saavutustaset. Eesti tulemused on esitatud joonisel 1.

Joonis 1. Eesti õpilaste paigutumine saavutustasemete järgi loodusteadustes OECD keskmistega võrreldes (%)

Kõige väiksema raskusastmega ülesannetega said hakkama peaaegu kõik õpilased (99,1%). Järgmise saavutustaseme nõuded täitis 92,4% jne. Kõrge saavutustasemega õpilaste osakaal – 11,5% – on samuti hea näitaja, ent Soomes oli sama näitaja 21%. Eesti ja Soome erinev kõrge saavutustase peaks meid tegema mõnevõrra murelikuks ajal, kui soovime üle minna teadmuspõhisesse ühiskonda, teiselt poolt andma kindlust, et kõrg- ja tipptase pole saavutamatu. Küll aga väärib Eesti kool tunnustust selle eest, et Eesti õpilaste tulemused olid kõigil saavutustasemetel paremad OECD keskmisest. Ja kindlasti tuleb meie kooli kiita ka selle eest, et nende osakaal, kelle loodusteaduslik kirjaoskus on allpool miinimumtaset, on suhteliselt väike: allapoole teist taset jäi loodusteadustes Soomes 4% ja Eestis 7,7% õpilastest. Selle tulemuse alusel paigutus Eesti osavõtnud riikide seas Soome järel teisele kohale.
Matemaatikas paigutusid Eesti õpilased keskmiste tulemuste alusel 14. kohale. Baastaseme, s.o teise taseme ülesannetega tuli toime peaaegu 88% õpilastest. Selle tulemuse alusel järjestusime üheksandale kohale. Õpilaste protsentuaalset jaotumist saavutustasemeti matemaatikas kirjeldab joonis 2.

Joonis 2. Eesti õpilaste paigutumine saavutustasemete järgi matemaatikas OECD keskmistega võrreldes (%)

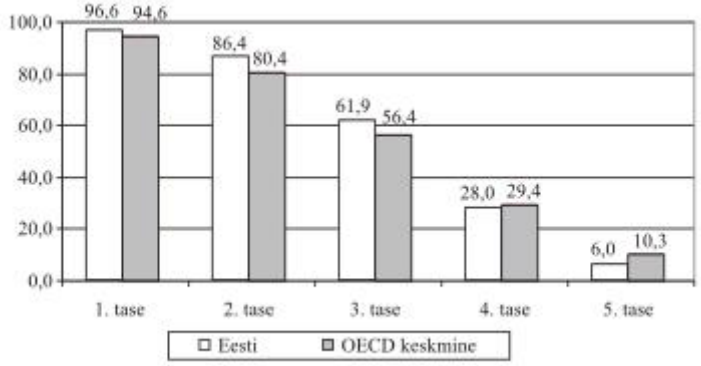

Eesti õpilased ületavad OECD keskmist kõigil saavutustasemetel, välja arvatud kuuendal, see tähendab tipptasemel. Niisiis oleme olnud edukad elementaarse baastaseme tagamisel, ent ilmselt jätnud unarusse matemaatika iseseisva ja loova, argumenteerimisele ja põhjendamisele toetuva rakendamise, mida eeldavad kuuenda raskustaseme ülesanded. See on ohumärk hariduspoliitika suunajatele ja koolidele. Funktsionaalse kirjaoskuse alusel paigutus Eesti keskmiste punktide järgi 13. kohale. Lugemisoskuse mõõtmisel eristati viit saavutustaset. Teise taseme, mida loeti baastasemeks, ehk nn lävepaku ületanute järgi oli Eesti kaheksandal kohal. Ent paraku on Eesti saavutused lugemisoskuses loodusteaduste ja matemaatikaga võrreldes tunduvalt tagasihoidlikumad (joonis 3). Murelikuks teeb Eesti allajäämine OECD keskmisele kõrg- ja tipptasemel. On üldteada, et funktsionaalne lugemisoskus on seotud mõtlemis- ja õpivõimega, seetõttu peaksid need tulemused olema ohusignaal koolile ning kõigile kooliga seotud inimestele ja asutustele.
Joonis 4 annab teavet poiste ja tütarlaste ning eesti ja vene õppekeelega koolide õpilaste õpitulemuste erinevuste kohta. Nagu mujalgi ületasid tüdrukud poisse lugemises ja see erinevus oli statistiliselt oluline. Ent vastuoksa üldisele rahvusvahelisele suundumusele, mille kohaselt poisid on tüdrukutest tunduvalt paremad matemaatikas, Eestis seda ei täheldatud. Võimalik, et meie poiste võimekus ja huvid on jäänud koolis piisavalt välja arendamata. Küll aga tuleb taas tõdeda, et vene koolide õpilaste õpitulemused olid eesti õppekeelega koolidega võrreldes statistiliselt nõrgemad kõigis kolmes valdkonnas. See on hoiatussignaal koolidele ja hariduspoliitikutele: on ilmne, et vene õppekeelega koolide mahajäämuse põhjusi tuleb analüüsida ja vajalikke meetmeid rakendada.

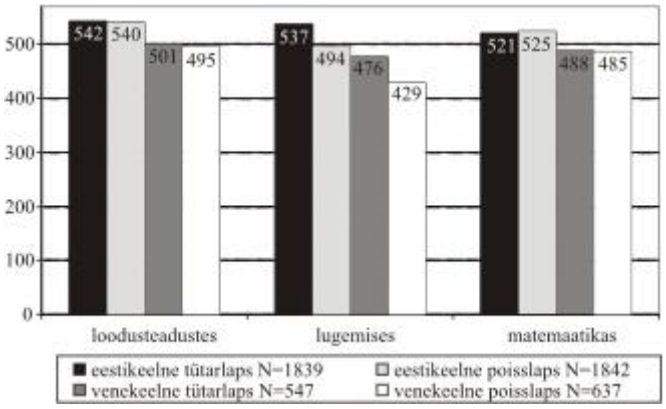
Eestis seostab oma tulevikku loodusteadustega vähe õpilasi

PISA 2006 kogus andmeid ka õpilaste hoiakute kohta. Uuring näitas, et meie õpilaste eneseusk loodusteaduste õppimise tulemuslikkusesse on kõrgem kui OECD riikides keskmiselt. 56% (OECD keskmine 47%) õpilastest leidis, et enamasti osatakse hästi vastata loodusainete kontrolltööde küsimustele ja kooli loodusainete teemad on lihtsad (OECD 2007). Rõhutada tuleb, et Eesti kuulus nende riikide hulka, kus kõrgema enesekindluse ja parema sooituse vahel oli eriti tugev seos. Taas tuleb toonitada: õpitulemuste parandamiseks on vaja tõsta meie õpilaste eneseusaldust.

Joonis 3. Eesti õpilaste paigutumine saavutustasemete järgi lugemisoskuses OECD keskmistega võrreldes (%)

Joonis 4. Eesti ja vene õppekeelega tütarlaste ja poiste keskmised sooritused loodusteadustes, lugemises ja matemaatikas

Eesti koolide, eestikeelsetest rohkem venekeelsete koolide õpilased ilmutasid loodusteaduste õppimise vastu mõõdukat huvi. Inimese anatoomiast väitis end huvituvat 69%, astronoomiast 64%, keemiast 49%, füüsikast 53% ja botaanikast 49%. Paraku on huvitatus pealispindne: ainult 40% õpilastest nentis, et neile meeldib loodusteaduslikke probleeme lahendada, ja 43% avaldas soovi mõista, millistele nõuetele peavad vastama loodusnähtuste teaduslikud seletused. Eesti õpilaskond osaleb tagasihoidlikult ka loodusteadustega seotud koolivälises tegevuses. Oma tulevikku on loodusteadustega valmis siduma vähesed: kuigi enamik vastanuist (62%) nõustus väitega, et loodusteadused on edaspidiste õpingute tarvis kasulikud, avaldas soovi töötada tulevikus loodusteadustega seotud erialadel 26%, selle valdkonna tippteadustes üksnes 14% (OECD 2007).
Reaalainete ebapopulaarsus näib Eestis süvenevat. Näiteks 2008. aastal avaldas soovi teha matemaatika riigieksamit 1000 abiturienti vähem kui eelmisel aastal – kokku 5055 eksaminandi 23 484-st ehk 22%, inglise keele eksamit seevastu 9553 abiturienti ehk 41% (Leppik 2008).
PISA 2006 kogus koolide olukorra kohta teavet ka koolijuhtidelt. Selgus, et 3% 15- aastasi noori käis koolis, kus üks või mitu loodusteaduste õpetaja ametikohta oli täitmata. Ligi 70% koolijuhte märkis, et loodusteaduste laborite sisseseade ei ole vajalikul tasemel. PISA 2006 tuvastas, et õpitulemused on keskeltläbi paremad neis riikides, kus koolidele on antud suurem autonoomia hariduse sisu määramisel, õpetajate valikul ja eelarve koostamisel. Mitmete tunnuste kokkuvõtte põhjal võib teha järelduse, et meie koolide autonoomiaaste on enam-vähem OECD riikide keskmisel tasemel. Küll aga tunnetab Eesti kool vanemate keskmiselt tugevamat survet sellele, et kool seaks kõrged akadeemilised

standardid ja et õpilased vastava taseme ka saavutaksid. Soome koolijuhtidest ei tunnetanud vanemate tugevat survet 79% (OECD keskmine 32%), Eestis ainult 24% (OECD 2007). Teisisõnu, ligi kolmveerand Eesti koolijuhtidest tajus, et lapsevanemad ei andestaks neile madalaid haridusstandardeid ja vähest nõudlikkust õpitulemuste suhtes. Vanemate tugev surve koolile võib anda tunnistust nii elanikkonna kõrgetest hariduspüüdlustest kui ka usaldamatusest kooli vastu, võib-olla mõlemast korraga. Selleks et välja töötada adekvaatset hariduspoliitikat, vajaksime üksikasjalikumat teavet selle kohta, millega on antud juhul Eestis tegemist. Igatahes ei kinnita need andmed, et Eesti lapsevanemad oleksid laste õppimise suhtes ükskõiksed.
PISA 2006 tuvastas, et õpilaste varane rühmitamine võimete alusel ei paranda õpitulemusi, vaid et tegemist on ühiskonna sotsiaal-majandusliku kihistumise ja ebavõrdsuse avaldumisega hariduses (OECD 2007). PISA 2006 andmeil õpib Eestis alla poole, 43% (OECD keskmine 33%) õpilaskonnast koolides, kus neid võimete alusel ei rühmitata ehk üle poole 15-aastastest õpib koolides, kus õpilased võimete alusel rühmitatakse. Kuigi OECD vastav keskmine kõneleb sellest, et õpilaste rühmitamine võimete alusel on mujal rohkemgi levinud kui Eestis, peaksime siiski suunama vähem õpilasi eriklassidesse ja -rühmadesse, selleks et vähendada hariduslikku ebavõrdsust ja suurendada ühiskonna sidusust.
Võime tunda heameelt PISA 2006 lõppraporti järelduse üle, et Eesti kuulus koos Soome, Islandi ja Norraga riikide hulka, kus õpitulemused erinevad kooliti suhteliselt vähe (OECD 2007). Seega meie lapsevanemad ei peaks liigselt muretsema, millises koolis laps õpib, sest hariduse kvaliteedis ja õppimise tulemuslikkuses kooliti suuri vahesid pole. Ka sõltusid meie õpilaste tulemused suhteliselt vähe kodusest taustast (Henno 2008a), mis annab tunnistust õpilaste võrdsest kohtlemisest. Rahvusvahelises võrdluses kuulub Eesti nende väheste riikide hulka (koos Kanada, Soome, Jaapani, Korea, Hongkongi ja Macauga Hiinas), kus õpilaste tulemused loodusteadustes olid kõrged ja samal ajal õpilaste sotsiaal-majandusliku ja kultuurilise tausta mõju keskmisest väiksem (OECD 2007). See ei tähenda siiski, et õpitulemused ei sõltu üldse sellest, missuguses koolis laps õpib, sest lõpptulemusele avaldab teatavat mõju konkreetse kooli kultuuriline, majanduslik ja sotsiaalne taust koosvõetuna. Kuigi Eestis ei olnud kooli staatuse mõju õpilaste tulemustele rahvusvahelises võrdluses väga suur (palju väiksem kui näiteks Jaapanis, Hollandis, Sloveenias, Tšehhis või Saksamaal), ületas kooli mõju õpitulemustele kaks korda õpilase enda sotsiaal-majandusliku tausta mõju (Henno 2008b).

Edukamad on egalitaarset haridust väärtustavad riigid

Hariduspoliitika seisukohalt tuleb eeltoodud tulemusi tõlgendada PISA 2000, 2003 ja 2006 üldiste järelduste kontekstis. Nimelt on selgunud, et riikide võrdluses on edukamad need, kes väärtustavad egalitaarset haridust. Sellistes riikides on õpilaste saavutuste ja sotsiaal-majandusliku tausta seos nõrgem. Korrakem selguse mõttes eespool öeldut: Eesti jõudis nende riikide tippu, kus õpilaste keskmised tulemused loodusteadustes olid kõrged, aga sotsiaal-majandusliku ja kultuurilise tausta mõju rahvusvahelisest keskmisest madalam. Seega võime PISA 2006 tulemustele tuginedes rahuloluga märkida, et rahvusvahelises võrdluses on meil hästi toimiv haridussüsteem ja oleme suutnud tasandada õpilaste kodusest taustast tulenevaid erisusi. Siiski ei tohi unustada, et riigi tasandil ilmneb koolide erinevate sotsiaal-majanduslike võimaluste mõju õpitulemustele. Seega tuleb püüda koolide võimalusi jätkuvalt ühtlustada, sellega paraneksid veelgi Eesti õpilaste üldised õpitulemused (Henno 2008b).
Rahvusvaheliste uuringute põhjal võib väita, et meie üldhariduse praegust edu võivad ohustada:
1) õpilaste õpimotivatsiooni vähesus, huvipuudus ja sageli põhjendamatult madal usk oma edusse;
2) õpetajate vähesus ja rahulolematus oma kutsetööga, traditsiooniliste õpetamisviiside

liigne domineerimine, õpikeskkonna (laborid!) mittevastavus loodusteaduste õpetamise tänapäevastele nõuetele;
3) lugemisoskuse suhteline mahajäämus;
4) kõrg- ja tipptaseme oskustega õppurite väike osakaal;
5) koolide ebaühtlane sotsiaal-majanduslik ja kultuuritaust, ühiskondliku kihistumise – seni õnneks mõõdukas – avaldumine koolis; vene õppekeelega koolide tagasihoidlikumad õpitulemused.

Õpitulemused head, kuid õppimine ei paku rõõmu ega huvi

Rahvusvahelised uuringud tõid esile mõtlemapaneva vastuolu: kuigi meie õpilaste õpitulemused loodusainetes ning ka matemaatikas ja lugemises on silmapaistvalt head või vähemalt head, ei paku nende ainete õppimine piisavalt rõõmu ega huvi ning õpilased ei seosta enamjaolt oma tulevikku valdkondadega, mis võimaldaksid nende ainete teadmisi edasi arendada ja rakendada. Sellele paradoksile heidavad valgust Eestis tehtud õpilasuuringud.
Peatume aja- ja ruumipuudusel mõnel õpilaste kohta tehtud uuringul ning loodame siin tehtavate järelduste edasiarendamisele ja täiendamisele teiste poolt.
Esmalt refereerime lühidalt Tallinna Ülikooli riiklikult sihtfinantseeritud uurimuse "Kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek" (2003–2007) tulemusi (Eesti kool… 2007). Uurimistöö lähtepunkt oli vajadus mõista koolipoolseid tegureid, mis põhjustavad akadeemilist ebaedu ja koolist väljalangemist. See oli ülevaateuuring, kus küsitluse teel koguti andmeid õpilaste, lastevanemate, õpetajate ja koolijuhtide arusaamadest koolielu mitmesuguste aspektide kohta. Õpilaste küsitlemisega loodeti välja selgitada, millised on seosed Eesti üldhariduskoolide õpilaste toimetuleku, akadeemilise edukuse, heaolu ja kooli sotsiaalset miljööd iseloomustavate tunnuste vahel õpilaste poolt nähtuna. Sellest lähtudes loeti esmatähtsaks õpilaste küsimustiku tulemused. Kokku vastas 3838 seitsmenda, üheksanda ja kaheteistkümnenda klassi õpilast 65 Eesti koolist. Esindatud olid erineva õppeedukusega koolid viimase viie aasta riigieksamite tulemuste alusel, maa- ja linnakoolid, eesti ning vene õppekeelega koolid.
Õpilaste küsitlemise tulemused võimaldavad välja tuua järgmisi ohukohti (Ruus jt 2007, 34–36):
– õppetöö üle jõu käiv koormus: õpilaste osakaal, kellele õppetöö koormus on pidevalt või vahetevahel liiga suur, oli 70%;
– õpilaste krooniline väsimus: 67%, s.o 2/3 õpilaskonnast tundis end pidevalt või sageli väsinuna ja ligi pooled õpilastest tundsid end väsinuna juba hommikul;
– tervistkahjustav käitumine: 25% õpilastest tunnistas, et leiab akadeemilise ebaedu korral lohutust alkoholist, 22% suitsetab, narkootikumide tarbimist tunnistas pisut üle 3%; alkoholi tarbimine oli mõnevõrra väiksem põhikoolis (23%), suitsetamises olulist erinevust põhikooli ja gümnaasiumi vahel ei olnud;
– vastumeelsus kooli suhtes, igavlemine koolis: kolmandik õpilastest (33%) väitis, et ei taha koolis käia, sama palju (33%) ütles, et koolis on igav, ligi pool õpilaskonnast (46%) väitis, et enamik õpetajaid ei õpeta oma ainet huvitavalt;
– kalduvus kasutada vägivalda: kaks kolmandikku (67%) tunnistas, et on viimase kuue kalendrikuu jooksul kedagi narrinud või kiusanud, samas ajavahemikus oli enda sõnul kedagi peksnud või tugevalt löönud ligi kümnendik (9%); enda suhtes tarvitatud verbaalset vägivalda tunnistas ainult 22%: võimalik, et see annab tunnistust väärastunud väärtussüsteemist – kartusest näida nõrgana või tunda end kaotajana;
– ebakonstruktiivsed või väljakujunemata toimetulekustrateegiad: õpilaste enesekirjeldused võimaldavad väita, et akadeemilise ebaedu (näiteks halb hinne eksamil või kontrolltöö eest) puhul kasutasid konstruktiivseid toimetulekustrateegiaid oma põhivajaduste – autonoomia- ja kuuluvusvajadus ning vajadus tunda end piisavalt kompetentsena – rahuldamiseks ligi pool õpilastest, üle poole õpilastest tavatses ebaedu

korral kasutada negatiivseid strateegiaid (näiteks enesesüüdistus, olukorra varjamine, lootusetus) või olid nende strateegiad välja kujunemata;
– õpetaja huvipuudus õpilase edasijõudmise suhtes õppetundides: ligi pool vastanuist (47%) arvas, et õpetaja teeb palju õpilaste abistamiseks ainult mõnes tunnis või ei tee seda mitte kunagi; kaks kolmandikku
(67%) eitas, et õpetaja tunneb tema õppimise vastu huvi enamikus tundides, rääkimata igast tunnist;
– õpetaja sallimatus / vähene usaldatavus õpilaste silmis: üle poole (61%) õpilastest arvas, et koolis on vähemalt üks õpetaja, kes teda ei salli, kolmandik (33%) leidis, et koolis pole ühtki õpetajat, keda saaks täielikult usaldada;
– kooli kitsas väärtustespekter, kooli ebaselged signaalid selle kohta, mida tuleks väärtustada: õpilase arvates peetakse koolis, kus ta õpib, teiste võimalike väärtuste ees ülekaalukalt tähtsaks õppeedukust: üle 80% õpilastest arvas, et seda peetakse kas väga tähtsaks või tähtsaks, sellele järgnes viisakus (73%) ja seejärel ligikaudu kaheksaprotsendilise "hüppega" allapoole ausus (65%); otsivat vaimu ja mõtteerksust väärtustab kool 45% õpilaste arvates, seejuures üle 15% oli seisukohal, et tema kool peab seda koguni vähetähtsaks, koolirõõmu kohta arvas 24% õpilastest, et tema koolis seda oluliseks ei peeta; paljude nn pehmete väärtuste suhtes avaldas üle kolmandiku arvamust, et tema koolis neid kord tähtsustatakse, kord mitte;
– ebarahuldav tunnidistsipliin: veerand (25%) küsitletuist väitis, et tundides on kära ja korralagedus, ning ligi veerand (24%) kurtis, et ei saa tunnis rahulikult töötada;
– kooli vanameelsus: 42% õpilastest leidis, et koolis ollakse vanameelsed ega nüüdisajastata õpetamisviise.
Nimetatud ohumärgid ilmnesid nii põhikoolis kui ka gümnaasiumis, ent avaldusid tugevamalt põhikoolis.

Erinevused poiste ja tüdrukute, maa- ja linnalaste koolielus ja -tajus

Uuring tõi välja olulisi erinevusi poiste ja tüdrukute koolielus ja -tajus (Ruus jt 2007, 36–38). Poiste õppeedukus oli palju halvem kui tütarlastel, nad puudusid koolist põhjuseta ja jätsid õigeks ajaks õppimata palju sagedamini kui tüdrukud. Samal ajal kurtsid nad vähem õppetöö üle jõu käiva koormuse ja tervisehädade üle. Ometi oli poiste psühholoogilise heaolu koondnäitaja halvem kui tütarlastel, ka olid poisid tüdrukutest pessimistlikumad kooli eduka lõpetamise suhtes. Poisid tunnistasid tüdrukutest sagedamini iseenda tervist kahjustavat käitumist. Tütarlastega võrreldes omistasid poisid endale märksa ebakonstruktiivsemaid toimetulekustrateegiaid õpiraskuste ületamisel, kuigi nad olid tüdrukutest resoluutsemad oma autonoomia kaitsmisel. Poisid olid tütarlastega võrreldes individualistlikumad, rohkem saavutustele orienteeritud, samal ajal ka tüdrukutest vägivaldsemad ning kooli ja õpetajate suhtes kriitilisemad. Nende huvid olid rohkem tehnoloogilise ja võistlusliku iseloomuga, seotud n-ö *action*-kultuuriga, tüdrukute hulgas oli rohkem populaar- ja kõrgkultuuri huvilisi. Paraku andsid poiste vastused tunnistust vähesest lugemishuvist: 38% poistest (21% tüdrukutest) teatas, et ei loe mitte kunagi oma lõbuks. Samal ajal olid poisid eneseteadlikumad ja väitsid tüdrukutest sagedamini, et teavad, mis neid huvitab ja mida pärast kooli peale hakata. Üldiselt paistsid poisid olevat iseteadlikumad kui tütarlapsed, lubades endale sagedamini ebakoolilikku käitumist. Andmetest sugeneb üldmulje, et poisid ihaldavad praegusest põnevamat, dünaamilisemat ja uuendusmeelsemat koolikeskkonda.
Uuring võimaldas sedastada ka erinevusi Tallinna, teiste linnade koolide ja maakoolide vahel (Ruus jt 2007, 38–40). Toome välja mõned olulisemad. Kõige madalam oli õppeedukus maakoolides. Põhjuseta koolist puudumist tunnistas kõige sagedamini Tallinna õpilaskond, kõige vähem väitsid end põhjuseta puuduvat maakoolide õpilased. Oma tervise üle kurtsid teistest vähem maalapsed. Üllatuslikult oli Tallinnas teistest märksa vähem neid õpilasi, kes tunnistasid, et on kannatanud koolikiusamise all või ise

teisi kiusanud. Õpilaste tunnistust mööda oli kõige rohkem koolikiusamist maakoolides. Mis puutub vastumeelsusse kooli suhtes, siis halvim oli olukord Tallinnas, seejärel maal, tunduvalt paremas olukorras olid linnakoolid. Kõige optimistlikumad kooli eduka lõpetamise suhtes olid linnade, välja arvatud Tallinna õpilased, nemad kartsid ka kõige vähem tööta jäämist tulevikus. Õpetajate professionaalsuse suhtes olid kõige vähem kriitilised maakoolide õpilased, kuid paradoksaalselt just nemad usaldasid oma õpetajaid teistest tunduvalt vähem, ka nentisid nad teistest sagedamini, et neil ei ole võimalusi oma arvamust välja öelda. Tallinna õpilased paistsid silma kampade rohkuse poolest ja õpiraskuste puhul olid nad teistest varmamad otsima lohutust meelelahutusest. Kõige ahtam väärtuste ampluaa, orienteeritud ülekaalukalt õppeedukusele, oli Tallinna koolides. Ignoreerida ei tohi tõsiasja, et maalapsed on Tallinna ja teiste linnade koolide õpilastega võrreldes kehvemas olukorras: nad käivad vähem trennis, neil on harvem oma tuba, nende kodudes on vähem teatmeteoseid, kirjandusklassikat ja arvuteid. Ka õpiraskuste korral saavad maalapsed kodustelt vähem abi.

Erinevusi on ka eesti ja vene õppekeelega õpilaste koolitajus

Toome välja ka mõne olulise erinevuse eesti ja vene õppekeelega õpilaste koolitajus (Ruus jt 2007, 40–44; Veisson jt 2007). Õpilaste endi andmeil oli vene õppekeelega koolides tunduvalt vähem nii kahtedele-kolmedele kui ka viitele õppijaid, seega oli seal rohkem n-ö keskmisi õpilasi. Ka tunnistasid venekeelsete koolide õpilased enda kohta harvem õigeks ajaks õppimata jätmist ja põhjuseta puudumist ning kurtsid vähem üle jõu käiva õppekoormuse üle. Vene koolide õpilaste psühholoogilise heaolu näitaja oli kõrgem kui eesti õppekeelega koolides: venekeelsete koolide õpilastel oli koolis vähem igav, nende hulgas oli vähem neid, kes väitsid, et ei taha koolis käia, ja nad tajusid kooli sagedamini kohana, kuhu nad kuuluvad. Üllatuslikult oli venekeelsete koolide õpilaste hulgas märksa rohkem neid, kes tundsid end koolis üksildasena ja kellel oli koolis vähe sõpru, ka tunnistasid nad oma eestikeelses koolis õppivatest eakaaslastest harvemini head läbisaamist enamiku õpetajatega.
Need andmed räägivad vastu argimõtlemises levinud stereotüübile vene kogukonna suuremast kollektivismist. Ent vene koolide õpilaste suhted õpetajatega olid vastuolulised: hoolimata kehvapoolsest läbisaamisest õpetajatega, usaldasid nad oma õpetajaid rohkem kui eesti koolide õpilased. Kindlasti tuleb rõhutada, et vene õppekeelega koolide väärtussüsteem on õpilaste pilgu läbi nähtuna avaram ning õppeedukuse kõrval hinnatakse neis koolides rohkem tervist, turvalisust, laialdasi teadmisi ja otsivat vaimu. Märkida tuleb vene õppekeelega koolide õpilaste palju suuremat religioossust ja kiindumust lugemisse. Murelikuks teeb see, et vene koolide õpilased suhtuvad kooli edukasse lõpetamisse pessimistlikult, samuti puudub neil kindlustunne töö leidmise suhtes tulevikus. Vene kooli õpilaste turvatunde suurendamisel lasub kooli ja õpetajate kõrval vastutus ühiskonnal tervikuna.

Seoseid ja sõltuvusi

Uuring võimaldas välja tuua mitmeid seoseid ja sõltuvusi (Ruus jt 2007, 45–51).
1. Uurimistulemused (korrelatsioonianalüüsi alusel) näitavad, et omavahel on tugevalt seotud õpilaste õppeedukus ja positiivne koolikäitumine (hoidumine põhjuseta puudumast, kodutööde õigeaegne täitmine jmt), õpilaste psühholoogiline ja kehaline heaolu, kooliga seotud optimism ning iseendale omistatavad tüüpilised toimetulekustrateegiad. Mida optimistlikum on õpilane, seda konstruktiivsemaid toimetulekustrateegiaid ta kasutab, seda parem on tema enesetunne koolis ja õppeedukus, seda püüdlikumalt järgib ta koolielu reegleid ning seda vähem kurdab väsimuse ja muude tervisehädade üle. Samamoodi õige on ka see, et mida paremad on tema hinded, seda optimistlikum on ta oma tulevase õpiedu suhtes, seda positiivsemaid

toimetulekustrateegiaid ta kasutab, seda paremini ta end koolis tunneb jne. Siit tuleneb tähtis järeldus: ei ole võimalik parandada õpilaste õppeedukust, kui samal ajal ei aidata neil vabaneda ebakonstruktiivsetest toimetulekustrateegiatest, kui ei püüta leevendada tervisehädasid ega kanta hoolt õpilaste psühholoogilise heaolu eest ja ei sisendata neisse usku, et õpiraskused on ületatavad. On tõenäoline, et kui õnnestub suurendada õpilase eneseusku, toob see kaasa parema õppeedukuse.
2. Uurimistulemused võimaldavad (regressioonanalüüsi alusel) väita, et õpilaste õppeedukus / positiivne koolikäitumine sõltub kõige rohkem sellest, kui optimistlik on ta oma koolituleviku suhtes, seejärel sellest, mil määral ta võib õpiraskuste puhul loota kodu toetusele ja missugusel määral ta kasutab konstruktiivseid toimetulekustrateegiaid. Kuigi kodu mõju on suur, sõltub õpilase edukus koolis ka paljudest sellistest teguritest, mis on kooli kontrolli all.
3. Optimism oma tuleviku suhtes sõltub koolis sellest, kuidas laabub õppimine, millisena tajutakse oma suhteid õpetajatega ning milliseid toimetoimetulekustrateegiaid õpilane kasutab. Suhted õpetajaga alluvad vähemalt osalt õpetaja kontrollile, seetõttu peaks kool pöörama neile väga tõsist tähelepanu.
4. Toimetulek akadeemilises keskkonnas sõltub suuresti koolikliimast; tähtis on see, millisena tajub õpilane õpetaja suhtumist temasse koolitunnis ja mil määral ta usub, et õpetaja on valmis teda vajaduse korral toetama ja ära kuulama. Seejärel sõltub toimetulek sellest, kui avar on õpilase ettekujutuses kooli väärtussüsteem. See tähendab, et kooli keskendumine ainult õppeedukusele ja selliste väärtuste nagu head inimestevahelised suhted või koolirõõm tagaplaanile jätmine ei aita parandada õppeedukust, sest pärsib positiivsete toimetulekustrateegiate kujunemist.
5. Üldiselt kehtib järgmine reeglipärasus: mida parem õppeedukus, seda konstruktiivsemaid toimetulekuviise õpilane kasutab. Andmed näitavad, et nende õpilaste toimetuleku koondnäitaja, kes õpivad enamasti viitele, on palju kõrgem kui neljadele-viitele õppijate oma, see omakorda on kõrgem kolmedele-neljadele õppijate omast ning kõige madalam on kahtedele-kolmedele õppijate toimetulekuindeks.

Koolikliima tüüpe eristab enim väärtussüsteem

Õpilaste küsimustiku alusel osutus (kasutades klasteranalüüsi) võimalikuks eristada nelja tüüpi koolikliimat:
– õpilasvaenuliku (4% õpilastest) koolikliima puhul tundub õpilastele, et õpetajad suhtuvad neisse ebasõbralikult ja teevad oma tööd justkui vastumeelselt, et kooli väärtuste ampluaa on kitsas ning peamine pressing on õppeedukusel, samal ajal on sellisele koolikliimale tunnuslik keskmisest lõdvem koolikord;
– formaalset (39% õpilastest) koolikliimat iseloomustab keskmisest tunduvalt kitsam väärtuste ampluaa (taas ühekülgselt esiplaanil õppeedukus), õpetajate keskmisest väiksem hoolivus õpilaste suhtes, keskmisest madalam uuendusmeelsus ja professionaalsus õpilaste silmade läbi nähtuna, samal ajal õpetajate keskmisest suurem nõudlikkus ja range distsipliin;
– õpilassõbralikule-edasipürgivale-nõudlikule (13%) koolikliimale on tunnuslik keskmisest avaram väärtussüsteem ja suurem uuendusmeelsus, samal ajal austus traditsioonide vastu ja ühtaegu rangem koolikord. Õpilaste silmis on õpetajate suhtlemisstiil õpilast abistav ja austav, kuigi nõudlik. Õpilaste tunnustust pälvib õpetajate professionaalsus – ainetundmine, õpetajate endi õpivalmidus ja oskus õpitav huvitavaks muuta;
– keskpärasusele orienteeruv (44%) koolikliima, ükskõik mis tunnuse me vaatluse alla ei võtaks, paigutub ikka keskmiste hulka. Võib-olla on selline koolikliima Eesti oludes n-ö normaalne – ei parem ega halvem ülejäänutest.
Tuleb märkida, et koolikliima tüüpe eristas kõige rohkem väärtussüsteem. Sellele järgnes suhete tegur, seejuures osutusid õpilaste omavahelistest suhetest kaalukamaks õpetajate ja õpilaste suhted, või täpsemalt öeldes õpetajate suhtumine õpilastesse, nagu see paistab

õpilastele. See omakorda seostub sellega, millisena näevad õpilased oma kooli ja õpetajaid üldse: kas heade traditsioonidega ja uuendusmeelse õppeasutusena või mitte ning oma õpetajaid kas professionaalsete ja heatahtlikena või mitte. Kord ja distsipliin ei olnud tähtsusetu, kuid mitme teise teguriga võrreldes vähem oluline eristav tunnus.
Teisena lõime koolide tüpoloogia. Võtsime aluseks koolikliimat iseloomustavad näitajad kooliti (ikka õpilase pilgu läbi nähtuna) ning lisasime neile õpilaste subjektiivsed heaolunäitajad, õppeedukuse, õpilaste kooli nõuetega kooskõlastuvat käitumist ja õpilaste toimetulekut iseloomustavad koondnäitajad. Eristus (taas aluseks klasteranalüüs) kolm koolitüüpi:
– edukaid-sooje-elujõulisi koole oli 65 seas 15 (23%). Neid iseloomustas teistest parem õppeedukus, õpilaste parem psühholoogiline ja kehaline heaolu ning õpilaste konstruktiivsed toimetulekustrateegiad, õpilaste kooli nõuetega kooskõlas olev käitumine, sõbralikud ja hoolivad, tõeliselt professionaalsed õpetajad, kooli selge sihiseade, avar väärtustespekter ja tugev koolikord;
– keskmiselt edukaid-külmi-ellujääjaid koole oli 65-st 34 (52%). Õppeedukuse poolest hõivasid need keskmise koha, kuid teistega võrreldes puudusid nende koolide õpilased põhjuseta kõige sagedamini ja jätsid oma kodutööd tegemata. Neid koole iseloomustas õpilaste halvim psühholoogiline ja kehaline heaolu, õpilaste arvates suhteliselt vähehoolivad ja ebausaldatavad, mitte eriti professionaalsed õpetajad, kooli ebaselge sihiseade, vähene uuenduslikkus ning kitsas väärtustespekter. Ent nende koolide õpilaste tulevikuusk ei olnud alla keskmise ja ka toimetulekunäitajad olid ligikaudu keskmisel tasemel;
– väheedukaid-sooje-heitunud koole oli 16 (ligikaudu 25%). Neis koolides oli kõige madalam õppeedukus; õpilastele oli iseloomulik kõige väiksem tulevikuusk, ja seda just töö leidmise suhtes pärast kooli; õpilaste toimetulekustrateegiad olid kõige ebakonstruktiivsemad. Samal ajal oli neis koolides suhteliselt hea koolikliima: avar väärtustespekter, sõbralikud õpetajad, keda õpilased usaldavad ja kelle professionaalsust nad tunnustavad. Suhteliselt head olid ka õpilaste heaolu näitajad ja osalemine igapäevases koolitöös.

Koolidemokraatia ja õpilaste heaolu

Nimetatud tüpoloogiaid täiendab hinnang Eesti koolidemokraatia olukorrale (Toots 2008). Andmestik pärineb IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) rahvusvahelisest kodanikuhariduse uuringust, milles küsitleti 1999. aastal 3434 kaheksanda klassi õpilast, 2005. aastal viidi Eestis läbi kordusküsitlus, kus osales 3099 kaheksanda ja 2743 üheksanda klassi õpilast. Andmeid analüüsiti poliitilise tõhususe mõistest lähtudes. Eristati individuaalset, kollektiivset ja välist poliitilist tõhusust. Individuaalse tõhususe all peetakse silmas kodanike kui indiviidide usku sellesse, kuivõrd nad suudavad poliitikale mõju avaldada; kollektiivse tõhususe all kollektiivi veendumust, kuivõrd suudetakse ühise tegevusega kogukonna probleeme lahendada, ning välise tõhususe all uskumust, et valitsus kuulab rahvast ja arvestab rahva tahtega. Tulemusest selgub, et kaheksanda klassi õpilaste usk poliitilisse tõhususse oli 2005. aastal väiksem kui 1999. aastal; üheksanda klassi õpilastel oli see 2005. aastal enam-vähem samal tasemel mis kaheksanda klassi õpilastel 1999. aastal. Kollektiivne tõhusus, mis kirjeldab õpilaste usku sellesse, et üheskoos tegutsedes suudetakse koolielu mõjutada, on aastatega vähenenud. Sealjuures on vene õppekeelega koolide usk ühistegevuse mõjukusse mõnevõrra madalam kui eestikeelsetes koolides. Hea on siiski see, et nimetatud kuue aasta jooksul on mõnevõrra kahanenud nende õpilaste osakaal, kes arvavad, et võim on Eestis koondunud väheste kätte; paraku on vähem ka neid, kes usuvad, et valitsus hoolib rahva arvamusest. Uuringu üldjäreldus ei sisenda optimismi: "... kahe küsitluse vahel toimunud arengud haridusvaldkonnas ... pole suurendanud õpilaste sisukat kaasatust koolielu juhtimisse" (sealsamas, 42), kusjuures õpilaste huvi poliitika vastu on palju suurem kui nende

tegutsemisvõimalused ning õpilaste soov koolielus kaasa rääkida ületas mitu korda nende tegelikke osalusvõimalusi.
Selles ülevaates ei jõua me lähemalt puudutada uuringuid, mis käsitlevad koolivägivalda ja -kiusamist. Murelikuks teeb Judit Strömpli ja tema kaastöötajate Eesti teismeliste vägivallatõlgenduste kohta tehtud uuringu üldjäreldus: "Kooliprobleemidest rääkivate laste juttudes heiastub kool kihistunud, hierarhilise, eristava süsteemina, milles nii õpilased kui õpetajad võitlevad oma positsiooni eest, igaüks kasutamas käepäraseid ja jõukohaseid enesekehtestamisviise." (Strömpl jt 2007, 10.)
Kui projitseerime Eestis tehtud uuringute tulemused rahvusvahelisele taustale, muutub pilt veelgi süngemaks. Rahvusvahelise võrdlusuuringu andmeil, milles on arvesse võetud laste materiaalset seisundit, koduseid elamistingimusi, tervist, subjektiivset heaolu, haridust, laste suhteid, kodanikuaktiivsust ja turvalisust, olime 21 Euroopa Liitu kuuluva riigi seas, kelle kohta oli andmestik kättesaadav, heaolu koondnäitaja alusel eelviimasel kohal, meist tahapoole jääb Leedu ja meie ette Läti. Läti ees, seega riikide järjestuses tagantpoolt neljandal kohal – kas üllatuslikult? – on Suurbritannia (Bradshaw jt 2006, 58). Mis puutub laste heaolusse koolis (kooli meeldivus, õppekoormus), siis selle näitaja järgi oleme 22 Euroopa Liitu kuuluva riigi seas viimasel (!) kohal (sealsamas, 45–46).

Järeldused

Uuringute tulemused sunnivad tõdema, et Eesti üldharidust iseloomustab vastuolulisus. Ühelt poolt on meie õpilaste õpitulemused rahvusvahelises võrdluses märkimisväärselt head, teiselt poolt ilmutavad õpilased väsimuse ja tüdimuse märke, kipuvad sageli olema vägivaldsed ja kasutavad ebakonstruktiivseid toimetulekustrateegiaid, õpilaste psühholoogiline heaolu koolis on kehv. Suur osa nimetatust seletub kooli kui institutsiooni ja kooliõhkkonna muutumisega viimastel kümnenditel, mida kõige rohkem kirjeldab kooli kitsas, õppeedukust ülekaalukalt esiplaanile seadev väärtustespekter ning usalduse defitsiit õpilaste ja õpetajate suhetes.
Nagu eespool öeldust nähtub, on edukad ja õnnelikud õpilased ligi neljandikus meie koolides. Neis valitsevad head suhted, sealhulgas õpilaste ja õpetajate vahel, vastastikune respekt ja hoolivus ning samal ajal tugev kord. Kui tahame, et meie edulugu jätkuks, peaks selliseid koole olema palju rohkem.
Mitte mingil juhul ei tohi alahinnata koolidemokraatia tähtsust. Siin areneb asi pigem halvemuse suunas, seega tuleb kiiresti ja otsustavalt tegutseda. See, et õpilastel on vähe võimalusi koolielus kaasa rääkida, toob varem või hiljem kaasa koolist võõrdumise ja õppimise tähenduslikkuse vähenemise, mis omakorda ei jäta mõju avaldamata õpitulemustele. Tegelikult on kaalul rohkem kui pelgalt õpitulemused. Üldharidust ei tohiks tõlgendada vabrikuna, mille toodang on õpitulemused, vaid inimese arengu tegurina. Demokraatiat peetakse inimese arengut ergutavaks ja toetavaks keskseks mehhanismiks ning ühtlasi inimarengu näitajaks. Nimekad politoloogid on osutanud, et demokraatia on seotud kõrgete vabaduspüüdlustega, kodanikuaktiivsusega, inimese eneseaustusega ja väljendub eluga rahulolus, sallivuses erinevuste suhtes ja avatuses, mis ilmutab end inimestevahelises usalduses. "Lõppkokkuvõttes ei ole demokraatia mitte midagi muud kui inimarengu avaldumisviis," ütlevad Wenzel ja Inglehart (Wenzel, Inglehart 2007).
Hariduspoliitika seisukohalt näitavad artiklis esiletoodud vastuolud, et vajame süsteemset lähenemist haridusele ning tasakaalu hoidmist ühiskonna ja hariduse eri tahkude vahel. See tähendab näiteks seda, et ei tohi keskenduda ainult õpitulemustele ning jätta unarusse õpilaste kehalist ja vaimset heaolu; ka seda, et kui õpilaste stressitase ületab mingi kriitilise nivoo, tuleb tegelda raviga, mitte näitajate produtseerimisega. Kokku võttes on mingi piir, kus õpilaste õnnetu ja paha olek halvab õpiedukuse. Piltlikult öeldes ei saa olla kaua edukas eesliinil, kui tagala on jäetud hooletusse ning jõuvarud ja muud ressursid on otsakorral. Mõistlik on soovida, et meie lapsed oleksid targad ja edukad ning

ühtlasi õnnelikud. Või vähemalt seda, et nad poleks õnnetud.
Siinkohal väljub arutelu hariduse kui ühiskonna ühe allsüsteemi raamidest ning läheb üle sotsiaalsele tasandile. Mitmesugused mõõtmised on näidanud, et Eesti haridus on meie ühiskonna edukamaid valdkondi, mahajäämus on muudes näitajates. Näiteks kuulus Eestile ühe Euroopa võrdlusuuringu andmeil (Grasso, Canova 2008) hariduses Euroopa Liidu 25 liikmesriigi hulgas 7. koht, kuid keskkonna kvaliteedi, sotsiaalse sidususe ja tervisenäitajate poolest olime viimaste hulgas ning meie elukvaliteedi koondnäitaja alusel alles 21. kohal. Selline disproportsioon ei saa kesta lõputult. Tähtis on, et ühiskond kujundaks oma struktuurid sellisena, et tark ja haritud naine või mees saaks oma potentsiaali avada ning sisukat ja täisväärtuslikku elu elada.
Vahetalitaja kultuuri, ühiskonna ja õpilase vahel on õpetaja. Temast sõltub hariduse käekäik kõige rohkem. TIMSS 2003 maalis pildi kibestunud ja rahulolematust õpetajast. Praegu käib OECD õpetajauuring, milles osaleb ligikaudu 3000 Eesti õpetajat. Uuringu tulemused peaksid andma lähemat teavet õpetaja olukorra ja meeleolude kohta. Seni tuleb loota, et poliitikategijad saadavad õpetajale selliseid signaale, mis võimaldaks õpetajal end tunda väärikana ja ühiskonna poolt väärtustatuna.

Kasutatud kirjandus

Bradshaw, J., Hoelscher, P., Richardson, D. (2006). An Index of Child Well-Being in the European Union. Social Indicators Research. – www.york.ac.uk/inst/cdw/childEU/pdf (27.10.2008).
Eesti kool 21. sajandi algul. Kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek (2007). Koost M. Veisson ja V.-R. Ruus. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
Grasso, M., Canova, L. (2008). An Assessment of the Quality of Life in the European Union Based on the Social Indicators Approach. – Social Indicators Research, vol 87, no 1, pp 1–25.
Henno, I. (2005). Loodusteaduslik kirjaoskus kui prioriteet rahvusvahelistes võrdlusuuringutes ja riiklikus õppekavas. – Loodusainete õpetamisest koolis. I osa. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, lk 15–24.
Henno, I. (2008a). Mida mõõtis PISA 2006? – Õpetajate Leht, 18. jaan. – http://www.opleht.ee/Arhiiv/2008/18.01.08/aine/5.shtml (24. aprill 2008).
Henno, I. (2008b). Mida mõõtis PISA 2006? – Õpetajate Leht, 25. jaan. – http://www.opleht.ee/Arhiiv/2008/25.01.08/aine/3.shtml (24.aprill 2008).
Henno, I., Reiska, P. (2007). Exploring Teaching Approaches in Estonian Science Lessons Based on TIMSS? – Europe Needs More Scientists – the Role of Eastern and Central European Science Educators: 5th International Organization for Science and Technology Education (IOSTE) Eastern and Central European Symposium; 8–11 November 2006, Tartu. Ed by J. Holbrook, M. Rannikmäe. Tartu: Tartu University Press, pp 55–65.
Leppik, K. (2008). Matemaatikaeksamit valivad vähesed. – Postimees, 22. mai.
Martin, M. O., Mullis, I. V. S., Gonzales, E. J., Chrostowski, S. J. (2004). TIMSS 2003 International Science Report. Findings from IEA's Trends in International Mathematics and Science Study at the Fourth and Eight grades. TIMSS and PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College.
Nurk, K. (2007). Rahvusvahelise võrdlusuuringu TIMSS ja põhikooli bioloogia lõpueksamite hindamiskriteeriumite võrdlus. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.
OECD (2007). PISA 2006 Science Competencies for Tomorrow's World. Vol 1 – Analysis. Paris: OECD.
Ruus, V. (2000). Distsipliin ja vabadus: etüüd hariduse käibivast ja utoopilisest diskursusest. –
V. Ruus (koost). Kõnelev ja kõneldav inimene. Eesti erinevate eluvaldkondade diskursus. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, lk 128–168.
Ruus, V.-R., Veisson, M., Leino, M., Ots, L., Pallas, L., Sarv, E.-S., Veisson, A.

(2007).Õpilaste edukus, toimetulek ja heaolu koolis. – Eesti kool 21. sajandi algul. Kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. Koost M. Veisson ja V.-R. Ruus. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 17–58.
Strömpl, J., Selg, M., Soo, K., Šaverdov-Žarkovki, B. (2007). Eesti teismeliste vägivallatõlgendused. Uuringuraport. EV Sotsiaalministeerium.
Toots, A. (2008). Eesti koolidemokraatia. – Eesti inimarengu aruanne 2007 (2008). Eesti Koostöö Kogu, lk 39–44.
Veisson, M., Kallas, R., Leino, M., Ruus, V.-R. (2007). Erinevusi ja sarnasusi Eesti Vabariigi eesti ja vene õppekeelega üldhariduskoolide koolikultuuris, õpilaste edukuses, heaolus, huvides ja toimetulekus. – Eesti kool 21. sajandi algul. Kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek.
Koost M. Veisson ja V.-R. Ruus. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 73–94.
Wenzel, C., Inglehart, R. (2007). Mass Beliefs and Democratic Institutions. – The Oxford Handbook of Comparative Politics. Ed by C. Boix and S. C. Stokes. Oxford, New York: Oxford University Press,
pp 297–316.

Otsedemokraatia rakendamise võimalustest Eesti riigikorralduses

Ero Liivik (RiTo 18), Tartu Ülikooli sotsioloogiadoktorant

Viimasel ajal on mitmed Eesti poliitilised jõud väljendanud seisukohta, et avalikkus peab senisest enam osalema nii riigi kui ka kohaliku omavalitsuse poliitilistes otsustamisprotsessides.

Kõige järjekindlamalt nõuab otsedemokraatia rakendamist Erakond Eestimaa Rohelised, kelle programm (EER 2007) sätestab ka otsedemokraatiat puudutavad normid:
– kodanikke tuleb otsustusprotsessidesse kaasata ka valimistevahelisel ajal, muu hulgas seadustades õiguse algatada üleriigilisi või kohalikke referendumeid;
– Euroopa Liidu elanike seadusloomes osalemise võimalused peavad paranema. Tuleb tagada kodanikualgatuse ja referendumi võimalused.
Rohelised on kehtestanud erakonnasisese otsedemokraatia. Programmdokumentidele lisaks on erakonna liidrid Tanel Tammet, Marek Strandberg, Paul Tammert jt ka ajakirjanduses propageerinud Šveitsi eeskujul Eestis rakendatavat otsedemokraatiat ning kogukondliku ühiskonnakorralduse vormi juurutamist.
Poliitilistest liikumistest nõuab nii referendumi kui ka rahvaalgatuse rakendamist Riigikogus esindamata Eesti Rahvuslik Liikumine, kelle programmi peatükk "Riigikogu, valitsus" sätestab järgmist:
"Juhul, kui vähemalt 50 tuhat kodanikku vaidlustavad mingi Riigikogu otsuse ühe kuu jooksul pärast vastava eelnõu vastuvõtmist Riigikogus, tuleb korraldada referendum. Juhul, kui rahvahääletusel Riigikogu poolt vastuvõetud eelnõule vastu hääletanud kodanike arv on suurem kui poolt hääletanud kodanike arv, loetakse eelnõu tagasilükatuks, Riigikogu peab minema laiali ning korraldatakse ennetähtaegsed valimised. Juhul, kui vähemalt 25 tuhat kodanikku esitab Riigikogule eelnõu, peab Riigikogu hakkama seda ühe kuu jooksul menetlema." (ERL 2007.)
Liikumisega seotud isikud on oma vaateid ka ajakirjanduses propageerinud.
Seadusandlikku initsiatiivi otsedemokraatia rakendamiseks on näidanud Keskerakond. Riigikogu menetluses on 24 Keskerakonna fraktsiooni liikme algatatud "Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seaduse rahvaalgatuse võimaldamiseks" eelnõu (210 SE II, algatatud 28.02.2008.
– http://www.riigikogu.ee/index.php?page=en_vaade&op=ems&eid=254354), mis sätestab, et vähemalt 25 000 allkirja kogumisel on võimalik esitada rahvaalgatus Riigikogule arutamiseks (samamoodi kui Eesti 1920. aasta põhiseadus). Eelnõu esitamise sisulistest põhjustest annab selgust pressiavaldus: "Täiendades esindusdemokraatiat osalusdemokraatia vormidega, saame tulemuseks sotsiaalse innovatsiooni ning tulusama majanduse. Selline sotsiaalne innovatsioon tagab kodanike poliitikast võõrandumise vähenemise, suurema legitiimsuse ning läbipaistvuse, kodanike parema samastumise uute eelnõude/poliitikatega ning kodanikuühiskonna õppimisvõime suurendamise." (Rahvaalgatuse õigus… 2006.)

Võitja võtab kõik

Kõik kolm nimetatud poliitilist jõudu erinevad nii oma maailmavaate kui ka esindatuse ja kaalukuse poolest. Eesti Rahvuslik Liikumine on radikaalne protestiliikumine, millel esindatus parlamendis puudub. Seevastu Keskerakond ja Eestimaa Rohelised kuuluvad Riigikogusse (Keskerakonna fraktsioonis on 28, Eestimaa Roheliste fraktsioonis 6 liiget) ning neil on parlamentaarse poliitikategemise võimalus. Kuivõrd mõlemad nimetatud erakonnad kuuluvad Riigikogus opositsiooni, on ebatõenäoline, et otsedemokraatlikud algatused esitatud kujul võiksid saada seaduseks.
Erinevate poliitiliste jõudude esitatud ettepanekute sisuline kattuvus on väike, näiteks

rahvahääletus *versus* rahvaalgatus, kuid kõik rõhutavad institutsionaliseeritud osalust (otsedemokraatia rakendamise õiguslikke mehhanisme), mitte lihtsalt arvamuse väljendamist ja ärakuulamist, informeerimist, debateerimist jms. Selliselt väljuvad ettepanekud näiteks Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioonis sätestatud raamidest (EKAK 2002).
Last but not least: argumendid, mida poliitilised jõud kasutavad, on sarnased – korduvad mõtted nagu võimu võõrandumine, elitarism, vead kaasatuse rakendamisel jms. Vastuse küsimusele, kas see näitab võimu legitiimsuse probleeme Eestis, jätaksin lahtiseks, kuid kindlasti viitab see mõningatele muudele probleemidele, näiteks enamusevähemuse suhetele poliitilises otsuseprotsessis. Politoloog Tõnis Saartsi hinnangul on poliitikategemise stiil Eestis majoritaarne, toetudes põhimõttele "võitja võtab kõik" ning läbirääkimiste ja konsensuseotsingute asemele astub pigem jõupoliitika (Saarts 2008, 106). Seetõttu, kui eelnimetatud rahvademokraatia poole pöörduvad praegu juba parlamendis esindatud erakonnad, võib tekkida küsimus, kas ja kuivõrd on parlament avatud tegelikele poliitilistele debattidele ning kui palju seal arvestatakse parlamendivähemuse esindatud huvidega.
Toodud ettepanekute puhul on tegemist otsedemokraatia mehhanismide seadustamise taotlusega. Tavapäraselt on sellised mehhanismid rahvahääletus ja -algatus. Mida need mõisted õiguslikus mõttes kujutavad ning milline on kehtiv regulatsioon Eesti õiguskorras, kui mitmed otsedemokraatia vormid on juba sätestatud?

Rahvahääletuse liigid

Põhiseadus kasutab referendumi asemel mõistet rahvahääletus, nähes ette kahte liiki rahvahääletusi: hääletusele on võimalik panna mõni seaduseelnõu, sealhulgas muuta põhiseadust, või muu riigielu küsimus. Rahvahääletust kitsendab kaks asjaolu: rahvahääletusel on piiratud otsustamisele tulevate küsimuste ring (nt ei saa panna rahvahääletusele eelarve, maksude, riigi rahaliste kohustuste küsimusi) ning rahvahääletuse toimumine on seotud Riigikogu otsusega, sest ainult Riigikogu saab otsustada rahvahääletuse korraldamise. See piirav tingimus on ebaõnnestunud, sest põhiseaduse § 105 lõige 4, mis nõuab rahvahääletuse negatiivse otsuse järel Riigikogu laialiminekut, pärsib tunduvalt parlamendi tahet küsimust rahvahääletusele panna (Annus 2006, 54–55; Eesti Vabariigi põhiseadus 2002, 476–481). Eraldi reguleerib rahvahääletuse küsimusi vastav seadus. Riigikogu kodu- ja töökorra seaduse § 128 kohaselt saab rahvahääletuse algatada Riigikogu liige, fraktsioon ja komisjon. Eestis on rahvahääletust korraldatud 1992. aasta põhiseaduse kehtivuse ajal ühe korra, 2003. aastal seoses Eesti Euroopa Liitu viimisega.
Rahvaalgatuse all mõeldakse rahva seast tulnud ettepanekuid mõne riigielu küsimuse (eelkõige seaduseelnõu) arutamiseks ja otsustamiseks. Tavapäraselt on selleks vaja teatud arvu kodanike allkirjastatud ettepanekut, mis esitatakse riigiorganitele (parlamendile), kes peab küsimusega ise tegelema hakkama või panema selle rahvahääletusele. Eestis ei näe põhiseadus (seni) ette rahvaalgatuse võimalust riigi tasandil.
Rahvaalgatusest tuleb eristada mitteformaalseid allkirjade kogumise kampaaniaid jms ettevõtmisi, normaalse poliitiliste seisukohtade väljendamise võimalusena on need demokraatlikus riigis igal juhul lubatud. Sealhulgas võivad säärased allkirjadega varustatud ettepanekud olla esitatud parlamendile või teistele riigiorganitele, kusjuures nende pinnalt võib alguse saada formaalne seadusandlik menetlus (Annus 2006, 54).
Kohalikul tasandil on rahvaalgatuse korras otsustamiseks vajalike küsimuste tõstatamine lubatud. Nii sätestab kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse § 32 lõige 1, et vähemalt ühel protsendil hääleõiguslikel valla- või linnaelanikel, kuid mitte vähem kui viiel hääleõiguslikul valla- või linnaelanikul, on õigus teha kohaliku elu küsimustes valla- või linnavolikogu või -valitsuse õigusaktide vastuvõtmiseks, muutmiseks või kehtetuks tunnistamiseks algatusi, mis võetakse arutusele hiljemalt kolme kuu jooksul. Kohaliku

rahvaalgatuse küsimusi Eesti õiguskorras käsitleb detailselt Vallo Olle monograafia "Kohaliku omavalitsuse teostamine vahetu demokraatia vormis: kohalik rahvaalgatus ja rahvahääletus" vastav peatükk (Olle 2002, 105–148).
Riigikogu menetluses olev rahvaalgatuse seaduse eelnõu näeb ette põhiseaduse § 103 täiendamise selliselt, et vähemalt 25 000 hääleõiguslikul kodanikul on seaduste algatamise õigus (seni on seaduste algatamise õigus Riigikogu liikmel, fraktsioonil ja komisjonil, valitsusel, presidendil põhiseaduse muutmiseks). Seega toimuks menetluse käivitumine n-ö automaatselt (s.t pärast allkirjade kogumist-üleandmist). Samalaadne on siin Eesti 1920. aasta põhiseadus, mis nägi samuti ette rahvaalgatuse 25 000 kodaniku nõudel, niimoodi esitatud eelnõu võis Riigikogu ise vastu võtta või rahvahääletusele panna. Tegelikult kasutati rahvaalgatuse õigust üksnes põhiseaduse muutmiseks.

Riikides erinev praktika

Asjaolu, et rahvaalgatuse õigust pole pärast Teist maailmasõda Lääne-Euroopas kasutatud, oli üks põhiargument, miks näiteks Jüri Raidla töörühm ei pidanud vajalikuks selle instituudi sissetoomist põhiseadusesse. Õigusteadlaste esitatud vastuargument kõlas: kui seaduste algatamise õigus on antud igale Riigikogu liikmele, siis sellega peaks olema tagatud see, et laiema kandepinnaga ideed jõuavad seadusandjani ka allkirjade kogumise kampaaniata. 1992. aasta põhiseaduse rakendamise seaduse § 8 lõige 2 nägi ette rahvaalgatuse võimaluse kolme aasta jooksul pärast põhiseaduse jõustumist ja vaid põhiseaduse muutmise algatamiseks vähemalt 10 000 hääleõigusliku kodaniku nõudel (Eesti Vabariigi Põhiseadus 2002, 463–464).
Otsedemokraatia seadustamist nõudvad poliitilised jõud viitavad tavapäraselt mitmele riigile, kus seda rakendatakse. Vaatleme võrdlustabelis (tabel 1), kui palju on rakendatud referendumit aastail 1945–2006 (Gallagher 2008, 257).
Esitatud tabelist nähtub, et referendum on populaarsem Euroopa riikides (lõviosa jääb siin Šveitsile). Viimasel ajal on referendum taasleiutatud Ladina-Ameerikas, kus mitu populistlikuks peetud poliitilist juhti on pöördunud referendumi poole, et oma võimu tugevamalt n-ö rahva mandaadiga kinnistada (Hugo Chávez Venetsueelas, Evo Morales Boliivias, Rafael Correa Ecuadoris) (Oppenheimer 2008). Erijuhtum on USA, kuid siin tuleb arvestada, et kuigi riiklikul tasandil referendumeid ei ole korraldatud, on osariikides (eriti Californias) vastavad otsedemokraatlikud initsiatiivid võimalikud.*Initiative and Referendum Institute*'i (IRI) andmeil on aastail 1904–2007 eri osariikides kokku esitatud asjakohaseid algatusi 2236 korral (eriti aktiivselt viimastel kümnenditel), nendest osutus edukaks 908 ehk 41% (IRI 2008). USA otsedemokraatia eripära on eelkõige rahvaalgatuse rakendamine (Matsusaka 2004, 1–9). Üldjuhul on referendumitel otsustatud küsimusi, millel on vastava riigi jaoks primaarne tähtsus nagu juriidiline staatus (näiteks 1961 ja 1962 Prantsusmaal toimunud referendum Alžeeria iseseisvumise kohta; referendumid Quebeci õigusliku staatuse üle Kanadas, mitmes riigis korraldatud referendumid Euroopa Liitu astumiseks), uue põhiseaduse vastuvõtmine või kehtiva põhiseaduse mingi osa muutmine (näiteks Prantsusmaa 1958. aasta referendum, Itaalia 1958. aasta referendum) jm. Vaadeldud andmete põhjal võib väita, et riigikorralduses on otsedemokraatia kasutamine äärmiselt erandlik ning seotud pigem n-ö epohhiloovate sündmustega kui riigi igapäevase juhtimisega. Otsedemokraatial on eelkõige rakendus kohalikus omavalitsuses või regionaalsel tasandil. Šveitsi puhul on tegemist ajalooliskultuurilise eripäraga, USA-s viimastel kümnenditel levima hakanud otsedemokraatia kasutamine on seotud paljuski riigi poliitilisele kultuurile omase kampaanialikkusega.

Tabel 1. Referendumi rakendamine riigiti

Ameerika Ühendriigid (USA)	0	Poola	7
Argentina	1	Portugal	3
Austraalia	26	Prantsusmaa	14
Austria	2	Rootsi	5
Belgia	1	Saksamaa	0
Brasiilia	7	Slovakkia	9
Hispaania	4	Sloveenia	12
Holland	1	Soome	1
Iirimaa	28	Šveits	396
Itaalia	63	Taani	16
Iisrael	0	Tšiili	2
Jaapan	0	Türgi	4
Kanada	1	Ukraina	1
Kreeka	4	Ungari	5
Küpros	2	Uruguay	18
Liechtenstein	66	Uus-Meremaa	28
Mehhiko	11	Venemaa	5
Norra	2	Ühendkuningriik	1

Vahetu demokraatia põhitingimus

Referendumi kui peamise otsedemokraatia vormi küsimused on pälvinud nii poliitika- kui ka õigusteadlaste tähelepanu. Tulemused on võimalik esitada tabeli kujul (tabel 2), milles on kajastatud referendumile omistatavad positiivsed ja negatiivsed aspektid. Otsedemokraatia teemat on puudutanud sotsioloogia klassikud Max Weber ja Robert Michels. Max Weber seadis otsedemokraatiale järgmised nõuded (teose "Võimu ja religiooni sotsioloogiast" eestikeelses tõlkes on kasutatud terminit vahetu demokraatia): "See tähendab võimu teostamist üksnes organisatsioonikaaslaste tahtel, "teenistuses" ja volitusel. Täielikult rakendatav on see väikestes organisatsioonides, kus kõiki liikmeid on lihtne kokku kutsuda, kus kõik tunnevad kõiki ning käsitavad end sotsiaalselt võrdseina. Ent seda on püütud teha ka suurtes organisatsioonides, ennekõike kunagistes linnriikides ja teatud regionaalsetes gruppides. Tavapärased vahendid selleks on: a) lühikesed ametiajad, mis soovitavalt hõlmavad ainult kahe üldkoosoleku vahelise perioodi; b) õigus delegeeritud isikuid igal ajal tagasi kutsuda; c) järjekorra- või loosipõhimõte, mis tagab igaühele "omal ajal" juurdepääsu ametikohtadele; see lubab vältida erialaste teadmiste ja ametisaladuste võimu; d) üldkoosoleku poolt rangelt kindlaksmääratud ametimandaat /…/; e) range aruandekohustus üldkoosoleku ees; f) kohustus esitada iga eriline ja reglementeerimata küsimus üldkoosolekule või vastavale komisjonile; g) arvukad eriülesannete lahendamiseks mõeldud ametid ning lisaametid, niisiis h) ameti käsitamine kõrvaltegevusena." (Weber 2002, 131–132.)

Tabel 2. Referendumi positiivsed ja negatiivsed aspektid

Positiivsed aspektid	**Negatiivsed aspektid**
Referendum edendab demokraatiat, sest võimaldab rahval vahetult otsuste tegemises osaleda.	Professionaalsetel poliitikutel on oskusteave, kuidas langetada otsuseid, igaühele otsuseõiguse andmine toob kaasa nende kvaliteedi languse.
Referendum võimaldab küsimuse lahendada kõige selgemal ja otsesemal viisil.	Referendumil osaleja langetab otsuse väliste asjaolude põhjal, seega ei näita (valimis)käitumine ja lõpptulemus siiski õigeid/tegelikke huve.
Rahva langetatud otsus on legitiimsem; eriti on see tähtis ühiskonnale väga olulistes küsimustes.	Referendum annab hoolimatule või eelarvamuslikule enamusele võimaluse vähemus(ed) maha suruda.
Referendum kui protsess tõstab osalejate teadlikkuse taset, sest asjad arutatakse põhjalikult läbi.	Eelkõige osalevad referendumil need, kellel on selles asjas (väga) selge arvamus/hoiak, referendum töötab selliselt mõõdukate ja vähem huvitatute vastu.

Mõistlikult rakendatud referendum rikastab esindusdemokraatiat.	Referendumi rakendamine trivialiseerib otsuseprotsessi, s.t referendumi teemad muutuvad igapäevasteks, osalejate motiveeritus asju mõista või infot otsida väheneb.

ALLIKAS:Gallagher 2008, 256.

Weber rõhutab, et vahetu demokraatia toimib, "niikaua kui üldkoosolek säilitab oma efektiivsuse. /…/ Põhja-Ameerika *town-ship* ja Šveitsi väikekantonid /…/ seisavad oma suuruse poolest "vahetu demokraatia" võimalikkuse piiril. /…/ Väikese territooriumi ja väikese kodanike arvu (kõige parem: mõlema) kõrval on oluline eeltingimus, et puuduksid ülesanded, mida suudavad lahendada ainult erialaselt koolitatud ametnikud (samas 132–133)." "…vahetu demokraatia ütleb tehniliselt üles, kui tegemist on organisatsiooniga, mille liikmete arv ületab teatud piiri – mõni tuhat täieõiguslikku liiget. Sama juhtub siis, kui organisatsioon peab lahendama ülesandeid, mis nõuavad ühelt poolt erialast koolitust ning teiselt poolt juhtimise järjepidevust. /…/ Domineerimisvaba vahetu demokraatia /…/ püsib ehedalt ainult niikaua, kuni pole tekkinud oluliste ametikohtade pärast võitlevaid parteisid…" (samas 135).
Robert Michels väljendab skepsist nii otsedemokraatia kui ka referendumi suhtes. Michels jõudis järeldustele, et mõlemat ühendavad puudused: 1) rahva vähene kompetentsus ja vilumatus riigiasjades, 2) otsedemokraatia äärmine aja- ja töömahukus, seetõttu võib huvi sellise otsuseprotsessi vastu asjaosalistel kiirelt kaduda, 3) üliloluline on see, kuidas küsimused sõnastatakse: võimulolijail on siin eelis nii (endale soodsate) küsimuste sõnastamisel kui ka tulemuste interpreteerimisel (s.t võimalikud on manipulatsioonid), 4) referendumi absoluutsuse ja justkui väljaspool kriitikat (ikkagi rahva tahe!) paiknemise tõttu on seda ära kasutanud poliitilised seiklejad ja autoritaarsed jõud (bonapartism) jms. Michels leiab, et valitseja võimu piiramiseks ei ole referendumil olulist mõju (Michels 1968, 307–311).

Milline on rahva tahte tegelik sisu?

Otsedemokraatia rakendamisele on seatud seega teoreetilised eeltingimused, mida võib lühidalt iseloomustada kui lihtsusnõuet. Paraku tuleb nüüdisühiskonda kirjeldada nii komplekssena kui ka funktsionaalselt diferentseerununa, s.t lihtsusnõude täitmiseks vajalikke paljusid eeltingimusi ei esinegi. Niklas Luhmann on esitanud keerulise autopoieetilise (ennastloova) sotsiaalse süsteemi määratluse (Luhmann 1996, 34–36). Keerulises sotsiaalses süsteemis (ühiskonnas) ei ole lihtsaid probleemilahendusi, sest iga lahendus toob omakorda kaasa üha uued valikud ja keerukuse põimingud. Probleemi lahendaja, kes lahendab ühe probleemi, hakkab tegelema lahendusest tulenevate uute probleemidega jne. Keerukusega toimetulekuks sooritab süsteem pidevalt operatsioone, mida Luhmann nimetab reduktsiooniks (lihtsustamiseks). Lihtsus ja keerukus on omavahel (paradoksaalselt) seotud: lahenduste tootmine on omakorda keerulisust suurendav operatsioon. Luhmann kirjeldab nii ühiskonda kui ka poliitikat süsteemina. Poliitilise süsteemi puhul toimuvad samuti reduktsioonid ehk korrastatust luuakse mitmesuguste võimumehhanismide sisseseadmise kaudu nagu valimised, võimu jagamine harudesse (seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim) ning nendevaheline kontroll ja tasakaal. Poliitiliste protsesside juhtimine nõuab üha komplitseeritumat teadlikkust ja oskuslikkust. Saksa sotsioloog Helmut Willke on väitnud: "Teadmisühiskonna kriitilisim tahk näib siiski olevat vajadus kohandada oma haldusrežiim normatiivsest arutlusest erineva tõestusmaterjalipõhise arutluse domineerimisele. Me liigume normatiivselt lõimunud ühiskonnast kognitiivselt korraldatud ühiskonda. Üha suurem osa poliitilistest

otsustest nõuab mitmekülgset asjatundlikkust. Otsuseid ei saa taandada normatiivsetele vastandustele ning need peab avama vaieldavate ja esialgsetel teadmistel põhinevate mõistete mõjule. Asjatundlikkusest saab oluline tuletatud legitiimsuse ressurss." (Kalmo 2008.)
Ühtlasi peame silmas pidama, et nüüdisaegne demokraatia teooria arvestab üha enam suveräänsuse mõiste muutumisega, nii riigi võimu kui ka rahva tahte tähenduses. Globaliseerunud maailmas lahknevad tegelikud võimupiirid järjest rohkem riigipiiridest, suurem roll on mitmesugustel piiriülestel rahvusvahelistel ühendustel (näiteks Euroopa Liit, IMF), üleilmsetel turgudel jms. Rahvasuveräänsuse probleemsuse põhjus on rahva kui ühiku määratlematus, selle puudulik homogeensus, seetõttu ei ole võimalik kindlaks teha ka rahva tahte tegelikku (identset) sisu (Habermas 1998, 185). Jürgen Habermas on teinud ettepaneku asendada suveräänsuse kehaline mõistmine (s.t kollektiivina, kogumina) subjektitu kommunikatsiooni vormidega (Habermas 1998, 136), lootes selliselt lahendada võimu legitiimsuse probleemi kompleksses demokraatias (millele on iseloomulik just legitiimsuse juhtimine administratsiooni poolt). Habermas pakub välja diskursiivse demokraatia teooria, mis nõuab põhimõttelisi eeltingimusi; seadusloome sidumine diskursusega nimetatud versioonis on ühelt poolt maksimaalselt demokraatlik, ent teiselt poolt äärmiselt raskesti realiseeritav (Käärik 2000, 130).

Otsedemokraatia pole ravim

Avalikkuse mõiste on nüüdisajal paljuski modifitseerunud. Avalikkuse sfääri mõistet ei iseloomusta enam üleüldisus, ratsionaalsus ja konsensuse saavutamise võimalikkus, universaalne kommunikatsioon asendub poliitilise kommunikatsiooni pakutud (institutsionaliseeritud) teemadega, avalik arvamus reageerib poliitika tõstatatud teemadele. 18. sajandil tekkinud avalikkuse sfäär on lagunenud arvukateks allsüsteemideks, mis omakorda vähendab üldise arvamussfääri toimet ja mõjukust. Avalik arvamus sõltub kõige enam institutsionaliseeritud organisatsioonide nagu parteide, bürokraatia, huvirühmade autoriteedist. Avaliku arvamuse teemade loomine, kasutamise ja edasiarendamise õigus kuulub olemuslikult professionaalsete poliitikakujundajate tööülesannete hulka (Hohendahl, Silberman 1979, 100–101). Sellises olukorras on uutel ühiskondlikel algatustel üha sagedamini protestiliikumise vorm. Rõhutada tuleb, et protestiliikumine erineb opositsioonist, sest viimane soovib kanda ka poliitilist vastutust, protestiliikumine üksnes signaliseerib mingile grupile huvipakkuval kitsal teemal (Luhmann 2005, 126). Protest võib olla edukas või läbi kukkuda, see eksisteerib mingi perioodi jooksul, edukamad protestijad sulanduvad *establishment*'i. Protesti teema võib olla tööliste huvide esindamine (streik kui tööandjate ja töövõtjate vaidlus), loodushoid (mingi huvirühma vastuseis nende meelest kahjulikule tootmisele, võitlus parema elukeskkonna eest), uuele religioossele sektile eluõiguse nõudlemine või mingi konfessiooni ideoloogiale omase seisukoha läbisurumine ühiskonnas (abordivastased manifestatsioonid). Nüüdisaegses komplitseeritud ja diferentseerunud ühiskonnas leidub asjakohaseid näiteid väga palju, sest grupihuve on arvukalt.
Protestimeeleolude teket soodustavad probleemid näiteks režiimitoetuse vallas. Balti riikides on Aberdeeni Ülikooli uuringukeskuse *Centre for the Study of Public Policy*(CSPP) veebisaidi Baltic Voices andmete kohaselt kolm peamist probleemi: "ebalev toetus demokraatiale kui valitsemisprintsiibile, massiline rahulolematus parteide ja parlamentidega ning ühtse poliitilise kogukonna puudumine Eestis ja Lätis. Viimane avaldub ka vene keelt kõnelevate elanike madalamates hinnangutes režiimile ja selle toimimisele." (Ehin 2007.) Lätis on tekkinud referendumi stress (Spolitis 2008), referendumiga on üritatud parlamenti laiali saata ja pensioniküsimusi lahendada – (seni) ebaõnnestunult (Läti referendum… 2008). Võimalik, et suuremad probleemid oleksid Läti poliitilist süsteemi tabanud aga just referendumi õnnestumise ja parlamendi laialisaatmise korral. Viimaseil aastail on Eestis toimunud lokaalsed kampaaniad, mille

käigus on kogutud allkirju, väljendanud eelkõige protesti (näiteks Sakala keskuse lammutamise, Saue vallas asuva AS Steri tehase või monumentide rajamise vastu). Üldjuhul on siin tegemist sisulise küsimusega: miks tuleks sellistele protestiaktsioonidele anda poliitilise süsteemi mõjutamise mehhanismid seadusandliku initsiatiivi kujul, kui neid huve on võimalik esindada ja tasakaalustada olemasoleva esindusdemokraatliku süsteemi raames, jõudes (võimaluse korral) ühiskondlikule konsensusele ja, kui vaja, siis ka vastavaid seadusi muuta. Kampaaniad demonstreerivad justkui kodanikuühiskonna tugevnemist, kuid nad ei pea automaatselt omandama seadusandja rolli. Ei saa olla kindel, et otsedemokraatia suurendab ühiskondlikku konsensust või rahulolu, eriti kui mingi hääletus toimub küsimuses, kus ühiskond on selgelt polariseerunud. Poliitilise kultuuri probleeme ei tuleks ravida otsedemokraatiaga.

Poliitikute käest uue eliidi kätte

Tuleb arvestada, et alati ei ole referendumi kasutamine siiras. Nimelt proovivad ühte või teist ühiskonna valukohta ära kasutada ametlikud parteid, pannes selle oma huvide teenistusse. Sellisel juhul annab rahvale lähenemine võimaluse suurendada erakonna poliitilist kapitali. Kui referendum muutub poliitilises süsteemis tavapäraseks nähtuseks, on tekkinud suure tõenäosusega mitteametlik võimutsükkel. See vähendab poliitilise süsteemi autonoomiat (Lange, Schimank 2004, 62–63). Sellises olukorras mõjutavad kõik otsedemokraatia mehhanismid poliitilise süsteemi kriisi veelgi, vähendades poliitiliste institutsioonide mõju ja tähtsust. Hea näide (kontrollimatu) paralleelse võimutsükli tekkest on Fared Zakaria kirjeldatud probleemid otsedemokraatia kasutamisel USA-s Californias: “Referendumite ja rahvaalgatuste kasutusele võtmine on kiirendanud protsessi, kus võim võetakse ära poliitikute käest ja antakse “rahva” kätte, kuigi viimane saab toimida ainult läbi professionaalsete konsultantide, lobistide, avaliku arvamuse uurijate ja kampaaniaaktivistide üha kasvava kihi. Demokraatia nimel tegutsedes oleme me ellu kutsunud uue ja erakordselt võimsa eliidi kihi. /…/ Niisuguse revolutsioonilise ümberkorralduse käigus on üha enam kaotajaks esindusdemokraatia institutsioonid: parlament, poliitikud, parteid, valitsusasutused, valitsus ise. Uue eliidi suhtes on hoopis vähem kontrolli – ja tasakaalumehhanisme –, kui oli endise aja eliidi puhul.” (Zakaria 2005, 210.) Eraldi probleem on populistlike jõudude nõudmine otsedemokraatia ja referendumi järele (poliitiline populism Margaret Canovani määratluses).
Lõppjäreldused:
1) otsedemokraatiat nõudvate üleskutsete sagenemine ning nende jõudmine Riigikogusse kinnitab, et see on Eestis teema, mis vajaks täiendavat analüüsi;
2) iseenesest ei ole tegemist lüngaga Eesti õiguses: rahvahääletus riigi tasandil on sätestatud põhiseaduses ja vastava eriseadusega, samuti on sätestatud rahvaalgatus kohalikul tasandil;
3) rahvusvaheline võrdlus kinnitab otsedemokraatia rakendamist riiklikul tasandil üksnes erandjuhtudel. Moodsas kompleksses ja funktsionaalselt diferentseerunud ühiskonnas sobib otsedemokraatia ehk väikestesse organisatsioonidesse, suurtes omavalitsustes ja riiklikul tasandil ei pruugi see anda loodetud efekti. Tugevalt polariseerunud ühiskonnas võib otsedemokraatia konfrontatsiooni süvendada;
4) otsedemokraatia loob paralleelse võimutsükli, vähendades poliitiliste institutsioonide mõju ja tähtsust ning pigem tekitades ja süvendades poliitilise süsteemi kriisi.
Otsedemokraatia nõudmine toimub sageli protesti vormis, samal ajal ei ole protestipõhine poliitika konstruktiivne, eksisteerides vaid limiteeritud perioodi jooksul; tuntav on populistlik element.

Kasutatud kirjandus

Annus, T. (2006). Riigiõigus. Tallinn: Kirjastus Juura.
EER (2007) = Erakond Eestimaa Rohelised programm. Peatükk II. Demokraatia arendamine. – http://roheline.erakond.ee/index.php/Programm#II_Demokraatia_arendamine
Eesti Vabariigi põhiseadus (2002). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS.
Ehin, P. (2007). Kuidas mõõta riigist võõrandumist? – Postimees, 3. märts. – http://euro.postimees.ee/030307/esileht/ak/247931.php
EKAK (2002) = Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni heakskiitmine. Riigikogu otsus. – Riigi Teataja I 2002, 103, 606.
ERL (2007) = Eesti Rahvuslik Liikumine. Liikumise programm ja seisukohad. – http://www.rahvuslikliikumine.ee/index.php?page=meieseisukohad
Gallagher, M. (2008). Elections and Referendums. – D. Caramani (ed). Comparative Politics. Oxford: Oxford University Press, pp 240–262.
Habermas, J. (1998). Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, MA: The MIT Press.
Hohendahl, P. U., Silberman, M. (1979). Critical Theory, Public Sphere and Culture. Jürgen Habermas and His Critics. – New German Critique, no 16, pp 89–118.
IRI (2008) = Report on initiative use, 1904–2007; IRI: Initiative & Refrendum Institute at the University of Southern California. – http://www.iandrinstitute.org/
Kalmo, H. (2008). Teadmisühiskonda ähvardab kognitiivse proletariaadi mass. Intervjuu prof Helmut Willkega. – Sirp, 11. jaan. – http://www.sirp.ee
Lange, S., Schimank, U. (2004). A Political Sociology for Complex Societies: Niklas Luhmann. – The Blackwell Companion to Political Sociology. Blackwell Publishing, pp 60–70.
Luhmann, N. (1996). Social Systems. Stanford: Stanford University Press.
Luhmann, N. (2005). Risk: A Sociological Theory. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction.
Läti referendum kukkus läbi (2008). – Postimees, 2. aug. – http://www.postimees.ee/?id=24274
Matsusaka, J. G. (2004). For the Many or the Few. The Initiative, Public Policy, and American Democracy. Chicago, London: The University of Chicago Press.
Michels, R. (1968). Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. New York: The Free Press.
Olle, V. (2002). Kohaliku omavalitsuse teostamine vahetu demokraatia vormis: kohalik rahvaalgatus ja rahvahääletus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. – http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/dok/2002/b15275747/olle_disser.pdf
Oppenheimer, A. (2008). Latin America's populist decade may soon end. – The Miami Herald,
3. August. – http://www.miamiherald.com/news/columnists/andres-oppenheimer/story/627467.html
Rahvaalgatuse õigus saamas seaduseks (2006). Eesti Keskerakonna fraktsiooni pressiteade 24.10.2006. – http://www.riigikogu.ee/index.php?id=41270
Saarts, T. (2008). Pronksiöö – sundeuroopastamise läbikukkumine ja rahvusliku kaitsedemokraatia sünd. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 105–110.
Spolitis, V. (2008). Läti riigi demokraatia neelab 93 miljonit krooni. – Postimees, 28. juuli. – http://www.postimees.ee/?id=23046.
Zakaria, F. (2005). Vabaduse tulevik. Mitteliberaalse demokraatia ohud tänapäeva maailmas. Tallinn: Varrak.
Weber, M. (2002). Võimu ja religiooni sotsioloogiast. Tallinn: Vagabund.

Kuritegelikud võrgustikud

Risto Pullat (RiTo 18), politseidirektor

Värsked uuringud kinnitavad varasemaid hinnanguid, et Euroopas, sealhulgas Läänemere piirkonnas, valitseb kuritegeliku koostöövormina isiklike suhete võrgustik, mida kurjategijad edukalt ära kasutavad.

Timo Kyntäjä arvates on püsivad kuritegelikud hierarhilised struktuurid loovutanud koha paindlikele ja muutuvatele organisatsioonidele ning võrgustikele, mida võidakse luua ühekordselt teatud "projektide" elluviimiseks (Kyntäjä 2004, 284). Kriminaalne koostöö toimub kas n-ö tarnija-tarbija või ajutise tööandja-töövõtja suhtena, kahe isiku partnerlusena paarides või väikestes, vähese horisontaalse või vertikaalse lõimumisega rühmades. Seda kinnitavad osalt ka ametlikud allikad. Loomulikult ei tähenda see seda, et kuritegelikud organisatsioonid on oma tegevuse lõpetanud, nad lihtsalt on kandnud selle üle riikidesse, kus on võimalik segamatult tegutseda. Tõhusa sisejulgeolekusüsteemiga keskkonnas on kuritegelike organisatsioonide esilekerkimine erandlik, välja arvatud juhul, kui need toetuvad mingile legaalsele struktuurile (Lampe 2005, 406–407).
Europol peab suurima ohu allikaks nn orienteeritud klastreid, keskse juhtimisega kuritegelike gruppide kobaraid. Klastrid ühendavad hierarhiliste struktuuride ja kuritegelike võrgustike tugevad küljed, mille tulemusena saavutatakse suur kuritegelik võimekus. Europoli arvates põhjustab klastrite kujunemist osaline kontrolli puudumine sisemajanduse ja sotsiaalse dünaamika üle. Ohtlikkuselt teisena nimetatakse rakutüüpi kuritegelikke rühmitisi, kes tegutsevad Euroopa Liidu riikides, aga keda juhitakse väljastpoolt selle piire. Sügava konspireerimise tõttu on rakutüüpi kuritegelike gruppide tegevust äärmiselt keerukas tõkestada. Europol eristab ka nende vahepealset mudelit, kus peamiselt etnilised kuritegelikud grupid püüavad kogukonna raamidest väljuda. Nimetatud struktuuridest erinevad kuritegelikud võrgustikud, millel puudub orienteeritud klastri mõjukus, kuid mis on jätkusuutlikud vajaduse järgi uueneva liikmeskonna ning raskesti määratletava keskse juhtimise puudumise tõttu (OCTA... 2007).

Allilmal oma autoriteedid

Kuritegelikud struktuurid võivad täita nii majanduslikke, sotsiaalseid kui ka kvaasiriiklikke ülesandeid (Lampe 2005, 407). Majanduslikud kuritegelikud struktuurid on orienteeritud kasumile ja neid tuleks eristada sotsiaalseid funktsioone täitvatest kuritegelikest struktuuridest, nagu on Soome ja Rootsi mootorrattajõugud või "seaduslikud vargad". Samuti võib siia liigitada suurt osa Eesti organiseeritud kuritegevust kontrolliva nn ühiskassa. Need struktuurid toetavad kaudselt oma liikmeid nende ebaseaduslikus tegevuses, vahendades kontakte, tagades staatuse, rõhutades deviantlikke väärtusi ja võimaldades informatsiooni vahetamiseks foorumi. Nii leiab endine kriminaalpolitseinik Koit Pikaro, et "allilma autoriteet ei pea ise käima tapmas ega välja pressimas, piisab, kui ta lahendab oma arvamusega gruppidevahelisi tülisid. Sellest tema mõjukus välja kasvabki" (Koit Pikaro… 2007).
Kvaasiriiklikud kuritegelikud struktuurid toetavad ebaseaduslikku majandustegevust sel viisil, et loovad ja kehtestavad käitumisreegleid ning lahendavad mingis piirkonnas või turul vaidlusküsimusi (Lampe 2005, 407). Autori tehtud empiirilise uuringu tulemused kinnitasid, et ka Eestis sekkub nn ühiskassa mitmesuguste konfliktsituatsioonide lahendamisse.
Õigusnormide kõrval eksisteerivad ühiskonnas mitteametlikud õigusnormidega konkureerivad sotsiaalsed normid. Erinevalt õigusnormidest riik sotsiaalsete normide

täitmise üle järelevalvet ei teosta. Teatud sotsiaalsed normid võivad kehtida ka mitmesugustes subkultuurides (nt ühiskassa) ning kurjategijad võivad neid pidada samamoodi kui õigusnorme legitiimseks ja obligatoorseks. Riigi kohus on rakendada nende suhtes vastumeetmeid (Kyntäjä 2004, 269–270).
Organiseeritud kuritegelikele gruppidele võib kuuluda monopol kohaliku tasandi illegaalsel turul, sageli on nad sõlminud sellel territooriumil või selles valdkonnas tegutsemise ainuõiguse suhtes omavahel kokkuleppe (Lampe 2005, 407–408). Läänemere piirkonnas on illegaalsete toodete turu monopol harv nähtus, erand on näiteks Soome uimastiturul domineeriv Eesti organiseeritud kuritegevus (lõviosa Soome smugeldatavatest sünteetilistest uimastitest on pärit Eestist) (Siseministeeriumi... 2008–2011). Võib lisada, et Itaalia maffia peamine sissetulekuallikas on väljapressimine, mitte ebaseaduslik äri. Näiteks kontrollib maffia Palermos sealset staatilist kalaturgu, aga mobiilne taksondus jääb tema haardest välja (Duyne 2006, 010–011).

Kriminaalse koostöö vormid

Kurjategijate erinev sotsiaalne kinnistumine (*social embeddedness*) määrab organiseeritud kuritegevuse struktuuri. Autor eristab saksa kriminoloogi Klaus von Lampe klassifikatsioonile tuginedes nelja peamist kuritegelikku võrgustikku. See põhineb kahel oletusel: a) kuritegelikud võrgustikud on suhteliselt homogeensed, b) kurjategijate sotsiaalne positsioon ja kuritegelikud võimalused on korrelatsioonis (Lampe 2005, 415–416).
Esiteks kuritegelikud võrgustikud, millel puudub riikides, kus nad toimivad, sotsiaalne tugistruktuur. Sellised on näiteks eestlaste röövlijõugud, kes korraldavad Eestist röövretki Lääne-Euroopasse. Liikmeid värvatakse vanglatest ja maapiirkondadest, grupid moodustatakse ja grupiliikmeid koolitatakse enamasti väljaspool sisejulgeolekusüsteemi kontrolli. Sellised tingimused soodustavad keeruliste organisatsiooniliste struktuuride kujunemist ning grupisisest ja gruppidevahelist tööjaotust.
Teiseks subkultuuril põhinevad kuritegelikud võrgustikud. Nende puhul saavad kurjategijad toetuda ühiskonnast ja selle institutsioonidest eraldi seisvatele sotsiaalsetele tugistruktuuridele, mis on laiemad kui nende vahetu kuritegelik keskkond. Sellised on näiteks Soome (Hietaniemi, Korpisaari 2005), Rootsi ja Norra (Outcome of the... 2007, 7–8) muulaste kogukondadele tuginevad uimastisalakaubanduse võrgustikud. Kurjategijad kasutavad oma kuritegeliku tegevuse varjamiseks ära etnilise vähemuse suhtelist isolatsiooni ning samal ajal tunnevad hästi kohalikku infrastruktuuri (näiteks transpordisüsteemi, pangandust).
Kolmandaks ühiskonnas varjatud kujul olemas olevad kuritegelikud võrgustikud, kuhu kuuluvad pealtnäha seaduskuulekad isikud, kellel ei ole mingeid takistusi legitiimse sotsiaalse infrastruktuuri kasutamiseks. Säärased võrgustikud on seotud eelkõige organiseeritud majanduskuritegevusega, näiteks hiljuti Eestis avastatud nn arvevabrikud. Skeemi kohaselt eraldasid nn arvevabriku juhid varifirmadega suhtlejatele raha, mille eest soetati riiulifirmad ja palgati variisikud. Notar vormistas riiulifirma variisiku nimele, kes sai selle eest umbes 500 krooni. Edasi liikusid firma dokumendid arvevabriku juhtideni, kes asusid suhtlema “teenust” vajavate ettevõtetega. Järgnevalt vormistati vajalikud arved teenuse või kauba müügi kohta, mis arvevabriku juhtide kaudu jõudsid “tellijani”. Legaalne firma kandis varifirma kontole “arve” eest raha, mis sularahaautomaadist välja võeti ja arvevabriku juhtidele edastati. Lõpuks sai klient sularahas teatud summa, millest eelnevalt arvestati maha teenustasuna viis protsenti tehingu summast. Arvevabrik hoidis ranget konspiratsiooni, näiteks tundis variisik üksnes seda inimest, kellega ta käis notari juures dokumente vormistamas. 2007. aasta algul hindas maksu- ja tolliamet Eesti aastaseks käibemaksupettuste kogusuuruseks ligi 450 miljonit krooni.
Võrreldes subkultuurile tuginevate kuritegelike võrgustikega, on nimetatud võrgustikul strateegilisi eeliseid, näiteks saavad sellesse kuuluvad isikud “vabalt” suhelda

ametnikkonnaga, mis võib avada uusi soodsaid võimalusi kuritegude toimepanemiseks ning vähendada sisejulgeolekuinstitutsioonide sekkumise tõenäosust. Isegi nähtavate korruptiivsete sidemete puudumise korral võivad suhted ametiisikutega osutuda tõhusaks kilbiks sisejulgeolekuametkondade vastu.
Neljandaks võimueliidiga põimunud võrgustikud, milles osalejail on otsene ligipääs poliitika, ärimaailma ja meedia otsustusprotsessidele. Seda mudelit iseloomustab hästi Ameerika Ühendriikide turule suunatud kokaiinitransiit, kus Puerto Rico oli Lõuna- ja Põhja-Ameerika uimastiäri vahejaam. Pärast seda, kui USA administratsioon asus Puerto Rico kui assotsieerunud riigi narkokaubitsejaid kimbutama, kolisid need Haitile Port-au-Prince'i. Peagi lõid uimastikaupmehed käed Haiti eliiti kuuluvate sõjaväelastega, mis tõendab rahvusvaheliste kuritegelike sündikaatide oskust teha kindlaks nn nõrgad riigid, imbuda sinna ning korrumpeerida legitiimsed sotsiaalsed institutsioonid ja võrgustikud (Gros 2003, 66).

Keeruline sotsiaalne nähtus

Läänemere-äärsetest maadest seostatakse suure korruptsiooniga eelkõige Venemaad. Korruptsiooniskandaalidega paistab silma ka Läti eliit. Anna Jonsson väidab, et Lätis on korrumpeerunud eliit teinud katseid võimu haarata, samal ajal pole ühtegi tõendit eliidi ja organiseeritud kuritegevuse seostest (Jonsson 2007).
Louise Shelley kirjutab, et kommunistliku süsteemi kokkuvarisemine viis olukorrani, kus mõnes siirdeühiskonnas võttis kommunistliku partei kontrollifunktsiooni üle organiseeritud kuritegevus (Shelley 1999, 177–178). Riikliku läbikukkumise hüpoteesi kohaselt hakkavad seal, kus riik põhiliste poliitiliste toodete, näiteks julgeoleku, õigusruumi ja stabiilsuse pakkumisel ebaõnnestub, täitma riigi funktsioone kuritegelikud grupid. Majandusliku läbikukkumise hüpoteesi kohaselt soodustavad kehvad majandustulemused, nagu suur töötus ja madal elatustase, ning varimajandus nii kuritegelike sündikaatide kui ka vajalike kaupade, teenuste ja töökohtade pakkujate tegevust (Sung 2004, 111).
Kuritegelikud võrgustikud, mis suudavad mõjutada rahvusvahelisi otsustusi ja lõigata kasu ärivaldkonnas avanevatest soodsatest võimalustest, peaksid äratama sisejulgeoleku institutsioonides suuremat tähelepanu.
Organiseeritud kuritegevus on keeruline sotsiaalne nähtus, millel on majandusele ja poliitikale märkimisväärne mõju. Kuritegevuse organisatsioonilise struktuuri areng on globaalne ja loomulik protsess, mis vastab legaalsete sotsiaalsete süsteemide ja alasüsteemide, kaasa arvatud poliitika ja ettevõtete struktuuri arengule. Uuringud kinnitavad, et organiseeritud kuritegevuse arengutaset ja olemust mõjutavad tegurid on riigiti sarnased (Gilinskiy 2006, 279).

Kasutatud kirjandus

Duyne, P. C. van (2006). Introduction: Counting Clouds and Measuring Organised Crime. – P. C. van Duyne, A. Maljevic, M. van Dijck, K. von Lampe, J. L. Newell (eds). The Organisation of Crime for Profit. Conduct, Law and Measurement. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
Gilinskiy, Y. (2006). Crime in Contemporary Russia. – European Journal of Criminology, vol 3, no 3,
pp 259–292.
Gros, J.-G. (2003). Trouble in Paradise. Crime and Collapsed States in the Age of Globalization. – British Journal of Criminology, vol 43, no 1, pp 63–80.
Hietaniemi, T., Korpisaari, H. (2005). Rikosten ehkäisy järjestäytyneen rikollisuuden torjunnassa. Rikostutkimus 2003–2004. Keskusrikospoliisi. Helsinki. – http://www.poliisi.fi/poliisi/krp/home.nsf/files/Rikostutkimus_2003-

2004/$file/Rikostutkimus_2003-2004.pdf (14.11.2007).
Jonsson, A. (2007). Introduction and Executive Summary. – Countering Narcotics and Organized Crime in the Baltic Sea Region. Report from the Silk Road Studies Program Workshop. Tallinn, Estonia, 9–10 May 2007. September 2007. – http://www.silkroadstudies.org/new/inside/staff_publications/index.htm (25.03.2008).
Koit Pikaro – pealilma autoriteet (2007). – Eesti Päevaleht, 6. jaan.
Kyntäjä, T. (2004). Rikollisuus ja rikoskontrolli. – I. Kantola, K. Koskinen, P. Räsänen (toimittajat). Sosiologisia kartalehtiä. Tampere: Vastapaino.
Lampe, K. von (2005). Organized Crime in Europe. – Handbook of Transnational Crime and Justice.
Ed by P. Rei¬chel. Thousand Oaks: Sage Publications.
OCTA. EU Organised Crime Threat Assessment 2007. – http://www.europol.europa.eu/publications/European_Organised_Crime_Threat_Assessment_(OCTA)/OCTA2007.pdf(30.11.07).
Outcome of the proceedings from the meeting of the Operative Committee on 30th – 31st January, 2007 in Tallinn, Estonia. The Baltic Sea Task Force on Organized Crime. Tallinn, 14.03.2007.
Shelley, L. I. (1999). Post-Soviet Organized Crime. Implications for Economic, Social and Political Development. – Transnational Crime. Ed by N. Passas. Aldershot: Ashgate Dartmouth.
Siseministeeriumi valitsemisala arengukava 2008–2012. – http://www.siseministeerium.ee/17410 (03.12.07).
Sung, H.-E. (2004). State Failure, Economic Failure, and Predatory Organized Crime: A Comparative Analysis. – Journal of Research in Crime and Delinquency, vol 41, no 2, pp 111–129.

Vanemahüvitise arvutamine töötamise korral

Mirjam Allik (RiTo 18), Riigikogu kantselei majandus- ja sotsiaalinfoosakonna nõunik

Praegune vanemahüvitise arvutamise skeem vanema töötamise korral tekitab olukordi, kus ühe teenitud lisakrooni tõttu võib hüvitis väheneda mitme tuhande krooni võrra. Palkade ja hüvitiste suurenedes see probleem süveneb.

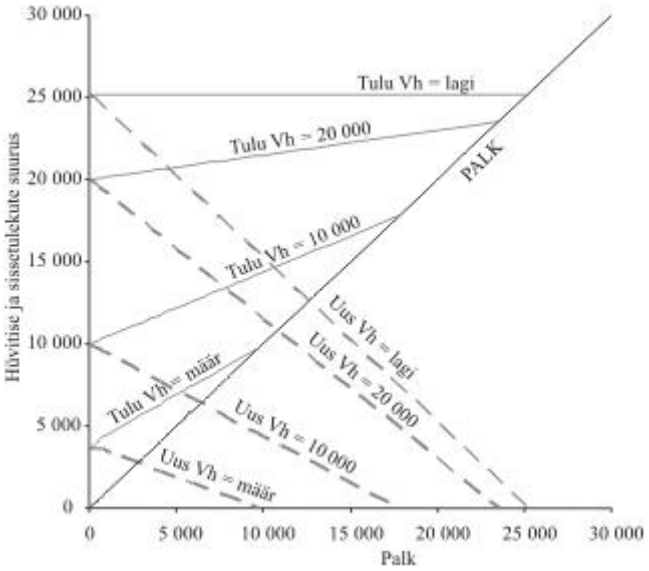
Kehtiv vanemahüvitise seadus lubab hüvitise saajal ka töötulu teenida. Hüvitise suurus ei vähene, kui töötulu jääb alla hüvitise määra, mis 2008. aastal on 3600 krooni. Edasi väheneb hüvitis seaduses ettenähtud valemi kohaselt nii, et hüvitise suurus võrdub "hüvitise ja hüvitise määra ületava tuluosa summa ning arvu 1,2 jagatisega, millest lahutatakse hüvitise määra ületav tuluosa". Valemi kujul:
$V_t = (V_0 + p - m)/1{,}2 - (p - m)$ [1],
kus V_t on uus vanemahüvitise suurus, V_0 algne hüvitis, p palk ja m hüvitise määr (edaspidi määr). Teisendades saame:
$V_t = 5V_0/6 - (p - m)/6$ [2]
ehk uus vanemahüvitis on 5/6 endisest hüvitisest, millest on lahutatud 1/6 palga ja määra vahest. Kui palga suurus ületab viiekordse määra (18 000), hüvitise maksmine lõpetatakse. Selle skeemi järgi talitades ei ole tulemused ühtlased: ühe krooni võrra lisa teenides võib kogusissetulek tunduvalt väheneda. Näiteks kui vanemahüvitise suurus on 14 000 krooni ja sellele lisaks teenitakse palka 3600 krooni, on kogusissetulek 17 600 krooni. Teenides aga 3601 krooni, on hüvitise suurus 11 666,5 ja kogusissetulek 15 267,5 krooni. Seega ühe krooni võrra rohkem teenides kaotab inimene oma sissetulekutest 2332,5 krooni. Valemi ja piirmäärade probleemsusele on viidanud ka Riigikontroll (2005) ning sotsiaalministeeriumi tellitud Praxise uuring (Võrk, Karu 2006, 11–12).

Kogusissetuleku kahanemine ei motiveeri töötama

Vanemahüvitise arvutamine vanema töötamise korral ei tohiks tekitada olukorda, kus vanemal pole töötamiseks motivatsiooni või kus üle kasuliku piiri saadav tulu makstakse "ümbrikus", pärast vanemahüvitise lõppu või muul viisil. Seetõttu on väljapakutava vanemahüvitise arvutamise skeemi puhul lähtutud eelkõige põhimõtetest, et:
1) vanemahüvitise saamisega samal ajal töötades ei tohiks sissetulek tervikuna ühelgi juhul väheneda. Kui sissetulek hüvitise kõrvalt töötades väheneb, ei motiveeri see töötama;
2) vanemahüvitise vähenemine peaks olema ühtlane;
3) vanemahüvitise vähenemise kiirus sõltub vanemahüvitise suurusest. Väiksema hüvitise kõrvalt tööle minnes on hüvitise vähenemine aeglasem, et töötamist rohkem innustada ning väiksema sissetulekuga vanemaid ja nende peresid enam kindlustada;
4) vanemahüvitis ei vähene, kui sissetulek tervikuna ei ületa palga alammäära. Teiste sõnadega, kui vanemahüvitist makstakse hüvitise määra ulatuses (3600 krooni), siis vanemahüvitis ei vähene, kuni palk on üle 750 krooni ja seega sissetulekud kokku üle 4350 krooni (mis ongi palga alammäär).
Nende põhimõtete alusel on vanemahüvitise (V_t) arvutamiseks pakutud välja valem:
$V_t = V_0 - pn$ [3],
kus V_0 on esialgne vanemahüvitis ja p palk. Kui vanemahüvitist saadakse hüvitise määra ulatuses, arvestatakse palgana ainult seda osa, mis on suurem alampalga ja määra vahest (ehk osa, mis ületab 750 krooni). Selline arvestus garanteerib, et vanemahüvitis ei väheneks enne, kui sissetulekud kokku on üle alampalga (vt eespool punkt 4).
Valemis 3 toodud n on hüvitise vähenemise osakaal[1], mida arvutatakse algse vanemahüvitise (V_0), alampalga (a), vanemahüvitise maksimaalsuuruse ehk lae ($m_ü$) ning valitud parameetrite kohaselt. Täpne valem näeb välja järgmine:

$n = (V_0 - a)(1 - 0{,}4)/(m_{ü} - a) + 0{,}4$ [4].
Valemis 4 on parameetriteks valitud 0,4 ja 1. Neid parameetreid võib vajaduse järgi muuta (artikli lõpus on arutletud erinevate parameetrite ja nende mõju üle). Toodud näidete ja valemite puhul on parameetrite valikul lähtutud järgmistest põhimõtetest:
1) kui vanemahüvitist saadakse lae ulatuses, väheneb vanemahüvitis palga tõusuga võrdselt: palga tõustes iga krooni võrra väheneb hüvitis sama arvu krooni võrra ehk 100%. Teiste sõnadega, kogusissetulek ei kahane ega kasva, vaid püsib ühel ja samal tasemel;
2) kui vanemahüvitist saadakse palga alammäära ulatuses, väheneb hüvitis 40% teenitud summast: palga tõustes iga krooni võrra väheneb hüvitis 40 sendi võrra;
3) igale vanemahüvitisele, mis jääb palga alammäära (4350 krooni) ja lae (2008. aastal 25 209 krooni) vahele, arvutatakse valemi 4 abil välja vastav vanemahüvitise vähenemise osakaal. Vähenemise osakaal kirjeldab, mitme protsendi võrra palgast hüvitis väheneb. Vähenemise osakaal on vahemikus 40–100% ning see muutub ühtlaselt;
4) valemis 3 on vähenemise osakaal n läbi korrutatud just palgaga p, sest see tagab, et palga tõustes hüvitis väheneb.
Asendanud n-i valemis 3, saame töötamise kõrvalt makstava hüvitise lõplikuks valemiks:
$V_t = V_0 - p((V_0 - a)(1 - 0{,}4)/(m_{ü} - a) + 0{,}4)$ [5].
Joonis 1 toob välja töötamise kõrvalt saadava uue vanemahüvitise ja kogutulu suuruse algse hüvitise ning palga järgi. Kirjeldatud on nelja juhtu, esimesel juhul saadakse vanemahüvitist määra ulatuses, teisel juhul 10 000 ja kolmandal 20 000 krooni ning viimasel juhul lae ulatuses.

Joonis 1. Uue vanemahüvitise ja kogutulu suurus algse hüvitise ning palga järgi

Märkus: Joontele on märgitud vanemahüvitise esialgsed suurused. Uus Vh = 10 000 tähendab seega uut vanemahüvitist, kui algne vanemahüvitis oli 10 000 krooni.

Kogutulu ei lange kunagi

On näha, et palga tõustes vanemahüvitis kahaneb ühtlaselt, kuid kogutulu ei vähene kunagi. Kui välja arvata need, kes saavad hüvitist lae ulatuses, suureneb kogutulu alati ühtlaselt. Seega on täidetud uue skeemi peamine eesmärk ja parandatud praeguse süsteemi suuremaid puudusi. Need, kelle vanemahüvitis on algselt suurem, saavad teistega võrdse sissetuleku juures endiselt suuremat hüvitist. Seega on väärtustatud eelnev töötamine ja tasu. Samal ajal väheneb väiksemate hüvitiste puhul hüvitise suurus aeglasemalt. See on mõistlik, sest hüvitise liiga kiire vähenemine madala palga juures võib

mõjuda motivatsioonile tööd teha negatiivselt: lihtsam on saada madalamat hüvitist kui näha vaeva töölkäimisega, kui see sissetulekuid eriti ei suurenda.
Tabel 1 toob välja täpsed arvulised summad nimetatud nelja juhu korral. Kõigepealt on toodud vähenemise osakaal, millega palk läbi korrutatakse. Nagu eespool mainitud, on piirideks 40 ja 100 protsenti (ehk 0,4 ja 1). Kui vanemahüvitis on 10 000 krooni, kujuneb osakaaluks 0,56. See tähendab, et teenitav palk korrutatakse 0,56-ga ning hüvitis väheneb saadud summa võrra. 20 000 krooni juures on vähenemise osakaal umbkaudu 0,85.
Kui vanematel sissetulek puudub (on null), siis vanemahüvitis ei muutu ja see püsib määratud summas. Kogutulu võrdub sel juhul hüvitise suurusega. Kui vanem hakkab palka saama, väheneb vanemahüvitis palgast ja eelnevast hüvitisest sõltuvalt. Teenides 5000 krooni, kujuneb määra ulatuses vanemahüvitist saanud inimese uueks hüvitiseks 1900 krooni, sest 3600 – (5000 – 750) x 0,4 = 1900, kogutulu seega 1900 + 5000 ehk 6900 krooni. Kui vanem saab 10 000 krooni hüvitist, on uus hüvitis 10 000 – 5000 x 0,56 = 7187,40 ja kogutulu 7187,40 + 5000 = 12 187,40. Kui hüvitis on 20 000, kujuneb uueks hüvitiseks 20 000 – 5000 x 0,85 = 15 749,17 ja tulud kokku 15 749,17 + 5000 = 20 749,17. Saades hüvitist lae ulatuses, väheneb hüvitis võrdselt palga tõusuga: 25 209 – 5000 x 1 = 20 209 ning kogutulu püsib 25 209 krooni juures. Tabelis 1 on toodud ka uute vanemahüvitiste ja kogutulude suurus, kui sissetulekud tõusevad 15 000 kroonini.

Tabel 1. Uue vanemahüvitise ja kogutulu suurus algse hüvitise ning palga järgi

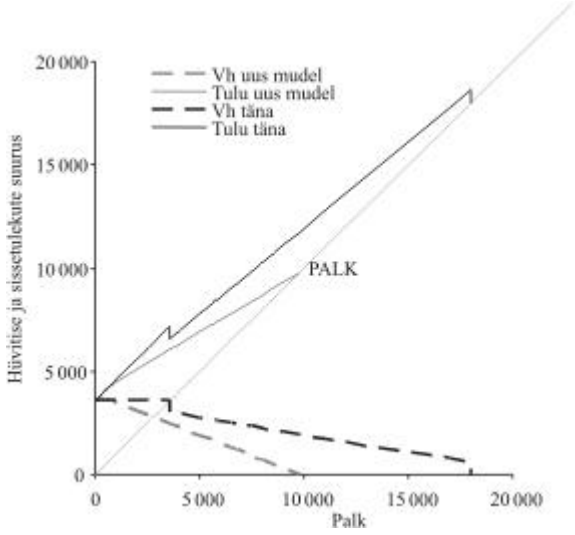
	Määr 3600	**10 000**	**20 000**	**Lagi 25 209**
Vähenemise osakaal	0,4	0,56…	0,85…	1
Palk	0			
Vanemahüvitis	3 600	10 000	20 000	25 209
Kogutulu	3 600	10 000	20 000	25 209
Palk	5000			
Vanemahüvitis	1 900	7 187,40	15 749,17	20 209
Kogutulu	6 900	12 187,40	20 749,17	25 209
Palk	15 000			
Vanemahüvitis	0	1 562,20	7 247,52	10 209
Kogutulu	15 000	16 562,20	22 247,52	25 209

Märkus: Vähenemise osakaalu puhul ning arvutusi tehes on kasutatud nii mitut komakohta kui võimalik. Tegelikult võib osakaalud ümardada kuni kahe komakohani pärast nulli vms. Soovitan mitte ümardada vähenemise osakaalu, vaid ümardada pigem lõplikku kroonides väljendatud summat.

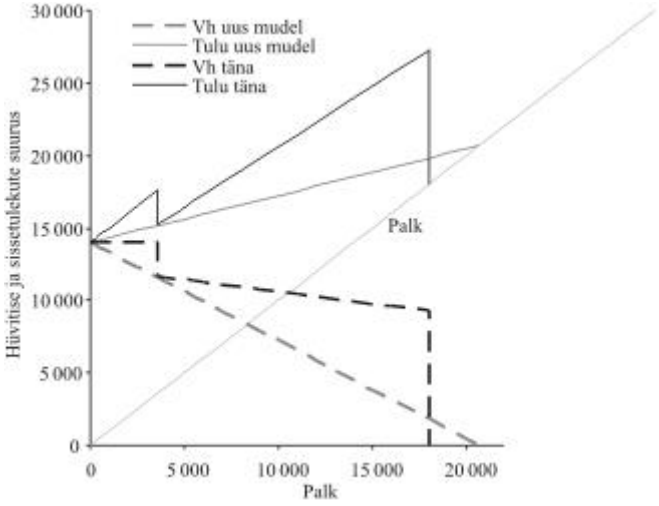
Võrdluses praeguse süsteemiga

Järgmised kolm joonist võrdlevad väljapakutud valemit praeguse süsteemiga. Uut süsteemi eristab praegusest ühtlane ja pidev muutus vanemahüvitise suuruses, mis tuleneb paljuski sellest, et uus valem ei näe ette ühest piiri, milleni võib palka teenida. Kehtivasse süsteemi on sisse kirjutatud kaks piiri: vanemahüvitis hakkab vähenema alles siis, kui palk ületab määra (3600 krooni) ning kaob täielikult viiekordse määra juures (18 000 krooni). Nende piiride puhul ei ole võimalik luua ühtegi valemit, mis oleksid ühtlased ning ei kahandaks mõningal juhul vanemate kogutulu.
Teiseks on aga näha, et kuigi kogutulu uue mudeli puhul palga tõustes alati suureneb, siis sageli (aga mitte alati!) on kogutulu uue meetodi puhul madalam kui vana mudeli korral. Ehk uue mudeli puhul hüvitis väheneb küll ühtlaselt, kuid vähenemine on kiirem kui vana mudeli puhul. Hüvitise kiirem vähenemine uue mudeli puhul on tingitud valemisse 5 valitud parameetrist 0,4, mis määrab, kui kiiresti hüvitis kahanema hakkab. Seda vana skeemiga võrreldes kiiremat kahanemist on lihtne muuta, kui valida väiksem parameeter. Järgmiste näidete puhul on uue ja praeguse süsteemi erinevusi kirjeldatud täpsemalt.
Joonis 2 võrdleb uut ja praegust mudelit, kui algne hüvitis on määra suuruses. On näha, et vana süsteemi puhul kogutulu väheneb nii 3600-kroonise kui ka 18 000-kroonise palga puhul. See tuleneb hüvitise järsust vähenemisest vastavate palkade korral. Uue valemi puhul on hüvitise langus ühtlane ning seetõttu ei vähene ka kogutulu. Samal ajal on kogutulu uue skeemi puhul madalam. Seda saab parandada, asendades valemis 3 parameetri 0,4 suurusega 0,2. Sellisel juhul väheneb hüvitis aeglasemalt ning kogutulu on kõrgem, olles peaaegu võrdsed vana mudeli kogutuluga. Praeguse süsteemi puhul on vähenemise osakaal 0,18…, seetõttu ongi loomulik, et praegune ja uus skeem langevad kõige enam kokku just siis, kui vähenemise osakaaluks valida 0,2.
Joonisel 3 on näidatud hüvitiste ning kogutulude muutus, kui algne vanemahüvitis on 14 000 krooni, ning joonisel 4 on algne hüvitis ülemmäära suurune. Praegu kehtiva skeemi järsud muutused on neil kahel juhul juba tunduvalt selgemalt näha kui joonisel 2. Teenides ühe krooni üle 3600, kahanevad praeguse skeemi ja 14 000-kroonise hüvitise korral kogusissetulekud üle 2300 krooni. Veel suurem sissetulekute vähenemine on siis, kui palk tõuseb 18 000 kroonini ja hüvitise maksmine lõpetatakse. Uue mudeli puhul on vanemahüvitise langus aga ühtlane, mis tingib ka sujuva kogutulu tõusu.
Kui vanema algne hüvitis on ülemmäära suurune, on töötamise kõrvalt saadava hüvitise hüplemine kõige suurem, tekitades isegi olukorra, kus sissetuleku tõus ühe krooni võtta kahandab kogutulu peaaegu 15 000 krooni võrra (joonis 4). Seega, mida suurem on algne vanemahüvitis, seda hüplikumalt hüvitis muutub. Niisugune seaduspära tuleneb praegusest valemist, kus uus hüvitis on 5/6 vanast hüvitisest. Teadagi, mida suurem on summa, seda suurem on tegelik arvuline vahe terviku ja 5/6 vahel. Määrasuuruse hüvitise puhul on vahe ainult 600 krooni (tervik on 3600 ja 5/6 sellest 3000, 3600 – 3000 = 600), 14 000-kroonise hüvitise korral üle 2300 krooni (14 000 miinus 5/6 ehk 11 666,66… on 2333,33…). Kuna palgad on viimaseil aastail järjest kasvanud ja seetõttu suurenevad tulevail aastail ka hüvitised, hakkab töötamise kõrvalt saadud hüvitis järjest järsemalt langema. Teiste sõnadega, hüvitise arvutamine praeguse valemi järgi tekitab aina rohkem probleeme.

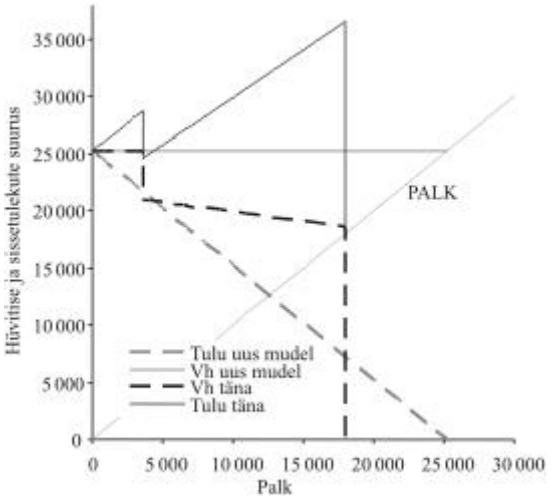
Joonis 2. Vanemahüvitis ja kogutulu, kui algne hüvitis on määra suurune

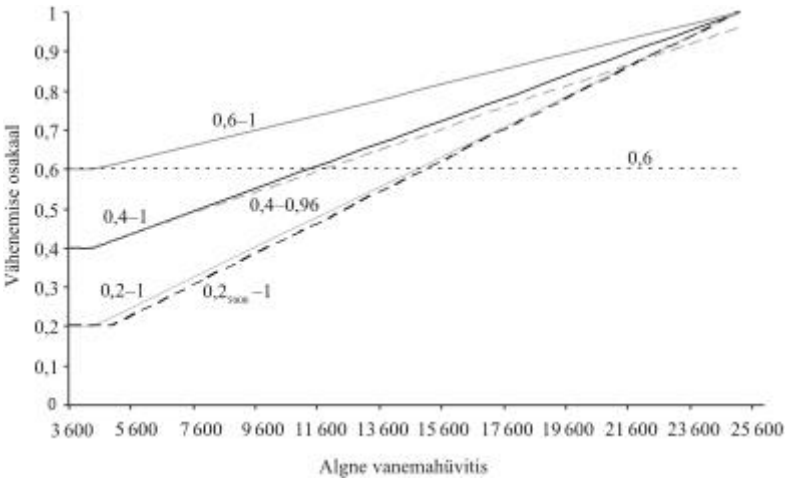
Joonis 3. Vanemahüvitis ja kogutulu, kui algne hüvitis on 14 000 krooni

Joonis 4. Vanemahüvitis ja kogutulu, kui algne hüvitis on ülemmäära suurune

Joonis 5. Vanemahüvitise vähenemise osakaal palga järgi

Muud võimalused

Väljapakutud valemit 5 võib pidada üldiseks, mille parameetreid saab soovi kohaselt muuta. Kõige lihtsam on muuta vähenemise osakaalu. Eespool toodud jooniste puhul on osakaalu piirideks valitud 0,4 ja 1, kuid piirideks võib valida ka 0,2 ja 1; 0,6 ja 1; 0,3 ja 0,96 või mõne muu vahemiku. Joonisel 5 on toodud viis erinevat vähenemise osakaalu ning nende sõltuvus algsest vanemahüvitisest.

Kõige keskmine joon 0,4–1 on see, mida on kasutatud ka eelmiste näidete puhul. Joon 0,2–1 on põhimõtteliselt selle sarnane, aga kuna vähenemine algab madalamalt osakaalult (0,2-lt), langeb vanemahüvitis aeglasemalt ehk kogutulu tuleb suurem. Joone 0,6–1 puhul langeb vanemahüvitis kiiremini ja kogutulu on väiksem. Üldiselt mõjutab vähenemise osakaalu alumise piiri muutmine rohkem väikse vanemahüvitisega inimesi. Nagu joonis 5 näitab, on mainitud kolme joone kaugused üksteisest madalamate algsete hüvitiste puhul suuremad, see põhjustab ka suuremaid erinevusi uue vanemahüvitise suuruses. Joonte kaugused vähenevad, kui algne vanemahüvitis on suurem, ehk erinevused skeemide 0,4–1 või 0,2–1 vahel on suurema algse hüvitise puhul väiksemad.

Muuta võib ka osakaalu ülempiiri: näiteks ühelt 0,96-le. Seda olukorda iseloomustab joon 0,4–0,96. Uue hüvitise suurus tuleb sellise lahenduse puhul kõrgem kui 0,4–1 korral, kuid mõjutab enam suurema vanemahüvitisega inimeste kogutulu. (Jooned 0,4–1 ja 0,4–0,96 lahknevad enim, kui algne hüvitis on kõrge.)

Välja on pakutud ka variant, kus hüvitis hakkab vähenema alles siis, kui kogutulu ületab 5000 krooni piiri (joon 0,25000–1). See lahendus mõjutab kõige enam väga väikse vanemahüvitisega inimesi.

Lõpetuseks on lisatud variant, kus vähenemise osakaal ei sõltu vanemahüvitise suurusest ja on alati 0,6 (horisontaalne joon tähistusega 0,6) ehk vanemahüvitis väheneb samades proportsioonides algsest suurusest olenemata. Kui vähenemise osakaal on kõrge, näiteks 0,6, siis väikse algse hüvitise puhul langeb töötamise korral saadud hüvitis väga järsult. See tekitab ka punktis 3 nimetatud olukorra, kus väikse hüvitisega on kergem kodus olla kui väikse palgaga tööd teha. Kui vähenemise osakaal oleks aga ühtlaselt madal (kas või 0,4 või 0,5), tekiks probleem teises otsas. Ka suure algse hüvitise korral langeks töötamisel saadav hüvitis nii aeglaselt, et riik maksaks juba mitmekümne tuhandesele palgale lisaks mitmekümne tuhandest hüvitist. Seda võiks pidada riigi raha raiskamiseks ja sel põhjusel ei ole soovitatav seda skeemi rakendada.

Maksumus ja soovitusi süsteemi kehtestamiseks

Raske on anda hinnangut uue skeemi kogumaksumuse kohta, sest puuduvad avaldatud andmed vanemahüvitise saamise kohta töötamise kõrvalt. Valides aga valemisse kõrgemad parameetrid, võib olla üsna kindel, et kogumaksumus jääb süsteemi muutmisel praegusest väiksemaks. Mõistlikum on alguses valida vähenemise osakaalud, mis ei ole liiga madalad. Hiljem on kerge osakaale allapoole tuua (ehk maksta rohkem hüvitist) kui ülespoole tõsta (ehk maksta vähem hüvitist).
Nimetatud põhjusel võiks välja pakkuda parameetrid 0,4 ja 1. Niisuguse uue valemi puhul võivad osal juhtudel (kuid mitte alati) olla kogusissetulekud madalamad kui kehtiva süsteemi korral. Samal ajal on uus süsteem läbinähtavam, sest töötades on kogutulu alati suurem kui ainult hüvitist saades. Seega ei pea vanem arvutama, millise palga teenimine on vanemahüvitise saamise seisukohalt kõige kasulikum.

---

[1] Võib-olla tundub, et vanemahüvitise vähenemise osakaalu lisamine valemisse on keeruline või kohmakas. Tegelikult on praeguses valemis põhimõtteliselt sees samasugune osakaal. Seda eesmärki täidab valemis 1 toodud jagaja 1,2 ning valemis 2 toodud 5/6 ja 1/6. Kui olla täpne, siis praeguses valemis on tegu säilitamise osakaaluga ehk vanast hüvitisest säilitatakse 5/6 ehk 0,83… või 83,33%, mis aga tähendab seda, et vähenemise osakaal on 0,18… ehk 17,66%.

Kasutatud kirjandus

Riigikontroll (2005). Vanemahüvitise maksmise korraldus. Kontrollaruanne nr OSIII-2-6/05/76, 15.07.2005. Tallinn.
Võrk, A., Karu, M. (2006). Eesti vanemahüvitise mõju sündimus- ja tööturukäitumisele: hindamise võimalused ja esimeste kogemuste analüüs. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Noorte kaasamine erakondade tegevusse 2005. aasta kohalike valimiste näitel

Priit Kallakas (RiTo 18), Tartu Ülikooli võrdleva poliitika magistrant

Noorte kaasamine valimisnimekirjadesse ja erakonna juhtorganitesse on erakondadele nende tulevikku silmas pidades eluliselt tähtis.

Sotsiaalteadlased, kes on valimisi uurides keskendunud siiani parlamendivalimistele ja valitsuste moodustamisele, pööravad nüüd üha enam tähelepanu ka parteisisesele demokraatiale ning kandidaatide selekteerimisele. Noorte kaasatus nii parteide osakondade juhatustesse kui ka valimisnimekirjadesse on uudne, kuid oluline teema, sest noorteorganisatsioonid on erakondade jätkusuutlikkuse peamisi garantiisid. Noorte kaasamine erakonna juhtorganitesse ja valimisnimekirjadesse konsolideerib potentsiaalse poliitiku erakonnaga ning seob ka noorkandidaadi isiklikud valijad varakult partei ideoloogiaga (Hooghe, Stolle, Stouthuysen 2004, 194–196).
Kandidaatide selekteerimine kohalike omavalitsuste valimiste valimisnimekirjadesse on erakondade põhikirjade kohaselt eelkõige regionaalsete allüksuste õigus ja kohustus. Sellest tulenevalt analüüsin artiklis, kuidas mõjutab noorte kaasatus parteide piirkondlike osakondade juhatustesse noorte osakaalu kohalikes valimisnimekirjades ehk püstitan hüpoteesi: mida arvukamalt on noored esindatud osakonna juhatuses, seda rohkem on neid ka kohalikus valimisnimekirjas.

Noorte kaasatuse tähtsus

Artikkel keskendub kandidaatide selekteerimise kitsale sektorile – noorte kaasamisele osakondade juhatustesse ja noorte osakaalule kohalikes valimisnimekirjades. Traditsiooniliselt on partei noorteorganisatsioonid väga oluline ühenduslüli partei ja ülejäänud ühiskonna vahel, kujutades endast ühtlasi tähtsat uute liikmete värbamise kanalit ning tulevase eliidi kasvulava.
Noorte värbamine parteisse on eluliselt tähtis ka erakonna tulevikuväljavaateid arvestades. Kui erakonnal on noorte meelitamisega raskusi, kanduvad liikmete värbamise probleemid suure tõenäosusega tulevikku. Kartelliparteidele omaselt on erakonna liikmete ja valijaskonna side nõrgenenud. (Kartelliparteid on kujutatud parteide arengu neljanda astmena: esimese astme moodustasid “eliidi” parteid (19. sajandil), järgnesid massiparteid (1880–1960), kolmandana laia haarde parteid (alates 1945. aastast) ning neljandana (alates 1970. aastast) kartelliparteid (Katz, Mair 1995, 5–28).) Protsess süveneb veelgi, kui erakonnal ei õnnestu kaasata uusi liikmeid noorte hulgast, sest hilisemas eas on inimene isiksusena välja kujunenud ega tunne enam erakonnaga tugevat ideoloogilist ja võrgustikulist sidet (Hooghe, Stolle, Stouthuysen 2004, 196).
Erakonna tavaliikmeks värbamisele lisaks on oluline, et erakond noori motiveeriks ja neile rakenduse leiaks, näiteks valimiste perioodil kampaaniameeskonnas osalemine või mõni muu tegevus. Peale selle on noorteorganisatsioonide roll poliitilise võrgustiku loomine. Isegi kui isik ei ole noorteorganisatsioonis veedetud aja jooksul kandideerinud erakonna valimisnimekirjas ega kuulunud partei juhtorganitesse, on parteil hiljem teda kergem poliitilisse tegevusse mobiliseerida (Hooghe, Stolle, Stouthuysen 2004, 196). Poliitilist mobiliseerimist tulevikus ei tule vaadata pelgalt tulevaste kandidaatide värbamise seisukohalt; nagu Richard S. Katz ja Peter Mair on tänapäevaste kartelliparteide iseloomustamiseks välja toonud, panustavad parteid rohkem riigi institutsioonide mõjutamisse ning riigilt finantseeringu saavutamisse (Katz, Mair 1995). Seetõttu üritavad parteid mobiliseerida ka oma esindajaid avalikus sektoris ning kasutada ära parteilisest kuuluvusest tekkinud võrgustikku.

Kandidaatide selekteerimine

Enamikus nüüdisdemokraatiates on inimeste ja erakondade vaheline suhe hägustunud. Inimeste materiaalse heaolu paranemine ning haridustaseme tõus muudab nad üha enam sõltumatuks riigivalitsemise suunitlusega ühingutest, organisatsioonidest ja poliitilistest parteidest. Parteide kaugenemisega inimestest on märgatavalt suurenenud valijate volatiilsus, mis mõjutab oluliselt parteide haavatavust. Parteide valijaskonnad ei põhine enam niivõrd ideoloogial, kuivõrd meedias kujundataval pildil ning võimalikel skandaalidel (Pennings, Hazan 2001, 267–268).
Kandidaatide valikul on pikaajaline mõju ka tulevikku silmas pidades. Selekteeritud kandidaatide kvaliteet määrab ära tulevaste ametnike võimekuse ja taseme, valitud kandidaadid mõjutavad suurel määral erakonna näo kujunemist avalikkuse ees. Valimisnimekiri piiritleb partei demograafilise, geograafilise ja ideoloogilise dimensiooni, mis komplekssena esindab partei suhtumist tehtud töösse ning samal ajal esitab nägemuse tulevasest eliidist ja teostatavast poliitikast. Ehkki kõik kandidaadid ei ole nimekirjas võrdsel positsioonil, eriti suletud nimekirjade puhul, annab teatud surverühmade, näiteks naiste, vähemusrahvuste või religioossete persoonide esiletõstmine signaali partei ideoloogiast (Katz 2001, 278). Et kujundada partei eelistusi ja võimaldada valijail aimata tulevikus teostatava poliitika olemust, piisab sellest, kui partei nimekirjades on esindatud näiteks rohkem kõrge- või madalapalgalisi või noori kandidaate. Kandidaatide nimekirjade puhul tuleb mängu veel psühholoogiline tegur – valijad usuvad, et neid esindab kindel kandidaat, ning kandidaat usub, et esindab kindlat ühiskonnarühma (Katz 2001, 279). Seetõttu on oluline, et nimekiri koosneks eri huvirühmade esindajatest ja haaraks võimalikult suurt valijaskonda.
Kandidaatide parteisisese selekteerimise meetodid ei ole valimistulemuste või inimeste valimiseelistuste mõjutamisel loomulikult määrav tegur. Eesti valimiste lähiajalugu on näidanud, kuidas parteisisest demokraatlikku otsustusprotsessi kasutatakse kampaanias lööklausetena. Sellisel juhul ei ole kandidaatide selekteerimise avatumaks muutmise eesmärk pelgalt valikusõela demokratiseerimine, vaid otsene võitlus teiste parteidega “puhta partei” kuvandi saavutamiseks (Barnea, Rahat 2007, 384).
Samal ajal võib kandidaatide selekteerimine kujutada endast parteisisese konflikti allikat. Probleeme võib tekitada nii kandidaatide selekteerimise meetodite valik ehk see, mis alusel kandidaadid valitakse, kui ka see, kes on need lõplikud otsustajad, kes koostavad valimisnimekirja (Katz 2001, 280). Konfliktid võivad tekkida nii isiklikel ajenditel kui ka parteis kujunenud rühmade vahel; see võib lõppeda parteisisese koalitsiooni ja opositsiooni tekkimisega. Peale selle võib kandidaatide sõelumine ja soov muuta see avatumaks tekitada lõhe partei noorema põlvkonna ja staažikate parteilaste vahel, sest noorliikmed võivad avatumas selekteerimises näha võimalust lükata troonilt veteranpoliitikud, kes soovivad iga hinna eest parteisisest *status quo*’d säilitada (Barnea, Rahat 2007, 386).
Kuigi kandidaatide valik on traditsiooniliselt olnud parteide regionaalsete üksuste eesõigus ja kandidaatide selekteerimist nähakse kui madalaima taseme üksuse õigust, on osa erakondi säilitanud keskkontori kui kõrgema taseme kontrolli valimisnimekirjade koostamise üle (Katz 2001, 281).

Kandidaatide selekteerimine Eestis

Erinevalt Ameerika Ühendriikidest, kus kandidaatide selekteerimisprotsess toimub avaliku võimu järelevalve all (Ware 1996, 259), ei ole Eestis kandidaatide selekteerimine seadustega piiritletud, vaid on jäetud partei siseasjaks. Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus sätestab vaid, et erakond ja valimisliit koostavad kandidaatide

ringkonnanimekirja ning keelab ühel inimesel kandideerida rohkem kui ühes valimisringkonnas ja rohkem kui ühes valimisnimekirjas (Kohaliku omavalitsuse... 2002). Vastupidi Riigikogu valimistele, kus kandidaatide arv ringkonnanimekirjas võib ületada mandaatide arvu ringkonnas kuni kahe kandidaadi võrra, ei ole kohaliku omavalitsuse volikogude valimistel kandidaatide ringkonnanimekirja pikkus seadusega piiritletud (Riigikogu valimise seadus 2003). Sellest tulenevalt ei ole kandidaatide selekteerimisprotsessile valimisseaduse survet ja tähelepanu tuleks pöörata erakondade siseteguritele.
Põhikirjade põhjal võib kõigi Eesti suurimate erakondade struktuure pidada ühetaoliseks. Eesti erakondadel on regionaalsusel põhinev kolmeastmeline struktuur. Erakonna regionaalse struktuuri põhiüksus on osakond, mis teostab erakonna poliitikat kohaliku omavalitsuse tasandil. Kui erakonnal on maakonnas vähemalt kaks osakonda, võivad need moodustada maakondliku organisatsiooni ehk piirkonna. (1995. aastal vastu võetud Reformierakonna põhikiri nimetab kohaliku omavalitsuse tasandil tegutsevat väiksemat struktuuriüksust piirkondlikuks organisatsiooniks, mida ülejäänud erakonnad kasutavad maakondliku organisatsiooni terminina.) Erandiks on suuremad linnad Tallinn ja Tartu, mis maakondlikku organisatsiooni ei kuulu ning moodustavad eraldi erakonna linnalise osakonna, millel on maakondliku organisatsiooni õigused. Keskerakonna ja Res Publica põhikiri laiendas piirkonnaorganisatsiooni õigusi veel Narva, Kohtla-Järve ja Pärnu linnale. Erakondade kõrgeim organ on üldkogu, mis kutsutakse kokku vähemalt kord ühe aasta jooksul. Üldkogudevahelisel ajal juhib erakonna tööd üldkogul valitud erakonna juhatus (vt Erakonna Isamaaliit põhikiri 2005; Eesti Reformierakonna põhikiri 1995; Ühendus Vabariigi Eest – Res Publica põhikiri 2001; Eesti Keskerakonna põhikiri 2005; Sotsiaaldemokraatliku Erakonna põhikiri 2004; Eestimaa Rahvaliidu põhikiri).
Erakondade põhikirjade analüüsi kohaselt on kohalike valimisnimekirjade koostamise vastutav allüksus osakondade juhatused või kohalikud valimistiimid, kelle koostatud ja järjestatud nimekirja kinnitab osakonna üldkogu. Erandiks on Sotsiaaldemokraatliku Erakonna nimekirjade koostamine, seal paneb ka kandidaatide järjestuse paika osakonna liikmete hääletus üldkogul. Keskkontori roll jääb kohalike omavalitsuste valimiste puhul üldjuhul soovitavaks, küll aga võib intervjuude põhjal täheldada Rahvaliidu ja Keskerakonna peakontorite suuremat osalemist kohalike valimisnimekirjade koostamises.

Noorte esindatus valimisnimekirjades

Valimisnimekirjade koosseis kujundab parteide näo ja näitab suuresti ka valijaskonda, kelle hääli soovitakse valimistel eelkõige saada. Samuti peegeldavad nimekirjad parteide programmilisi eelistusi ehk seda, millistele ühiskonnarühmadele pööratakse enim tähelepanu nii valimiseelses kampaanias kui ka pärast edukaid valimisi võimu teostamisel.
Noort kandidaati määratlen artiklis kui kuni 35-aastast inimest. Vanuse on tinginud erakondade noortekogude põhikirjalised piirangud, mis sätestavad, kui kaua erakond tõlgendab oma liikmeid noorena. Keskerakonna Noortekogu ja Noorte Sotsiaaldemokraatide põhikirjad sätestavad klubi liikmeks olemise vanusepiiranguks 30 eluaastat (www.kesknoored.ee; www.noorsots.ee), Rahvaliidu noortel ja Reformierakonna noortekogul on vanuse ülempiir 35 eluaastat (www.rahvaliit.ee; www.reforminoored.ee). Soovides mitte välistada uuringus erakondade noortekogude kandidaate, piiritlesin 2005. aasta kohalike valimiste noorkandidaadid sünnikuupäevaga 16. oktoober 1969.
Noorte paigutamine valimisnimekirjadesse ei pruugi tuua valimisvõitu, ent näitab selgesti, milline erakond pöörab noortele rohkem tähelepanu ning mõtleb süsteemselt uue poliitikute põlvkonna kasvatamisele. Tabelist 1, mis annab esimese ülevaate noorte kaasatusest valimisnimekirjadesse 2005. aasta kohaliku omavalitsuse volikogude valimistel, saab välja tuua kaks olulist näitajat: alla 35-aastaste arvulise koosseisu ja noorte

protsentuaalse osaluse valimisnimekirjades. Noorte protsentuaalne osakaal viitab erakonna püüdlustele haarata nooremat valijaskonda ja näitab noorte kaasatust erakonna tegevusse, noorte koguarv seevastu erakonna tulevase eliidi potentsiaali ehk kui suure hulga inimeste seast saab partei tulevasi poliitikuid valida.
Tabelist 1 ilmneb, et kõige rohkem panustas noortele erakond Res Publica. Ehkki Res Publica valimisnimekirjad olid kokku ligi tuhande inimese võrra lühemad kui suurima kandideeri¬jaskonnaga Rahvaliidul, piisas 15 protsenti suuremast noorte osakaalust valimisnimekirjades, et ületada Rahvaliidu nimekirjades kandideerinud noorte arv paarikümne kandidaadi võrra. Tabeli teises äärmuses on Keskerakond ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond. Vaadeldes alla 35-aastaste kandidaatide arvu nimekirjade kogusummas, on Sotsiaaldemokraatlik Erakond selgelt punase laterna osas, jäädes 219 noore kandidaadiga esimestest ligi kolm korda maha. Kui aga arvestada sotsiaaldemokraatide väga lühikest kogunimekirja ja noorte protsentuaalset osalust valimisnimekirjades, siis selgub, et Sotsiaaldemokraatlik Erakond panustab oma tegevuses noortele küllaltki tugevalt. Suhtelisel skaalal on kõige vähem noori valimisnimekirjadesse paigutanud Keskerakond, jäädes Res Publica noorte suhtarvult maha üle kahe korra; samal ajal ei hiilga Keskerakond ka noorte absoluutarvu skaalal.

Tabel 1. Noorte kaasamine valimisnimekirjadesse

Erakond	Nimekirjade pikkus (inimeste arv)	Neist alla 35-aastasi	Noorte osalus valimisnimekirjades (%)
Keskerakond	2485	430	17,3
Rahvaliit	2875	620	21,6
(Valimisliidud)	3891	889	22,8
SDE	811	219	27,0
Isamaaliit	1080	295	27,3
Reformierakond	1818	559	30,8
Res Publica	1736	640	36,9

ALLIKAS: Autori arvutused Vabariigi Valimiskomisjoni andmete põhjal.

Kandideerimine omavalitsuste lõikes

Uurimistöö huvides olen jaotanud omavalitsused elanike arvu alusel rühmadesse. Kõige väiksemas rühmas on omavalitsused, kus oli 2005. aasta alguse seisuga vähem kui 2000 elanikku. Samal ajal on esimene rühm kõige suurem, sisaldades 130 omavalitsust, alates

241 elanikuga Vormsi vallast kuni 1953 elanikuga Rakke vallani. Teise rühma moodustavad 67 suuremat valda ja väiksemat linna, millest väikseim on Tahkuranna vald ning suurim 4800 elanikuga Võru vald. Kolmandasse kuuluvad juba keskmise suurusega linnad alates Sauest kuni Rakvereni, selles rühmas on kokku 34 omavalitsust. Eelviimase rühma moodustavad Viljandi, Pärnu, Kohtla-Järve, Narva ja Tartu ning viimase rühma elanike arvult suurim omavalitsusüksus Tallinn. Jaotamine on oluline, sest erakondade näitajad varieerusid eri suurusega omavalitsuste lõikes rohkem kui 50 protsendi ulatuses, ning võimaldab saada selgema ülevaate erakondade tegevusest kandidaatide värbamisel.

Tabel 2. Noorte kaasamine valimisnimekirjadesse kohaliku omavalitsuse suuruse alusel

Erakonna nimekiri	Kohaliku omavalitsuse suurus (inimest)				
	kuni 2 000	2 000 – 5 000	5 000 – 20 000	20 000 – 300 000	Tallinn
Keskerakond	19,20	18,20	14,60	13,40	22,60
Reformierakond	33	31,40	28,10	20,90	41,70
Rahvaliit	21,20	20,40	19,80	38,80	22*
Isamaaliit	33,20	26,40	24,60	25,20	23,70
Res Publica	30,20	38,10	43,50	41	40,80
SDE	22,50	29,10	29,30	27,10	22*

Märkus: *Rahvaliit ja Sotsiaaldemokraatlik Erakond olid Tallinna valimisringkondades esindatud ühise nimekirjaga.
ALLIKAS: Autori arvutused Vabariigi Valimiskomisjoni andmete põhjal.

Tabelist 2 võib peaaegu kõigi erakondade puhul näha stabiilset noorte kaasatust kõigis omavalitsustüüpides. Noorte kandidaatide osakaal parteide valimisnimekirjades ei kõigu erinevaid omavalitsustüüpe läbivalt üldiselt üle 10 protsendi. Huvitav erand on Rahvaliidu tulemus suuremate linnade rühmas, kus noorte kandidaatide osakaalu näitaja erines peaaegu kaks korda erakonna üleriigilisest keskmisest. Eriti tugevalt paistis silma nooremate kandidaatide hulk Viljandis, kus 26 kandidaadist olid 16 alla 35-aastased ehk noorte osakaal Rahvaliidu nimekirjas oli koguni 61%. Erandi võis tingida Rahvaliidu traditsiooniliselt suhteliselt nõrk positsioon suuremates linnades ja soov haarata noorte kaudu uut valijaskonda. Samal ajal näitab see kindlasti ka noorte parteisisest usaldamist ning erakonna jätkusuutlikkust linnalistes piirkondades.
Rahvaliidule vastupidist trendi ilmutab suuremate linnade rühmas Reformierakond, kus noorte osalus valimisnimekirjades on peaaegu 10 protsenti madalam erakonna üle-eestilisest keskmisest. Noorte vähest osakaalu Reformierakonna suuremate linnade

nimekirjades võib seletada erakonna varasema võimul oldud perioodiga, mille jooksul on partei tuumiku ja eestvedajate autoriteet liikmeskonna ja avalikkuse ees nõnda konsolideerunud, et noortel on raske ennast tõestada.

Kes kellele panustab

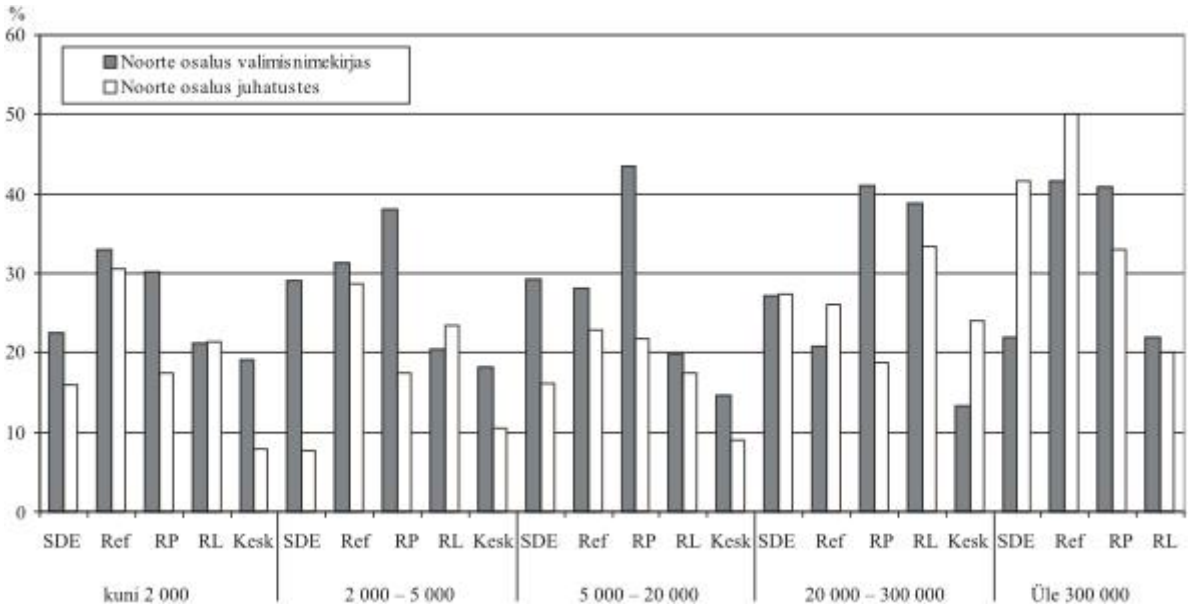
Väikevaldade rühmas tuleb noorte osakaalu näitajasse suhtuda teatud ettevaatlikkusega, sest seal ei tähenda noorte suur protsentuaalne osakaal alati erakonna häälestatust noorele valijaskonnale, vaid viitab hoopis piiratud inimkapitalile. Näiteks Isamaaliidul oli väikeste omavalitsuste valimisnimekirjades kolmandik kandidaatidest alla 35 eluaasta. Samal ajal oligi mitmes väikeses omavalitsuses Isamaaliidu nimekirjas ainult üks inimene. See mõjutas statistikat, kuid tegelikult ei anna ühe kandidaadiga valimisnimekirjad objektiivset ülevaadet erakonna panustamisest noortele.
Suurte linnade rühmast eraldasin Tallinna valimisringkonnad, sest noorte kandidaatide osakaal Tallinnas erineb tunduvalt ülejäänud linnade näitajatest. Tallinnas on peaaegu kõik erakonnad suurendanud noorte hulka valimisnimekirjades, mida võib põhjendada erakondade noorteklubide aktiivsema tegevusega pealinnas. Res Publica ja Reformierakonna puhul lisandub vastandumine Keskerakonnale, kes haarab pigem eakamat valijaskonda.
Võrreldes põgusalt noorte osa Tallinna valimisnimekirjades ja erakondade valimisplatvorme, võib leida kinnitust väitele, et noorte osatähtsus nimekirjades on seotud erakonna programmiliste lubadustega ning sooviga haarata nooremat valijaskonda. Eriti ilmekalt kinnitab seda Res Publica ja Keskerakonna võrdlemine. Res Publica põhilised lubadused 2005. aasta valimistel Tallinnas olid lasteaedade järjekordade lõpetamine, 2000-kroonise laste kasvuraha sisseseadmine ning lasteaedade ja koolide renoveerimine (Postimees, 6.10.2005). Samal ajal väärtustas Keskerakond rohkem eakaid ja vähem kindlustatuid, lubades pensionäridele igakuist 700-kroonist hinnatõusu kompensatsiooni (Eesti Keskerakonna valimisplatvorm kohalike omavalitsuste volikogude valimistel 2005). Samasuguseid suundumusi võib näha ka Reformierakonna Tallinna valimisplatvormis, kus lisaks Tallinna peamagistraalide rekonstrueerimisele olid esimeste punktidena ära märgitud lastehoiuraha kehtestamine ning laste sportimisvõimaluste parandamine (Postimees, 6.10.2005).
Eelöeldust võib järeldada, et noorte kaasatus erakondade valimisnimekirjadesse peegeldab erakonna programmilisi seisukohti ja soovi haarata valimistel nooremat valijaskonda. Erakondade valimisplatvormide ja -nimekirjade vanuselise koosseisu vahel paistab esmapilgul olevat üsna ilmne seos, kuid kaugeleulatuvate järelduste tegemiseks tuleks seda teemat kindlasti põhjalikumalt uurida.

Noorte kaasatus juhatustesse

Lähtudes Eesti erakondade põhikirjadest, selekteeritakse kohaliku omavalitsuse volikogude valimiste kandidaadid küllaltki detsentraliseeritult, sest kõigis erakondades on valimisnimekirjade koostamise õigus ja kohustus antud kohalike osakondade juhatuste pädevusse ning juhatuse moodustatud nimekirja kinnitab osakonna üldkogu (Sotsiaaldemokraatlikus Erakonnas järjestab osakonna üldkogu juhatuse ülesseatud kandidaadid). Sellest lähtudes tuleks otsustajate ning valimisnimekirjade vanuselise koosseisu seoste analüüsimisel keskenduda eelkõige erakondade regionaalsete allüksuste ehk osakondade juhatuste uurimisele.
Osakondade juhatuste analüüs osutus keeruliseks, sest võrrelda tuli kokku 684 valimisnimekirja ja sellega paralleelselt sama palju osakondade juhatusi. Uurimise algstaadiumis selgus, et Isamaaliitu ei ole võimalik antud töös käsitleda, sest 2005. aasta kohalike valimiste eelsete juhatuste protokollid puudusid või ei soovitud juhatuste koosseise avaldada. Samadel põhjustel jäi teadmata Keskerakonna Tallinna piirkonna

juhatuse koosseis 2005. aasta valimiste eelsel perioodil. Seetõttu kaasasin osakondade juhatuste analüüsi viis erakonda – Eesti Reformierakonna, Ühenduse Vabariigi Eest – Res Publica, Eestimaa Rahvaliidu, Eesti Keskerakonna ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna. Osakondade juhatuste suurus erineb eelkõige piirkonniti. Väikevaldade rühmas puudusid peaaegu kõigil erakondadel osakonnad ning valimisnimekirjade koostamise kohustus kandus maakondlikule allüksusele. Osakonna juhatuse suurus varieerus ühest liikmest (osakonna esimehest) väiksemates omavalitsustes paarikümne liikmeni suuremate linnade ja pealinna arvestuses.
Joonis 1 annab ülevaate noorte kaasatusest ringkonnanimekirjadesse võrdluses noorte kuulumisega osakondade juhatustesse omavalitsusüksuste suuruse alusel.
Noorte kaasatuse poolest osakondade juhatustesse eristuvad erakondade võrdluses eelkõige Reformierakond ja Keskerakond. Kui suuremad linnad välja arvata, on Reformierakond peaaegu kõigi omavalitsusrühmade arvestuses kaasanud partei juhtimisse kõige rohkem alla 35-aastasi liikmeid, pealinna arvestuses küünib noorte kaasatus koguni 50 protsendini. Keskerakond paistab seevastu silma noorte vähese kaasamisega, jäädes väiksemates omavalitsustes 5–10 protsendini ning ulatub suuremate linnade arvestuses veerandini juhatuste koosseisust. Teistes erakondades on noorte kaasatus üldjuhul stabiilselt ligikaudu 20 protsenti osakondade juhatuste koosseisust.

Joonis 1. Noorte kaasatus osakondade juhatustesse ning valimisnimekirjadesse

SDE – Sotsiaaldemokraatlik Erakond; Ref – Reformierakond; RP – Res Publica; RL – Rahvaliit; Kesk – Keskerakond.
ALLIKAS: Vabariigi valimiskomisjon, Priit Kallakas.

Suurem keskus, aktiivsemad noored

Joonis näitab ilmekalt, et noorte osakaal valimisnimekirjades ja osakondade juhatustes kasvab koos omavalitsuse elanike arvuga, mis viitab järjekordselt erakondade noorteorganisatsioonide aktiivsemale tegevusele linnalistes asulates. Kui üldjuhul on noorte osalus valimisnimekirjades suurem kui juhatustes, siis erand on Keskerakond ja Reformierakond suuremate linnade rühmas ning Reformierakonna ja sotsiaaldemokraatide tulemused pealinna arvestuses. See tuleneb suure tõenäosusega haldusaparaadi ning seega ka juhatuste noorest koosseisust. Samal ajal on valimistel edu saavutamiseks vaja kaasata endiselt vanemaid ja tuntumaid poliitikuid, mis ei lase

hoolimata noorte suurest arvust valimisnimekirjades noorkandidaatide osalusmäära liiga kõrgele tõusta.
Sotsiaaldemokraatliku Erakonna Tallinna ringkonna kahe näitaja suur erinevus on tingitud järjekordselt sotsiaaldemokraatide ja Rahvaliidu ühisest valimisnimekirjast. Kui Rahvaliidu kandidaadid eraldada Tallinna sotsiaaldemokraatide valimisnimekirjast, ning eeldada, et noorte kaasatus ringkonnanimekirjadesse kasvab sarnaselt teiste erakondadega omavalitsuste suurenedes, tõuseks Sotsiaaldemokraatliku Erakonna noorte osalus Tallinna ringkonnanimekirjades peaaegu 10 protsendipunkti võrra.
Esitatud joonis kinnitab suuresti artikli põhihüpoteesi – mida rohkem on noori kaasatud osakondade juhatustesse, seda enam on neid kaasatud erakonna valimisnimekirjadesse. See ei pruugi küll valimisvõitu tuua, kuid näitab selgesti, milline erakond pöörab noortele rohkem tähelepanu ning mõtleb süsteemselt uue poliitikute põlvkonna kasvatamisele. Erakondade noorteorganisatsioonid hakkavad kujunema parteide suurimaks uute liikmete värbamise kanaliks. Erakonna sisestruktuurides noortele rakenduse leidmine aitab uut poliitikute põlvkonda siduda erakonna ideoloogia ja võrgustikuga, parteil on tulevikus kergem mobiliseerida noori nii kampaaniameeskondadesse kui ka poliitilistele ametikohtadele.

Kasutatud kirjandus

Barnea, S., Rahat, G. (2007). Reforming Candidate Selection Methods. – Party Politics, vol 13,
pp 375–394.
Eesti Keskerakonna valimisplatvorm kohalike omavalitsuste volikogude valimistel, 2005. – http://www.saadik.ee/programm2005.php (18.05.2008).
Hooghe, M., Stolle, D., Stouthuysen, P. (2004). Head Start in Politics. – Party Politics, vol 10, no 2,
pp 193–212.
Katz, R. (2001). The Problem of Candidate Selection and Models of Party Democracy. – Party Politics, vol 7, no 3, pp 277–296.
Katz, R., Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. – Party Politics, vol 1, no 5, pp 5–28.
Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus (2002). – https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12749230 (30.10.2008).
Pennings, P., Hazan, R. (2001). Democratizing Candidate Selection: Causes and Consequences. – Party Politics, vol 7, no 3, pp 267–275.
Reformierakonna valimislubadused Tallinnas 2005. aasta valimistel. – http://www.postimees.ee/061005/esileht/valimised/179277.php (6.11.2008).
Res Publica valimislubadused Tallinnas 2005. aasta valimistel. – http://www.postimees.ee/061005/esileht/valimised/179280.php (6.11.2008).
Riigikogu valimise seadus (2003).
– https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=1045561(30.10.2008).
Vabariigi valimiskomisjoni 2005. aasta kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste koondstatistika.
Ware, A. (1996). Political Parties and Party Systems. New York: Oxford University Press.
Äriregistri erakondliku kuuluvuse andmebaas seisuga 1.01.2006.

Eesti poliitiline kultuur: alusväärtused

Leif Kalev (RiTo 18), Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi direktor, riigiteooria ja riigiõiguse dotsent

Mari-Liis Jakobson (RiTo 18), Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi teadur

Tõnis Saarts (RiTo 18), Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi üldpolitoloogia lektor

Riikide poliitika- ja teadusaruteludes räägitakse sageli poliitilisest kultuurist, meie kultuuriruumis on aga vähe teavet poliitilise kultuuri sisu ja Eesti poliitilise kultuuri iseloomulike joonte kohta.

Poliitilise kultuuri kohta pole artikli autorite teada ilmunud ühtegi eestikeelset teadusartiklit ning inglise keeles on neid vaid mõni, tavaliselt kitsama sihistatuse või empiirilise tähelepanukeskmega (Kaplan 1995; Vihalemm, Lauristin, Tallo 1997; Titma, Rämmer 2006). Ajaleheartikleid on rohkem (Mutt 2006; Kalev 2007; Jaagant 2008); mõistetavalt pole neis kuigi palju ruumi põhjalikumaks käsitluseks.
Käesolev artikkel püüab seda tühimikku täita. Eesmärk on avada poliitilise kultuuri mõiste sisu ja välja tuua Eesti poliitilist kultuuri iseloomustavad jooned. Käsitleme poliitilist kultuuri teaduslikus, see tähendab analüütilises võtmes. Igapäevakeeles räägitakse poliitilisest kultuurist sageli hinnanguliselt kui normist, millele mittevastavat seisundit nimetatakse poliitiliseks kultuurituseks (Kübarsepp 2006; Gräzin 2000). Klassikalise määratluse kohaselt on poliitiline kultuur suhtumiste, uskumuste ja tunnetuste kogum, mis loob poliitiliste protsesside mõtestamiseks teatava korrastatuse, annab neile mõtte ning varustab inimesed baasarusaamade ja reeglitega, mis suunavad nende poliitilist käitumist (Pye 1968, 281; Lane, Ersson 2005, 31; Inglehart 2005; Formisano 2000). Seega arvestab poliitilise kultuuri lähenemine rohujuuretasandit ning vastandub eeskätt legaalinstitutsionaalsele käsitlusele.

Poliitilise kultuuri põhimõõtmed

Uurimustes on poliitilist kultuuri vaadeldud nii sõltuva kui ka sõltumatu muutujana. Tihti on poliitiline kultuur seotud lähimõistetega nagu demokraatia, osalus, ühiskondlik sidusus, poliitilise süsteemi asjakohasus või töötavus. Samal ajal on põhjuslike seoste väljatoomine olnud poliitilise kultuuri uurimises teravalt vaieldav küsimus. Neid on otsitud nii mikro-, meso- kui ka makrotasemel ning käsitlused on aja jooksul muutunud (vt tabel 1; pikemalt Riigikogu Toimetiste järgmises numbris).

Tabel 1. Poliitilise kultuuri teooriate dominandid

	Modernne lähenemine	Postmodernne lähenemine
Demokraatlikkus (makro)	Kinni inimese isiksuses (Adorno *et al* 1950 – autoritaarne isiksus). Seotud riigi majandusliku ja üldise arengutasemega (Lipset 1981).	Seotud demokraatia kui väärtuse muutumise ning riigist lahtisidumisega (Zakaria 2005). Seotud postmateriaalsete väärtustega ühiskonnas (Inglehart 2002, 2005).

	Õigus osaleda.	Õigus mitte osaleda (Norris 2004 – kriitilised kodanikud).
Kodaniku institutsioon (mikro)	Kodanikukultuur – üldine, oluline poliitiline osalemine (Almond, Verba 1989). Oluline ühiskondliku osaluse ja sildavate sidemetega loodud üldine usaldus (Putnam jt 1994; Skocpol, Fiorina 1999).	Subkultuurid – palju erinevaid vaateid; palju osalusvorme (Habermas 1986). Olulised võrgustikud ja neis osalemine (Castells 2004) ühelt poolt ning sallivus ja tunnustamiskultuur kui üldise usalduse loojad teiselt poolt (Taylor 1997).
Kultuur (rahvus, religioon, traditsioonid) (makro)	Mõju poliitilisele kultuurile läbi arenguprisma (Lipset 1981). Rahvus kui inklusiivne identiteedialus, demokraatia lava (Smith 1998).	Mõju poliitilisele kultuurile läbi multikultuurilisuse prisma (Kymlicka 1995). Rahvus kui eksklusiivne identiteedialus, rõhutamine toob kaasa ühiskonna killustumise (Smith 1998).
Poliitiline süsteem (meso)	Inimeste osalust mõjutab poliitilise süsteemi toimimine ja valitsemisstiil (Diamond 1999).	Inimeste osalust mõjutavad nende identiteedid (Giddens 2004), ehkki ühiskondlikud sündmused ja valitsemisstiil kujundavad reaktiivseid identiteete (Vetik *et al* 2006).

ALLIKAS: Autorite koostatud.

Enamik seniseid Kesk- ja Ida-Euroopa riikide käsitlusi (Pollack *et al* 2003; Klingemann, Fuchs, Zielonka 2006) keskendub Gabriel Almondi ja Sidney Verba (1989) jälgedes ennekõike demokraatia, poliitiliste institutsioonide usalduse ja poliitikas osalemise küsimustele. Enamasti on tegemist võrdlevate kvantitatiivsete uuringutega, mis jäävad tihtipeale formaalseks ega paku sügavutiminevat lähenemisnurka, kus arvestataks ka riikide ajaloolis-kultuurilist eripära.
Kasutame siinses artiklis teistsugust lähenemisviisi. Toome olemasolevate empiiriliste uuringute põhjal välja Eesti poliitilist kultuuri iseloomustavad alusväärtused ja seome need uuringute andmetega. Eesmärk ei ole tervikmudeli kujundamine, mis juba poliitilise kultuuri määratlusest lähtudes oleks kaheldav. Mõned tunnused võivad olla vaieldavad või osaliselt põhjendatud ning mõeldav on ka mõne teise joone rõhutamine. Loodame anda sissevaate Eesti poliitilise kultuuri väärtustausta ja pakkuda alust edasiseks aruteluks. Alusväärtused on Eesti kultuuriruumi iseloomustavad tunnusjooned, mida käsitlemata on siinse poliitilise kultuuri sisu raske mõista. Välja võib tuua järgmised alusväärtused:
1) materiaalsus ja instrumentaalsus,
2) ilmalikkus,
3) individualism,
4) vähene võimudistants,
5) rahvuslik maailmanägemus,
6) maskuliinsus,
7) riigitraditsiooni nõrkus ja antietatism,

8) nõrk kodanikukultuur,
9) nõrgad kommunitaarsed väärtused,
10) orienteeritus muutustele,
11) mittevägivaldne protestikultuur ja antimilitaarsus.

Materiaalsus ja instrumentaalsus

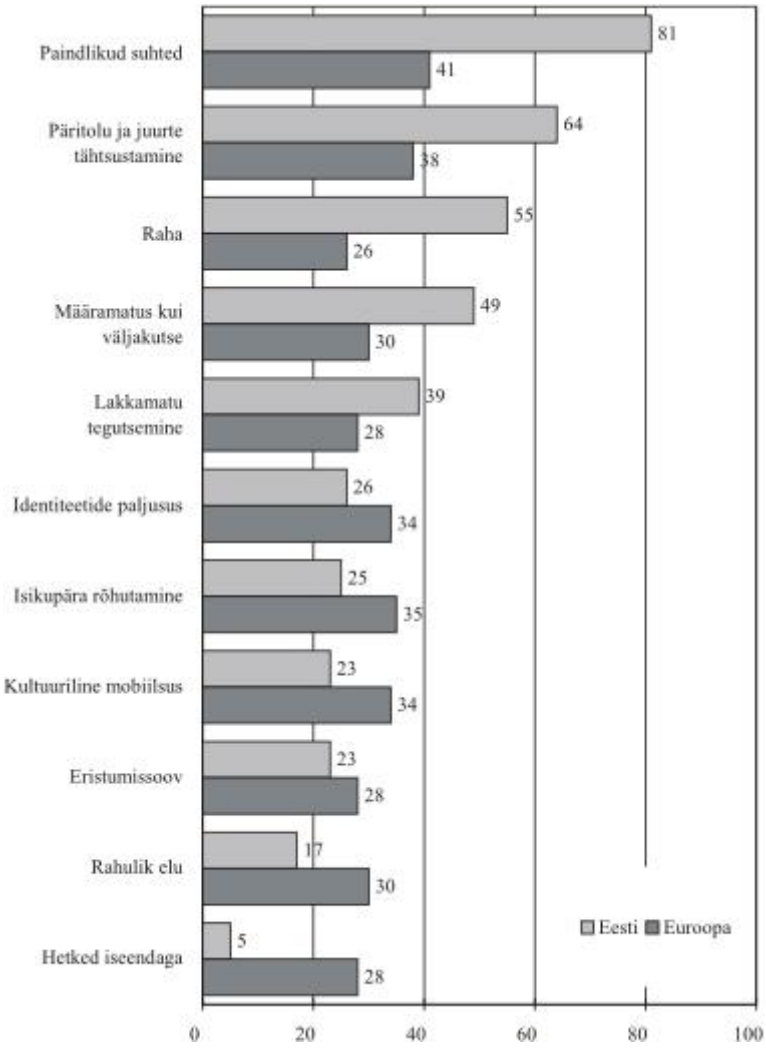
Tuntud sotsioloogi ja väärtuste uurija Ronald Ingleharti juhitud maailma väärtusuuring (World Values Survey; Inglehart, Welzel 2005) paigutab Eesti eksistentsiaalsete ja eneseväljenduslike väärtuste teljel riikide hulka, kus valdavad pigem eksistentsiaalsed ehk toimetuleku või ellujäämisega seotud väärtused. Oluliseks peetakse materiaalset edukust, kesksel kohal on raha ja majanduskasv. Tagaplaanile jäävad eneseväljenduslikud väärtused, kus põhirõhk on soovil osaleda ühiskonnaelus, erinevuste sallimisel ja vastastikusel usaldusel.
Veelgi ilmekamalt näitab Eesti ühiskonna orienteeritust teine rahvusvaheline väärtushinnangute uuring RISC (Research Institute of Social Change), mille järgi on raha eestlaste väärtusskaalal kolme kõige olulisema hulgas ning edestab sellega vanu Euroopa riike (joonis 1).
Ronald Ingleharti ja Christian Welzeli järgi on materiaalsete väärtuste eelistamine seotud riigi sotsiaal-majandusliku arengutasemega. On loogiline, et neid ihaldatakse rohkem ühiskonnas, kus enamik liikmeid pole saavutanud piisavat materiaalse heaolu taset. Eesti sotsiaal-majanduslikku arengutaset vaadeldes on seega tugev rõhk eksistentsiaalsetele väärtustele üsna ootuspärane.
Materialismiga haakub instrumentalism: sotsiaalse reaalsuse nägemine väga pragmaatilise ja vahendlikuna. Seda näitavad muu hulgas Eurobaromeetri uuringud (The Future of Europe. February-March 2006. – http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_251_en.pdf), kus Euroopa Liitu ja sealtpoolt tulevaid hüvesid nähti väga instrumentaalses kontekstis: Euroopa Liit lihtsustab reisimist, pakub rohkem töövõimalusi, toob Eestisse rohkem turiste jms. Euroopa ühtsus ja koostöö jäi nimekirja lõppu, samal ajal kui 25 Euroopa Liidu liikmesriigi andmed andsid vastupidise järjestuse (Heidmets 2007). Selgemalt ilmnes instrumentalism kvalitatiivuuringutes, näiteks fookusrühmaintervjuudes Lääne- ja Hiiumaa omavalitsustes. Kohalikud identiteedid on äärmiselt instrumentaalsed: oma valla iseloomustamisel rõhutatakse eeskätt töövõimalusi ja tulumaksu laekuvust, vähem tähtsustati keskkonna või kultuuri eripära ning veel harvem tõstatati kogukondliku sidususe küsimust (Kalev, Ruutsoo 2006a).
Samamoodi arenevad debatid ka avalikus sfääris. Näiteks viimasel ajal palju kõneainet pakkunud haldusreform – põhiliselt räägiti tulu-kulu efektiivsusest, muud sisulisemad küsimused jäid kõrvale. Keegi ei tõstatanud jõuliselt temaatikat, kuidas mõjutab haldusreform näiteks kohaliku demokraatia arengut või kodanikukeskset haldust. Avaliku teenistuse seaduse arutelul keskenduti taas ainult ametnike palkade ja hüvitiste temaatikale. Töölepingu seaduse muudatuse puhul olid kesksed koondamishüvitised jne.

Ilmalikkus

Mitmed analüüsid näitavad, et Eestit peetakse üheks kõige ilmalikumaks Euroopa riigiks (Liiman 2001). Ka Ingleharti väärtusuuringust paistab Eesti postkommunistlike riikide seast silma just sellega, et siin on mõistuslikud ja ilmalikud väärtused kõige tugevamalt esindatud. Väga nõrgad on ka traditsioonilised väärtushoiakud: perekonna, kogukonna ja traditsiooniliste autoriteetide mõju inimeste igapäevasele käitumisele on väike (Inglehart, Welzel 2005).
Ilmalikkuse juuri ei tohiks otsida ainult protestantismist. Eestlaste usuleigusel on mitmeid ajaloolisi põhjusi, näiteks ristiusustamine vägivaldse vallutuse osana või asjaolu, et

Skandinaaviast erinevalt ei kujunenud luterlik kirik siin kunagi nn rahvakirikuks. Ka sõjaeelse vabariigi poliitiline eliit paistis silma tugevate antiklerikaalsete hoiakutega, millest johtus katse 1920. aastate algul usuõpetus kooliprogrammist üldse kõrvaldada (Valk 1997).

Joonis 1. Väärtustrendid Euroopas ja Eestis RISC-i uuringu järgi (%)

Märkus: Euroopa keskmine põhineb Saksamaa, Prantsusmaa, Suurbritannia, Itaalia, Hispaania 2005 ja 2003 RISC-i andmetel.
ALLIKAS: RISC-i Eesti uuring 2006 (Hämmal 2007).

Tugeval ilmalikul orientatsioonil on otsene mõju Eesti päevapoliitikale. Usutemaatika on Eestis (nagu ka Lätis) erinevalt ülejäänud Kesk- ja Ida-Euroopast tagaplaanil ning traditsioonilisel lõhel riik-kirik ei ole parteidevahelises võitluses mingit kõlapinda (Mikkel 2006). Moraali küsimused, ennekõike perekonna väärtustamine, on pigem seotud rahvusluse ja rahvusliku diskursusega. Seega pole Eestis juurdunud ka kristlik demokraatia ning siinne konservatism on sügavalt rahvusliku värvinguga, omamata seejuures usulisi kaastähendusi, mis muidu on iseloomulikud paljudele konservatiivsetele erakondadele Euroopas ja Põhja-Ameerikas (Almond *et al* 2006).
Ilmalikkus ning materiaalsus-instrumentaalsus tekitavad koosmõjus ühiskonnas edukultuse tava ja hedonistliku väärtussuunitluse. Seda, et mõlemad väärtused on eriti levinud noorema põlvkonna seas, on välja toonud mitu uurijat (Kalmus, Vihalemm 2004).

Poliitikas väljendub see tihti pragmaatilises lähenemises, oodatakse, et kavandatavad poliitikad annaksid kiiresti tulemusi ja materiaalseid hüvesid ning huvi pikemaajaliste arengute planeerimise vastu on tihtipeale pigem leige.

Individualism

Individualistlike väärtuste olulisust Eesti kontekstis on näidanud mõlemal psühholoogilise sihistatusega väärtushinnangute mõõtevahendil, Triandise skaalal ja Hofstede organisatsioonikultuuri skaalal põhinevad uuringud (Vadi, Meri 2005). Ühelt poolt on see omane suuremale osale lääneriikidest, kus samuti domineerivad üksikisiku kesksed väärtused, teisalt tähistavad eri individualismi tahud poliitilise kultuuri seisukohalt erinevaid väärtusi. Anu Realo jt (2002) viitavad individualismi kolmele väärtustahule: autonoomia (sõltumatus ümbritsevast), vastutus oma tegude eest ja unikaalsus.
Samal ajal ei ole individualism otseselt kollektivismi vastand. Ka selle puhul eristatakse mitut tasandit – perekondlikku, sidusrühma ja ühiskonna tasandit. Mitme uuringu tulemused viitavad sellele, et Eestis valitsevad tugevalt kollektiivsed väärtused väikeste rühmade sees (näiteks sugulussidemete kaudu; Kallasmaa *et al* 2000).
Seega iseloomustab Eesti ühiskonda suhteline atomiseeritus kollektiivsel tasandil, kus prevaleerib pigem siduv sotsiaalne kapital. Individualism koos instrumentaalsusega viitab tarbimiskesksesse mikrokosmosesse tõmbumisele ning suhtelisele ühiskondlikust elust väljalülitumisele.

Vähene võimudistants

Kuigi meie ühiskond on üsna materialistlik ja saavutustele orienteeritud, ei sallita Eestis staatusevahede rõhutamist. Varanduslikku ebavõrdsust peetakse loomulikuks, kuid staatuselist upitamist taunitakse ja jäikade hierarhiate teket pigem välditakse. Eestis tehtud väärtusuuringud, nagu juba mainitud RISC, näitavad, et siinseil elanikel on esiplaanil paindlikud suhted (joonis 1), mis viitabki pigem vähehierarhilisele ühiskonnale ja staatuselise võrdsuse väärtustamisele.
Rahva ja poliitikute vaheline distants on Eestis samuti üsna väike, just argisuhtlemise tasandil. Erinevalt Lõuna-Euroopast, kus hierarhilist ühiskonda peetakse loomulikuks, ning suurriikidest, kus distants ongi suurem, peetakse Eestis tipp-poliitikuid pigem “kellekski meie seast” kui inimesteks, kelle poole tuleks ilmtingimata alt üles vaadata. Egalitaarsust illustreerivad ka suhteliselt tagasihoidlikud riiklikud tseremooniad.
Egalitaarsuse juured on Eesti talupojakultuuris. Nendes Euroopa piirkondades, kus industrialiseerimine toimus hiljem, traditsioonilised külakogukonna väärtused püsisid kauem ning talupoegkond kujunes ühiskondlik-poliitiliselt oluliseks jõuks, võime seni kohata vähehierarhilisi ja pigem egalitaarsetest hoiakutest kantud ühiskondi. Klassikaline näide on Põhjamaad, mida iseloomustab samuti talupojakultuurist tulenev võrdsuslikkus ja vähene hierarhiataluvus (Larsen, Ugelvik 1997). Eesti ühiskonnas täiendas seisusevahesid keelelis-kultuurilisele erinevusele rajatud vastandumine: kohalikule saksakeelsele eliidile oli allutatud suhteliselt egalitaarne eestikeelne talupoegkond.
Samal ajal on Põhjamaade poliitiline kultuur ühes olulises punktis Eesti omast väga erinev. Egalitaarsus Põhjamaade mõistes tähendab ühtlasi sügavalt juurdunud arusaamu sotsiaal¬sest õiglusest ja püüdlemist suurema varandusliku võrdsuse poole.
Uusliberalistliku mentaalsusega Eestis pole aga sotsiaalne õiglus ja solidaarsus kindlasti kandvad põhiväärtused.

Rahvuslik maailmanägemus

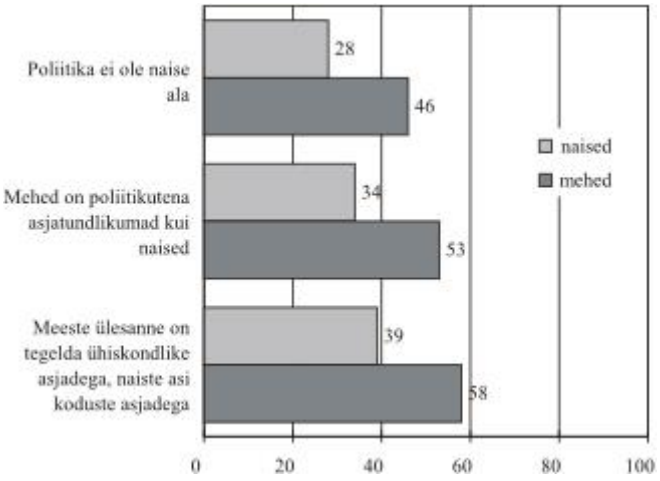
Ilmselt pole Eesti poliitilist kultuuri võimalik mõista, kui me ei võta arvesse tugevat rõhuasetust rahvuslikule ideoloogiale. Viimane väljendub nii igapäevases poliitilises

retoorikas, erakondade programmides, millel on Eestis tugev rahvuslik värving, kui ka poliitilistes sihiseadetes. Kõnekas on tõsiasi, et Eesti ja Kreeka on kaks Euroopa riiki, kus vastasseis multikultuursele ühiskonnale on kõige tugevam (Eurobarometer 2003. – http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm).
Eesti eripära on arusaam rahvusluse sisust. Suuremale osale läänemaailmast on omane post-modernne rahvuskäsitlus, kus rahvust nähakse osana eksklusiivsest identiteedist, mis olukorras, kus enamik riike on multikultuursed, tekitab ühiskonnas lõhesid ja võõrandumist (Smith 1998). Eestis levinud rahvusideoloogiat iseloomustab pigem n-ö modernne rahvuskäsitlus (*ibid*), mille puhul rahvust peetakse egalitaarseks ja inklusiivseks identiteedialuseks (maarahvas vs rõhujad) ning seega ka demokraatia ehitamisel oluliseks nurgakiviks. Siit võiks järeldada, et ühest küljest eksivad mitmed lääne vaatlejad (Linz, Stepan 1996), väites, et rahvuslik hoiak Eestis on demokraatiale ohuks; teisalt on õigustatud küsimus, kuivõrd hea alus on rahvus riikluse ehitamisel olukorras, kus kolmandik inimestest on muu rahvuse esindajad, ehkki suurelt osalt riigile lojaalsed. Rahvusluse oluliseks osaks on taasiseseisvusajal kasvanud püüdlik vastandumine Venemaale. Seejuures on selle diskursuse tuumaks vastandumise kaudu oma rahvuslikku identiteeti tugevdada. Kuna Eesti-suguses väga ilmalikus ja ülimalt individualistlikus sootsiumis on ühiskonda koos hoidev liim niigi üsna nõrk, on rahvuslus peaaegu ainus, mis suudab ühiskonda konsolideerida ja ühist identiteeti tekitada.
Eesti poliitilise kultuuri omapära on seegi asjaolu, et identiteediloome käib üldjuhul negatiivse vastandumise, mitte minevikku või tulevikku suunatud positiivsete saavutuste esiletõstmise kaudu (Vetik *et al* 2006). Mõnikord päädib tugev rahvuslikkuse rõhutamine ka sallimatusega võõra ja teistsuguse vastu.

Maskuliinsus

Geert Hofstede (2001) on eri kultuure võrdlevas käsitluses välja toonud maskuliinsuse ja feminiinsuse mõõtme. Maskuliinsetes kultuurides rõhutatakse eneseteostust, edukust, võistlust ja materiaalseid väärtusi, feminiinsetes on tähtsal kohal pehmemad väärtused nagu hoolivus ja sallivus. Eestis tehtud Hofstede mõõtmetel põhinevad analüüsid näitavad, et Eesti kuulub pigem maskuliinse kultuuriga riikide hulka nagu USA, Suurbritannia ja Saksamaa, asudes Skandinaavia maadega võrreldes vastandpoolusel (Vadi, Meri 2005). Maskuliinsetele ja patriarhaalsetele väärtustele laiemas mõttes viitavad ka uuringud (Soolise ebavõrduse monitooring 2005. – http://www.ut.ee/gender/pdf/SVmonitooring_2005.pdf; Sotsiaalministeerium 2006), mille kohaselt on Eesti peredes siiani säilinud väga traditsioonilised soorollid – mees kui leivatooja ning sõltuv ja perekeskne naine. Mitmed rahvusvahelised võrdlused näitavad, et meeste ja naiste palgaerinevus on Eestis Euroopa suuremaid ning vaid ühe kolmandiku ulatuses saab palgaerinevusi seletada struktuursete põhjustega (naised töötavad majandussektorites või ametikohtadel, kus palgad on nii või teisiti väiksemad). Enamasti on mängus muud, tihti hoiakulised ja kultuurilised asjaolud (Rõõm, Kallaste 2004). Maskuliinsus haakub hästi mitmete käsitletud joontega, eriti materiaalsusega, saavutuslikkuse ja edukultusega. Poliitilises retoorikas ja sihiseadetes domineerivad Eestis tihti maskuliinsed teemad: majanduskasv, kaitsepoliitika jms, feminiinseks peetavad (perekond, hoolivus, sotsiaalpoliitika jms) on tagaplaanil. Poliitika tasandil on maskuliinsusel teisigi avaldusvorme, nagu naiste vähesus poliitikas. Eesti parlamendis on naisi 21,8 protsenti, Skandinaavia keskmine on 46,1 protsenti (Women in National Parliaments. – http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm). Uuringud näitavad, et Eesti ühiskonnas on üsna tugevalt levinud arusaam, et poliitika polegi naiste ala ning naise koht on kodus, mitte ühiskondlike asjadega tegelemine (joonis 2).

Joonis 2. Naiste roll poliitikas ja avalikus sfääris (%)

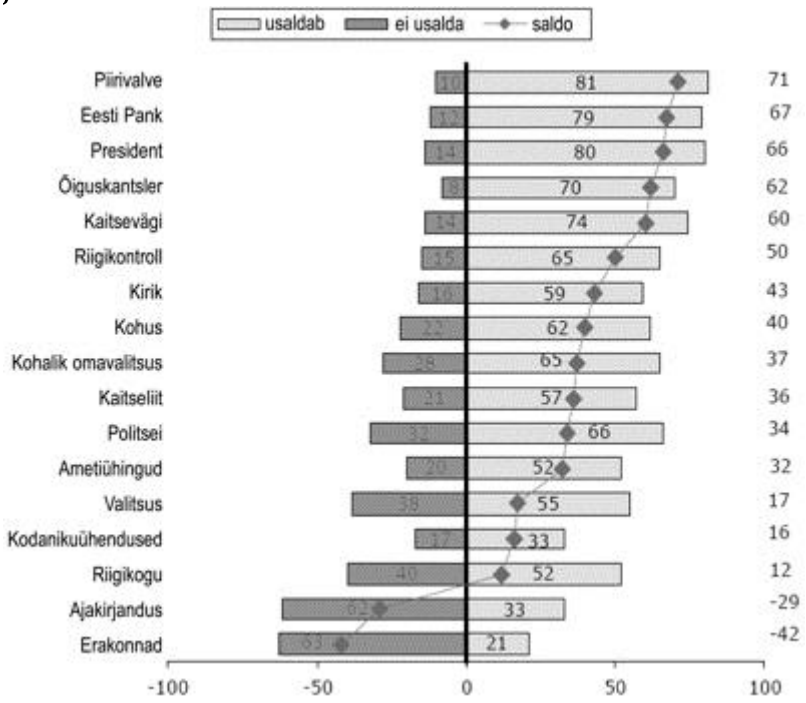

ALLIKAS: Sotsiaalministeerium 2006.

Riigitraditsiooni nõrkus ja antietatism

Tegelikku iseseisva riikluse kogemust on eestlastel olnud kokku vähem kui 40 aastat. Keskvõim on olnud võõraste käes, seetõttu ei tajuta keskvõimu institutsioone päris "omadena". Eesti demokraatia ajaloolised juured on ennekõike kohalikus omavalitsuses, mitte Toompeal (Karjahärm 1998). Kõik see peegeldub ilmekalt asjaolus, et usaldus kohaliku omavalitsuse vastu on Eestis alati olnud suurem kui keskvõimu institutsioonide vastu (joonis 3).
Ootused keskvõimu institutsioonide suhtes pole ülemäära kõrged. See haakub ilmselt asjaoluga, et välisvõim pole tavaliselt kuigi hoolega arendanud kohalikke koordineerimispädevusi, seetõttu töötab kohalikku päritolu keskvalitsus sageli hüplikult ja ka tulemuslikkus jääb nõrgaks.
Riigitraditsiooni nõrkus peegeldub eestlaste antietatistlikes hoiakutes – tugeva riigi pelguses. Erinevalt Venemaast või Prantsusmaast (McMillan 1997; White 1997; Cole 2005) on Eestis puudunud mõtteviis, mis peab riiki millekski "eriliseks ja ülemaks". Truu peab olema "rahvusele", mitte "riigile" (Ruutsoo 1990). Tugev antietatistlik eetos oli tuntav ka sõdadevahelises vabariigis (*ibid*). Nõukogude periood tugevdas seda hoiakut veelgi. Pole üllatus, et uusliberalistlikud loosungid "õhukesest riigist" kogusid Eestis 1990. aastail palju populaarsust.

Joonis 3. Usaldus institutsioonide vastu Eestis

ALLIKAS: Kivirähk (2005). Avalik arvamus ja Riigikogu. Uuringukeskus Faktum.

Nõrk kodanikukultuur

Kodakondsus on Eestis pigem võrdsustatud formaalse rahvusliku (või laiemalt ka riikkondliku) kuuluvusega kui aktiivset kodanikku idealiseeriva vabariikliku käsitlusega. Sellele viitab kõige otsesemalt väheaktiivne ühiskondlik-poliitiline osalus ning pigem madala intensiivsusega osalusvormide eelistamine (Rose 2006).
Avaliku arvamuse küsitluste järgi arvab ainult ligikaudu 8% inimesi, et neil on üldse võimalik valitsuse või Riigikogu tööd mõjutada (Avalik arvamus novembris 2003. Ülevaade üle-eestilise arvamusküsitluse tulemustest. – http://www.riigikogu.ee/?rep_id=577301). Kuigi erinevad uuringud on näidanud, et eestlaste usaldus poliitiliste institutsioonide vastu on Kesk- ja Ida-Euroopa kontekstis olnud kõrgemaid, ületades mitut Lõuna-Euroopa riiki, jääb see siiski maha Lääne-Euroopa (eriti Skandinaavia) näitajatest (Kivirähk 2006). Eesti kodanikuühiskonda ja kodanikuühenduste võrgustikku peetakse Kesk- ja Ida-Euroopas arvestatavaks, kuid siinne kodanikuaktiivsus pole võrreldav Lääne-Euroopaga (Rikmann, Lagerspetz 2008).
Eesti elanike poliitiline aktiivsus on pigem tagasihoidlik, kuigi selgelt eristuvad aktiivsemad ja vähem aktiivsemad elanikkonnarühmad (Raudsaar, Kasemets 2004; Eesti ühiskond 2002. Avalik arvamus Eesti ühiskonnast.
– http://www.riigikogu.ee/?rep_id=577301). Seega esindab suurem osa eestimaalasi Almondi ja Verba kodanikukultuuri ideaaltüüpide seast n-ö alluva (*subject*) kodanikukultuuri tüüpi. See pole üllatav, sest demokraatiakogemust on Eestil liialt vähe, et oodata lääneliku, osalusele suunatud kodanikukultuuri väljakujunemist üleöö. Kodanikurolli käsitletakse Eestis ennekõike legalistlikult ning sisu osas Marshalli (1992) poliitilise kodakondsuse võtmes (Kalev, Ruut¬soo 2006, 2007; Kalev 2006). See tähendab, et kodanikurolli ei nähta väga tugevalt ühiskonda siduvana, vaid pigem õigusliku seisundina või võimalusena tagada endale tsiviilsed ja poliitilised elementaarõigused. Väike osalus ja passiivsus võivad tuleneda ka suhteliselt nõrgast kodanikupädevusest. Eesti üldhariduskoolide ühiskonnaõpetuse ebapiisavat mahtu on palju kritiseeritud, kuid enamik kodanikke pole sedagi läbinud (Kalev 2008).

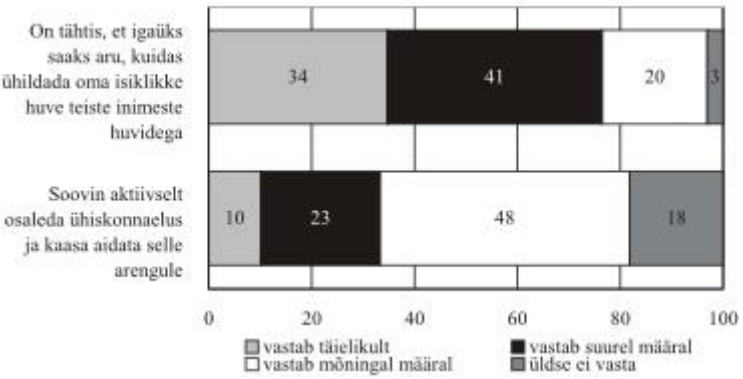
Nõrgad kommunitaarsed väärtused

Eesti nõrgast kodanikukultuurist rääkides pole asi ainult selles, et inimestel ei ole piisavalt teavet ja võimalusi osalemiseks. Mõju avaldab üldine väärtuseline kontekst – sotsiaalse osalusega seotud väärtused jäävad Eestis materiaalsetele väärtustele tugevalt alla (Hämmal 2007). Kolmandik peab väga oluliseks, et inimesed mõistaksid, et oma isiklikke huve tuleb teiste inimeste huvidega ühitada ning sama suur hulk oleks valmis ise ühiskonna arengus aktiivselt kaasa rääkima (joonis 4).
Kollektiivsed eesmärgid ja ühine tegutsemine on seega eestlastele võõrad. See on ka olulisi tegureid, mis teeb Eestis problemaatiliseks hästi toimiva osalusdemokraatia ja kodanikuühiskonna väljaarendamise. Selleks et viimased saaksid edukalt toimida, on vaja inimeste omavahelist koostööd ja usaldust (Putnam *et al* 1994). Kommunitaarsete väärtuste nõrkus muudab Eesti Põhjamaadest erinevaks: nemad on samuti individualistlikud ühiskonnad, kuid nende riikide poliitilises kultuuris on solidaar¬susel ja kommunitaarsetel väärtustel väga tähtis koht (Østergard 2007; Larsen, Ugelvik 1997).

Orienteeritus muutustele

Uurimused näitavad, et Eesti elanikud on orienteeritud pigem muutustele kui stabiilsusele (Hämmal 2007; Vihalemm, Masso 2003). Väärtustatakse tegutsemist ja väljakutseid, mitte rahulikku elu ja hetki iseendale (joonis 1). Traditsioonid on näiteks Eesti noorte silmis väärtusena kõige madalamal pulgal (Niit 2002). Muutustevalmidust kajastab ka Eesti ametlik tunnuslause: *Positively transforming*. Eestis on viimastel aastatel väärtused liikunud muutuste-stabiilsuse teljel stabiilsuse suunas. 1990. aastate jõuliste muutuste aeg on läbi. Samasugused suundumused on iseloomulikud ka teistele postkommunistlikele riikidele (Vihalemm, Masso 2003).

Joonis 4. Kommunitaarsed väärtused Eestis (%)

ALLIKAS: RISC-i Eesti uuring 2006 (Hämmal 2007).

Eestlaste orienteeritus muutustele ja uudsusejanu võimaldas 1990. aastail ühiskonnas ellu viia kiireid ja radikaalseid reforme ning näidata mõnes valdkonnas (näiteks e-riigi arendamine) üles tähelepanuväärset uuendusmeelsust. Alalhoidlikuma poliitilise kultuuriga ühiskonnad poleks ilmselt nii kiiret ja dünaamilist liikumist soosinud. Samal ajal on Eestis kui talupojakultuuri juurtega ühiskonnas teatav alalhoidlik koostisosa: radikaalsete muutuste suhtes ollakse pigem ettevaatlikud, eriti kui see ähvardab materiaalset heaolu. Eestlased pole revolutsionäärid, pigem on nad agarad uuendajad ja eriti entusiastlikud siis, kui muutus annab ainelist kasu. Euroopa kontekstis on Eesti siiski mõõdukas uuendaja ning praktiliselt innovaatilisuselt jääb alla vanadele liikmesriikidele

(European Innovation Scoreboard 2006. Comparative Analysis of Innovation Performance. – http://www.proinno-europe.eu/doc/EIS2006_final.pdf).
Sellega on Eesti poliitilisse kultuuri kodeeritud pingekoht, mis on märgatav eeskätt parteipoliitikas ning veelahe parem- ja vasakerakondade ning tõenäoliselt ka nende toetajate vahel. Erakondade erinevused on seotud suhtumisega muutustesse: paremerakondade toetajad on rohkem muutustele ja tulevikku orienteeritud, vasakerakondade (ennekõike Keskerakonna ja Rahvaliidu) toetajad pigem minevikku suunatud ja muutusi tõrjuvad (Lauristin 2007). Viimaseil aastail toimunud nihe stabiilsuse poole on loonud uue, pigem eliidisisese vastuseisu: muutustele orienteeritud eliidi osa, kes pole ilmselgelt rahul praeguse konservatiivse ja alalhoidliku mentaalsusega, ning eliidi osa, kes leiab, et ühiskond on tõepoolest väsinud radikaalsetest reformidest ning püüab teostada võimalikult väheärritavat ja suuremaid riske vältivat poliitikat.

Mittevägivaldne protestikultuur ja antimilitaarsus

Vägivald on Eesti poliitilises kultuuris sisuliselt tabu. Tegemist on kindlasti väga olulise joonega (Titma, Rämmer 2006), mis selgitab, miks ei lahvatanud 1990. aastate alguse teravad rahvuspinged Eestis vägivallaks ning miks põhjustasid pronksiöö rahutused ühiskonnas šokiseisundi. Vägivallatu protestikultuur lähendab Eestit Põhjamaadele (Larsen, Ugelvik 1997) ning eristab Venemaast ja Lõuna-Euroopast (White 1997; McMillan 1997; Almond *et al* 2006). Mittevägivaldse protestikultuuriga liitub ka väikeriigile iseloomulik vähene militaarsus. Eesti ei saa kiidelda sügavate ajalooliste sõjaliste traditsioonidega ega edukate vallutustega minevikus.
Siiski on siingi poliitilisse kultuuri sisse kodeeritud teatud konfliktikoht. Ärgem unustagem, et 1930. aastate algul laialdast toetust pälvinud vabadussõjalaste liikumine kandis üsna tugevat militaarset eetost (Kasekamp 1999). Praeguses Eestis näeme samuti, kuidas püütakse heroiseerida Sinimägede võitlusi ja Vabadussõda. Poliitilise eliidi teatud ringkondade hulgas on auasi kuuluda Kaitseliitu ja näidata end vastavatel üritustel avalikult sõjaväemundris, mis viitab vastuoludele eliidirühmitiste vahel. Kuigi Eesti ühiskond tervikuna on rahvusvahelises plaanis äärmiselt rahumeelne, pole ta kindlasti läbinisti patsifistlik.

Sarnasused ja erinevused

Rahvusvahelises võrdluses on Eesti poliitiline kultuur küllalt eriilmeline. Meil on palju sarnast Põhjamaadega: vähene hierarhiataluvus, antimilitaarsus ja vägivallatu protestikultuur, ilmalikkus jms. Samal ajal eristab meid teistsugune arusaamine egalitaarsusest (Põhjalas rõhk ka sotsiaalsel õiglusel ja varanduslik võrdsus), tugev materiaalsus (Põhjalas pigem postmaterialistikud väärtused), nõrk vasakpoolsus ja nõrgad kommunitaarsed väärtused. Mõistagi teevad need jooned Eesti poliitilise kultuuri Põhjamaade omast üsnagi erinevaks.
Teatud sarnasusi on meil USA-ga: tugev rõhk saavutuslikkusel ja edukultusel ning individualismil, samuti teatud püüd just seisundilise (mitte varandusliku) egalitaarsuse poole ning tugeva riigi pelgus. Eestit eristab Ameerikast eitav suhtumine militaarsusesse ning usundi ja osalusele suunatud küpse demokraatliku poliitilise kultuuri puudumine. Eesti poliitilises kultuuris on mitmeid postkommunistlikele riikidele iseloomulikke jooni, nagu nõrk kodanikukultuur, vähene osalus ja usaldus institutsioonide vastu, rahvusliku ülerõhutamine.
Kommunitaarsuse nõrkuse ja ellujäämisväärtustele (materialism ja instrumentaalsus, mitte aga eneseväljenduse rõhutamine) keskendumise tõttu ei paku Eesti poliitiline kultuur soodsat pinnast avatud osalusühiskonna väljaarendamiseks. Pigem jäävad domineerima individualism, sallimatus teist liiki arvamuste suhtes ja vähene võime otsida laiemat ühiskondlikku konsensust. Samal ajal on Eesti ühiskonna ressurss tema väiksus ja

egalitaarne meelestatus, mis annab üsna head võimalused horisontaalsel võrgustikul põhineva osalusühiskonna tekkeks. Palju jääb ka poliitilise tahte ja sihiseade taha: kas prioriteet on majandus või mahub sinna kõrvale ka sihikindel demokraatiamehhanismide arendamine?

Nagu artikli algul märgitud, võiks siinne sissevaade Eesti poliitilise kultuuri väärtustausta luua lähtekohad edasisteks aruteludeks. Omaaegsed lootused poliitika demokratiseerumisest ja kriitilisest ratsionaalsusest (Vihalemm, Lauristin, Tallo 1997) pole täitunud. Artikkel ei paku üheseid retsepte. Väärtusi ei muuda niisama kiiresti ja lihtsalt kui formaalinstitutsioone. Ometi on teiste riikide kogemused tõestanud, et pikema sihiseadega poliitikad loovad selleks eeldusi. Enne kui asuda midagi muutma, tuleb selgeks teha, missugused me oleme ja miks me just sellised oleme. Poliitilise kultuuri sügavam analüüs aitaks neile küsimustele vastused leida.

Kasutatud kirjandus

Adorno, T., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D., Sanford, R. (1950). The authoritarian personality. New York: Harper.

Almond, G. A., Russel, J. D., Powell, G. B., Strom, K. (2006). European Politics Today. New York: Pearson Longman.

Almond, G. A., Verba, S. (1989). The Civic Culture Revisited. Newbury Park, London, New Delhi: Sage.

Castells, M. (2004). Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint. – M. Castells (ed). The Network Society: A Cross-Cultural Perspective. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar, pp 3–45.

Cole, A. (2005). French Politics and Society. Harlow: Pearson Education.

Diamond, L. (1999). Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.

Formisano, R. D. (2000). The Concept of Political Culture. – Journal of Interdisciplinary History, vol 31, no 1, pp 393–426.

Giddens, A. (2004). Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity.

Gräzin, I. (2000). Eesti poliitilise kultuuri apologeetika. – Riigikogu Toimetised 2, lk 35–39.

Habermas, J. (1986). The Theory of Communicative Action. Cambridge: Polity Press.

Heidmets, M. (2007). Kus on Eesti? – Eesti inimarengu aruanne 2006. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, lk 108–118.

Hofstede, G. (2001). Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations. Thousand Oaks, CA: Sage.

Hämmal, J. (2007). Eesti elanike väärtusmaailm. – Eesti inimarengu aruanne 2006. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, lk 60–63.

Inglehart, R. (2002). Kultuur ja demokraatia. – L. E. Harrisson, S. Huntington (toim-d). Kultuur on tähtis. Kuidas väärtushinnagud kujundavad inimarengut. Tallinn: Pegasus, lk 78–94.

Inglehart, R. (2005). The Renaissance of Political Culture. – H. J. Wiarda (ed). Comparative Politics: Critical Concepts in Political Science. London; New York: Routledge, pp 324–356.

Inglehart, R., Welzel, C. (2005). Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. Cambridge: Cambridge University Press.

Jaagant, U. (2008). Jõks: poliitiline kultuur on justkui puberteedieelisel. – Eesti Päevaleht, 22. veebr.

Kalev, L. (2006). Multiple and European Union Citizenship as Challenges to Estonian Citizenship Policies. Doktoritöö, Tallinna Ülikool. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Kalev, L. (2007). Maadevahetus ja poliitkultuur. – Delfi, 24. okt.

Kalev, L. (2008). In Search of State Identity. Citizenship Discourses in Estonia.

Presentation in East European Day, 28.05.2008, Freiburg.
Kalev, L., Ruutsoo, R. (2006). Balancing Nation State Building and Globalisation: Attitudes of the Decision Makers of Estonia. – L. Kalev. Multiple and European Union Citizenship as Challenges to Estonian Citizenship Policies. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, pp 113–132.
Kalev, L., Ruutsoo, R. (2006a). Omavalitsuste sotsiaalne sidusus. Lääne- ja Hiiumaa kohalike omavalitsuste arenguvõime ja jätkusuutlikkuse hindamine. Kogukondade sidusus ja kodanikeühiskonna olukord. – Phare 2003 CBC Programm Eestis. ES 2003/005-875.01. Läänemaa ja Hiiumaa kohalike omavalitsuste suutlikkuse indikaatorid ja ühisarengute analüüs. Uuringu lõppraport. – http://rto.tlu.ee/TEADUS/TEADUSRAPORTID/Laane-_ja_Hiiumaa_KOV_raport.pdf (nov 2008).
Kalev, L., Ruutsoo, R. (2007). The Shadow of the Past and the Promise of the EU: National and Multiple Citizenship – the Estonian Case. – D. Kalekin-Fishman, P. Pitkänen (eds). Multiple Citizenship as a Challenge to European Nation-States. Rotterdam; Taipei: Sense Publications, pp 213–238.
Kallasmaa, T., Allik, J., Realo, A., McCrae, R. R. (2000). The Estonian Version of the NEO-PI-R: An Examination of Universal and Culture-Specific Aspects of the Five-Factor Model. – European Journal of Personality, vol 14, no 3, pp 265–278.
Kalmus, V., Vihalemm, T. (2004). Eesti siirdekultuuri väärtused. – V. Kalmus, M. Lauristin,
P. Pruulmann-Vengerfeldt (toim-d). Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse "Mina. Maailm. Meedia" tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 31–43.
Kaplan, C. S. (1995). Political Culture in Estonia: The Impact of Two Traditions on Political Development. – V. Tismaneanu (ed). Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia. Armonk, NY; London, England: M. E. Sharpe, pp 227–267.
Karjahärm, T. (1998). Võitlus reformide ümber. – Ida ja lääne vahel. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 249–260.
Kasekamp, A. (1999). The Radical Right in Interwar Estonia. Basingstoke; London: Macmillan Press; New York: St. Martin's Press.
Kivirähk, J. (2006). Avalik arvamus ja Riigikogu. – Riigikogu Toimetised 13, lk 61–73.
Klingemann, H.-D., Fuchs, D., Zielonka, J. (eds) (2006). Democracy and Political Culture in Eastern Europe. London, New York: Routledge.
Kübarsepp, K. (2006). Poliitilise eliidi valu. – Maaleht, 20. juuli.
Kymlicka, W. (1995). Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Clarendon Press.
Lane, J.-E., Ersson, S. (2005). Culture and Politics: A Comparative Approach. London: Aldershot; Burlington: Ashgate.
Larsen, S. U., Ugelvik, I. L. (1997). Scandinavia. – R. Eatwell (ed). European Political Cultures: Conflict or Convergence. London: Routledge, pp 210–232.
Lauristin, M. (2007). Maailmavaade ja toetus erakondadele. – Eesti inimarengu aruanne 2006. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, lk 46–60.
Liiman, R. (2001). Usklikkus muutuvas Eesti ühiskonnas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
Linz, J. Stepan, A. (1996). When Democracy and the Nation-State are Conflicting Logics: Estonia and Latvia. – Problems of Democratic Transistion and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore/London: John Hopkins University Press, pp 401–433.
Lipset, S. M. (1981). Political Man: The Social Bases of Politics. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
Marshall, T. (1992) [1950]. Citizenship and Social Class. – T. H. Marshall, T. Bottomore (eds). Citizenship and Social Class. London: Pluto Press.
McMillan, J. F. (1997). France. – R. Eatwell (ed). European Political Cultures: Conflict or Convergence. London: Routledge, pp 69–88.

Mikkel, E. (2006). Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished. –
S. Jungerstam-Mulders (ed). Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems. Burlington, VT; Aldershot: Ashgate, pp 23–50.
Mutt, M. (2006). Poliitiline kultuur pole spiritism. – Eesti Päevaleht, 8. sept.
Niit, K.-K. (2002). Eesti tudengite väärtused 1990. aastatel. – A. Valk (toim). Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis. Kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus,
lk 42–59.
Norris, P. (2004). The Bridging and Bonding Role of Online Communities. – P. Howard, S. Jones (eds). Society Online: The Internet in Context. Thousand Oaks, New Delfi, London: Sage, pp 31–43.
Pollack, D. *et al* (2003). Political Culture in Post-Communist Europe: Attitudes in New Democracies. Aldershot; Burlington: Ashgate.
Putnam, R. D., Leonardi, R., Nanetti, R. Y. (1994). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press.
Pye, L. (1968). Political Culture. – D. L. Sills, R. K. Merton (eds). International Encyclopedia of the Social Sciences, pp 218–225.
Raudsaar, M., Kasemets A. (2004). Eesti osalusdemokraatia proovikivi. Poliitiline aktiivsus ja usaldus. – V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt (toim-d). Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse "Mina. Maailm. Meedia" tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 165–182.
Realo, A., Koido, K., Ceulemans, E., Allik, J. (2002). Three Components of Individualism. – European Journal of Personality, vol 16, no 3, pp 163–184.
Rikmann, E., Lagerspetz, M. (2008). Kodanikualgatus ja vabatahtlik organiseerumine. – Eesti inimarengu aruanne 2007. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 32–39.
Rose, R. (2006). Russia Transformed: Developing Political Support for a New Regime. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
Ruutsoo, R. (1990). Eesti omariiklus ja rahvuslik areng. – K. Haav, R. Ruutsoo. Eesti rahvas ja stalinlus. Ajalugu ja tänapäev. Tallinn: Olion, lk 46–59.
Rõõm, T., Kallaste, E. (2004). Naised-mehed Eesti tööturul: palgaerinevuste hinnang. Poliitikauuringute Keskus Praxis. – http://www.praxis.ee/data/PA_nr_8.pdfHYPERLINK "http://www.praxis.ee/data/PA_nr_8.pdf"(nov 2008).
Skocpol, T., Fiorina, M. P. (1999). Civic Engagement in American Democracy. Washington D. C.: Brookings Institution Press.
Smith, A. D. (1998). Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism. London; New York: Routledge.
Sotsiaalministeerium (2006). Sooline ebavõrdsus: hoiakud ja olukord Eestis. Tallinn: Sotsiaalministeerium, ([Tallinn]: Folger Art).
Zakaria, F. (2005). Vabaduse tulevik: mitteliberaalse demokraatia ohud tänapäeva maailmas. Tallinn: Varrak.
Taylor, C. (1997). The Politics of Recognition. – A. Heble, D. P. Pennee, T. R. (Tim) Struthers (eds). New Contexts of Canadian Criticism. Peterborough: Broadview Press, pp 98–131.
Titma, M., Rämmer, A. (2006). Estonia. Changing Value Patterns in a Divided Society. – H-D. Klingemann, D. Fuchs, J. Zielonka (eds). Democracy and Political Culture in Eastern Europe. London, New York: Routledge, pp 277–307.
Vadi, M., Meri, R. (2005). Estonian Culture in the Framework of Hofstede's Model (Case of Hotel Industry). – Trames, no 3, pp 268–284.
Valk, P. (1997). Ühest heledast laigust Eesti kooli ajaloos. Usuõpetus Eesti koolides aastatel 1918–1940. Tallinn: Logos.
Vetik, R., Nimmerfelft, G., Taru, M. (2006). Reactive Identity Versus the EU Integration. – Journal of Common Market Studies, vol 44, no 5, pp 1079–1102.

White, S. (1997). Russia. – R. Eatwell (ed). European Political Cultures: Conflict or Convergence. London: Routledge, pp 193–209.
Vihalemm, P., Lauristin, M., Tallo, I. (1997). Development of Political Culture in Estonia. –
M. Lauristin *et al* (eds). Return to the Western World. Tartu: Tartu University Press, pp 197–210.
Vihalemm, T., Masso, I. (2003). Eesti sidusus ja killustatus väärtuste peeglis. – Eesti inimarengu aruanne 2003. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, RASI, lk 68–72.
Østergard, U. (2007). Cooperation among Equals: political culture in the Nordic Countries. –
E. Athanassopoulou (ed). United in Diversity: European Integration and Political Cultures. London; New York: I. B. Tauris, pp 105–130.

Perekonnaseaduse eelnõu ja ühiskonna areng. Kas suurem kooskõla või kasvav konfliktsus?

Jüri Kõre (RiTo 18), Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika dotsent

Uus perekonnaseaduse eelnõu on kutsunud Eestis esile tuliseid vaidlusi, sest püüdes kaasas käia ühiskonna muutustega, lähevad eelnõus sisalduvad põhimõtted lahku juurdunud sotsiaalsest praktikast.

Statistilised vaatlused ja teaduslikud analüüsid fikseerivad viimastel kümnenditel toimunud ulatuslikke muutusi perekonna- ja abielusuhetes. Sellega on põhjendatav valitsuse algatus, millega 28. mail 2008 suunati Riigikokku justiitsministeeriumi juhtimisel koostatud uus perekonnaseaduse eelnõu. Võrreldes kehtiva, 1995. aastal jõustunud perekonnaseadusega, käsitleb eelnõu detailsemalt poolte varalisi õigusi, arvesse on võetud nii üldisi muutusi majandussuhetes kui ka vara ümber toimuvate vaidluste iseloomu.

Uus eelnõu ei ole esimene perekonnaseaduse muutmise algatus. Justiitsministeeriumi eelmine, 2005. aastal koostatud eelnõu kutsus ühiskonnas esile vastakaid reaktsioone. Mõningate kavandatud sammude otstarbekuses kahtlesid nii Eesti Evangeelse Luteri Kiriku pea kui ka Eesti Kirikute Nõukogu, vastuseisu avaldasid naisorganisatsioonid üksikult ja oma katusorganisatsiooni (ümarlaua) kaudu. Etteruttavalt tuleb lisada, et ka 2008. aasta kevadsuvel olid aktiivseimad eelnõu uue variandi arutajad naisorganisatsioonid, varasemast suuremat huvi ilmutasid lastekaitsega tegelevad ning isade huve esindavad ühingud. Kiriku esindajad teemat avalikult ei käsitlenud, sisuliselt jäädi oma varasema, kriitilise seisukoha juurde. Oma kooskõlastuse andis eelnõule Eesti Linnade Liit. Et omavalitsused on perekonna kõrval olulisim hoolekande vastutust kandev subjekt, võib järeldada, et omavalitsused loodavad uut moodi reguleeritud perekonnasuhetest abi hoolekande korraldamisel.
Võttes arvesse perekonnaseaduse eelnõus käsitletavate probleemide ühiskondlikku kaalu, tellis Riigikogu Kantselei Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi juurde koondatud ekspertide rühmalt eelnõu sotsiaalsete mõjude analüüsi. Järgnev käsitlus tuginebki põhiosas nimetatud tööle (Kutsar et *al* 2008) või selle koostamise käigus kogutud materjalidele.

Ennustav analüüs

Sotsiaalpoliitilise analüüsi üldise käsitlusena on viimastel kümnenditel populaarne ratsionalistlik analüüs. Viimane lähtub järgmistest seisukohtadest:
1) ühiskond on võimeline sotsiaalprobleeme identifitseerima, ta suudab neid piiritleda ja on veendunud lahenduste võimalikkuses;
2) ühiskonna põhiväärtused on teada (teadvustatud ja kirjeldatud) ja “kaalutud” (järjestatud);
3) kõik võimalikud alternatiivsed poliitikad on nähtavad (avalikustatud);
4) kõik alternatiivsete poliitikate tagajärjed on kirjeldatud nii kulude suuruse kui ka tulemuste tõhususe seisukohalt. Arvesse on võetud nii praegused kui ka tuleviku kulud ja tulu, mõju üksikisikutele, sihtrühmadele ja kogu ühiskonnale;
5) poliitika kujundajad toovad kulu/tulu suhtarvu välja nii “oma” poliitilise joone kui ka kõigi poliitika alternatiivide suhtes;
6) poliitika valiku aluseks alternatiivide seast on suurimat kogutulu (poliitiline, sotsiaalne ja majanduslik tulu) lubav käsitlus (DiNitto, Dye 1983).
Analüüs keskendus eelnõu sotsiaalsetele mõjudele ning ei eeldanud majanduslike ja

poliitiliste aspektide käsitlust, see tähendab tellija ei oodanud täiemõõdulist ratsionalistlikku analüüsi. Mõned eelnõu majanduslikke ja poliitilisi mõjusid kirjeldavad hinnangud kogunesid analüüsi käigus sotsiaalsete mõjude käsitlemise kõrvalt. Siiski ehitati kitsendatud (eelkõige sotsiaalsetele mõjudele keskenduv) analüüs üles ratsionalismi kui käsitlusviisi tehnilisele raamistikule: a) püstita probleem; b) piiritle probleemi ulatus; c) määratle probleemist huvitatud (haaratud) osapoolte seisukohast; d) tee kindlaks võimalikud võitjad ja kaotajad; e) vii läbi esialgne hinnanguline analüüs (Staronova 2002, viitega Patton 1986).
Analüüs teostati *ex ante* (ennustava) analüüsina, projekteerides olukordi, mis tulevikus seaduse elluviimise tulemusena võivad kujuneda. Ekspertide personaalsete hoiakute mõju püüti töö käigus minimeerida, keskendudes konsensuslikele seisukohtadele.
Tasakaalustatud käsitluse saavutamiseks toodi erinevate tegurite analüüsimisel välja võimalikud positiivsed ja negatiivsed mõjud. Siiski tuleb tähelepanu juhtida asjaolule, et prognoosiva eelhindamise meetod võimaldab välja tuua ainult võimalikud mõjud, inimeste tegelik reaktsioon võib nii neid ümbritseva keskkonna kui ka käitumise muutumise tõttu prognoositust erineda. Indiviidide perekondliku ja abielulise käitumise selgitamisel lähtuti eelkõige sotsioloogilistest ja sotsiaalpsühholoogilistest teooriatest, keskkonna (ühiskonna) arengut käsitleti riskiühiskonna kontseptsioonist lähtudes (Beck 2005).

Analüüsi tulemused

Eelnõus kavandatud muudatuste ja kõigi võimalike mõjude kirjeldamine on artikli piiratud mahu juures keeruline. Suurema tähendusega on järgmised sammud:
1) oluliselt muutub seadusjärgne abieluvararežiim ja abikaasade varaline seotus abielu ajal;
2) täpsustatud on abikaasade ülalpidamiskohustust ja laiendatud vanemate ülalpidamiskohustust laste suhtes;
3) märgatavalt muutub vanema ja lapse õigussuhe, abieluväliselt sündinud laste isadel ei ole automaatset hooldusõigust;
4) riigi sekkumine vanema ja lapse suhetesse muutub paindlikumaks;
5) keerukamaks muutuvad regulatsioonid nõuavad inimestelt rohkem õigusteadlikkust ja suurendavad vajadust kaasata spetsialiste abielus ette tulevate probleemide lahendamisse.
Analüüsi lähtekohaks seati tõdemus, et perekonnaseaduse eelnõu ja sellega kavandatud sammud (haldustoimingud, sätestatavad majanduslikud ja moraalsed kohustused, võimalikud ettekirjutused jms) puudutavad sisuliselt kogu ühiskonda. Kui lähtuda eelnõus kasutatavast perekonna juriidilisest definitsioonist (perekonna defineerimine perekonnaliikmete, see tähendab sugulaste ja hõimlaste kaudu), siis mõjutab eelnõu otseselt ligikaudu 500 000 registreeritud kooselus elavat inimest ja eri perekonnavormides elavaid lapsi (kokku üks miljon isikut; vt tabel 1).

Tabel 1. Naise/emaga ja mehe/isaga ning alla 18-aastaste lastega perekonnatuumad 2000. a

	Naiste (emade) arv	Meeste (isade) arv	Perekonna-liikmete arv	Perekonna keskmine suurus
Kõik naise/mehega perekonnatuumad	370 419	294 018	1 054 386	x

Abielupaarid alla 18-aastase lapsega (lastega)	100 911	100 911	387 995	3,84
Abielupaarid lapseta	89 174	89 174	178 348	2,0
Vabaabielus paarid lapsega (lastega)	32 358	32 358	118 024	3,65
Vabaabielupaarid lapseta	25 319	25 319	50 638	2,0
Üksikemad lapsega (lasteta)	51 113	–	127 636	2,50
Üksikisad lapsega (lasteta)	–	4 608	11 345	2,46

ALLIKAS: Eesti Statistikaamet.

Eelnõu kaudse mõju piiritlemine on raskem. 612 703-st 2000. aasta rahvaloendusel küsitletud 15 aasta vanusest ja vanemast naisest oli varasema elu jooksul abielus 444 104 (72,5% küsitletuist, enamik neist abielus ka rahvaloenduse momendil, väiksem osa sel hetkel lesed või lahutatud). Kõigi küsitletud naiste sünnitatud lastest moodustasid põhiosa abielus olnud naiste sünnitatud lapsed (839 646 last ehk 90,9%, tõsi, osa neist lastest võis sündida ka pärast ema lahutust või lesestumist). Siiski on enamikul praegu Eestis elavatest inimestest perekondlik taust, kogemus juriidilisest abielust või traditsioonilisest perekonnast, märkimisväärset hulka inimesi seovad üksteisega perekondlikud sidemed (tabel 2).

Tabel 2. Sünnitatud laste arv naistel kokku (elavad ja surnud) perekonnaseisu järgi (2000. a rahvaloenduse andmed, 15-aastased ja vanemad)

Naise perekonnaseis	Kokku naisi	Neil kokku lapsi	Partneriga elavad naised	Neil lapsi	sh vabaabi-elus naised	sh neil lapsi	Partnerita elavad naised	Neil lapsi
Kokku	617 203	923 374	285 015	518 761	61 223	91 703	331 113	403 117
Pole seaduslikus abielus olnud	164 998	79 887	33 364	37 431	33 364	37 431	131 272	42 323
Seaduslikus abielus	258 792	490 768	227 603	435 088	3 811	8 030	30 838	54 952

Lahutatud	80 744	137 715	18 282	34 604	18 282	34 604	62 341	102 901
Lesk	104 568	211 163	5 085	10 875	5 085	10 875	99 286	199 869
Perekonnaseis teadmata	8 101	3 841	681	763	681	763	7376	3072

Analüüsime järgnevalt võimalikke muudatusi ühiskonnas, parema ülevaatlikkuse saamiseks tasandite (indiviidi, perekonna ja ühiskonna tasandi) kaudu. Eeldatavad positiivsed muutused on tähistatud plussi (+) ja negatiivsed miinusega (–). Perekonnaelu või -suhetega seotud teemad, kus on probleeme või ebasoodsaid arenguid, kuid milles seadus ei kavanda olulist sekkumist, on tähistatud plussi ja miinusega (+ –).

Indiviidi tasand – lapse huvide kaitstus

(+) Lapse kui subjekti õiguste sätestamine.
Eelnõu reguleerib kehtiva seadusega võrreldes selgemalt lapse kui subjekti õigusi ja tagab talle senisest suurema heaolu. Lahutuse ja lahuselu korral on mõlema vanema ja lapse vahelised õigused ja kohustused selgemalt piiritletud. Kui laps viibib sekundaarse hooldaja juures, siis on viimasel õigus teha lapse vajadustega seotud otsuseid. See tasakaalustab primaarse ja sekundaarse hooldaja rolli ja vähendab teise vanema tõrjutust. Tervikuna võib eeldada, et abielu (kooselu) lõppemise korral lapse ja pere juurest lahkunud vanema kontakt säilib paremini ning vanematevahelised pinged mõjutavad suhtlust väiksemal määral.
Hooldusõiguse diferentseerimine ja selle osalise üleandmise võimalus loob tingimused mittebioloogilise isa osa suurendamiseks lapse elus. Eelnõu annab võimaluse “osaliseks” isaduseks (mittebioloogilise isa õigus saada osaline või täielik hooldusõigus, kui ta seda lapse tegeliku kasvatajana või ülalpidajana ilma adopteerimiseta emaga kokkuleppel soovib) ning võimaldab vanemlike õiguste osalise äravõtu, säilitades vanema jaoks lapse huvides toimivad kohustused. Selline regulatsioon aitab last paremini kaitsta väärkohtleva vanema eest.
(–) Kallutatus emale suuremate õiguste andmise suunas.
Sellega kaasneb oht aktiivse isaduse ja võrdse vanemaksoleku taotlustele (eriti kehtib see mitteabielulise suhte korral). Nimetatud järeldus kujundati ekspertidele analüüsiks esitatud eelnõu algse (valitsuse esitatud) versiooni põhjal. Riigikogus esimese lugemise järel toimunud arutelude tulemusena tehti ettepanek ühendada kaheks protseduuriks lahutatud isaduse tuvastamine ja isale hooldusõiguse andmine üheks protseduuriks.
(+ –) Ühendatud perekondade tähelepanuta või piisava toetuseta jätmine.
Tihti “karistab” üks abielupool uuesti abiellunud endist partnerit lapse (laste) elatusraha maksmise lõpetamise, kärpimise jms moel. Poliitilisel tasandil on kujunenud hoiak, et riik ei peaks vanemate ja laste materiaalsetesse suhetesse riikliku elatusfondi loomise abil vms moel sekkuma, sest sunnimehhanism (kohus ja kohtutäiturid) on võimeline probleemi ohjama. Paraku ei kindlusta toimivad mehhanismid laste elatusrahade kättesaamist. Hinnangud elatusraha maksmisest kõrvalehoidjate arvu kohta erinevad märkimisväärselt, värskeim arv on 26 000 isikut; abi ootab kokku 37 000 last (S. Kalberg Eesti Päevalehes 9.04.2007 viitega justiitsministeeriumile).
Seaduseelnõu on detailne nii kooselus ilmnevate majanduslike suhete piiritlemisel kui ka lahuselu korral ja abielulahutuse järgselt abikaasale ja lapsele (lastele) elatise määramisel.

Vanemate ja lapse üldise õigussuhte piiritlemisel lähtutakse sellest, et lapse majanduslikud kohustused (majanduslik solidaarsus) piirduvad kodu või kodumajapidamisega. See on õige seisukoht, sest ka majandusliku kitsikuse korral ei saa lapsele panna väljaspool kodu töötamise kohustust (sundust). Sellise otsuseni võib perekond jõuda sisemise solidaarsuse tulemusena. Paraku tõestab praktika, et paljud lapsed töötavad paralleelselt õppimisega, seda nii enda vabal valikul kui ka perekonna halvast majanduslikust olukorrast tuleneva kaudse sunni tõttu. Seega lähtub tegelikult vanemate ja laste tööjaotus otstarbekuse põhimõttest ning nende rollijaotus võib olla tavapärasele vastupidine (kodused vanemad ja töötavad lapsed). Perekonnasisest solidaarsust tuleks suuremal määral arvestada ka lapse omandis olevast pärandvarast saadava kasu jagamisel.

Indiviidi tasand – sugupoolte võrdõiguslikkus

(+) Võrdse kohustuse sätestamine perekonna ülalpidamisel.
Positiivne on mõlema partneri võrdse kohustuse sätestamine perekonna ülalpidamisel, väljaspool abielu sündinud lapsi üksi kasvatavate vanemate majanduslike garantiide suurendamine, elatisraha määramine vajaduste kohaselt.
Seaduseelnõus sätestatud mõlema abikaasa kohustus perekonda ülal pidada langeb kokku Eesti elanike üldiste hoiakutega ja on kooskõlas soolise võrdõiguslikkuse põhimõttega. Eelnõu laiendab ülalpidamiskohustust abielus mitte olevatele paaridele enne ja pärast lapse sündi. Kehtiva seaduse kohaselt tuleb elatise suuruse määramisel lähtuda abivajadusest, seaduseelnõus nähakse elatise suuruse määramise alusena ette tavapäraseid vajadusi, seega tuleb võimaluse korral säilitada lahutatud abikaasa senine elustandard. Selline säte võimaldab pehmendada elustandardi järsku langust pärast abielulahutust, mis halvendab nii naise kui ka lapse (laste) toimetulekut ja võib kaasa tuua ühiskondliku sekkumise (hoolekande) vajaduse.
(–) Soolise ebavõrdsuse suurenemine.
Muudatused, mis puudutavad registreeritud abielus olevaid inimesi (nii abielu vältel kui ka selle lõppemisel), võivad kaasa tuua soolise ebavõrdsuse suurenemise.
Kuigi jääb kehtima reegel, mille kohaselt mõlemal abikaasal on õigus võrdsele osale abielu vältel omandatud varale (väärtuselises mõttes), muutub vara jagamisel osapoolte positsioon. Vara jaotust puudutava kokkuleppe nurjumisel muutub nõrgem osapool küsijaks. Hüvitise saamiseks kohtu poole pöördumine toob kaasa õigusabi kulud ning riigilõivud, mis võivad majanduslikult nõrgemale osapoolele üle jõu käia. Juhtumeid, kus nõrgem osapool loobub nõudest, esineb tänapäeval lapsele elatusraha nõudmisel sageli. Eelnõu loob võimaluse selliste juhtumite sagenemiseks.
On väljendatud seisukohta, et uue seadusjärgse vararežiimi rakendamisel on varasuhted abielu jooksul mõnevõrra turvalisemad ja lahutus tehniliselt lihtsam ning seetõttu pooli säästvam. See võib, aga ei pruugi nii olla. Toome näite Iirimaalt, kus soetusvara jagamise põhimõte sai varasuhete aluseks 1995. aasta abielu- ja 1996. aasta lahutusseadusega. Abikaasadevahelised suhted ei lõpe seal lahutuse järel sugugi lihtsate ja kiirete liitmis- ja jagamistehetega, nagu väidavad Eesti perekonnaseaduse eelnõu kaitsjad. Endiselt on kaks peamist varasuhete klaarimise moodust vara füüsiline jagamine ja perioodiliste maksete tegemine nõrgemale abielupoolele, ühekordsed suurema kompensatsiooni maksmise juhud on harvad (Buckley 2007; vt tabel 3). Analüüs, mida refereerime, käsitles 44 juristi poolt aastail 1999–2003 lahendatud 89 lahutusjuhtumit. Majanduslikus mõttes oli tegemist küllaltki ebasümmeetriliste suhetega. Eluase oli 5 juhul naise (edaspidi N), 14 juhul mehe omandis (edaspidi M) ja 59 juhul ühisomandis (Ü). Muu kinnisvara jaotus 6 N, 32 M, 20 Ü, isiklikud hoiused 14 N, 19 M ja 9 Ü, osakud (osalus ettevõtluses) 7 N, 12 M, 2 Ü, kasumit andev ettevõte 0 N, 6 M, 1 Ü, regulaarne sissetulek 53 N, 78 M, sealhulgas pension 14 N, 38 M. Kõige ühtlasemalt jaotusid endiste abikaasade vahel autod (56 N, 62 M, 2 Ü). Kohustustest olid olulise suurusega laenud 4 naisel ja 2 mehel.

Tabel 3. Lahutuse tulemus varasuhete aspektist, Iirimaa näide (sulgudes analüüsitud juhtumite arv)

Väljund	Kõik juhtumid (52)	Lahutused (19)	Kohtulikud lahutused (29)	Lahutuslepingud (4)
Perioodiline hüvitis	34	10	21	3
Ühekordne hüvitis	26	7	17	2
Pensioni ülekanne	17	6	10	1
Vara üleandmine	40	14	23	3
Leping eluaseme kasutamiseks	3	0	3	0
Vara müük	9	2	7	0
Rahaline kompensatsioon	4	1	3	…..

ALLIKAS: Buckley 2007.

Perekonna tasand – perefunktsioonide tasakaalustatus

(+) Perekonnagrupi toimimise edasine demokratiseerumine.
Perekondlikud otsustused ja perekonnaliikmete käitumine sõltuvad tänapäeval varasemast rohkem individuaalsetest eelistustest ning omavahelisest läbirääkimise ja kokkulepete sõlmimise oskusest. Uue eelnõu ideoloogia toetab ja arendab perekonnagrupi demokratiseerumist. Kui partnerite varaline seis on võrdväärne, muutuvad nad oma käitumises ja otsustes küll individualistlikumaks, kuid see ei väära tendentsi perekonnagrupi demokratiseerimise suurenemise suunas. Perekonna (ühine) majandustegevus mõtestatakse ümber, see baseerub kokkulepetel, kes mida ja kellele ostab, millised arved maksab või kohustused kannab, kes kuhu investeerib jne. Kui ühisotsuste tegemine harveneb ja neid asendab tegutsemine jaotatud vastutusvaldkondades, hakkab selliste paaride majandustegevus sarnanema lõpptulemusena vabaabielupaaride majandustegevusega.
(–) Peresuhete polariseerumine ja peresidemete nõrgenemine.
Kehtiva perekonnaseaduse kohaselt on abielu jooksul soetatud vara abikaasade ühisvara. Uus seadus eristab osapoolte majanduslikud ressursid ja võimaldab sedakaudu edukamal partneril neile toetudes oma diktaati kehtestada. Selline asümmeetria võib viia peresuhete pingestumisele ja peresidemete nõrgenemisele. Eespool viitasime, et uue eelnõu

regulatsioonid võivad juriidilises abielus paaride majandusliku käitumise muuta sarnaseks vabaabielupaaride käitumisega. On tõestatud, et mittejuriidilises abielus paaride sotsiaalsed suhted erinevad juriidiliste paaride omadest. Nende suhted sugulaste ja hõimlastega on vähem intiimsed, harvemad, lihtsamad oma sisu poolest (Kasearu 2004; Euroopa sotsiaaluuringu... 2005). Vabaabielus oleva lapse vanemad peavad arvestama nõrgemate suhetega oma lapse abielupartneri ja tema sugulastega ning vananedes ja hooldus- või toetusvajaduse tekkimise korral on neil potentsiaalne võimalus sugulastelt abi saada väiksem kui nende eakaaslastel, kelle lapsed elavad juriidilises abielus.

(+ –) Perekonnaliikmete igapäevavajaduste katmine.

Uues seaduseredaktsioonis on üldiste vara- ja majandussuhete kõrval teenimatult vähest tähelepanu pööratud perekonna igapäevasele majandustegevusele ning perekonnaliikmete praeguste ja tulevaste vajaduste katmisele. Eelnõu tutvustamisel on kasutatud argumenti, et (lääne) Saksa perekonnaseaduse laiendamine uutele liidumaadele (Ida-Saksamaa territooriumile) ei tekitanud seal märkimisväärset negatiivset reaktsiooni, kuigi Saksa perekonnaseadus baseerub meie uues eelnõus sätestatuga sarnasel abieluvara käsitlusel. Tõenäoliselt erutasid endise Ida-Saksamaa elanikke 1990. aastate algul perekonnaseaduse muudatustest hoopis rohkem tööhõive probleemid, sotsiaalkaitse ümberkorraldamine jms. Lisaks peame konstateerima, et Saksa perekonnaseadus käsitleb ühist majandustegevust laialt ja tulevikku vaatavalt. Perekonna igapäevased kulutused, mis tuleb ühiselt katta, sätestatakse järgmiselt: 1) eluase, 2) majapidamine, 3) abikaasade ja laste riided jms, 4) tervishoiukulud, 5) puhkusekulud, 6) laste hariduse ja kasvatuse kulud, 7) abikaasade ümberõppe ja täienduskoolituse kulud, 8) pensionikindlustus. Selline igapäevaste vajaduste käsitlus vähendab olulisel määral seda ebasümmeetrilisust, mis abikaasade suhetes lühema (lapse hooldamine ema poolt) või pikema (töötamine kodumajapidamises) perioodi jooksul tegelikult eksisteerib (Bürgerliches Gesetzbuch... 1933).

(+ –) Pereloome laienemine mitteabielulisel alusel.

Mittejuriidilises abielus paaride sündimuskäitumise analüüs kirjeldab vastuolulisi tulemusi. Ühelt poolt on nende paaride valikuks väiksem laste arv juriidiliste paaridega võrreldes (tabel 4). Teisalt on vabaabielus sündinud laste vanemate eelnev kooselu olnud märgatavalt pikem kui juriidilises abielus olevatel paaridel, see tähendab, et teatud juhtudel on lapse sünd mittejuriidilises suhtes läbimõeldum ja partnerid selleks sündmuseks paremini valmis. Üks osa juriidilises abielus sünnitajatest otsib abielult kui institutsioonilt toetust oma käitumisele (vt tabeli 5 andmeid kooselu pikkuse kohta enne lapse sündi).

Tabel 4. Viljakas vanuses naised sünnitatud laste arvu ja abieluseisu järgi 2000. a (keskmine sünnitatud laste arv ühe vastavas vanuses naise kohta)

Vanuserühm	Keskmine sünnitatud laste arv, kõik naised	Partneriga koos (juriidilises ja vabaabielus) elavate naiste sünnitatud laste arv	Vabaabielus naiste sünnitatud laste arv	Partnerita elavate naiste sünnitatud laste arv
15–19	0,004	0,47	0,41	0,02

20–24	0,42	0,78	0,66	0,21
25–29	1,06	1,33	1,16	0,66
30–34	1,57	1,80	1,65	1,11
35–39	1,87	2,07	1,99	1,46
40–44	1,95	2,13	2,11	1,62
45–49	1,93	2,08	2,07	1,66
Kokku	1,55	1,85	1,53	1,29

ALLIKAS: Eesti Statistikaamet.

Ühiskonna tasand – eetika ja väärtused

Eesti elanike väärtushinnangud on aastail 1998–2006 oluliselt muutunud. Teljel muutus < – > stabiilsus on toimunud selge nihe stabiilsuse hindamise poole. Mitte nii ulatuslik, kuid siiski märgatav muutus on suhtumises teljel vastutus < – > nauding viimatinimetatu suunas. Naudingu ja vastutuse telg väljendab kaudselt ka hinnangut individualistlikele ja kollektivistlikele väärtustele. Naudingulise elu väärtustajad lähtuvad suurel määral oma individualistlikest huvidest, soovidest ja vajadustest, arvestades vähem kaasinimestega, pidades ebaoluliseks hoolivust jms (Hämmal 2007). Seega on individualismi suurenemine ühiskonnas objektiivne ja vastavat seadusandja reageeringut (näiteks abielupooltele vara iseseisva käsutamise õiguse andmine perekonnaseaduse eelnõus) võib hinnata kui sobivat ja adekvaatset. Samal ajal nõrgestab individuaalsete valikute õiguslik toetamine perekonna kui sotsiaalse institutsiooni rolli (Ditch et al 1995). Toimub nn deinstitutsionaliseerumise protsess, mida riik ei peaks soosima.

(+) Suurem kooskõla üldiste õiguspõhimõtetega.

Perekonnaseaduse eelnõu on suuremas kooskõlas teiste tsiviilõigust reguleerivate seadustega (eelkõige tsiviilseadustiku üldosa seadus) ja tsiviilõiguses valitsevate üldpõhimõtetega. Enamik regulatsioone on varasemast täpsemad, seega on eelnõu mittejuristidest spetsialistide (eelkõige lastekaitse jt sotsiaaltöö asjatundjate) töös kergemini rakendatav. Samal ajal on eelnõu oma suurema keerukuse tõttu keskmisele kodanikule raskemini mõistetav.

(–) Väärtuselise nihke toimumise võimalikkus.

Inimeste igapäevaelu on rohkem kui naabermaades ja palju rohkem kui lähiminevikus seotud riskide võtmise ja nendega toimetulekuga. Riskide võtmine seostub esmajärjekorras orienteeritusega karjäärile ja edule ning pideva konkurentsis olemisega. On märgatav sellise suhtumise ülekandumine ka eraellu. Euroopa sotsiaaluuringus osalenud tõid abielu ja vabaabielu eristamisel kõige selgemalt esile vastastikuse armastuse ja hoolimise (vt tabel 6). See tähen-dab, et abielu jaoks peetakse neid väärtusi peaaegu vältimatuteks, vaba kooselu võib põhineda ka teistsugustel alustel.

Tabel 5. Sünnid abielus ja väljaspool abielu partnerite kooselu kestuse alusel

	1995		2000		2006	
Kooselu kestus	**Sündinud abielust**	**Sündinud väljaspool abielu, isa tuvastatud**	**Sündinud abielust**	**Sündinud väljaspool abielu, isa tuvastatud**	**Sündinud abielust**	**Sündinud väljaspool abielu isa tuvastatud**
Kokku kooselu kestuse pikkus teada	7541	3441	5952	3675	6212	6799
Alla 1 aasta	2433	615	1693	543	1736	602
1–4 aastat	2881	2383	1944	2353	2352	3823
4 aastat ja rohkem	2227	443	2315	779	2124	2374
Kokku kooselu kestuse pikkus teada	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Alla 1 aasta	32%	18%	28%	15%	28%	9%
1–4 aastat	38%	69%	33%	64%	28%	56%
4 aastat ja rohkem	30%	13%	39%	21%	34%	35%

ALLIKAS: Eesti Statistikaamet.

Tabel 6. Vastus küsimusele "Mis teeb vabast kooselust abielu?"

	Mees			Naine		
	Jah	Võib olla, kuid ei pruugi	Ei, ja ei oska öelda	Jah	Võib olla, kuid ei pruugi	Ei, ja ei oska öelda
Ühiselt kasutatav eluase	50,3	41,8	7,9	53,3	38,3	8,4
Ühine rahakasutus	49,1	42,4	8,5	50,5	40,5	9,0
Ühiselt kasutatavad asjad (auto, pesumasin)	43,7	45,1	11,2	47,1	42,6	10,3
Ühine vaba aja veetmine	51,5	37,3	11,2	53,5	33,6	12,9
Vastastikune armastus ja hoolimine	82,4	13,9	3,7	85,8	10,3	3,9
Omavaheline seksuaalsuhe	72,5	22,1	5,4	73,2	19,8	7,0
Üheskoos kasvatatavad lapsed	63,4	30,2	6,4	69,6	25,7	4,7
Igapäevase elukorralduse ühine planeerimine	66	27,2	6,8	70,8	24,9	4,3
Inimesed ise nimetavad enda suhet kooseluks	68,5	19,9	11,6	78,2	14,2	7,6

ALLIKAS: Euroopa sotsiaaluuring 2006.

Ühiskonna tasand – ühiskonna jätkusuutlikkus

(-) Sündimuse võimalik kahanemine.
Lääne-Euroopas aastail 1960–1970 alanud teine demograafiline siire on eesti ühiskonda mõjutanud 1990. aastaist alates. Hilisem abiellumine või püsiva partneri valik, keskmise sünnitusea tõus, sündimuse vähenemine soovitud valikute ja objektiivsete tegurite (viljatuse sagenemine) tõttu on mitmete rahvuste jaoks loonud põhimõttelise võimaluse rahvastikukaoks (depopulatsiooniks). Meenutame, et Eesti on oma demograafilistelt protsessidelt olukorras, mida erialakeeles nimetatakse viljakuslõksuks (Lutz *et al* 2006). Selle hüpoteesi kohaselt ei ole rahvusel võimalik tekkinud lõksust välja pääseda, kui summaarne sündimuskordaja (*Total Fertility Rate* – TFR) langeb allapoole 1,5 piiri. Sellel tasemel oli TFR Eestis aastail 1993–2004. Kuigi Eesti rahvastikupoliitikas on rakendatud väga massiivseid (kalleid) sündimust toetavaid majandusvõtteid, ei ole need olnud poliitika vähese terviklikkuse tõttu piisavalt tulemuslikud. Perekonnaseaduse eelnõu võimaliku negatiivse mõju tõttu noorte abielukäitumisele võib saavutatud sündimuse tõus jääda lühiajaliseks.
(–) Abielude sõlmimise vähenemine.
Varasuhete individualistlikumaks muutumine esitab abielule kui institutsioonile väljakutse. Kui vabaabielu on partnerite isereguleeritav üksus ning perekondlikud varasuhted toimivad partnerite kokkuleppe alusel, siis abielu puhul eeldatakse, et riik toetab ja kontrollib abikaasade õiguste ja kohustuste täitmist. Uute varasuhete rakendamisega esitatakse väljakutse senisele arusaamale abielust ning see võib endaga kaasa tuua registreeritud abielude arvu jätkuva vähenemise, samuti abielu kui institutsiooni tähenduse muutumise.
(+ –) Majandusliku ebavõrdsuse püsimine ühiskonnas.
Ühiskonna tasandil toob seaduseelnõus ette nähtud varajagamise põhimõtte rakendamine (nõrgema osapoole hüvitise nõudja rolli seadmine) ohu nõrgema osapoole vaesuse suurenemiseks. Üksikvanemate hulgas on vaesus olnud püsivalt kõrgem vaesusest ühiskonnas tervikuna (vt tabel 7 suhtelise vaesuse kohta). Rakendatud poliitikate tulemusena on viimastel aastatel pilt muutunud soodsamaks, üksikvanema perekonna vaesus on vähenenud. Sellest hoolimata tuleb sotsiaalmajandusliku ebavõrdsuse süvenemise ohtu ühiskonnas suhtuda tõsiselt ning vältida selle nähtuse taastootmist administratiivsete meetoditega.

Ühiskonna tasand – institutsionaalsed mõjud

(+) Kodanike õigusteadlikkuse suurenemine.
Eelnõu rajaneb eeldusel, et varasemast suurem osa poolte (abikaasade)vahelistest vaidlustest peetakse enne kohtuistungit, seega muutub kohtupidamine kiiremaks ja pooli säästvamaks. Erasfääri reguleerivate seaduste keerukamaks muutumine sunnib kodanikke oma õigusteadlikkust suurendama, avalikke institutsioone (näiteks haridusasutusi) aga viimastele selleks koostööd pakkuma.
Eestkoste puhul tehtavate muudatuste (järelevalve eestkoste üle läheb kohalikult omavalitsuselt kohtu vastutusse) kaitseks esitatakse mitmesuguseid argumente, sealhulgas tuuakse ka ajaloolisi paralleele (1940. aastani teostas eestkoste üle järelevalvet kohus). Aastail 1918–1938 saadud kogemus (vt Tartu VI,1939, 13–16; kus analüüsitakse Tartu Vaestelastekohtu tegevust) tõendab, et kohtu järelevalvega kindlustatakse majandustehingute seaduslikkus, raamatupidamise korrektsus jms, aga mitte tehingute suurem majanduslikkus.
(–) Vaidluste lahendamise kallinemine.
Eelnõu ei muuda oluliselt perekonnaliikmete vastastikuse ülalpidamise kohustuse

põhimõtet. Kuigi ülalpidamiskohustus on vertikaalne, võetakse otsuse langetamisel (näiteks kas võimaldada eakale kogukonnaliikmele tasuta või tasulist hooldusteenust) arvesse horisontaalseid suhteid. Ei arvestata seda, kas konkreetne hoolduskohustusega isik on võimeline oma ema või isa, vanaema või vanaisa, harva ka vanavanaema või vanavanaisa ülal pidama, vaid kas konkreetse isiku perekond on võimeline seda tegema. Selline lähenemine on ainuvõimalik praegu, kui juriidilises abielus kehtib varaühisuse põhimõte. Pole selge, kuidas hakkavad sotsiaaltöötajad langetama otsuseid eelnõu kavandatud uue vararežiimi rakendamisel. (Perekond võib ühe abielupoole edukuse tõttu elada materiaalselt heades tingimustes, teine abielupool, kelle suhtes on vaja rakendada ülalpidamiskohustust, võib olla iseseisva sissetuleku ja varata.) Sellises olukorras võib toimuda vastutuse (ülalpidamiskohustuse) üleandmine omavalitsusele. Seega võivad tulevikus avaliku hoolekande kulud suureneda. Avaliku hoolekande roll ei ole Eestis 1990–2000 tormiliselt kasvanud ja põhiraskust kannab nii laste ja noorte, puudega inimeste kui ka eakate hooldamisel endiselt erasektor (perekond). Sealjuures peab seadus perekonnas hooldamise puhul silmas, et hooldatavale kindlustatakse normaalseks peetav elustandard (seda arvestab üldjuhul perekonnaseadus, konkreetselt laste seisukohast ka lapse õiguste deklaratsioon). Avaliku hoolekande korraldamisel peetakse pigem silmas minimaalse, mitte normaalse toimetuleku kindlustamist (Annus, Aaviksoo 2002).
Riigid, kes rakendavad perekonna vara haldamisel abikaasade varalahusust, on perekonnaliikmete vastastikuse ülalpidamise kohustuse põhimõtet tugevalt modifitseerinud. Muutuste põhjused ei peitu ainult perekonnasuhetes ja neid reguleerivates seadustes, vaid on seotud ühiskonna üldise arenguga. Põhjamaades tühistati aastail 1950–1970 perekonnaliikmete ülalpidamiskohustus. Ülalpidamise või hoolduskulude katmise kindlustab üldjuhul isiku sissetulek (k.a sissetulek sotsiaalkindlustusest). Kui sellest ei piisa, katab puudujääva osa kohalik omavalitsus. Mõnes Mandri-Euroopa riigis, kus rakendatakse perekonnas varalahususe põhimõtet, kehtib endiselt ka perekonnaliikmete vastastikuse ülalpidamise kohustus, näiteks Saksamaal. Kuna Saksamaa halduskorraldus, sealhulgas hoolekanne, on üles ehitatud katoliikliku subsidiaarsuspõhimõtte alusel, on perekonnaliikmete vastutus üks osa pikast vastutusahelast. Madalamal tasandil abita jäämise korral on isikul õigus pöörduda kõrgema tasandi poole. Kuid 1996. aastast kehtib Saksamaal hoolduskindlustus, mis garanteerib isikule hooldusteenused (kindlustusmaksete suurus on 1,7% teenistuselt, sealhulgas pensionilt, 1940. aastal või hiljem sündinud lasteta isikul 1,95%; vt Social protection systems in Member States – MISSOC).
Seega on avaliku hoolekande seisukohast säästvam selline lahendus, mille puhul koos perekonna aluste muutmisega moderniseeritakse ka perekonnaliikmete vastastikuse ülalpidamise kohustuse põhimõtet. Perekonnaliikmete vastutust puudutavate ühiskonna hoiakute kontrollimiseks on sotsiaaltöötajad Eesti Sotsiaaltöötajate Assotsiatsiooni kaudu püüdnud diskussiooni algatada, kuid seni ei ole see algatus laiemat kõlapinda leidnud.

Tabel 7. Suhtelises vaesuses elavate leibkondade osatähtsus leibkonnatüübi kaupa

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Lasteta leibkond	16,6	18,0	18,5	17,2	18,9	20,1	23,2
Üheliikmeline leibkond	30,1	33,3	34,9	33,2	36,4	42,5	49,4

...üksik mees	31,7	32,5	35,2	29,4	34,8	37,0	41,6
...üksik naine	29,3	33,6	34,8	34,8	37,2	45,4	53,5
Üksik alla 65-aastane	29,4	32,0	36,5	31,7	32,5	34,1	33,1
Üksik 65-aastane ja vanem	31,0	34,9	32,7	35,0	40,9	52,8	69,0
Lasteta alla 65-aastaste paar	11,8	13,6	14,6	13,4	14,8	14,0	14,4
Lasteta paar, vähemalt üks üle 64-aastane	9,0	10,2	6,9	9,3	10,6	7,6	10,9
Muu lasteta leibkond	13,5	11,5	13,1	10,7	7,8	7,0	7,5
Lastega leibkond	19,5	18,3	17,5	19,2	17,8	16,9	16,3
Täiskasvanu ja laps(ed)	37,2	29,2	35,2	32,8	39,8	40,8	44,4
Ühe lapsega paar	13,0	15,6	12,7	14,9	13,2	13,5	11,5
Kahe lapsega paar	16,4	15,1	15,2	18,1	12,3	12,0	11,9
Vähemalt kolme lapsega paar	22,9	20,8	20,0	24,4	25,1	23,5	21,4
Muu lastega leibkond	19,3	18,5	15,7	16,2	13,0	11,4	10,5

ALLIKAS: Eesti Statistikaamet.

Lühikokkuvõte esitatud järeldustest

1. Perekonnaseaduse eelnõu on kooskõlas oluliste sotsiaalsete muutustega ühiskonnas (demokratiseerumine, individualiseerimine, läbirääkimistel baseeruvate otsustuste laienemine jms).
2. Eelnõu muudab senist varasuhete praktikat, mis on kujundanud teatavad käitumisviisid, väärtusorientatsioonid. On olemas risk, et nende ümberdefineerimine ohustab abielul põhineva perekonna (ühiskonna baasinstitutsiooni) püsimist.
3. Üleminekut ühisvaralt tasaarveldusõigusega lahusvararežiimile põhjendatakse eelnõu seletuskirjas sooviga paremini kaitsta nõrgema osapoole õigusi. Uus vararežiim peidab riski majanduslikult vähem kindlustatud osapoole seisukorra ebakindluse kasvuks, tema mõju vähenemiseks perekonnas ühe "majapidamiskassa" asemel kahe (ebavõrdse) "kassa" tekkimise tõttu.
4. Lapsega seotud muudatused on üldjuhul asjakohased, sest käsitlevad last senisest enam aktiivse sotsiaalse subjektina, arvestavad rohkem lapse huve.
5. Arvestades asjaolu, et Eestis kasvab taasloodud perekondade arv, on vajalik, et eelnõu käsitleks ulatuslikumalt mittebioloogilise lapse õigusi.
6. Eksperdid peavad otstarbekaks abielus olevate inimeste puhul kehtivast perekonnaseadusest tuleneva ühisvararežiimi säilitamist, andes ühtlasi abielupaaridele võimaluse soovi korral seda muuta.
7. Lähtudes asjaolust, et eelnõus sisalduvad põhimõtted erinevad oluliselt ühiskonnas juurdunud põhiväärtustest ja sotsiaalsest praktikast, on hädavajalik neid aktiivselt tutvustada erinevatele ühiskonnagruppidele.
Eri osapoolte aktiivsus lõi võimaluse enamiku eespool puudutatud probleemide avalikuks arutamiseks eelnõu esimese lugemise järel. Eelnõu tutvustus maakonnalehtedes aitas teemat teadvustada uute (varem aruteludest kõrvale jäänud) sihtrühmade hulgas.
Spetsialistide poolt seaduseelnõuga tehtud töö tulemusena (eelnõu töövariant 16.05.2008) soovitatakse perekonnaseaduse eelnõus teha järgmised muudatused:
1) rõhutada, et abikaasad valitsevad neile kuuluvat vara ühiselt;
2) kohaldada olemasolevatele paaridele automaatselt eelnõus sätestatud varaühisus (kattuv praeguse seadusjärgse vararežiimiga), andes soovijatele võimaluse abieluvararegistrile avalduse esitamise korral valida uus vararežiim;
3) täpsustada vara jagamist abielu lõppemise korral, sealhulgas luua kaitsemehhanism vara perekonnast väljakantimise puhuks enne lahutamist;
4) leida alternatiivid kinnisvaraga seotud tehingute puhul;
5) täpsustada lapsendamist käsitlevaid ning vanemate õigusi ja kohustusi puudutavaid sätteid;
6) kaheks protseduuriks lahutatud isaduse tuvastamine ja isale hooldusõiguse andmine liita üheks protseduuriks;
7) vähendada soetisvara tasaarvestamise ja ühisvara jagamisega seotud toimingute riigilõivu;
8) lülitada koostatavasse lepitusseadusesse paragrahvid, mis võimaldavad notaritel kinnitada abielu lõppemise korral vara jagamiseks tehtavaid kokkuleppeid.
Muu hulgas on spetsialistid arutanud võimalust koostada uue tervikseaduse asemel olemasoleva perekonnaseaduse muutmise seadus. Seda juhul, kui mõningad eelnõu baaspõhimõtted (näiteks vararežiimi puudutav muudatus) jääksid eelnõust välja.

Kasutatud kirjandus

Annus, T., Aaviksoo, B. (2002). Sotsiaalhoolekanne kui põhiõigus. Riigi, kohalike omavalitsuste, perekonna ja muude isikute kohustused põhiseaduslike õiguste tagamisel sotsiaalhoolekande valdkonnas. Tartu: Juridicum.
Beck, U. (2005). Riskiühiskond. Teel uue modernsuse poole. Tartu: Tartu Ülikooli

Kirjastus.
Buckley, L.-A. (2007). Irish Matrimonial Property Division in Practice: A Case Study. – International Journal of Law, Policy and the Family, vol 21, no 1, pp 48–83.
Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Viertes Buch. Familienrecht (1933). Familienunterhalt: Umfang und Höhe.
– http://www.jurathek.de/showdocument.php?session=700128532&ID=5815&referrer=531
DiNitto, D., Dye, T. (1983). Social Welfare. Politics and Public Policy. Englewood Cliffs, NJ: PrenticeHall.
Ditch, J., Barnes, H., Bradshaw, J., Commaille, J., Eardley, T. (1995). A Synthesis of National Family Policies in 1994. European Observatory on National Family Policies. York: European Commission/Social Policy Research Unit.
Euroopa sotsiaaluuringu 2004 Eesti raport (2005). Tallinn. – http://www.tai.ee/failid/ESS04_Eesti_raport_uus.pdf
Hämmal, J. (2007). Eesti elanike väärtusmaailm. – Eesti inimarengu aruanne 2006. Ühiskondliku Leppe Sihtasutus. Tallinn, lk 60–63.
Kasearu, K. (2004). Perekonna deinstitutsionaliseerumine kooseluvormide mitmekesistumise alusel. Magistritöö. Tartu Ülikool.
Kutsar, D., Biin, H., Hallik, L., Kasearu, K., Kõre, J., Sutrop, M., Trumm, A., Vavrenjuk, E. (2008). Perekonnaseaduse eelnõu sotsiaalsete mõjude analüüsi aruanne. Tartu. – http://www.riigikogu.ee/doc.php?49179
Lutz, W., Skirbekk, V., Testa, M. R. (2006). The Low-Fertility Trap Hypothesis; Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe. – Vienna Yearbook of Population Research 2006, pp 167–192. – http://www.oeaw.ac.at/vid/publications/VYPR2006/VYPR2006_Lutz_et_al_pp.167-192.pdf
Social protection systems in Member States – MISSOC. – http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/missoc_en.htm
Staronova, K. (2002). Poliitikaanalüüsi tehnikad ja meetodid. PRAXIS. – http://www.praxis.ee/praxis/admin/texts/brozyyr2002.pdf
Tartu VI. Ülevaade linnavalitsuse tegevusest 1937./1938. a. Jooni Tartu ajaloost ja rahvastikust. Statistika (1939). Tartu linna väljaanne.

Eesti Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades

Vahur Made (RiTo 18), Eesti Diplomaatide Kooli asedirektor

Eesti Diplomaatide Kool koostas Riigikogu tellimusel uurimuse Eesti esindatusest ja osalemisest Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades.

2008. aasta aprillist septembrini tehtud uurimistöö algataja oli Riigikogu Euroopa Liidu asjade komisjon, otsene tellija Riigikogu majandus- ja sotsiaalinfoosakond. Uurimisrühma juhatas Eesti Diplomaatide Kooli asedirektor, ajaloodoktor Vahur Made, liikmed olid sama kooli direktor Ekke Nõmm ja rahvusvaheliste programmide juht Merle Kasendi ning sotsioloog, firma Saar Poll OÜ juhataja Andrus Saar.
Uurimuse täielik tekst, sealhulgas elektroonilise küsitluse ankeet ja tulemused, samuti suuliselt intervjueeritute nimekiri, on kättesaadav Riigikogu koduleheküljelhttp://www.riigikogu.ee/?id=46186.
Eesti esindatus Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades on osa Eesti Euroopa Liidu poliitikast. Eesti seisukohtade kujundamine Euroopa Liidu seadusandlike algatuste suhtes ja Eesti esindamine Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades on paika pandud seaduste, Vabariigi Valitsuse määruste ja korralduste ning ministeeriumide sisedokumentidega.
Uurimistöö peaeesmärk oli välja selgitada, kui tõhusalt seadusandlik ja administratiiv-institutsionaalne süsteem Eesti esindamisel Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades toimib ning pakkuda ideid, kuidas muuta Eesti esindatus Euroopa Liidu seadusandlikus protsessis tõhusamaks.

Uurimistöö metoodika

Uurimistöö algfaasis oli põhirõhk intervjuudel Eesti ametnikega, kes on otseselt seotud Eesti esindamisega Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades. Suuliselt küsitleti Riigikantselei Euroopa Liidu sekretariaadi ja üheksa ministeeriumi ametnikke, kes esindavad oma institutsioone Euroopa Liidu koordinatsioonikogus või on viimase tööga tihedalt seotud. Suuliste intervjuude aluseks olid uuringu lähteülesandes Riigikogu formuleeritud valdkonnad ja küsimused (Eesti esindatuse praktiline korraldamine, Eesti Euroopa Liidu poliitika kujundamine, Eesti esindatuse efektiivsus).
Tehti ka veebipõhine elektrooniline ankeetküsitlus. Küsimustik saadeti kõigile Eesti esindajaile Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades Riigikantselei koduleheküljel toodud nimekirja järgi (http://www.riigikantselei.ee/failid/wp_vastutajad_04.2008_xls). Küsitluse ankeet saadeti 210 ametnikule, vastas 99 ametnikku (47,1%). Küsimustik ja saadud andmestik on toodud uurimuse lisas 1, mis on kättesaadav uurimuse täistekstist Riigikogu koduleheküljel.
Uurimistöö lõppfaasis tehti täiendavad intervjuud Brüsselis. Küsitleti Eesti, Läti ja Iirimaa alalise Euroopa Liidu esinduse ning Euroopa Komisjoni ametnikke. Tallinnas, Brüsselis ja Helsingis intervjueeritute nimekiri on toodud uurimuse lisas 2 (kättesaadav uurimuse täistekstist Riigikogu koduleheküljel).
Küsitluste tulemusi kõrvutati Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmade temaatikat käsitleva analüütilise kirjandusega. Tähelepanu pöörati järgmistele teemadele:
– Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu asend Euroopa Liidu otsustusprotsessis enne ja pärast 2004. aasta laienemist;
– töörühmade, COREPER-i (*Comité des représentants permanents*) ja ministrite tasandi osatähtsus ministrite nõukogu seadusandlikus tegevuses (millisel tasandil toimub otsustamine ministrite nõukogus);
– valdkonnaspetsiifikast tulenevad erinevused ministrite nõukogu töörühmade kui

seadusloometasandite efektiivsuses;
– piir “tehniliste” ja “poliitiliste” küsimuste vahel, nende defineerimine ministrite nõukogus ja tendents lahendada tehnilisi küsimusi poliitilise tasandi otsustajate (COREPER, ministrid) kaudu;
– väikeriigi võimalused oma huve Euroopa Liidu õigusaktidesse sisse viia, sealhulgas teha seadusandlikke algatusi;
– liikmesriigi Euroopa Liidu juurde lähetatud esindajate “brüsseliseerumine” ning pealinnades resideeruvate Euroopa Liidu temaatikaga tegelevate ametnike “kahe tasandi mängud”.
Kasutatud kirjanduse nimestik on lisas 3 (kättesaadav uurimuse täistekstist Riigikogu koduleheküljel).
Uurimistöö lõppfaasis koostati kokkuvõttev analüüs, mille käigus kirjeldati Eesti asendit ja käitumismudelit teiste riikide seas Euroopa Liidu otsustusprotsessis ja toodi välja Eesti seisukohalt õnnestunud ja ebaõnnestunud Euroopa Liidu õigusloomeprotsesside skeemid. Uurimistöö kokkuvõttena toodi välja probleemid, millele Riigikogu Euroopa Liidu asjade komisjon võiks tulevikus Eesti poliitiliste otsustajate tähelepanu juhtida.

Väikeriigi institutsionaalne esindatus

Eesti esindatust Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades ja selle tõhusust ei ole otstarbekas uurida laiemast taustsüsteemist eraldi. Euroopa Liidu ühe väiksema liikmesriigina peab Eesti paratamatult arvestama inim- ja raharessursside piiratusega. Alustuseks vaatleme, millisesse liikmesriikide kategooriasse Eesti Euroopa Liidus paigutub. Ülevaate annab tabel 1, mis tugineb Suurbritannia, Soome, Iirimaa, Eesti ja Läti andmestikule.
Eesti esindatust Euroopa Liidu, sealhulgas ministrite nõukogu töörühmades kirjeldab kõige täpsemalt väheste ressurssidega liikmesriigi kategooria.
Eesti Euroopa Liidu poliitika koordineerimine on koondatud Riigikantselei Euroopa Liidu sekretariaati. Eesti esindamine Brüsselis on reformimisel: seni koordineeris Eesti alalise esinduse tegevust ainult välisministeerium, tulevikus hakkab COREPER I valdkondi kooskõlastama Riigikantselei ja välisministeeriumi koordineerida jäävad COREPER II valdkonnad.
Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu on jätkuvalt peamine institutsioon, mille kaudu Eesti mõjutab Euroopa Liidu otsustusprotsessi. Võime mõjutada seadusandlikku protsessi selle algfaasis, see tähendab Euroopa Komisjonis, on veel nõrk ning ei näi olevat ka konkreetset visiooni, kuidas koostööd komisjoniga tihedamaks ja efektiivsemaks muuta.
Eesti on olnud Euroopa Liidu liige viis aastat. See on liiga lühike aeg tõsiseltvõetavate Euroopa Liidu traditsioonide kujundamiseks. Seetõttu on Eesti Euroopa Liidu esindatuses ikka veel liitumiseelse perioodi mõjusid. Uurimus tõi välja kõige olulisema – Eesti riiklike institutsioonide jätkuva mõttelise jaotuse n-ö kodumaisteks ja euroinstitutsioonideks.

Tabel 1. Liikmesriikide esindatus Euroopa Liidu otsustusprotsessis (viie riigi näitel)

Ressursid, EL-i koordinatsiooni vorm (näidisriigid)	Riigisisene EL-i koordinatsioon	EL-i Ministrite Nõukogu	Euroopa Komisjon	Euroopa Parlament	Välisteenistus, sh alaline esindus EL-i juures	Abistavad tasandid
Suured ressursid, tsentraliseeritud koordinatsioon (Suurbritannia).	Riigisisese EL-i otsustusprotsessi koordineeriv institutsioon (peaministri või presidendi büroo, valitsus- või ministrite kabinet, eurominister jne).	Suur hulk A- ja madalamate tasemete ametnikke. Tähtis tasand EL-i õigusaktide lõplikul viimistlemisel.	Suur hulk A- ja madalamate tasemete ametnikke. Äärmiselt tihe suhtlemine komisjoniga. Olulisim tasand mõjutamaks EL-i seadusandlust.	Hääletamisel mõju avaldav hulk Euroopa Parlamendi liikmeid. Parlament kui oluline lobitasand.	Otsekontaktid teiste EL-i liikmesriikidega primaarsed ("töö pealinnades"). Esindusel suur rõhuasetus kontaktidele EL-i institutsioonidega.	Kõrgeima poliitilise tasandi tihe suhtlemine EL-i tippametnikega. Ministeeriumide ja teiste riigiasutuste aktiivsus otsekontaktide loomisel EL-i institutsioonidega. Tugev analüütiline baas, ülikoolide ja uurimisasutuste kaasatus lisaks riigiasutustele. Analüüsikeskused Brüsselis, koostöö Brüsseli mõttekodadega. Koostöö meediaga.
Keskmised ressursid, tsentraliseeritud koordinatsioon (Soome).	Riigisisest EL-i otsustusprotsessi koordineeriv institutsioon (peaministri büroo, valitsus- või ministrite kabinet, eurominister jne).	Mõningane hulk A- ja märkimisväärne hulk madalamate tasemete ametnikke. Olulisim tasand mõjutamaks EL-i seadusandlust.	Mõningane hulk A- ja märkimisväärne hulk madalamate tasemete ametnikke. Tihe suhtlemine komisjoniga. Oluline tasand mõjutamaks EL-i seadusandlust.	Euroopa Parlamendi liikmete hulk ei mõjuta otse hääletamist. Parlament on keskmise või vähese tähtsusega lobitasand.	Esindatus Brüsselis on primaarne. Otsekontaktid teiste EL-i liikmesriikidega täiendavad olulisel määral Brüsselis tehtavat tööd.	Kõrgeima poliitilise tasandi regulaarne suhtlemine EL-i tippametnikega. Ministeeriumide ja teiste riigiasutuste aktiivsus otsekontaktide loomisel EL-i institutsioonidega. Hea analüütiline baas, ülikoolide ja uurimisasutuste kaasatus lisaks riigiasutustele.
Keskmised ressursid, detsentraliseeritud koordinatsioon (Iirimaa).	Koordineeriv institutsioon kas puudub või pole väga suure mõjujõuga, riigiasutuste suur iseseisvus EL- iga suhtlemisel.	Märkimisväärne hulk A- ja madalamate tasemete ametnikke. Olulisim tasand mõjutamaks EL-i seadusandlust.	Märkimisväärne hulk A- ja madalamate tasemete ametnikke. Tihe suhtlemine komisjoniga. Oluline tasand mõjutamaks EL-i seadusandlust.	Euroopa Parlamendi liikmete hulk ei mõjuta otse hääletamist. Parlament on keskmise või vähese tähtsusega lobitasand.	Esindatus Brüsselis on primaarne. Otsekontaktid teiste EL-i liikmesriikidega täiendavad olulisel määral Brüsselis tehtavat tööd.	Kõrgeima poliitilise tasandi regulaarne suhtlemine EL-i tippametnikega. Ministeeriumide ja teiste riigiasutuste aktiivsus otsekontaktide loomisel EL-i institutsioonidega. Hea analüütiline baas, ülikoolide ja uurimisasutuste kaasatus lisaks riigiasutustele.

Väikesed ressursid, tsentraliseeritud koordinatsioon (Eesti, Läti).	Riigisisest EL-i otsustusprotsessi koordineeriv institutsioon (peaministri büroo, välisministeerium).	Üksikud A- ja mõningane hulk madalamate tasemete ametnikke. Praktiliselt ainus tasand mõjutamaks EL-i seadusandlust.	Üksikud A- ja mõningane hulk madalamate tasemete ametnikke. Sporaadiline või nõrk suhtlemine komisjoniga. Puudub võimekus mõjutada EL-i seadusandlust komisjoni tasandil.	Euroopa Parlamendi liikmete hulk ei mõjuta hääletamist või on marginaalne. Parlament on vähese või olematu tähtsusega lobitasand.	Esindatus Brüsselis on primaarne. Otsekontaktid teiste EL-i liikmesriikidega täiendavad vaid vähesel määral Brüsselis tehtavat tööd.	Kõrgeima poliitilise tasandi ebaregulaarne suhtlemine EL-i tippametnikega. Ministeeriumide ja teiste riigiasutuste passiivsus otsekontaktide loomisel EL-i institutsioonidega, toetumine koordineerivatele institutsioonidele. EL-i seadusandluse mõjude analüüs toimub peaaegu sajaprotsendiliselt riigiasutustes. Vajaduse korral saadakse analüütilist abi pigem teiste liikmesriikide kui omamaistelt uurimisasutustelt.

ALLIKAD: Suurbritannia: Briti parlamendi koduleheküIg (http://www.parliament.uk), Fouilleux, Maillard, Smith 2007; Soome: Peter Saramo intervjuu 02.04.2008, Soome valitsuse koduleheküIg (http://www.vn.fi); Iirimaa: Bobby McDonagh' intervjuu 09.09.2008, Iiri välisministeeriumi koduleheküIg (http://foreignaffairs.gov.ie); Eesti: uurimuse raames tehtud suulised intervjuud, Riigikantselei koduleheküIg (http://www.riigikantselei.ee/euroopa); Läti: Normunds Popensi intervjuu 08.09.2008, Läti välisministeeriumi koduleheküIg (http://www.mfa.gov.lv).

Rohkem sisulist panust

Ministeeriumid ja ametkonnad panevad suuri lootusi Riigikantseleile, välisministeeriumile ja Eesti alalisele esindusele Euroopa Liidu juures, delegeerides neile põhilise suhtlemise Euroopa Liidu institutsioonidega. Erand on põllumajandusministeerium. Põllumajandusministeeriumi valdkonnas on euroõigusaktide maht suurim, seetõttu alustas ta juba liitumiskõneluste algfaasis ettevalmistusi Eesti esindamiseks Euroopa Liidu põllumajanduspoliitika otsustusprotsessis. Põllumajandusministri käskkirjaga on koostatud täpsed reeglid ministeeriumi ametnike osalemise kohta otsustusprotsessis (ministri käskkiri nr 116 "Euroopa Liidu otsustusprotsessis osalemise protseduurid", 31.05.2005). Uurimuse raames tehtud intervjuud näitasid, et Eesti seisukohad on põllumajandusvaldkonnas hästi esitatud ja põhjendatud ning Tallinnas ja Brüsselis töötavate ametnike tegevus hästi koordineeritud.
Viie aasta jooksul on Eesti esindamine Euroopa Liidus tublisti edasi arenenud. On välja kujundatud Eesti seisukohtade edastamise ja Euroopa Liidus toimuva raporteerimise mehhanismid. Edaspidi tuleb põhitähelepanu pöörata Eesti huvide sõnastamisele ja esitamisele ja sealtkaudu Eesti sisulise panuse suurendamisele Euroopa Liidu

seadusandluses. Teisisõnu, Eesti peaks liikuma valdavalt formaalse esindatuse tasandilt sisulise esindatuse tasandile (tabel 2).

Tabel 2. Formaalne ja sisuline esindatus Euroopa Liidus

	Formaalne esindatus	**Sisuline esindatus**
Domineeriv esindamisvorm	Töö MN-i töörühmades: oma riigi esindajana töörühma istungil viibimine, oma riigi seisukohtade tutvustamine, info kogumine, raporteerimine pealinna	Töö komisjonis ja MN-i töörühmades: seadusandlust puudutavate ettepanekute esitamine, oma riigile huvipakkuvate valdkondade järkjärguline laiendamine + formaalne esindatus
Osatähtsus Eesti EL-i esindatuses praegu*	väga kõrge (*ca* 80%)	madal (*ca* 20%)
Eesti EL-i esindatuse soovitatav arengusuund lähema viie aasta jooksul	alla kahe kolmandiku (*ca* 60%)	üle kolmandiku (*ca* 40%)

Märkus: *Uuringu raames tehtud intervjuudele tuginev ligikaudne hinnang.

Kui võrrelda Eesti Euroopa Liidu esindatust Iirimaa omaga ja küsida, milliseid samme peaksime astuma, et suurendada oma panust Euroopa Liidu seadusandlusesse ning sarnaneda rohkem keskmisi ressursse omavate liikmesriikidega, on muudatuste mahukus selgelt tajutav.
Uurimuse autorid soovitavad Eesti puhul erilist tähelepanu pöörata Iirimaa kahele institutsionaalsele kogemusele:
– ministeeriumide iseseisev ja informaalne suhtlemine komisjoniga. Eesti ministeeriumid peaksid olema suutelised ise Euroopa Komisjoni poole pöörduma ja sealt informatsiooni hankima. Komisjoni, teiste Euroopa Liidu institutsioonide ja liikmesriikide asutustega aktiivselt suhtlevad (lobi)ametnikud ei peaks töötama mitte ainult Brüsselis Eesti alalise esinduse juures ja välisministeeriumis, vaid kõikides ministeeriumides Tallinnas ja Tartus;
– senisest suurem COREPER I valdkondade esindamine Eesti saatkondades Pariisis, Berliinis ja Londonis. On vaja suurendada Eesti osalust Euroopa Liidu õigusloome ideede kujundamisel enne, kui need käivitavad seadusloomeprotsessi komisjonis.

Kas ametnikke on liiga vähe?

Riigikantselei koduleheküljel toodud Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmade ja neis Eesti esindamise eest vastutatavate ametnike

nimekirjades on 289 töörühma. Peaaegu igaühes on ka Eesti esindaja. Esindajat pole kuues töörühmas, mis on oma olemuselt kas ad hoc töörühm, käib koos harva või esindab valdkonda, millest Eesti pole huvitatud. Eesti vähemalt formaalset esindatust peaaegu kõigis töörühmades kinnitavad ka intervjuud.
Kuid peaaegu kõigis ministeeriumides tehtud intervjuudes rõhutati, et Euroopa Liiduga suhtlevate ja Eestit esindavate ametnike hulk ei ole piisav. Üle 30% elektroonilisele küsitlusele vastanud ametnikest osaleb ministrite nõukogu töörühmade koosolekutel peaaegu kord kuus, sageli osutatakse väga piiratud ajale, mida on võimalik kasutada Eesti seisukohtade ettevalmistamiseks. Inimeste puuduse tõttu on ametnikel suur töökoormus, harilikult tuleb töötada mitmes ministrite nõukogu töörühmas ja tegelda mitme valdkonnaga (lisa 1, küsimused 2, 3, 10, 19 ja 20; vt Riigikogu koduleheküljelt).
Inimeste puudus tingib harilikult selle, et ministeeriumid valivad kas Brüsseli-keskse (Eesti alalise Euroopa Liidu esinduse atašeed) või Tallinna-keskse esindamise. Praktikas tähendab see sageli seda, et Brüsselisse on koondunud informatsiooni kogujad-raportöörid, Tallinnas on erialaeksperdid. Ainult välisministeeriumis kasutatakse teiste ministeeriumidega võrreldes rohkem Brüsseli atašeede ja Tallinna ekspertide kombineeritud esindamist.
Selle kohta, kas Eestit esindada tuleks eeskätt Brüsselist või Tallinnast, on ministeeriumides seinast seina arvamusi. Osa ministeeriume (rahandusministeerium, välisministeerium) rõhutab Brüsselis kohaloleku tähtsust. Enamik ministeeriume on siiski seisukohal, et Eesti esindajad peavad tulema eelkõige Tallinnast, sest siis nad on oma valdkonna nüanssidega kõige paremini kursis ja tunnetavad Eesti-sisest poliitikaprotsessi. Kaadri voolavust ei peeta Eesti Euroopa Liidu esindamisel valdavaks probleemiks. Enamik Eestit esindavaid ametnikke on ministeeriumis töötanud rohkem kui kaks aastat (lisa 1, küsimused 23, 24 ja 27; vt Riigikogu koduleheküljelt). Kaadri suurt voolavust nimetasid suulistes intervjuudes tõsise probleemina ainult keskkonnaministeeriumi ja sotsiaalministeeriumi esindajad, lisades, et nende valdkondade eksperte on Eestist üldse raske leida. Ministeeriumides tehtud intervjuud kinnitasid, et raha taha Eesti esindamine Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades ei jää. Raha, millega saata inimesi töörühma kohtumisele, on ministeeriumide eelarves olemas. Küll aga jääb enamik lähetusi lühiajaliseks, paaripäevaseks.
Brüsseli Eesti alalises Euroopa Liidu esinduses tehtud intervjuudes suhtuti töötajate vähesusse vähem dramaatiliselt. Rõhutatakse suurt töökoormust (atašeel võib olla korraga töös 8–10 euroõigusakti eelnõu), kuid üldiselt ollakse rahul alalise esinduse töötajate arvu suurenemisega viimastel aastatel.

“Brüsseliseerumise” sündroom

Mis on Tallinna ja Brüsseli ametnikeatašeede erineva suhtumise põhjus? Järgnevalt mõned seisukohad, mis intervjuudest ilmnesid:
– ministeeriumides intervjueeritute sõnul on Euroopa Liidu seadusloomega tegelemine ainult osa nende tööülesannetest. Oma valdkonna igapäevaste praktiliste küsimuste lahendamine, õigusaktide rakendamisel esilekerkivate probleemidega toimetulemine, samuti Eesti riigi sisesed poliitilised erimeelsused nõuavad ametnikelt suurt tähelepanu ja energiat. Seetõttu ei pruugi Euroopa Liidu temaatika olla alati prioriteetne. Brüsseli esinduses on võimalik keskenduda ainult Euroopa Liidu temaatikale;
– Brüsselis töötavad inimesed on Euroopa Liidu institutsioonide ja otsustusprotsessidega rohkem harjunud kui ministeeriumides töötavad eksperdid. Nende lähenemine on professionaalsem ja elitaarsem. Samal ajal tunnetavad nad vähem Eesti olude ja huvirühmade survet. Teistelt liikmesriikidelt ja Euroopa Liidu institutsioonidelt tulenev surve Eesti esindajaile Brüsselis on oma loomult samuti elitaarne, läbirääkimiste- ja kompromissialdis. Ministeeriumide ametnikud tunnetavad Eesti poliitikute valijate ja riigisiseste huvirühmade suhteliselt kompromissitut, samal ajal Euroopa Liidu asjades

ebaprofessionaalset survet. Ministeeriumide intervjuude võrdlemisel ilmneb, et välisministeeriumi diplomaadid on Euroopa Liidu bürokraatia negatiivsete külgede (otsusteks vajalike taustmaterjalide saabumine viimasel minutil, otsuste venimine, arvestamine paljude riikide huvidega ja kompromisside otsimine, Lõuna-Euroopa kultuuride paindlik suhtumine kella- ja tähtaegadesse jms) suhtes tolerantsemad, peavad neid loomulikumaks kui teiste ministeeriumide esindajad. See viitab sellele, et teiste ministeeriumide prioriteet on valdavalt Eesti-sisene poliitika ning välisministeeriumi laialdane Euroopa Liidu kogemus teistesse ministeeriumidesse automaatselt ei jõua;
– üldistatult võib öelda, et ministeeriumide ametnikud kannatavad klassikalise 1990. aastate alguses Andrew Moravcsiku kirjeldatud "kahe tasandi mängu" (*two-level-games*) sündroomi all (Moravcsik 1993). Nad peavad kaitsma Euroopa Liidu seisukohti Eestis ning Eesti huvirühmade seisukohti Euroopa Liidu institutsioonide ja teiste liikmesriikide ees. Brüsselis töötavad atašeed on väga avatud "brüsseliseerumise" sündroomile (Fouilleux, Maillard, Smith 2007).
Nagu pikka aega välislähetuses olevad diplomaadid hakkavad sageli samastuma riigiga, kuhu nad on lähetatud, nii hakkavad ka Euroopa Liitu lähetatud esindajad aktsepteerima rohkem komisjoni ja ministrite nõukogu sekretariaadi kui oma riigi seisukohti. Eeltoodu põhjal teevad uuringu autorid kaks ettepanekut:
– kui Euroopa Liidu valdkonnas töötavate ametnike arvu suurendamine on võimalik, tuleks silmas pidada eelkõige selles valdkonnas nõrgemate ministeeriumide vajadusi. Tuleks tugevdada neid ministeeriume, kelle eurosuhtlemise ametnike hulk ei vasta selle valdkonna euroõigusaktide mahule (eelkõige keskkonnaministeerium, majandus- ja kommunikatsiooniministeerium, siseministeerium ja sotsiaalministeerium);
– arvestades 2008. aasta augustis toimunud Vene-Gruusia konflikti ja sellest alguse saanud radikaalseid muudatusi rahvusvaheliste suhete süsteemis, peab Eesti oluliselt suurendama COREPER II valdkondade ehk kõrgpoliitikaga, sealhulgas Euroopa Liidu ühise välis- ja julgeolekupoliitikaga (CFSP) ja Euroopa julgeoleku- ja kaitsepoliitikaga (ESDP) tegelevate diplomaatide hulka Eesti alalises esinduses Euroopa Liidu juures.
Uurimuse põhjal tuleb märkida küllaltki valulikku suhtumist kaadri voolavusse Brüsselis. Parimate Eesti Euroopa Liidu asjatundjate lahkumist Eesti esindusest ja mujalt riigiteenistusest teistesse Euroopa Liidu institutsioonidesse käsitatakse pigem negatiivse kui positiivse nähtusena. Intervjuudest jäi üsna selgelt kõlama arusaam, et inimesed, kes on asunud tööle Euroopa Liidu institutsioonidesse, on Eesti riigi jaoks sama hästi kui kadunud.

Väikeriigi kuvand ja suhtlemisstiil

Institutsionaalses mõttes asub Euroopa Liit praegu 2004. aasta laienemise järgses üleminekuprotsessis. Tunnetatav on keskmiste ja väiksemate liikmesriikide soov suurendada ministrite nõukogu tähtsust, sest see asub otsustusprotsessi tipus ning seal on võimalik kõige efektiivsemalt kasutada avaliku ja välisteenistuse vahendeid ning täidesaatva võimu koordineerimist ja kontrolli. Samal ajal tasub silmas pidada, et üleminekuperioodi lõpptulemus võib olla naasmine rõhutatult komisjoni keskse otsustusmudeli juurde, mis oli valdav enne 2004. aastat, eriti siis, kui Poolal õnnestub väljuda "uue" liikmesriigi staatusest ning võtta sisse täisväärtuslik koht teiste suurte liikmesriikide hulgas. Nii ei ole ka Eesti Euroopa Liidu esindatuse ministrite nõukogu kesksus põhjendatud ning tuleb pingutada, et ta muutuks komisjonikeskseks.
Intervjuud, eriti elektrooniline küsitlus, näitasid, et Eesti esindaja Euroopa Liidu institutsioonides on eelkõige isik, kes vahendab töörühmas arutatu "peamajja" (Tallinna). Seejärel on ta sõnumitooja, kes edastab töörühmale Eesti seisukoha ning alles viimases järjekorras lobist (lisa 1, küsimused 15 ja 16; vt Riigikogu koduleheküljelt).
Elektrooniline küsitlus tõi passiivse esindamise elemendid väga selgelt esile. Ligi 70% vastanuist pidas tähtsaimaks suhtlusvormiks Euroopa Liidu asju ajades suhtlemist

elektronposti vahendusel. Samas kaebas ligi 40% vastanuist näost näkku kohtumiste vähesuse üle. Suuliste intervjuude käigus rõhutati verbaalse suhtlemise tähtsust Euroopa Liidu otsustusprotsessis, nii töörühmade kohtumistel kui ka mitteametlikel kokkusaamistel (lisa 1, küsimused 4, 5, 6 ja 7; vt Riigikogu koduleheküljelt).
Pole muutunud valdavaks, et euroõigusaktide mõjuanalüüsis ja sellest tulenevas Eesti-poolsete seisukohtade kujundamises võetaks alati arvesse otsuse mõju Euroopa Liidule kui tervikule. Primaarne on Eesti-sisene mõju, eriti seadusakti mõju asjakohasele sektorile Eestis. Üle 40% elektroonilisele küsitlusele vastanuist väitis siiski, et nad arvestavad ka otsuse üleeuroopalist mõju (lisa 1, küsimused 8 ja 9; vt Riigikogu koduleheküljelt).
Just Brüsselis toimunud intervjuude käigus püüdis uurimisrühm selgitada välja sellise olukorra ja käitumise loogikat. Tulemused näitavad, et kirjeldatud käitumisstiil ei ole juhuslik ning seda ei saa sajaprotsendiliselt seletada eestlaste põhjamaise natuuriga. Uurimuse autorite arvates väärivad väljatoomist järgmised intervjuudes toodud seisukohad:
– küsimus suure ja väikese liikmesriigi kuvandist, ideaalsest käitumismudelist Euroopa Liidu otsustusprotsessis. Intervjuudes eitati kindlate kuvandite olemasolu, kuid rõhutati, et väikestelt liikmesriikidelt, sealhulgas Eestilt, oodatakse aktiivsust nendes küsimustes, kus väikeriik suudab veenvalt tõestada oma rahvuslike huvide olemasolu. Tsiteeringud intervjuudest: “Ei räägita, kui eesistujaga ollakse nõus, see oleks ajaraiskamine. /…/ On vaja olla kindel, kus on meie huvid.” “On olemas kirjutamata reegel: kui ei ole oma huvi, siis toetab väikeriik komisjoni.” “Eesti ei paista silma, ei millegi halva ega suurema nähtavusega.”;
– miks on Eesti silmapaistvalt komisjonimeelne, kuigi Euroopa Liidu esindatus on teinud rõhuasetuse ministrite nõukogule? Uuringu autorite järeldus on, et Eesti aktiivsus Euroopa Liidus kasvab sedavõrd, kuivõrd meie ühiskonnal tekib huve valdkondades, mida euroõigusloome puudutab.
Nii jääbki üles küsimus, miks on Eesti euroseadusandluse osas ikkagi väga sageli nõus komisjoni algatusega. Teisisõnu, miks ei ole Eestil suurema osa euroseadusandluse puhul oma rahvuslikku huvi?
Võib-olla on Eesti ühiskond ülejäänud Euroopaga võrreldes veel liialt primitiivne, võib-olla puudutab euroseadusandlus ülimalt vähe tegeliku elu probleeme, võib-olla panustatakse kääridele euroõigusaktide kirjasõna ja selle tegeliku rakendamise vahel. Või on põhjus milleski muus, näiteks toetumises teiste liikmesriikide tehtavale mõjuanalüüsile? Käesoleva uuringu elektroonilise küsitluse tulemus, mille kohaselt Eesti euroesindajad suhtlevad peamiselt Soome ja Läti kolleegidega, saab selles valguses väga ratsionaalse seletuse (lisa 1, küsimus 18; vt Riigikogu koduleheküljelt).
Enamiku õigusaktide osas usaldatakse Eestis Soome tehtud mõjuanalüüsi, samuti soomlaste pingutusi seadusloome mõjutamisel otsustusprotsessi varajastes faasides. Läti seisukohtade kasutamine võrdlusena Eesti omadega peab kinnitama, et kaks väga identsete probleemide ja jõuvarudega liikmesriiki saavad samadest probleemidest aru ühtemoodi. Selline lähenemisstiil peidab ohtu muutuda Soome või mõne teise liikmesriigi ekspertiiside suhtes liialt usaldavaks, mis võib kaasa tuua tähelepanu hajumise ja Eesti kaitsmist väärivate huvide märkamist otsustamisprotsessi liialt hilises faasis.

Lobitöö ja kontaktid

Alustuseks kaks tsitaati intervjuudest:
“Lisasime uue liigi – idakitseherne – sertifitseeritavate liikide loetellu. Edu tagas lõputu kirjade saatmine, komisjonile meeldetuletamine, sõnavõtud.”
“/Edukas oli/ Eestile lisafinantsvahendite väljakauplemine põllumajanduse struktuuriuuringu läbiviimiseks komisjonilt. Isiklik näost näkku suhtlemine komisjoni esindajatega.”
Üle 40% elektroonilisele küsitlusele vastanuist kinnitas, et nad praktiliselt ei teegi lobitööd

nende liikmesriikide hulgas, kelle seisukoht erineb põhimõtteliselt Eesti omast. Ning ligi 40% kinnitas, et on teinud lobitööd Eestiga samamoodi mõtlevate riikide hulgas (lisa 1, küsimus 16; vt Riigikogu koduleheküljelt).
Eesti ei ole oluline eurolobi sihtriik. Üle 60% küsitletud Eesti esindajaist märkis, et nad ei ole mitte kunagi tundnud eurolobi gruppide survet (lisa 1, küsimus 11; vt Riigikogu koduleheküljelt). Selline tulemus on osalt seletatav asjaoluga, et enamik Eesti esindajaid tuleb Tallinnast, viibib Brüsselis paaripäevastel lähetustel ja ei puutu eurolobi organisatsioonidega üldse kokku, Tallinna ei ole aga need organisatsioonid veel jõudnud. Lisaks keskendub eurolobi enamasti Euroopa Komisjonile ja Euroopa Parlamendile. Ministrite nõukogu, kuhu Eesti esindajate tegevus on peamiselt kontsentreerunud, on oma olemuselt kinnisem institutsioon, seetõttu ka eurolobile suletum.
Enamik intervjueerituid oli seisukohal, et tähtsaim tasand Eesti huvide kaitsmisel Euroopa Liidus on Euroopa Komisjon, kuid ligipääsu komisjonile hinnati raskendatuks. Vajadust Eesti huve juba seadusloome algfaasis (see tähendab komisjonis) teadvustada nimetas üle 50% elektrooniliselt küsitletuist ning enamik suuliselt küsitletuist (lisa 1, küsimus 14; vt Riigikogu koduleheküljelt). Välisministeerium ei tunne komisjoni kontaktide järele nii suurt puudust kui teised ministeeriumid. Ülemkogu tähtsusele Eesti huvide kaitsmisel viitas ainult välisministeerium. Justiitsministeerium märkis ära Euroopa Parlamendi tähtsuse kasvu.
Teatavasti ei ole Eesti esindatud komisjonis riigina ning komisjonis ei saa keegi otse Eesti huve edendada. Komisjoni ametnikud peavad olema erapooletud, liikmesriikidest sõltumatud ja valitud üldise konkursi alusel. Vastusena, kuidas sellises olukorras paremini Eesti huve komisjonini viia, mainis enamik ministeeriumides intervjueerituist vajadust suurema hulga eestlastest ametnike järele. Seega on eestlasest ametnik komisjonis Eestile väga vajalik ja väärtuslik lisakanal Euroopa Liidu seadusloome mõjutamisel. Põllumajandusministeeriumi arvates tuleks suurendada koostööd komisjoni lauaametnikega.
On tähelepanuväärne, et Euroopa Komisjoni college'i (komisjoni president, volinikud + nende kabinetid) olulisust Eesti seisukohtade edendamisel Euroopa Liidu seadusandluses märkis vaid 4–5% elektrooniliselt küsitletuist, COREPER-ile omistas suurt tähtsust ligi 40% küsitletuist. Selline tulemus on mõistetav, sest COREPER-is on Eestil kui väikeriigil suuremad võimalused oma huve esindada ministrite tasandil (lisa 1, küsimus 14; vt Riigikogu koduleheküljelt).
Näib, et ajakirjanduses tihti lausa müstiliselt mõjuvõimsaks isikuks peetav Euroopa Komisjoni volinik on tegelikus seadusandlikus protsessis siiski suhteliselt piiratud mõjuvõimuga.

Eesti edulood ja ebaõnnestumised

Uurimisrühma liikmete arvamus on, et Eesti seisukohtade edukus või ebaedu Euroopa Liidu otsustusprotsessis sõltub otseselt sellest, kui edukalt ja aktiivselt suudame panustada otsustusprotsessi kõige varasematesse faasidesse (nn ennetava hoiatamise faasi). Need on:
– seadusloome ideede kujunemine liikmesriikide pealinnades (eriti Pariisis, Berliinis ja Londonis) ning Euroopa Komisjonis;
– seadusandliku algatuse formuleerimine Euroopa Komisjonis kuni algatuse menetlusse andmiseni komisjoni poolt.
Järgmised Euroopa Liidu otsustusprotsessi faasid (ministrite nõukogu töörühmad, Euroopa
Parlament ja COREPER, rääkimata juba ministrite tasandist ja Ülemkogust) võivad probleemi aeglase tõstatamise korral olla liiga hilised, et meile vajalikke seisukohti Euroopa Liidu seadusloomesse viia.
Ebaõnnestumisteni võib viia ka see, kui kasutame liiga usalduslikult teiste liikmesriikide ennetavat hoiatamist (*early warning*). Käesolevas uurimuses on ennetava hoiatamise all

mõeldud andmete kogumist ja analüüsi, mis aitavad välja selgitada Euroopa Liidu õigusaktideks kujunevate ideede ja nende sõnastuste mõju liikmesriigile veel enne seda, kui neist on saanud Euroopa Liidu õigusaktide algatused. Kuigi teiste liikmesriikide analüütiline võimekus võib olla Eesti omast suurem, peame ikkagi silmas pidama, et neil võivad olla ka Eestist erinevad huvid. Seetõttu ei pruugi nende pakutav ennetav hoiatamine alati anda meile sellist infot, mis ütleks täpselt, kuidas Euroopa Liidu õigusaktid Eesti huvidele vastavad. Siinkohal kaks tsitaati intervjuudest illustreerimaks olukorda, kus teised liikmesriigid pakuvad Eestile "ennetavat hoiatamist":
"Töögrupis kuuleb palju olulist. Kui me ise ei oska midagi näha, on mõnel teisel riigil probleem ja sealt saab Eesti ideid, kus kaasa rääkima hakata." "Tehnilistes küsimustes peame usaldama teiste riikide ekspertiisi."
Positiivseima tulemuse saame loomulikult siis, kui Eesti annab oma panuse kõigisse otsustusprotsessi faasidesse.

Kokkuvõte ja soovitused

Tehes Riigikogule pakkumist nimetatud uurimistöö elluviimiseks, püstitas uurimisrühm kaks lähtehüpoteesi:
– Eesti esindatus Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades on mõjutatud riigi inim- ja raharessursside vähesusest, samuti Eesti Euroopa Liidu liikmeks oleku lühiajalisusest;
– Eesti huvide esindatus Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu töörühmades ei ole saavutanud veel seda efektiivsuse taset, mis on liidu vanematel ning suuremaid ressursse omavatel liikmesriikidel.
Uurimus kinnitas lähtehüpoteese ning osutas, et asudes Euroopa Liidu liikmesuse algfaasis, suudab Eesti Euroopa Liidu otsustusprotsessi panustada ainult osaliselt. Uurimisrühm jõudis tõdemusele, et kuigi Euroopa Liidus on olemas teatud väikese liikmesriigi kuvandid ning ka traditsiooniline Eesti riigivalitsemise tarkus toetaks ressursside koondamist üksnes Eesti jaoks kõige prioriteetsemate küsimuste lahendamisele, ei pruugi sellistest kuvanditest ja arusaamadest kinnipidamine tagada Eestile edu, sest liidu liikmesriikidelt oodatakse oma osa andmist kõigisse liidu probleemidesse. See nõuab Eestilt suurriigiga sarnanevat panustamist kõigisse Euroopa Liidu poliitikavaldkondadesse.
Kokkuvõttes soovitavad uuringu autorid Riigikogu Euroopa Liidu asjade komisjonil pöörata Eesti poliitiliste otsustajate tähelepanu sellele, et tugevneks Eesti institutsionaalne panus Euroopa Liidu otsustusprotsessi varajastesse faasidesse. Sealhulgas on soovitatav:
– uurida Eesti sidemete tihendamise võimalusi Euroopa Komisjoniga ning analüüsida Eesti esindatuse efektiivsust Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu kõrgematel tasanditel (COREPER-is ja ministrite tasandil);
– kaaluda, kuidas suurendada ministeeriumide igapäevaseid otsekontakte Euroopa Komisjoniga ja teiste Euroopa Liidu liikmesriikidega (ministeeriumide lobiametnikud);
– arutada välisministeeriumiga võimalusi tugevdada Euroopa Liidu liikmesriikide pealinnades (eriti Pariisis, Berliinis ja Londonis) asuvate Eesti saatkondade kasutegurit Eesti osalemisel Euroopa Liidu otsustusprotsessis, et kaasata saatkondi seniselt tõhusamalt liidu seadusloome eelneva hoiatamise süsteemi;
– osutada vajadusele tugevdada Eesti n-ö kõrgpoliitilist esindatust Euroopa Liidus.
Samuti tuleb jätkuvalt pöörata tähelepanu Eesti analüütilise võimekuse tõstmisele Euroopa Liidu õigusaktide mõjuanalüüside teostamisel, sealhulgas kaaluda võimalusi süvendada ministeeriumide ja teiste riigiasutuste koostööd ülikoolide, uurimisasutuste ja mõttekodadega. Muu hulgas võiks sellele kaasa aidata Eesti valmistumine 2018. aasta Euroopa Liidu eesistumiseks.

Kasutatud kirjandus

Fouilleux, E., de Maillard, J., Smith, A. (2007). Council Working Groups: Spaces for Sectorized European Policy Deliberation. – T. Christiansen, T. Larsson (eds). The Role of Committees in the Policy-Process of the European Union. Cheltenham: Edward Elgar, pp 96–117.
Moravcsik, Andrew (1993). Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. – Journal of Common Market Studies, vol 31, no 4, pp 473–524.

Julmast kuriteost tugeva kodanikuühenduseni

Lauri Tabur (RiTo 18), MTÜ Eesti Naabrivalve juhatuse liige

Tiina Ristmäe (RiTo 18), MTÜ Eesti Naabrivalve tegevjuht

Naabrivalve sünniaastaks võib pidada aastat 1972, kui USA politseijuhtide assotsiatsioon kutsus kogu riigi politseid üles toetama New Yorgi eeskujul loodavaid naabrivalveüksusi.

1964. aasta 13. märtsi varahommik oli New Yorgi Queensi linnaosas kevadiselt rõske. Varajasest kellaajast hoolimata liikus tänavail päris palju inimesi. Kell 3.15 saabus töölt kohalikus baaris ametis olev 19-aastane Kitty Genovese. Parkinud oma auto korrusmaja ette, võttis ta auto tagaistmelt paberkoti söögikraamiga ning seadis sammud kümmekond meetrit eemal asuva trepikoja poole. Samal hetkel astus Kitty juurde suurt kasvu mustanahaline mees ning lõi teda sõnagi lausumata selja tagant kaks korda noaga. Kitty appikarjetest hoolimata ükski mööduja toimuvasse ei sekkunud. Sellegipoolest ehmus ründaja kannatanu esimesest reaktsioonist ning põgenes paarikümne meetri kaugusel oleva auto juurde. Kuid mitte kauaks. Kümmekond minutit hiljem tuli ta Kitty juurde tagasi, pussitas teda veel 12 korda ning seejärel vägistas ta. Kitty oli ründajale kerge saak, sest ta polnud esimese rünnaku kohast kaugemale jõudnud ning appi polnud ka keegi tulnud. Hilisema uurimise käigus tuvastati, et umbkaudu poole tunni jooksul toimunule oli suuremal või vähemal määral tunnistajaks 38 inimest, kellest ainult üks söandas pärast teistkordset rünnakut politsei kutsuda. Politsei tuli mõne minutiga (Rosenthal 1964). Erinevalt kümnetest, võib-olla isegi sadadest niisugustest rünnakutest enne saatuslikku 1964. aasta märtsikuud sai sellest kallaletungist, õigemini sellega kaasnenud inimeste hoolimatusest alguse ajaloo tuntumaid kodanikuühendusi – naabrivalve liikumine. Šokeerituna naabrite hoolimatusest, hakkasid aktiivsed inimesed New Yorgis ning hiljem kogu USA-s leppima kokku omavahel ja politseiga koostöös elukeskkonna turvalisemaks muutmiseks. Mõne aastaga tekkis kümneid tuhandeid naabrivalve piirkondi ning liikumise esimesed rakukesed rändasid üle ookeani ka Vanasse Maailma.
Euroopa esimene naabrivalve piirkond moodustati teadaolevalt 1982. aastal Ühendkuningriigi linnakeses Mollingtonis, sellele lisandus edaspidi tuhandeid piirkondi, ühendades praegu juba enam kui 10 miljonit Suurbritannia elanikku (http://www.neighbourhoodwatch.net).

Naabrivalve sünd Eestis

Omariikluse taastamisega kaasnenud kuritegevuse hüppeline kasv pani kriminaalpreventsiooni nõukogu 1999.–2000. aastal arutama kuritegude ennetamise üle Eestis. 2000. aasta 20. jaanuari nõupidamisel, kus osalesid justiits-, sotsiaal-, haridus- ja siseminister, kiideti heaks "Kuritegude ennetamise süsteemi kirjeldus ja arengustrateegia 2000–2003". Strateegia saadeti Vabariigi Valitsusele, kes kinnitas selle 28. märtsil 2000 (Kuritegude ennetamise... 2000). Sama aasta maikuu teiseks päevaks oli Tallinnas Nõmmel tekkinud elanike ak-tiivrühm, kes soovis oma kodupiirkonnas naabrivalvega alustada. Kokku olid kogutud elanike andmed ning sõlmiti Eesti esimene naabrivalve koostööleping. Esimese naabrivalve sektori vanem, hilisem ühingu asutajaliige ja juhatuse liige Tarmo Vaik: "Naabrivalve liikumine parandab tervet meie ühiskonda – väheneb anonüümsus, teadlikumad inimesed oskavad õigesti reageerida igale seadusrikkumisele ning loomulikult abistada abivajajaid." (Intervjuu Tarmo Vaiguga 30.09.2008.)
Paar päeva hiljem, 5. mail kogunes Tallinnas algatusrühm koosseisus Tiina Ivask, Andres Jaadla, Märt Kraft, Tarmo Loodus, Kristen Michal, Viljar Moorits, Maarja Mändmaa, Urmas Paet, Ülle Rajasalu, Märt Rask, Udo Rehkalt, Taavi Rõivas, Erik Salumäe, Urmas Seaver,

Tarmo Vaik ja Rein Voog, et moodustada MTÜ Eesti Naabrivalve. Märt Rask meenutab mittetulundusühingu moodustamist: “Tollase kriminaalpreventsiooni nõukogu esimehena oli mul võimatu mitte toetada Naabrivalve ühingu asutamist.” (Intervjuu Märt Raskiga 30.09. 2008.)
Ühingu arengukava (MTÜ Eesti Naabrivalve... 2004) kohaselt on Eesti Naabrivalve organisatsioon samas naabruskonnas asuvate majapidamiste järelevalve ja abistamise süsteem, mis aitab inimestel ühiselt kaitsta ennast ja omandit ning vähendada hirmu kuritegevuse ees. Naabrivalve alus on tihedad sidemed ja infovahetus naabruskonna elanike, kohaliku politsei ning kohalike võimuesindajate vahel.
Vanemkomissar Veiko Randlaine Eesti Politseist meenutab naabrivalve liikumise algust Eestis järgmiselt: “Protsess algas sellest, et korraldasime Nõmme linnaosas mitu erinevat rahvakogunemist, kus esinesime politseitööd tutvustavate ettekannetega, kogusime elanikkonnalt nende murede ja politseiga koostöökogemuste kohta tagasisidet ja propageerisime naabrivalve idee olemust. Politsei usaldusväärsuse ja maine tõstmine, samuti uute kogukondlike politseitöö meetmete kasutuselevõtt olid sellel ajal politseijuhtidele olulisteks teemadeks.” (Intervjuu Veiko Randlainega 30.09.2008.)
Eesti Naabrivalve ühingu asutajaliikme Andres Jaadla sõnul puudus tol ajal igasugune eramajade elanike ühistegevus ja naabrivalvega alustamine oli võimalus elanikke koostööle suunata (intervjuu Andres Jaadlaga 30.09.2008).

Kuidas liituda naabrivalvega

On oluline, et naabrivalve algatus tuleks elanikelt ning see oleks rohkem kui paari inimese soov osaleda oma kogukonna turvalisuse parandamises. Tavaliselt saabki naabrivalve alguse nii, et tutvustame elanike koosolekul naabrivalve süsteemi ja selle võimalusi. Enamasti teeme seda korteriühistute või külade koosolekutel, kuid naabrivalve tutvustamiseks on korraldatud ka eraldi kokkusaamisi. Võimaluse korral oleme kutsunud kohale ka politsei esindaja. Kindlasti tekitab inimestes suuremat usaldust ja huvi, kui ka politsei naabrivalve tulemusi esile tõstab.
Kui elanikud on omavahel kokku leppinud ja soovivad naabrivalvega liituda, tuleb neil täita kontaktide leht (oluliste numbrite leht). Sinna tuleb kirjutada nimi, aadress, telefoninumber, e-posti aadress ning auto andmed ja allkiri, et nõustute oma andmete jagamisega naabritele. Kontaktandmed on naabritevahelise inforingi tekkimise eeldus, sest teisiti ei olegi vajaduse korral võimalik naabriga ühendust võtta. Päris mitmel koosolekul on meile öeldud, et naabrivalve juba toimib, sest tunneme nagunii kõiki naabreid. Aga kuidas naabriga ühendust saada, kui teda kodus ei ole? See küsimus panebki elanikud n-ö ametliku naabrivalve kasuks otsustama, sest nägupidi enamasti naabrit tuntakse, aga tema kontaktandmeid ei teata.
Suuremates kortermajades või elamurajoonides on inimesi, kes ei soovi oma isikuandmeid naabrivalves osalemiseks jagada. See on loomulikult nende õigus ja sellisel juhul neid inimesi naabrivalvesse ei kaasata. Samamoodi võib toimida elanikuga, keda teised naabrid ei usalda.
Mis saab siis, kui naabrite kontaktandmete tabel satub kurjategija kätte? Selline võimalus on olemas, kuid praktikas seda juhtunud ei ole. Arvame, et näiteks korterivaras ei pööra vargust toime pannes tähelepanu mingile trükitud lehekesele ja kui see juhtubki kurjategija kätte sattuma, ei pruugi ta selle sisu endale vajalikuks pidada. Või paber toimib omamoodi ennetajana, näidates, et selles piirkonnas tegutseb paljuliikmeline naabrivalve.

Koostöölepingu sõlmimine

Eesti naabrivalve eripära on koostöölepingu sõlmimine. Tegemist on neljapoolse koostööleppega, kus kohalik omavalitsus, politsei, naabrivalve ühing ja loodav naabrivalve sektor lepivad kokku ühises tegutsemises teatud piirkonna turvalisuse parandamiseks.

Leping sõlmitakse tavaliselt kõige kõrgemal kohalikul tasemel – omavalitsuse juht, piirkonna politsei juht, Eesti Naabrivalve tegevjuht ja naabrivalve sektori vanem. Tallinnas on lepingul ka viies koostööpartner – Tallinna Munitsipaalpolitsei Amet, mida allkirjastamisel esindab ameti juhataja. Esinduslikud allakirjutajad on elanikele märguanne, et nende tegevust tunnustavad ja hindavad organisatsioonide juhid. Tavaliselt saab juba lepingu sõlmimisel hakata elanike probleemidega tegelema, vähemalt on see hea võimalus turvalisuse probleemide väljatoomiseks.
Pärast lepingu sõlmimist annab naabrivalve ühing elanikele üle naabrivalve sektorit tähistavad plakatid ja igale naabrile infomapi. Tavaliselt korraldatakse ka kokkusaamine, kus piirkonna politseinik selgitab naabrivalve liikmetele politsei ootusi – kuidas korraldada info liikumist ja millist infot politsei üldse ootab, samuti saavad inimesed rääkida oma piirkonna probleemidest.
Tihti küsitakse, kuidas naabrivalve tegevus välja näeb, kas tuleb hakata naabrit valvama? Soovitame valvata ümbruskonda, mitte naabrit. Meie arvates on naabrivalves osalemine igapäevaelu osa, isegi eluviis. Naabrivalve raames on kindlasti koosolekuid ja infovahetust, kuid põhiline on ikka see, et inimesed märkaksid kahtlasi tegevusi ja inimesi ning reageeriksid olukorrale. Naabrivalve ühingu ülesanne on õpetada erinevaid reageerimisoskusi ning jagada juhiseid, kuidas midagi märgata.

Sobib igale poole

Naabrivalve algusaastail arvati, et see süsteem käivitub ainult eramajade piirkonnas. Praegu võime julgelt väita, et naabrivalvega alustamine ei sõltu piirkonna elamute tüübist, paiknemisest ega suurusest. Naabrivalve sobib nii Lõuna-Eesti hajaküla kui ka Lasnamäe 200 korteriga suurelamusse. Näiteks Plessi sektoris Võrumaal Vana-Vastseliinas naabermaja ei paistagi, aga küla läbib üks tee ja sellel liiklejad on kõigile näha. Hajakülades on äärmiselt oluline, et elanikud teaksid naabrite kontaktandmeid, sest juhuslikke kohtumisi ja üle aia jutuajamist seal pole.
Suures kortermajas on üksmeele leidmine raske, kuid mitte võimatu. Hea näide on Tallinnast Lasnamäelt, kus Paasiku tänaval on naabrivalvega liitunud suur kortermaja. Erinevate väärtushinnangute ja hoiakutega inimesi pole lihtne turvalisuse parandamisse kaasata, seal on leitud sellele majale sobiv koostöövorm. Igas trepikojas on oma aktiivrühm, kes suhtleb teiste trepikodade aktivistidega. Maja 200 korterist on naabrivalvega ühinenud 90 ja see arv suureneb, sest inimesed näevad, et naabrivalvest on kasu, ning soovivad sellest osa saada.
Naabrivalve on kogukonda ühendav tegevus, kogukonda võivad kuuluda ka ärid, koolid, lasteaiad jmt. Naabrivalves on neilgi oma roll, samuti võidakse niimoodi abi otsida ümbruskonna elanikelt. Näiteks 2008. aasta oktoobris alguse saanud Kelmiküla sektor Tallinnas on loodud koostöös Kelmiküla lasteaia ja selle naabruses olevate majadega. Lasteaia suurim turvaprobleem on vandaalitsemine lasteaia hoovis öötundidel, kui lasteaed on kinni. Siin saavad naabrid märgata ja reageerida!
Ajaloost võib tuua näiteid, kuidas naabrid on omavahel ka hajaasustuse puhul juba sadakond aastat tagasi turvalise elu eesmärgil suhelnud. Näiteks küla keskse maja küljes oli raudteerelsijupp või mõni muu rauatükk ning kui midagi juhtus, aeti seda kolistades kogu küla kokku. Sõja ajal hoiti pliidi kõrval näiteks pigitükki ja kui keegi ründas, visati see tulle. Nähes musta suitsu korstnast tõusvat, teadsid naabrid appi rutata. Tänapäeval on uudsemad võimalused naabritega infot vahetada, sobiva võimaluse oleme erinevates kogukondades alati leidnud.

Hoolimisest rahastamiseni

Naabrivalve universaalsusele viidates on tihti küsitud, miks ei ole sedasorti valvega kaetud enamikku Eesti kodudest. Naabrivalvega alustamine ei nõua suuri rahalisi väljaminekuid,

samuti on metoodika väga lihtne. Paraku on põhiline murekoht naabrivalve laiendamisel elanike vähene aktiivsus. Paljud ütlevad, et neil ei ole aega sellise asjaga tegelda, neil on niigi turvaline või on inimesed väga passiivsed. Kahjuks on elanike hulgas ka hirme ja müüte, et igasugune sekkumine ja probleemidele reageerimine toob lõpuks endale häda kaela (näiteks torgatakse läbi autokummid, visatakse aken sisse) või kardetakse kurjategijate kättemaksu. Lisaks leitakse, et riigile makse makstes antakse juba panus turvalisuse tagamisse, mis tähendab, et loodetakse ainult politseile.
Inimeste käitumisele aastakümneid tagasi aset leidnud Kitty Genovese mõrva puhul anti hävitav hinnang: inimesed lihtsalt ei hooli sellest, mis neid otseselt ei puuduta (Cialdini 1984). Tookord peeti sellise isekuse põhjuseks moodsat linnaelu, mis oli inimesed muutnud kaaslinlaste suhtes osavõtmatuks. Sama võib täheldada Eestis, kus kiire elutempo ja pideva pingutamise tõttu oma isikliku heaolu pärast kaob huvi laiema ümbruse vastu. Mida võib hoolimatu suhtumise levimine kaasa tuua? Kindlasti kuritegevuse kasvu, raskemaks muutub elanike aktiivsusel põhinevate tegevuste elluviimine.
Naabrivalve on n-ö vastukaal hoolimatusele, inimesed näevad vajadust ühiskonnaelus osaleda. Siit jõuame probleemini, mis ei puuduta ainult Eesti Naabrivalve ühingut. Tegemist on mittetulundusühingute rahastamisega. Siiani ei ole olemas ühtset alust, kuidas kolmanda sektori tegevust riigi tasandilt rahastada või kas seda üldse rahastada. Naabrivalvet on mitme riigijuhi sõnavõttudes (näiteks Eesti presidendi Toomas Hendrik Ilvese kõnes kodanikuühiskonna konverentsil 22. novembril 2007 hotelli Viru konverentsikeskuses) nimetatud kui üht olulisemat kodanikualgatust Eestis, samuti ei möödu ühtegi parlamendi või kohaliku omavalitsuse valimist, kus ei räägita naabrivalve toetamise vajadusest. Eesti Naabrivalve ühing ja tõenäoliselt ka teised mittetulundusühingud ei oota kandikul rahapakke, meie ootus ja soov on, et rahastamisel arvestataks iga tegevuse vajadust ja mõju ning selle põhjal reastataks rahastamise prioriteedid. Rahastamisotsused ei ole alati olnud selged ja läbipaistvad ning selles osas näeme arenguruumi. Kui tahetakse, et naabrivalve jääks püsima, peaks ka rahastamine olema jätkusuutlik ja püsiv.

Naabrivalve tegevuse mõju

Eestis ja mujal panustatakse naabrivalve liikumisse suuri ressursse – inimesi, aega ja raha. Seetõttu on oluline teada, missugune on naabrivalve mõju kogukonna turvalisusele. On tehtud mitmeid naabrivalve tulemusi mõõtvaid uuringuid ning võrreldud politsei statistikat. Üks viimaseid uuringuid näitab selgelt, et elanike hinnangul vähendab naabrivalve jätkuvalt selles tegevuspiirkonnas kuritegevust (Holloway, Bennett, Farrington 2008).
Eesti Naabrivalve ühing on naabrivalve mõju uurinud kahel korral, 2004. ja 2006. aastal, 2008. aastaks on planeeritud kolmas samalaadne uuring. Uuringute elluviimiseks oleme teinud koostööd Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakonnaga – meie poolt on uurimisküsimused ja elanike kontaktid, ülikooli poolt telefoniintervjuud ja tulemuste analüüs.
Uuringu tulemuste põhjal võib öelda, et naabrivalve mõju on suurenenud. Pärast naabrivalvesektori loomist on turvatunne tõusnud 2004. aastal 53% vastanute ning 2006. aastal 67% vastanute arvates. Ka ärahoitud kuritegude arv on kahe aasta jooksul naabrivalvesektorites suurenenud – ärahoitud kuritegusid teadsid 2004. aastal 17% ja 2006. aastal 18% vastajaist. Ärahoitud kuritegu politsei andmebaasides ei kajastu, seetõttu on viimati mainitud info äärmiselt oluline.
Kahe uuringu tulemuste võrdlus näitab, et kahjuks on vähenenud koostöö politseiga. Samal ajal selgub võrdlusest, et rahulolu politsei tööga on isegi pisut paranenud. Seega võib koostöö puudumist mingil määral selgitada ka see, et politsei seisukohalt pole ühiseks tegutsemiseks vajadust olnud. Seda järeldust toetab ka üldise kuritegevuse

vähenemine uuringute perioodil.
Uuringuandmetele toeks on politseistatistika. Kahjuks puudub praegu veel tehniline võimalus tutvuda kogu kuritegevuse statistikaga naabrivalve piirkondades, kuid toome näiteks ühe sektori kuritegevuse ajaloo enne ja pärast naabrivalvega liitumist. Tegemist on naabrivalvesektoriga Tallinnas Lasnamäel 100 korteriga majas. Enne naabrivalvega liitumist, aastal 2001, oli majast väljakutseid 26 ja kuritegusid 5. Naabrivalvega liituti 2002. aastal – väljakutsete arv suurenes, kuritegude arv vähenes kahe võrra. 2008. aastal ei ole selles sektoris registreeritud ühtki kuritegu, väljakutseid on olnud 20. Selle statistika näitel võib öelda, et elanikud on teadlikumad ja edastavad politseile rohkem infot ehk märkamine ja reageerimine on andnud just selle tulemuse, mida naabrivalvelt oodatakse – kuritegevuse vähenemise.

Kogemusi jagame teistelegi

Põhiliselt õppisime Inglismaa kolleegidelt, kuid käisime naabrivalvega tutvumas ka Leedus. Nüüd on meie tegevus nii palju arenenud, et saame juba ise kogemusi jagada. Kõige tihedam koostöö on ühingul Kõrgõzstani Vabariigiga. See võib tunduda üllatuslikuna, kuid Kõrgõzstanis on loodud naabrivalvet koordineeriv mittetulundusühing ja tegevust on alustanud juba 5 naabrivalvesektorit. Esimene kokkupuude kõrgõzstanlastest naabrivalvehuvilistega oli meil 2007. aastal, osapooled viis kokku Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni (OSCE) esindus Kõrgõzstanis. Naabrivalve ideed tutvustas seal kogukonna politseitöö eksperdina töötav Eesti politseinik. Sealt hakkas naabrivalve idee järjekindlalt arenema. Kõrgõzstanlased külastasid Eestit, meie ühingu töötajad käisid Biškekis sealseid politseinikke, naabrivalve eestvedajaid koolitamas. Nüüd planeerime juba ühistegevusi ja koostööprojekte. Kõrgõzstanis on naabrivalvet tutvustav koduleheküIg.
Kuigi Kõrgõzstani ühiskonna korraldus, hoiakud ja väärtushinnangud on teistsugused kui Eestis, oleme kogenud, et sellel ei ole naabrivalve korraldamisel mingit tähtsust. Nii nagu Eestis tuli ka seal naabrivalve ideed selgitada politsei juhtidele ja kogukonna liidritele, neile oli naabrivalve uus ja huvitav tegevus, millega taheti kindlasti alustada.
Mitu korda oleme oma tööd tutvustanud lähinaabritele Lätis ja Leedus. Kahjuks ei ole seal asi edasi arenenud. Aastaid tagasi Leedus toiminud naabrivalve süsteem enam sellisel kujul ei tööta ja nüüd soovitakse uuesti alustada, kasutades Eestis praktiseeritavat metoodikat. Koostöö Läti ja Leeduga peaks lähiajal märgatavalt suurenema, sest leedukad on naabrivalve teema tõsiselt käsile võtnud ning Euroopa Liidu toetusel plaanitakse mitmeaastast koostööprojekti.
Eesti naabrivalve töömudeli vastu tuntakse huvi ka Inglismaal. Kuigi naabrivalve on seal rohkem arenenud juba üksnes suuremate politseiressursside tõttu, on näiteks Eestis levinud oluliste numbrite leht idee, mida nad sooviksid ka ise kasutama hakata.

Naabrivalve tulevikust

Mitu aastat kestnud varanduslik võidujooks kõige ilusa ja kalli nimel tähendas naabrivalvele inimeste keskmisest madalamat koostöövalmidust, siiski oleme tulevikku vaadates positiivsed. Selleks on mitu põhjust. Esiteks kindlasti kodanikuühenduste teema jõudmine avaliku sektori tegevuskavadesse. Ainuüksi Kodanikuühiskonna Sihtkapitali loomine ja Euroopa Liidu asjakohaste tõukefondide avanemine kodanikuühenduste tegevuste toetamiseks on kindlasti hea näide selle kohta. Juba pikka aega oli riiklik toetus kodanikuühenduste tegevusele olnud teema, mis umbsete ruumide sõbralikest ümarlaudadest harilikult kaugemale ei jõudnud.
Ka üleilmsed turvalisuskeskkonna muutused on näidanud naabrivalve sarnaste liikumiste olulisust õiguskaitse riiklike ülesannete täitmise toetamisel. Siinkohal meenub brittide hiljutine algatus moodustada naabrivalve liikumise baasil üleujutuste seiresüsteem

(Residents Launch... 2008). Samasugust liikumist on ka USA-s, kus pärast Catarina orkaani ning riigi loidu reageerimist võtsid kohalikud elanikud maradööritsemiste ja röövimiste laine tõrjumiseks algatuse enda kätte. Kuna tegutsemisreeglid ei olnud kokku lepitud, väljus olukord sageli kahjuks kontrolli alt ning kannatada said süütud inimesed. Kui elanikud ja kohalik korravalve oleks loonud kindlate põhimõtetega naabrivalvesüsteemi, oleks nii mõnigi juhtum jäänud seaduslikkuse piirest väljumata.
Naabrivalve tulevikku ei saa käsitleda tehnoloogia arengut silmas pidamata. Tänapäeva naabrivalve ideoloogia ühe tähtteose "Fixing Broken Windows. Restoring Order and Reducing Crime in Our Communities" (Kelling, Coles 1996) järgi saab kuritegude ärahoidmiseks teha ära märksa enam selliste tegevustega, mis otseselt õiguskorra teemadesse ei puutu. Näiteks infovahetuskeskkonnad, kust iga naaber saab vajalikku teavet ümbruskonnas toimuva kohta või lihtsalt nende institutsioonide telefoninumbreid, kes suudaksid adekvaatselt lihtsaid probleeme lahendada, et need ei kasvaks üle suurteks segadusteks. Sellised keskkonnad on koduleheküljed ja blogid, mõlemad jagavad infot ka Eesti naabrivalve liikumise kohta (www.naabrivalve.ee ja http://eesti-naabrivalve.blogspot.com). Võimalus mõne klahvivajutusega kutsuda kaasa mõtlema mitu tuhat ühise eesmärgi nimel tegutsevat inimest on võimas vahend, mille jõudu nüüdisaja infoühiskonnas ei ole võimalik alahinnata.

Muutes traditsioonilist mõtlemist

Koos Eesti kodanikuühiskonna idee üldise küpsemisega võib ka naabrivalve liikumises täheldada samade põhimõtete ja väärtuste järgmist, nagu need on sõnastatud kodanikuühiskonna arengu kontseptsioonis (Eesti kodanikuühiskonna... 2002). Ühendades oma sektorite kaudu enam kui 9000 inimest üle Eesti, võib naabrivalve puhul rääkida kodanikuühendusest, mis lisaks oma vahetule eesmärgile – turvalisem elukeskkond – täidab ka kodanikkonna laiema toetamise funktsiooni. Ühiskonna kui terviku mõttes ei ole oluline, kas elanikkond realiseerib oma põhiseaduslikke õigusi ja vabadusi 20-liikmelise korteriühistu või enam kui 9000 liikmega naabrivalve kaudu. Tähtis on, et inimesed tunnetavad: riik koosneb neist ja neil on võimalus riigis midagi ära teha. Kodanikuühiskonna mõistetega koostöö, kaasamine, partnerlus, vabatahtlik tegevus, kodanikualgatus, kodanikuharidus jms tekivad igaühel kindlasti oma seosed. Tähtis on, et saame nende mõistete tähendusest ühtemoodi aru. Muidu ei ole koostöö nii paljude osapoolte vahel lihtsalt võimalik.
Enamik huvirühmade käitumise uurijaid Euroopas on muu hulgas kinnitanud (Greenwood, Aspinwall 1998), et kollektiivses tegevuses on peale ühiste huvide esindamise ja sidemete loomise tähtis õppimine, mis muudab traditsioonilist mõtlemist ka riigi üldise toimimise kohta. Seetõttu on organisatsioonidel, meie puhul näiteks riiklikul kriminaaljustiitssüsteemil ja korrakaitseasutustel, mis on aktiivselt seotud erinevate huvirühmade ja võrgustikega, majanduslik ja sotsiaalne konkurentsieelis nende ees, kes laiemat võrgustumist piisavalt ei tähtsusta. Samas on selge, et võrgustumine eeldab juhtimisotsuste tegemisel paindlikkust ja nn avatud uste poliitikat (nõupidamine ja seisukohtade kooskõlastamine valdkondade ja näiteks naabrivalvesektorite üleselt), mida võib enim kohata kodanikuühendustes. Ehk siis on demokraatlik kodanikuühiskond inimeste arusaamades ennast väga selgelt kinnitanud, võib-olla isegi rohkem kui riiklikus administratiivsüsteemis.

Kasutatud kirjandus

Cialdini, R. B. (1984). Influence. The Psychology of Persuasion. New York: Imprint of HarperCollins.
Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni heakskiitmine. – Riigi Teataja I, 2002, 103, 606.

Greenwood, J., Aspinwall, M. (1998). Collective Action in the European Union. Interests and the New Politics of Associability. London, New York: Routledge.
Holloway, K., Bennett, T., Farrington, D. P. (2008). Crime Prevention Research Review No 3: Does Neighborhood Watch Reduce Crime? Washington, D.C.: U.S. Department of Justice Office of Community Oriented Policing Services. – http://www.cops.usdoj.gov/files/RIC/Publications/e040825133-res-review3.pdf
Kelling, G., Coles, C. M. (1996). Fixing Broken Windows: Restoring Order and Reducing Crime in Our Communities. New York: The Free Press.
Kuritegude ennetamise süsteemi kirjeldus ja arengustrateegia 2000–2003. Kinnitatud Vabariigi Valitsuse 28.03.2000 istungi protokollilise otsusega nr 13.
MTÜ Eesti Naabrivalve. Ühingu arengukava aastani 2013. aastani. Vastu võetud MTÜ Eesti Naabrivalve juhatuse poolt 2004. aastal. – http://www.naabrivalve.ee
Residents Launch Flooding Groups. Oxford Mail, Friday 22nd February 2008.
Rosenthal, A. M. (1964). Thirty-Eight Witnesses: The Kitty Genovese Case. Berkeley: University of California Press.
Vabariigi President kodanikuühiskonna konverentsil 22. novembril 2007 hotelli Viru konverentsikeskuses. – www.president.ee

Avatud ruumi meetod Riigikogu roheliste fraktsiooni töövahendina

Mikk Sarv (RiTo 18), Erakonna Eestimaa Rohelised eestkõneleja

Avatud ruumi meetodi eeskuju on konverentside spontaansed kohvipausid, kus igaüks võib talle huvi pakkuva aruteluga liituda või soovi korral sealt lahkuda.

Erakond Eestimaa Rohelised on kasutanud avatud ruumi meetodit pikemat aega, erakonna moodustamiseks kokku tulnud algatusrühma esimestest koosolekutest alates. Erakonna moodustamise esimese aastapäeva konverents 1. detsembril 2007 toimus samuti avatud ruumi meetodil. Seal sündiski mõte toetada Riigikogu roheliste fraktsiooni tegevust 2008. aastal regulaarselt toimuvate avatud ruumi aruteludega eri teemadel. Avatud ruumi meetodi – osalejate huvi ja õhina maksimaalne kaasamine – sõnastas ja rakendas ellu USA juhtimisnõustaja Harrison Owen 1985. aastal (www.openspaceworld.org).

Kahe jala seadus

Ühisest huvist lähtuvate ja isejuhtimisel põhinevate aruteludega konverents algab ühises ringis teemade püstitamisega. Ringi keskel on paberilehed ja viltpliiatsid. Iga osaleja võib võtta paberilehe, kirjutada sellele oma nime ja teema, mille arutamisest ta on huvitatud. Kui see tehtud, tõuseb ta püsti, astub ringi keskele ning teatab kõigile oma nime ja teema, mida ta kaasa arutama kutsub. Seejärel valib ta seinal olevas arutelukohtade ja -aja tabelis endale sobiva aja ja koha. Arutelu kestab 60 minutit, osalejate hulgast sõltuvalt toimub ühel ajal mitu erinevat arutelu.
Avatud ruumi aruteludel juhindutakse ühest seadusest ja neljast reeglist. Seaduseks on kahe jala seadus: niipea kui tunned, et sa ei õpi ning sul pole midagi öelda, pead tõusma oma kahele jalale ning minema sinna, kus sul on midagi õppida ja öelda. Neli reeglit on tõdemused, kuidas asjad avatud ruumis toimuvad: kohal on õiged inimesed; juhtuvad õiged asjad; kui see algab, on õige aeg; kui see on läbi, siis see on läbi. Põhjalikumalt saab avatud ruumi meetodiga tutvuda eesti keelde tõlgitud Harrison Oweni käsiraamatu "Avatud ruumi meetod" abil.
Avatud ruumi arutelu käivitab kõiki arutlejaid puudutav teema. 2008. aasta teemade leidmiseks korraldasime jaanuaris roheliste erakonna liikmete hulgas küsitluse, kutsudes inimesi pakkuma välja neile olulisi teemasid. Valisime välja kümme kõige rohkem huvi pakkunud teemat ja koostasime ajakava kogu aastaks alates veebruarist. Osa neist on pühendatud erakonna sisearengule. Laiemat huvi pakkusid teemad "Kuidas säästa energiat?" (19. aprillil Põlvamaal Leevi rahvamajas), "Ökoturism ja maaelu" (28. mail Viljandimaal Kuusekäära talus), "Ökokogukonnad ja ökoehitus" (7. juunil Järvamaal Esna mõisas), "Otsedemokraatia" (20. augustil Põlvamaal Karilatsi talurahvamuuseumis) ning "Hariduse tulevik" (21. septembril Tallinnas). Järgnevalt ülevaade nimetatud teemade aruteludelt.

Energia säästmine

Põlvamaal Leevi rahvamajas 19. aprillil 2008 toimunud aruteludel tõusis energia säästmise lähtekohana ootamatult esile vaimse energia jätkusuutlik kasutamine. Kuigi roheline värv on tuntud vabastamise ja lahtilaskmise märgina ning ka psüühiliselt leevendab roheline pinget ja stressi, seostub roheline poliitika tavamõistes pigem ärakeelamise ja millegi vastu võitlemisega. Seetõttu on oluline keskenduda positiivsetele tegudele nagu puude istutamine, metsa ja maastiku puhastamine jms. Üksnes võitlusele ja eitamisele pühendumine pole iseloomulik ka looduslikele kooslustele. Maailma on alal hoidnud ja edasi arendanud koostöö, sümbioos ning üksteise toetamine.

Otsest energiasäästu annavad päikesepatareid. Oluline on, et näidisseadmeid avalikult tutvustataks. Omavalitsustesse on vaja energeetikanõunikke, kes omavahel suheldes ja koos töötades suudavad leida parimad ja säästlikumad lahendused. Head eeskuju võib leida näiteks Austriast. Kolmandaks energiasäästu kasvulava – kool. Omavalitsuste tulevased energeetikanõunikud peavad peale koolihoonete energiasäästu tagamise tegema koostööd õpetajate ja õpilastega, analüüsides nii kooli kui ka kogu omavalitsuse ökoloogilist jalajälge ning otsides uusi ja optimaalseid lahendusi.

Ökoturism ja maaelu

Viljandimaal Soomaa rahvuspargis Kuusekäära talus 28. mail 2008 peetud avatud ruumi aruteludel vaeti ökoturismi ja maaelu arengut. Võtmeküsimuseks tõusis osalejate hinnangul kohaliku toorme väärtustamine. Ökoturismi võetakse üksnes mänguna, elustiili tutvustamisena. Samal ajal pole võimalik tõhusalt edasi arendada ökoturismi väärtusi, nagu kohaliku kogukonna toetamine, et viimane pakuks eelkõige kohalikul toormel põhinevaid kaupu ja teenuseid. Praegu on turismiteenuse pakkujal tihti palju odavam ja lihtsam kasutada näiteks Saksa päritolu kohvikoort, importküpsiseid jms. Kohaliku toorme väärtustamine algab riigi poliitikast: kuni riik pole kohalikust toormest valmistatud tooteid, mille tegemine aitab luua uusi töökohti ja toetab kohalikku kogukonda, selgelt väärtustanud, jääb ökoturismi areng kiduma.
Lootust olukorra teadvustamiseks ja parandamiseks andis Riigikogu liikme Aleksei Lotmani algatatud teema “Kuidas riik ökoturismi vähem segaks”. Arutelust koorus välja mõte: ametnikud ei tohi “igaks juhuks” uurida ja otsida vigu ning näha igas asjas tonti. Ehtsa ja eheda eestimaise elu ning eesti rahva hoidmine on meie kõigi, sealhulgas ametnike ja riigijuhtide ühine ülesanne.
Kolmas oluline teema käsitles kohalikku toitu. Maatoidu edendamiseks tuleb tugevdada linna- ja maaperede sidemeid, linnainimestel võiksid taludes olla oma köögiviljapeenrad. Mujal Euroopas toimivad edukalt igakuised talunike laadad ja maatoidukaste kaubastatakse otse linnaperede kodudesse.
Turismi, eriti ökoturismi arengus on kõige tähtsam inimeste suhtlemine ja läbikäimine, kuid sellele lisaks on vaja seadusandlikku tuge.

Ökokogukonnad ja ökoehitus

7. juunil kogunesid ökokogukondadest ja ökoehitistest huvitatud inimesed Järvamaal Esna mõisas. Osalejatele pakkus enim huvi teema “Milline on ökoehitus?”. Arutelus tõsteti esile hea vaimu ja rõõmu olulisust ehitamisel, kohalike materjalide kasutamist ja sobivust kohalike oludega. Üldse soovitati ehitada nii vähe kui võimalik. Elavat huvi pälvis ka teema “Ökokogukond peres, külas, linnas ja maal – eeldused ja areng”, kus keskse mõttena pandi kirja, et ökokogukonna mõiste peab olema hariv, siis tekib arusaam: Eesti võibki olla ökokogukond, mitte et Eestis võib olla mõningaid ökokogukondi! Rõhutati, et toimiv ökokogukond on nagu leiutajate küla, kus sünnib pidevalt uusi lahendusi. Need omakorda võivad olla ka ekspordiartiklid. Leiti, et ökokogukond aitab riigi rolli täita, seetõttu on riigil mõistlik ökokogukondi toetada. Kolmas huvipakkuv teema oli “Milliste väärtustega inimesed suudavad luua ökokogukonna? Mis liidab, mis lahutab?” Kõige tähtsamaks peeti seda, et inimesed näeksid oma tegevuse seost kogukonna tegevusega. Silmapaistva liidri ümber koondumine ei ole kõige parem lahendus, kuigi võib olla ajutiselt vajalik. Igal juhul ei tohi liider ega teised kogukonna liikmed tunda end ohvrina – oluline on teadvustada, et oleme kogu aeg armastatud.

Otsedemokraatia

Taasiseseisvumise päeval 20. augustil 2008 Põlvamaa talurahvamuuseumis peetud avatud

ruumi aruteludes sündis mõte maarahva päästekomiteedest. Kõlava nimetuse taga on mure üha kiireneva maast ja loodusest võõrdumise pärast. Jäädes lootma vaid supermarketitele ning ühtsetele energia- ja teabevõrkudele, võime ootamatult leida end abituna ning soojusest ja toidust ilmajäänuna. Maaelu alalhoidmine omandab nõnda hoopis suurema riigikaitselise tähenduse. Maa-asulate võrgustik koos kõigi toidu- ja kütusevarudega annab linnarahvale tagatise ettenägematute loodusõnnetuste ja ka agressiooni korral.
Avatud ruumi aruteludest sündis oktoobri algul Elvas jätkuseminar väikelinnade osast ja regionaalpoliitikast.
Oluline on meie-tunde taastamine rahva ja riigijuhtide vahel. Hea võimaluse selleks pakub avatud ruumi meetod, mis on mujal maailmas aidanud sõnastada isegi kuni 2700 osalejaga konverentsil olulised mõtted, kuidas kriisiolukorrast välja tulla. Avatud ruum võib olla seega Riigikogu kõrv rahva hulgas, kui vaid on tahtmist kuulata.

Hariduse tulevik

Hariduse tulevikku vaeti 21. septembril Tallinna Ülikooli aulas toimunud avatud ruumis, kus osales ka Tšehhi, Taani, Norra, Hispaania ja Rootsi üliõpilasi. Arutelude tulemuste põhjal koostati ettepanek kaaluda haridusprobleeme riiklikult tähtsa küsimusena 13. novembril Riigikogus.
Tuleviku hariduse võtmeküsimus on õpilaste motivatsioon. Kõige paremad tulemused tagab õppija vaimustus ja õhin, ka uudishimu. Paraku ei ole meie nende näitajate järgi maailma tipus, kuigi teadmiste poolest on meie õpilased edukad. Tipptasemel teadmistega, kuid masendunud inimene ei saa oma teadmisi kasutada. Mõlemad pooled peavad olema tasakaalus. Õpilase motivatsioon sõltub palju õpetaja motivatsioonist. Õppimisõhina toetamiseks on Rootsis kogu õppeaasta jooksul ühel päeval nädalas rakendatud katseliselt kõigi õppeainete õues õpetamist, mis on parandanud õpilaste ja õpetajate tervist, meeleolu ning tulemusi. Mõeldav oleks niisuguse korra rakendamine ka Eestis.
Õppimise tulemuslikkuse tagab õige rütm: toas- ja õuesõppe regulaarne vaheldumine, eelhäälestumine, kokkuvõtete tegemine. Õige rütm aitab õpimotivatsiooni alal hoida. Õppimise rütm tuleb selgeks saada ülikoolis õpetajakoolituse osana. Õige rütmi leidmisele aitab kaasa õpetamise kavandamine õuesõppe määratlusest lähtudes: see on õppimine ehedas keskkonnas, kasutades kõiki meeli, oma käega tegemist, õpitu teistega jagamist ja teistele edasiõpetamist (Sarv 2006). See määratlus sisaldab viit märksõna: koht, meeled, tegu, lugu ja iva. Õpetaja peab vajaduse järgi vahetama õppimise kohta, mis toetab aine omandamist. Omavahel seostatuna ja vaheldudes peavad olema rakendatud kõik õppija meeled. Meeleline kogemine peab vahelduma oma käega tegemisega. Õpetaja peab andma tehtu ja kogetu õppijatele sõnastamiseks, nii et nad seda loona suudavad teistele rääkida. Ja lõpuks tuleb kavandada aeg, kus õppijad saavad õpitut teistele edasi anda. Selleks peavad nad leidma õpitust ja kogetust iva, mida tasub edasi õpetada.
Tuleviku hariduselus on õpilaste vanemad ja kodused palju rohkem õppimisse kaasatud kui praegu. Kool pole enam laste hoidmise koht, et vanemad saaksid segamatult tööl käia, vaid kogukonda ja ühiskonda edasi viiv mõttekoda, kus tekkivatele küsimustele otsitakse ja leitakse lahendusi ühiselt.
Olulised on eelnevate põlvkondade kogemused, mis on talletatud rahvapärimuses. Rahvapärimuse laiem rakendamine tuleviku hariduselus aitab meid üksteisele ja loodusele lähemale tuua. Ka avatud ruumi meetodi rakendamine arutelude ja konverentside korraldamisel on moodus, kus ürgvana arutamise ja otsustamise viis on põimitud ülimalt nüüdisaegse juhtimisega, kesksel kohal on iseorganiseerumise järgimine (Owen 2008).

Osalejaid kogu Eestist

Avatud ruumi arutelud toimusid Tallinnas ning Põlva-, Järva- ja Viljandimaal. Osalejaid tuli kokku kogu Eestist, nii erakonna liikmeid kui ka inimesi väljastpoolt. Peaaegu iga kord osalesid aruteludel Riigikogu liikmed. Avatud ruumi arutelude lõpul järjestati teemad ja mõtted hääletamise teel, igal osalejal oli kaheksa häält. Nendega sai ära märkida enda jaoks olulisemad teemad ja mõtted.
Arutelude kokkuvõtted avaldati Internetis erakonna foorumis. Meedias leidis ökoturismi avatud ruum kajastamist artiklina Maalehes ja otsedemokraatia avatud ruum Eesti Televisiooni saadetes.
Igakuine kohtumine inimestega avatud ja konstruktiivses õhkkonnas aitab alal hoida erakonna mainet ja valijaskonda ning toob juurde uusi liikmeid. 2008. aasta kogemuse põhjal söandame soovitada avatud ruumi meetodit töövahendina ka teistele Riigikogu erakondadele. Eriti tõhusalt toimib see meetod kriisiolukorras, kus on vaja kiiresti leida konstruktiivne ja kõiki osapooli rahuldav lahendus. Seetõttu on erakonna volikogu soovitanud järgmisel aastal laiendada avatud ruumi arutelude korraldamist nii erakonna sise- kui ka üldsust puudutavate küsimuste lahendamisel.

Kasutatud kirjandus

Owen, H. (2005). Avatud ruumi meetod. Käsiraamat. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus.
Owen, H. (2008). Wave Reader. Leadership for High Performance in a Self-Organizing World. San Fransisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc.
Sarv, M. (2006). Õuesõppe pedagoogika teekond Eestis. – L. O. Dahlgren, A. Szczepanski. Õuesõppe pedagoogika. Tallinn.

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu välispoliitiline tegevus 1990–1992

Ülo Nugis (RiTo 18), Eesti Vabariigi Ülemnõukogu juhataja 1990–1992, Riigikogu liige 1992–2003 ja esimees 1992–1995

Ükski teine institutsioon peale 1990. aastal valitud ülemnõukogu poleks saanud Eestit Nõukogude Liidu koosseisust rahumeelselt ja verevalamiseta välja tuua.

1990. aastaks oli selge, et Nõukogude Liidu sisepoliitilist peataolekut ja majanduslikku nõrkust saab ära kasutada. Selleks ajaks olid Eestis kinnistunud pöördelised muutused ning välja kujunenud uus poliitiline eliit. Nüüd oli vaja saavutatud positsioone kindlustada ning endisest aktiivsemalt jätkata Moskva valuläve testimist. Esimene konstruktiivne samm oli üleminekuperioodi väljakuulutamine. Ütlesime avalikult välja, et soovime Nõukogude Liidust lahkuda ja Eesti Vabariigi taastada. Tõsi, sel ajal polnud veel lõpuni läbi vaieldud, millisel kujul iseseisvus taastada, kuid see polnud tol hetkel ka peamine küsimus.
Oli selge, et laulva revolutsiooniga käivitunud protsessid said lõppeda ainult kahel viisil: Nõukogude Liidu juhtkond tüdineb perestroikast, taastab brežnevliku diktatuuri ja kasutab Balti riikide vastu jõudu või nad on piisavalt abitud ning me saame jätkata oma asja ajamist võiduka lõpuni. Tol ajal oli Eesti uus rahvuslikult meelestatud poliitiline eliit seatud eesmärkides ühtne ja nautis rahva täielikku toetust. See andis suurepärase impulsi püstitada sõltumatuse ja iseseisvuse taastamise programm. Andsime sellest valjul häälel teada ka rahvusvahelisele üldsusele. See äratas lääneriikides suurt huvi, kuigi esialgu hoiduti meid toetamast, sest lootus pandi jätkuvalt Mihhail Gorbatšovile ning arvati, et just tema demokratiseerib paariaks nimetatud Nõukogude Liidu.
Iseseisvumise taastamise otsuste peamiseks ja lausa ainsaks vormistajaks sai märtsis esimest korda demokraatlikel alustel valitud Eesti NSV Ülemnõukogu. Selle rahvusvaheliselt aktsepteeritud seadusandliku kogu üks esimesi otsuseid oligi üleminekuperioodi väljakuulutamine. 30. märtsil 1990 vastu võetud otsus kutsus aga esile nii siinsete valdavalt Moskva-meelsete ja eesti keelt mittevaldavate iseseisvumisvastaste jõudude kui ka Nõukogude keskvõimu raevuka protesti. Kuid mitte rohkem. Nõuti küll, et eestlased oma otsuse viivitamatult tühistaksid ning ähvardati ka mitmesuguste repressioonidega, kuid Eesti vastu ähvardusi toime ei pandud. Ülemnõukogu jäi oma otsustes kindlaks. 11. aprillil saadeti pöördumine NSV Liidu presidendile Mihhail Gorbatšovile, milles sisaldus ka tolle aja kohta lausa ülbe ettepanek alustada viivitamatult läbirääkimisi NSV Liidu ja Eesti täievoliliste delegatsioonide vahel Eesti Vabariigi "iseseisvuse, poliitilise suveräänsuse ja seadusliku riigivõimu taastamiseks".
Pärast seda pöördumist kujunesid Tallinna ja Moskva vahel täiesti uue tonaalsusega suhted, millel järgnevalt peatun.

Läbirääkimised kahel rindel

Esimesed kontaktid iseseisvumisläbirääkimiste alustamiseks Nõukogude Liidu ja Vene Föderatsiooni võimuesindajatega toimusid teatavasti portfellita ministri Endel Lippmaa vahendusel. Teda nimetati mitteametlikult idapoliitika ministriks. Meenutaksin, et just samaks ajaks oli Mihhail Gorbatšovi meeskonnal paika pandud strateegiline tegevuskava hoopis teisteks läbirääkimisteks liiduvabariikidega. Nimelt rippus õhus kava sõlmida uus liiduleping, mis vähemalt paberil nägi kõigile liiduvabariikidele ette küllaltki suuri vabadusi, kuid mitte täielikku iseseisvumist. Liiduvabariigid jäeti ilma ka õigusest tegutseda rahvusvahelisel areenil, see pidi jääma keskvõimu monopoliks. Kuigi liiduleping meile ei sobinud, nõustusime sellest hoolimata Gorbatšovi esindajatega ka selle dokumendi üle läbi rääkima, et aega võita. Samal ajal jätkasime, võiks öelda kahekordset mängu ning andsime Venemaa liidrile Boriss Jeltsinile ja tema meeskonnale teada, et meie

eesmärk on rääkida nii Gorbatšovi kui ka nendega siiski ainult Eesti täielikust iseseisvumisest Tartu rahulepingu alusel.
Jeltsin vajas samuti toetajaid nagu meie ning tema esindajad pidasid õigeks nõustuda meie täieliku iseseisvumise sooviga. Nad küll rõhutasid, et see võib kujuneda komplitseeritud ürituseks, mida Venemaal võib-olla hästi ei mõisteta. Selles kontekstis on eriti huvitav asjaolu, et Venemaa ise oli ennast kuulutanud 1990. aasta juunis samuti suveräänseks riigiks.
Kui Endel Lippmaa Moskvast tagasi tuli ja Eesti uut juhtkonda oma kontaktide tulemustest informeeris, oli selge, et võimule pürgivat Jeltsinit on võimalik kasutada ning temale toetuda. Meile soodus kontakt oli loodud. Ülemnõukogu asus otsekohe oma läbirääkimisdelegatsiooni moodustama. Selle juhiks kinnitati ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis ja asetäitjaks ülemnõukogu juhataja asetäitja Marju Lauristin.
Läbirääkimised Venemaaga käivitusid täie hooga 1990. aasta augustis. Kui meil nende käigus mingeid probleeme tekkiski, siis olid need põhiliselt seotud kodakondsust puudutavate küsimustega.
Läbirääkimised lõppesid lepingu allakirjutamisega 12. jaanuaril 1991 Moskvas. Arnold Rüütel ja Boriss Jeltsin allkirjastasid Vene NFSV ja Eesti Vabariigi riikidevaheliste suhete aluste lepingu, millega Venemaa sisuliselt tunnustas Eesti iseseisvust ja sõltumatust. Kuid Nõukogude Liidu keskvõimule oli see liig. Nad tegid veel ühe meeleheitliku katse oma sõnaõigus Balti riikides jõuga maksma panna.

Gorbatšovi idealiseeritud eesmärk

Ööl vastu 13. jaanuari vallutasid Nõukogude eriväelased Vilniuse teletorni, mille käigus hukkus 14 tsiviilelanikku. See oli eestlastele hoiatav märk. Halvima ärahoidmiseks otsustasime kutsuda Boriss Jeltsini Tallinna, mis pidi ühtlasi rahvusvahelisele üldsusele kinnitama, et Venemaa juhtkond toetab Baltimaade rahvaste vabaduspüüdlusi.
Kutsusime Tallinna ka Vytautas Landsbergise ja Anatolijs Gorbunovsi, kellega Vene pool kirjutas alla samasuguse lepingu nagu meiega. Tegelikus elus ja aja kokkuhoidmiseks kujunes nende lepingute vormistamine välja nii, et sinna kohta, kus meie lepingusse oli kirjutatud Eesti, pandi asemele vastavalt Läti või Leedu nimi ja sellega muudatused piirdusidki. Olukorra tõsidust iseloomustas kõige paremini asjaolu, et Tallinna ei saanud tulla Leedu liider Landsbergis. Tema andis oma allkirja Venemaa-Leedu lepingule faksi teel, sest pidi samal ajal seisma Leedu parlamendihoone ees barrikaadidel.
Läbirääkimised Nõukogude Liidu keskvõimu esindajatega kulgesid seevastu raskelt. Need pidanuks Kremli seisukohalt toimuma Nõukogude Liidu konstitutsiooni ja seaduste kohaselt. Väitsime, et oleme subjektina ülemnõukogu 1990. aasta 30. märtsi otsuse järgi iseseisvuse väljakuulutamiseks kehtestatud üleminekuperioodis olev Eesti Vabariik. Arusaadav, et Nõukogude Liidu keskvõim polnud mingil juhul nõus seda lepingulises vormis tunnistama. Kuid meile oli soodne nende tahtmine mitte lõpetada eestlastega kontakte. Gorbatšovi idealiseeritud eesmärk oli iga hinna eest uus liiduleping sõlmida.
Põhimõttelistest erimeelsustest hoolimata algasid meie jaoks tähelepanuväärsed läbirääkimised Nõukogude Liidu täievolilise delegatsiooniga 23. augustil 1990 Kremli Suures saalis. Moskva andis meile oma suhtumisest märku sellega, et koostas mitte eriti kõrgel tasemel delegatsiooni. Seda juhtis kõigest Liidunõukogu ühe komisjoni esimees Nikolai Gritsenko. Kuid seda koosseisu tugevdasid näiteks Ministrite Nõukogu aseesimees Vitali Dogužijev ja justiitsminister Veniamin Jakovlev. Eesti delegatsiooni kuulusid peale Ülo Nugise ja Marju Lauristini veel väliskomisjoni esimees Indrek Toome, idaminister Endel Lippmaa ja justiitsminister Jüri Raidla.
Ajalooline tõsiasi on, et läbirääkimised kulgesid vaevaliselt ning ühistele seisukohtadele ei jõutud ei minevikuhinnangute ega iseseisvusotsuse suhtes. Pärast kolme vooru katkesid läbirääkimised 1990. aasta sügisel peaaegu pooleks aastaks.

Aeg töötas Eesti kasuks

Läbirääkimised taastusid alles pärast 1991. aasta jaanuarisündmusi. Selleks ajaks muutis Moskva Nõukogude Liidu delegatsiooni koosseisu, selle uueks juhiks sai asepeaminister Nikolai Lavjorov.
Taastunud kõnelused olid samuti äärmiselt vaevalised. Nõukogude delegatsioon keskendus teisejärgulistele ja vormilistele küsimustele. Näiteks pöörati suurt tähelepanu sellele, kas nimetada kohtumisi dialoogiks või aruteluks, kuid mitte läbirääkimisteks. Meie jäime endi taotlustele kindlaks ja meie kasuks töötas ka aeg, nagu tagantjärele on lihtne konstateerida.
Viimaseks jäänud läbirääkimistevoor toimus suursuguses Kremli Georgi saalis 16. augustil 1991. Et liidulepingu sõlmimine oli selleks ajaks Gorbatšovile elu ja surma küsimus, korraldati kohtumine väga pidulikul ja kõrgel tasemel. Meile lubati isegi iseseisvat välispoliitikat, rääkimata Tartu rahulepingu ajaloolise ja poliitilise tähtsuse tunnustamisest. Peaasi, et me ainult Nõukogude Liidust välja ei astuks. Siis me veel ei teadnud, mis juhtub Moskvas mõne päeva pärast ning et üks meie vastas istuva delegatsiooni liikmetest on ise riigipöördekatse aktiivsemaid ettevalmistajaid. See mees oli Nõukogude Liidu julgeolekukomitee esimehe asetäitja kindralpolkovnik Valeri Lebedev, kes pärast banketti Eesti saatkonnas, mis tol ajal kandis alalise esinduse nime, esitas Eestis toimuva kohta palju detailseid küsimusi, andmata kuidagi mõista, mis mõne päeva pärast toimuma hakkab.
Teema lõpetuseks olgu öeldud, et pärast augustiputši nurjumist muutusid ka suhted Nõukogude Liidu ja Eesti vahel. 16. septembril võttis Eesti Ülemnõukogu vastu otsuse, millega tühistati senise delegatsiooni volitused. Läbirääkimised muutusid pragmaatiliseks, hakkasid toimuma valitsuse tasemel ning kujutasid endast sisuliselt isikute kohtumisi ühe või teise Nõukogude Liidu hingevaakuva valitsuse liikmega. Õiget hoogu need läbirääkimisteks nimetatud delegatsioonide kohtumised, mida juhtisid peaminister Edgar Savisaar ja Peterburi linnapea Anatoli Sobtšak, sisse ei saanudki, sest Nõukogude Liit kui rahvusvahelise õiguse subjekt lakkas 1991. aasta detsembris olemast.
Esimesed kontaktid läänes
Samal ajal, kui käisid läbirääkimised Venemaa ja Nõukogude Liiduga, suhtles ülemnõukogu aktiivselt mitme autoriteetse rahvusvahelise organisatsiooniga. Nimetagem siinkohal Euroopa Nõukogu Parlamentaarset Assambleed (ENPA), Euroopa Julgeoleku- ja Koostöönõupidamist (CSCE), Parlamentidevahelist Liitu (IPU) ja Põhja-Atlandi Assambleed (NAA). Paljud ülemnõukogu liikmed arendasid otsekontakte lääneriikide poliitiliste ringkondadega ning selgitasid rahvusvahelises pressis meie pürgimusi. Juhtus ka nii, et Eesti, Läti ja Leedu tarvis loodi nimetatud organisatsioonides uusi kootöögruppe, ehkki vormiliselt olime veel NSV Liidu koosseisus. See tähendas, et välispoliitilistes seisukohavõttudes olime juba 1990. aastal sisuliselt vabad ja hakkasime olema arvestatav rahvusvahelise elu subjekt.
Muidugi oli ka tagasilööke, mis tulenesid eeskätt juhtivate lääneriikide liidrite veendumusest, et Gorbatšovi paati pole vaja kõigutada, sest kui teda innukalt toetada, taastab ta oma riigis demokraatia. Näiteks andis ülemnõukogu aseesimees Marju Lauristinile korralduse viibida 1991. aasta alguse kriitilistel päevadel välismaal ning suhelda seal võimalikult paljude valitsuste ja ka rahvusvaheliste organisatsioonidega. Lauristin üritas Strasbourgis Euroopa Nõukogu istungjärgul saavutada Balti riikidele külalisstaatust, kuid asjakohane avaldus lükati tagasi põhjusel, et sellise staatuse võivad saada ainult iseseisvad riigid.
Esimene ülemnõukogu delegatsioon osalemiseks Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee istungjärkudel moodustatigi alles pärast iseseisvumist 1991. aasta septembris. Seda juhtis Marju Lauristin ning selle liikmed olid Ignar Fjuk ja Juhan Telgmaa. Need kolm ülemnõukogu liiget alustasid aktiivset kuluaaritööd Eesti liitumiseks Euroopa Nõukoguga, mis leidiski aset, kuigi alles 1993. aastal.

Soovist võtta osa Euroopa Julgeoleku- ja Koostöönõupidamise tööst andsid Balti riikide juhid sellele organisatsioonile oma ühiskirjaga teada juba 1990. aasta mais. Valitsuse liikmetel õnnestus Põhjamaade külalistena 1990. aastal isegi osaleda CSCE tippkohtumisel Pariisis, kus loodigi Parlamentaarne Assamblee, millega 21. septembril 1991 liitusid Eesti Ülemnõukogu liikmed.
Kõige laiema geograafilise ulatusega parlamentaarne organisatsioon on praegu 148 riigi parlamenti ühendav Parlamentidevaheline Liit (IPU). Eesti kuulus IPU-sse 1921–1940 ja taastas oma liikmesuse 1991. aasta oktoobris.
Minu arvates olid meil väga tähtsad, kuid esialgu ka vastuolulised suhted NATO ja selle liikmesriikide moodustatud assambleega, millest hiljem kasvas välja NATO Parlamentaarne Assamblee. Osalesin esimest korda assamblee istungjärgul 1991. aasta oktoobris Madridis. Riigikogu delegatsiooni kuulusid veel Indrek Toome ja Rein Tamme ning seal õnnestus meil saada selle organisatsiooni assotsieerunud liikmeks. Naastes ütlesin Eesti poliitikutest esimesena välja mõtte, et peaksime niipea kui võimalik püüdlema NATO täisliikmesuse poole. Paljude kolleegide ja valitsuse silmis ei leidnud see idee esialgu heakskiitu, kuid aeg näitas, et mingit muud julgeoleku tagamise võimalust Eestil ja teistel Balti riikidel ei ole.

Balti Assamblee osast

Peatumata ei saa jääda Balti riikide koostööl ja Balti Assamblee rollil meie rahvaesindajate ühistegevuse arendamisel. Balti riikide uus poliitiline eliit tegi iseseisvuse taastamise eelseil aastail koostööd mitmes vormis. Sellest võtsid osa erinevate huvirühmade ja tasandite võimustruktuuride esindajad. Algsetest rahvaliikumiste esindajate kohtumistest jõuti 1991. aastaks kõrgemate seadusandlike organite koostööni. Rahvusvahelise olukorra tõttu oli sel ajal esmane eesmärk teha koostööd välis- ja julgeolekuküsimustes.
8. novembril 1991 Tallinnas asutasid Balti riikide ülemnõukogude esindajad Eesti Vabariigi, Leedu Vabariigi ja Läti Vabariigi Parlamentidevahelise Assamblee (Balti Assamblee). Sellest institutsioonist kujunes ühiste seisukohtade kujundamise keskus. Märkimisväärse panuse Balti parlamentaarse koostöö edendamisse andis tollane ülemnõukogu esimees Arnold Rüütel.
Taasiseseisvumisjärgsel aastal ajendas Balti riikide koostööd eelkõige vajadus tugevdada riiklust, saavutada diplomaatiline tunnustus ning integreeruda rahvusvahelistesse organisatsioonidesse. Balti Assamblee seadis eesmärgi edendada Eesti, Läti ja Leedu ühtsust ja koostööd, vahetada informatsiooni ja järgida ühtset Balti positsiooni välispoliitikas. Kuigi seisukohti ja tõekspidamisi ei õnnestunud alati konsensuslikult kooskõlastada, oli assamblee algaastate tegevus edukas ja suunatud suurema rahvusvahelise tähelepanu saavutamiseks Balti probleemidele, sealhulgas Vene vägede väljaviimisele 1990. aastate keskel. Läinud kümnendi teisel poolel oli assamblee olulisi ülesandeid aidata parlamentaarsel tasandil kaasa liitumisele Euroopa Liidu ja NATO-ga. Seetõttu on raske ümber lükata väidet, et 1990. aastate algul kujunes Balti Assamblee kolme riigi unikaalseks foorumiks, kus arendati parlamentaarset dialoogi, kaardistati vastastikust huvi pakkuvaid küsimusi ning vaieldi läbi oma eesmärkideni jõudmise teed ja võimalused. Ilma Balti Assambleeta oleks nii mõnigi kolme riiki puudutav probleem jäänud päris kindlasti lahendamata või problemaatiline küsimus vastuseta.
Kokkuvõttes võib öelda, et Eesti Ülemnõukogu ja tema liikmete roll Eesti välispoliitika kujundamisel ja rahvusvaheliste suhete edendamisel oli tähelepanuväärselt suur ning otsustavalt määrav. Rajasime tee, mida mööda on astunud ka järgmised parlamendi koosseisud. See on temaatika, mis vajab edaspidi sügavamat analüüsi ja läbikirjutamist.

Eesti Komiteel puudus mandaat

Lõpetuseks ei saa jätta peatumata Eesti Komitee omaaegsel rivaalitsemisel

ülemnõukoguga ning selle ühiskondlik-poliitilise institutsiooni liidrite siiani jätkuvatel katsetel ületähtsustada Eesti Kongressi ja Eesti Komitee rolli Eesti iseseisvuse taastamisel. Minult on korduvalt küsitud, miks polnud enne 20. augustit 1991 midagi kuulda Eesti Komitee liidrite kontaktiotsingutest Nõukogude Liidu liidritega, et läbi rääkida Eesti iseseisvumise tingimuste ja ajakava üle. Samuti ei olnud midagi kuulda Eesti Komitee esindajate ametlikust kutsumisest mainekate rahvusvaheliste organisatsioonide foorumitele, kus käsitleti Balti riikide lahkulöömist Nõukogude Liidust. Võib-olla oleksid Eesti Komitee liidrid olnud igati valmis saatma oma läbirääkimisdelegatsioone Moskvasse, Washingtoni, Pariisi, Brüsselisse ja kuhu iganes, kuid rahvusvahelises plaanis polnud nad mitte keegi. Eesti Komitee inimesi ei tuntud ega respekteeritud välismaal, nagu respekteeriti ülemnõukogu liikmeid. Eesti Kongressi liikmetel puudus seadusandlik mandaat. Nad hoopis boikoteerisid ülemnõukogu valimisi ja mängisid end sellega ise auti. Eesti Komitee jäi selgelt alla ka Rahvarindele, mille tegevus äratas rahvusvaheliselt palju suuremat tähelepanu ning mille ridadest kasvasid välja paljud tollased ülemnõukogu ja Eesti valitsuse liikmed. Kui Eesti Komiteel oligi mingi roll Eesti välissuhtluse korraldamisel, siis oli selleks kontaktide loomine pagulaseestlastega ning nende huvide esindamine Eesti sisepoliitikas. Kuid ka ülemnõukogul olid pagulaseestlastega head kontaktid. Rahvusvahelises plaanis olid väliseestlased ja nende organisatsioonid hoopis mõjukamad tegijad kui Eesti Kongress ja Eesti Komitee.

Kokkuvõttes oli ülemnõukogu üks ja ainus riigiõiguslik organ, kelle otsustustel oli rahvusvaheliselt aktsepteeritud jõudu ning need tagasid iseseisvuse taastamise. Mis tahes teised institutsioonid ja rahvaliikumised poleks saanud Eesti iseseisvust taastada ja teda Nõukogude Liidu koosseisust rahumeelselt ja verevalamiseta välja tuua.

Mitmetel rahvusvahelistel kohtumistel on hiljem muidugi avaldatud imestust, et kuidas ikkagi ülemnõukogu sadakond poliitiliselt mitte eriti kogenud inimest suutsid nii operatiivselt orienteeruda Nõukogude Liidus kujunenud olukorras, võtta vastu Eesti riiki taastavaid seadusi ning selle kõrval arendada intensiivset välissuhtlust. Tagantjärele võib muidugi nii küsida, kuid 17–18 aastat tagasi polnud kellelgi mõtteski niisuguse küsimusega välja tulla. Meid kannustas eesti rahva üks ja ainus soov ning tahtmine – taas vabaks rahvaks saada. See sisendas tegevusiha ja entusiasmi ning sundis jätma tähelepanuta personaalsed repressioonid, mis võinuks Eesti iseseisvaks hääletanud 69 ülemnõukogu liiget sündmuste halbade stsenaariumide arenemise korral ohustada.

Eesti valikud

Rein Järlik, RiTo 18/2008

Möödunud sajandi sündmused seadsid ka Eesti raskete ja keeruliste valikute ette, nagu see juhtus paljude rahvaste ja riikidega.

Eesti poliitikud, ajaloolased ja arvamusliidrid ning väga agaralt ka meie põhjanaabrid soomlased arutlevad siiamaani, kuidas Eesti Vabariigi juhid oleksid pidanud käituma pöördeliste 1940. aastate künnisel. Ja kuigi on püütud oletada, kas Nõukogude Liidule oleks relvadega suudetud vastu panna paar nädalat või paar kuud, ei ole ma leidnud kedagi väitmas, et Eesti oleks võinud selles aktsioonis võitjaks jääda.
1991. aastal tuli Eesti Vabariik taastada maa-alal, mille Nõukogude Liidu keskvõim oli Eesti NSV-le jätnud 1944. aastal, kui Tartu rahulepinguga sätestatud Eesti alast olid Narva jõe tagused vallad ja suur osa Setumaast võetud Vene Föderatsiooni koosseisu. See on paratamatus, millega meil tänaseni on tulnud leppida. Missugusel joonel kulgeks Eesti riigi piir praegu, kui me 1939. või ka 1940. aastal oleksime vastu hakanud? Kuidas oleks saanud Tartu rahuleping kehtima jääda, kui oleks läinud sõjaks? Missugusele joonele oleks siis meie maismaapiir tulnud, kui seda üldse oleks tulnud?
Ka neil aastail, kui võisime hakata hellitama lootust jälle kord iseseisvas riigis elada, ei olnud meie ees kergeid ega lihtsaid valikuid. Sellegi perioodi kohta võidakse kord küsida: kas me ikka valisime parima võimaluse, kui võimalusi oli mitu?
Kui 1990. aastal lähenesid Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseisu valimised, andsid Eesti ühiskonnaelus tooni kolm suuremat poliitilist leeri ja rahvas oli seatud valiku ette, missugusega neist ühineda. Jäigalt Eesti iseseisvumise vastu ja suure kodumaa perre jäämise poolt oli interliikumine, millega enamasti sidus oma lootused teistest rahvustest ja põhiliselt vene keelt kõnelev osa Eesti elanikkonnast. Eestlastel oli valikut teha märgatavalt raskem, sest 1990. aastate künnisel rääkisid juba peaaegu kõik poliitilised jõud, kes eestlastelt lootsid hääli saada, mitte enam lihtsalt omariikluse, vaid just Eesti Vabariigi taastamisest.
Esimesena seadis 1940. aastal okupeeritud ja annekteeritud Eesti Vabariigi taastamise oma eesmärgiks 1988. aasta augustis asutatud Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP). Rahvusradikaalide initsiatiivil hakati 1989. aastal registreerima Eesti Vabariigi kodanikke, et kodanike esinduskoguna valida Eesti Kongress.
Eestimaa Rahvarinne oma asutamiskongressil 1988. aasta oktoobris nii kõrgeid eesmärke veel ei seadnud. Panus tehti ühiskonna järkjärgulisele demokratiseerumisele, et kõigepealt saada valitavatesse kogudesse uuendusmeelsed inimesed ning tegutseda olemasolevate võimuorganite võimalusi ära kasutades. Et niisugune mudel töötab, näitas Moskva raevukas reageering Eesti NSV Ülemnõukogus vastu võetud suveräänsusdeklaratsioonile 1988. aasta novembris.

Radikaalid ja pragmaatikud

24. detsembril 1989 mõistis NSV Liidu Rahvasaadikute Kongress oma otsusega MRP salaprotokollidele allakirjutamise fakti hukka ning tunnistas protokollid juriidiliselt alusetuks ja kehtetuks nende allakirjutamise momendist alates. Niisuguse otsuseni jõuti Baltikumist valitud kongressiliikmete algatusel, seejuures oli selles juhtiv roll eestlastel. Ei julge öelda, missugune oleks olnud edasine poliitiline areng kogu NSV Liidus, kui seda otsust poleks sündinud.
Moskvas vastu võetud otsus näitas sedagi, kui erinevalt oskasid Eesti rahvusradikaalid ja

pragmaatikud olemasolevaid ning avanevaid võimalusi hinnata. ERSP asutajad on ise hiljemgi rõhutanud, et parteid asutades kuulutati ka vajadust teha lõpp kompartei võimumonopolile. Seda ei saanud teha jõuga ega ammugi mitte miitingutega, vaid ennekõike muudatustega kõrgemate valitavate kogude koosseisudes. Samal ajal kutsus ERSP üles nii NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi valimisi 1989. aastal kui ka Eesti NSV Ülemnõukogu valimisi 1990. aastal üldse boikoteerima.
Rahvusradikaalid nägid nõukogulikes võimuorganites okupatsiooni tööriista ja nende arvates sai Eesti Vabariigi taastada vaid tema kodanike esinduskoguna valitud Eesti Kongress. Pragmaatikud võtsid rahvusradikaalide eeskujul Eesti Vabariigi taastamise samuti oma lipukirjaks, kuid pidasid selle saavutamise kõige realistlikumaks teeks jätkuvat tegutsemist konstitutsiooniliste võimuorganite volituste piires, et Nõukogude Liidu keskvõimul poleks võimalik Eesti otsustusi ignoreerida.
Eesti Kongressi valimiste alguspäev oli 24. veebruar 1990. Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseisu valimised olid määratud 1990. aasta 18. märtsile. Mida arvas sellest kõigest rahvas, eriti eestlastest valijad?
1990. aasta 15. veebruari Päevaleht avaldas Mainori avaliku arvamuse uuringute keskuse korraldatud 979 inimese küsitlusest lühikese kokkuvõtte, mille kõige olulisem osa ütleb: "Siduvate otsuste vastuvõtmiseks Eesti tulevase riikliku staatuse küsimuses ei ole Eesti Kongressil avalikkuse mandaati. Ainult 26 protsenti küsitletutest leidis, et Eesti staatuse küsimuse peaks otsustama Eesti Kongress." Huvitav on seegi, et nimetatud küsitluses pidas koguni 55 protsenti eestlastest vajalikuks korraldada selles küsimuses referendum.
Uue küsitluse korraldas Mainor vahetult enne Eesti Kongressi valimiste algust. Selle tulemused näitasid, et 45 protsenti eestlastest ootas kongressilt vaid eesti rahva iseseisvustahte deklareerimist ja ainult 27 protsenti nägi kongressis lootust Taasasutava Kogu moodustamiseks. Ülemnõukogult aga oodati just Eesti poliitilise staatuse lahendamist. Niisugusel arvamusel oli 65 protsenti, seega kaks kolmandikku eestlastest. Rõhutada tuleb sedagi, et küsitlus tehti pärast seda, kui kodanike komiteede liikumise mitu juhtfiguuri olid veebruari algul teinud üleskutse üldse ülemnõukogu valimisi boikoteerida. Tegelikult seadis see üleskutse esimest korda tõsisesse ohtu Eesti liikumise riiklikule iseseisvusele, mis oli 1987. aastal võidetud fosforiidisõjaga nii lootusrikkalt alanud.

Rahvas oli teist meelt

Boikotiüleskutse järgimine oleks valimistest eemale jätnud suure hulga eestlasi, see omakorda oleks tähendanud interrindelaste hoopis suuremat esindust või koguni arvulist ülekaalu valitavas kogus. Võib olla enam kui kindel, et 20. augusti otsust, mis taastas iseseisva Eesti Vabariigi, ei oleks ülemnõukogu niisuguses koosseisus kunagi vastu võetud. Õnneks – nagu paaril korral hiljemgi! – ei tabatud boikotiüleskutsega rahva meelsust. Rahvas näitas suurt poliitilist tarkust ning ülemnõukogu valimised möödusid Eesti Kongressi valimistega võrreldes ehk isegi kõrgema aktiivsuse õhkkonnas. Sellest omakorda võis järeldada, et kuigi rahvas oli oma õnnistuse andnud nii Eesti Kongressile kui ka ülemnõukogule, nägi ta iseseisvuse taastajana eelkõige ülemnõukogu.
1990. aasta 11. märtsil esimesele istungjärgule kogunenud Eesti Kongress valis Eesti Komitee ja võttis vastu pöördumise NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi poole viivitamatute läbirääkimiste alustamiseks Eesti Kongressi volitatud esindusega anneksiooni lõpetamise ning Eesti Vabariigi taastunnustamise küsimuses. Läksid nädalad, kuud, möödus aasta – Eesti Kongressi polnud Moskva jaoks olemaski!
Märtsi lõpus tööd alustanud Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseis võttis 30. märtsil 1990 vastu otsuse "Eesti riiklikust staatusest", milles tunnistas NSV Liidu riigivõimu Eestis ebaseaduslikuks selle kehtestamise momendist alates ning kuulutas välja üleminekuperioodi

Eesti Vabariigi taastamiseks. Viis päeva hiljem ähvardas Mihhail Gorbatšov Eestit tõsiste sanktsioonidega, kui Eesti ei annulleeri 30. märtsi otsust. Eesti seda ei teinud ning Gorbatšov tunnistas mai keskel oma dekreediga Eesti NSV Ülemnõukogu otsuse kehtetuks.
Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi erinev tase ja võime vähemalt ida suunal midagi saavutada oli sellega lausa puust ette tehtud.
Enne valimisi pidasid paljud ülemnõukogusse kandideerijad vajalikuks ja ka võimalikuks Eesti Kongressi ja ülemnõukogu asjalikku mõttevahetust, tegelikkus aga näitas midagi muud, kuigi ülemnõukogu liikmeteks oli valitud 44 Eesti Kongressi saadikut. Kaks kuud pärast Eesti Komitee töö algust kirjutas Enn Leisson selles valitsevast õhkkonnast: "Nii vähe, kui ma olengi saanud neist koosviibimistest osa võtta, pean end aegsasti häälestama süüaluse rolli. Selle eest, et ma pole 10–15 viimase aasta jooksul millegi valitsusvastasega silma paistnud. Selle eest, et mind stagnaajal avalikult ei mõnitatud. Selle eest, et välismaal keegi ei jälgi pingsalt minu inimõiguste ahistamist jne." (Päevaleht, 25. mai 1990.)
Eesti Komitee liikmete hulgas oli ju neid, kes olid oma isamaalist meelsust liiga selgesti välja näidanud ja selle eest kannatada saanud. Aga kannatada saanuid oli ka ülemnõukogus. Eldur Parder veetis kaheksa aastat vangilaagris ja kolm aastat sundasumisel illegaalse skautluse eest, 1941. aastal koos emaga Siberisse küüditatud ja sealt 1947. aastal Eestisse põgenenud Tõnis Mets asutas 1956. aastal põrandaaluse Eesti Vabadusvõitlejate Liidu ja pidi Mordvamaal okastraadi taga olema kuus aastat. Ei märganud, et nemad oleksid ülemnõukogus oma kolleegidesse tõrjuvalt või vaenulikult suhtunud.

Boikotiüleskutsest siiski loobuti

Eesti Komitees peeti ülemnõukogu kui mitte päris punaseks, siis vähemalt roosaks koosluseks, kus usaldada tohtis väga väheseid. Niisugune suhteliselt ebasõbralik hoiak oli selgesti tuntav, aga juhtus, et seda väga valusate sõnadega ka otse välja öeldi.
Ühel Eesti Komitee koosolekul Harju tänaval Kirjanike Maja saalis rääkis parajasti Avo Kiir, kui sisenes koosolekule hilinenud Jüri Rätsep, kes kuulus ka Eesti Komitee juhatusse. Tol ajal juhtus ikka, et mõni ülemnõukogu liige jäi hiljaks või pidi varem lahkuma, sest neil oli kohustusi oma töökohal. Nähes jutuhoos Kiirt, jäi Rätsep viisaka inimesena ukse juurde seisma, et lasta kõnelejal jutt lõpetada. Ja Kiir võttiski oma jutu ülemnõukogu aadressil kokku: "Need rahvarindelased ja kommunistid on kõik ühesugused närukaelad!"
Kirikuõpetaja suust oli niisugust hinnangut võõrastav kuulda, kuid saal nähtavasti nõustus sellega. Põhimõtteliselt parteitu advokaadina veerand sajandit leiba teeninud ja Sakalamaalt Rahvarinde kandidaadina nii Eesti Kongressi saadikuks kui ka ülemnõukogu liikmeks valitud Jüri Rätsep seisis veel hetke, pani siis ukse väljastpoolt kinni ja sellele koosolekule enam tagasi ei tulnud. Tema teadis, et Avo Kiire parteikaaslaste, ERSP liikmete hulgas on ka paar endist suure asutuse parteiorganisatsiooni sekretäri, parteituid aga komparteis partorgideks ju ei pandud. Ja kuigi nii mahlast üldistust, nagu tookord Kirjanike Maja saalis lendu läks, kuulis väga harva, ei möödunud vist küll ühtegi Eesti Komitee koosolekut, kus ülemnõukogu poleks millegi eest tänitada saanud.
Hoopis tõsisem asi oli aga see, et peaaegu iga ülemnõukogus vastu võetud õigusakti, mis pidi tagama üleminekut omariiklusele ja eesti rahva selget tahet maailmale veel kord meelde tuletama, mõistis Eesti Komitee hukka või tunnistas õigustühiseks või koguni kutsus rahvast üles seda boikoteerima.
1990. aasta mais vastu võetud sümboolikaseaduses, mida rahvas tervitas ja millega riigi nimest jäeti ära sõnad "nõukogude sotsialistlik" ning lõpetati Eesti NSV lipu, vapi ja hümni kasutamine riiklike sümbolitena, nägi Eesti Komitee katset nõukogulik vabariik lihtsalt ümber nimetada, selle sisu muutmata. Ometi oli Eesti selleks ajaks juba asunud ennast üleliiduliste ametkondade haardest lahti rebima. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu 1991. aasta 31. jaanuari

otsuse ennetada 17. märtsile määratud üleliidulist referendumit oma iseseisvusreferendumiga 3. märtsil mõistis Eesti Komitee juba selsamal päeval hukka. Koos Läti Komiteega pöörduti nii Läti kui ka Eesti Vabariigi kodanike poole üleskutsega boikoteerida igasugust referendumit või referendumitaolist küsitlust sõltumata sellest, kes niisuguse aktsiooni korraldab. Ja kuigi boikotiüleskutsest hiljem loobuti, päästis halvimast jällegi eesti rahva poliitiline tarkus.

Taas kaks erinevat hoiakut

Referendumi ebaõnnestumine või ärajäämine oleks olnud väga halb, eriti silmas pidades, kui edukas oli referendum Leedus ja Lätis. Ka Eesti referendumit iseloomustas erakordselt kõrge osavõtuprotsent (82,86 protsenti) ja tulemus – 77,83 protsenti hääletamas käinutest pooldas Eesti iseseisvuse taastamist! – ei vaja kommentaare. Referendumi tulemusel oli sügav tähendus mitte ainult Moskva keskvõimule, vaid see kajas tugevasti vastu ka lääneriikides. Näiteks USA idaranniku suuruselt neljanda linna ajalehes Baltimore Sun oli Eesti neil aastail esiküljele jõudnud ainult kahe sündmusega – Balti keti ja 3. märtsi referendumiga.
Kui 1991. aasta 19. augusti varahommikul tuli Moskvast teade, et võimu on haaranud Riiklik Erakorralise Seisukorra Komitee, reageerisid kaks Eestis valitud kogu jällegi erinevalt. Ülemnõukogus hakati kohe tegema ettevalmistusi taastatud iseseisvuse väljakuulutamiseks, Eesti Komitees aga leiti, et riikluse küsimuses pole mingit otsust vaja vastu võtta, sest Eesti on juba 24. veebruaril 1918 iseseisvaks riigiks kuulutatud.
Eesti Komitee joont püüdsid ülemnõukogus alati kõrvalekaldumatult järgida Mart Laar ja Illar Hallaste. Liia Hänni, kes 19. augustil toimunud ülemnõukogu fraktsioonide esindajate koosolekul märkmeid tegi, on ühe Mart Laari seisukoha jäädvustanud niisugusena: riikliku staatuse muutmist ei poolda. Täpselt samal seisukohal oli Hallaste nii tuliseks kippunud vaidlustes kolleegidega kui ka telekaamerate ees. Tema pidas iseseisvuse väljakuulutamist tarbetuks ja koguni kahjulikuks.
Koosolekuid toimus sel päeval palju. Kui rahvarindelastest ülemnõukogu liikmed võimaliku tegevuskava arutamiseks jälle kokku olid istunud, tuli jutuks ka rahvusradikaalide hoiak ja muidugi meenutati siis nende varasematki suhtumist ülemnõukogu aktidesse. Ja kui jälle kõlas ettepanek kutsuda Eesti Komitee juhid Toompeale läbirääkimistele, ei suutnud Jaan Lippmaa ärritust enam tagasi hoida ja prahvatas: “Mis asja me neid palume? Mis asja me nende ees kummardame? Tappa tuleks anda!”
Tegelikult olid Eesti Komiteele saabunud väga ebameeldivad tunnid. Valimiste väljakuulutamisest alates oli kinnitatud, et ülemnõukogul pole mingit õigust riikluse küsimuses midagi otsustada, sest Eesti Vabariigi taastamiseks on olemas Eesti Kongress. 19. augustil 1991 oli aga selge, et ülemnõukogu võtab riikluse küsimuses otsuse vastu niikuinii ning Eesti Komitee otsus, kui ta selle teekski, jääks kindlasti tähelepanuta idas ning ilmselt ka läänes. Võib-olla just olukorra paratamatust tunnetades tulid Eesti Komitee esindajad kutse peale siiski Toompea lossi konsultatsioonidele. Kuid 19. augustil tulemuseni ei jõutud.

Parlament õigustas usaldust

Nõupidamisel osalenud Ignar Fjuk on meenutanud, et eestikomiteelaste vastuseis 20. augusti iseseisvusotsusele oli otse jahmatamapanev. Jüri Rätsep, kes ühena paljudest oli kindel, et iseseisvusotsus tuleb kiiresti vastu võtta, on hiljem 19. augusti õhtust kirjutanud: “Arutlus alati kaalutleva Tunne Kelamiga sel teemal pani teda mulle tõsiselt otsa vaatama ja kahtlust avaldama, et Eesti Komitee võib anda sellele teole Eesti vastuolusid süvendava kurja hinnangu.” (Seitse Päeva, 21. veebruar 1992.)
Ülemnõukogus ringles idee ka nn kolmanda vabariigi väljakuulutamisest, selleks oli vastav

eelnõugi koostatud, ning ilmselt loodeti Eesti Komitees, et ülemnõukogus saavad sisevastuolud määravaks ja ta ei suudagi mingit otsust vastu võtta. Seda järeldust kinnitab tõsiasi, et kui kõigi punktide sõnastuses oli kokkuleppele jõutud ja kohad olid jagatud ka moodustatavas Põhiseaduse Assamblees ning kooskõlastatud otsus lõpuks istungisaali viidi, lahkus üks eestlasest ülemnõukogu liige siiski enne hääletamist saalist. Kaido Kama, prominentsemaid eestikomiteelasi, Eesti Kongressi ideolooge, jäi Toompea lossis seega ainsana truuks Eesti Kongressi joonele.
20. augustil 1991 kell 23.04 oli Eesti Vabariigi iseseisvus taastatud.
Ülemnõukogu säilitas rahva hulgas Eesti Kongressiga võrreldes märksa suurema populaarsuse peaaegu oma tegevuse lõpuni. Kui EKE Ariko küsitlusega 1992. aasta veebruaris poliitikute mainet mõõdeti, hõivasid ülemnõukogu liikmed populaarsuse edetabelis esimesest 30 kohast 16. Eesti Komitee juhtfiguuridest seevastu ei pääsenud keegi isegi 40 populaarsema sekka, küll aga olid nad negatiivse mainega poliitikute edetabeli tipus üsna tugeva esindusega. Ülemnõukogul olid kõik volitused ning rahvalt saadud mandaat, et otsus riikliku iseseisvuse taastamisest vastu võtta. Võib päris kindlalt öelda, et ei uue riigi väljakuulutamine ega mingi muu variant peale Eesti Vabariigi taastamise poleks 20. augustil ülemnõukogu saalis vajalikku häälteenamust saanud. Ka siis mitte, kui Eesti Komitee esindajaid Toompeal üldse poleks olnud. Eesti Komitee juhtide kaasamine ning Põhiseaduse Assamblee moodustamine lubas aga poliitikas aktiivselt jätkata suurel rühmal inimestel, kes muidu oleksid ehk kõrvale jäänud. Ka see oli eesti rahva tahe, kui ta 1990. aasta veebruarismärtsis suures üksmeeles mõlemat kogu oli valinud. Ja selles oli Eesti tee eripära Lätiga, eriti aga Leeduga võrreldes. Omariikluse tegeliku taastajana nägi rahvas just parlamenti ning toetas kõiki selle poolt vastu võetud olulisi akte. Aeg näitas, et 1990. aasta märtsis veel Eesti NSV Ülemnõukoguna valitud parlament rahva lootusi ei petnud.

Artikli aluseks on 21.–22. augustil 2008 Tallinnas 20. Augusti Klubi korraldatud rahvusvahelisel konverentsil “Riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992” peetud ettekanne.

Eesti Rahvusraamatukogu teadus- ja arendustegevusest

Janne Andersoo (RiTo 18), Eesti Rahvusraamatukogu peadirektor

Eesti Rahvusraamatukogu 90. aastapäeva künnisel on sobilik vaadelda riigi ühe olulisema mälu- ja infoasutuse teadus- ning arendustegevust lähimöödanikus, mis on mõjutanud ka Eesti raamatukogunduse arengut.

Eesti Rahvusraamatukogu on suurema osa oma 90-aastasest ajaloost täitnud Eesti raamatukogude teadus- ja arendustegevuses juhtivat rolli. Tänapäeval on Rahvusraamatukogul seadusest ja põhikirjast tulenevad Eesti raamatukogunduse ja raamatukoguvõrgu arendamise ülesanded: raamatukogunduse, bibliograafia, raamatuteaduse ja informaatika ning nendega piirnevate valdkondade teadus- ja arendustöö, raamatukogutöötajate täienduskoolituse korraldamine, raamatukogunduslikud eksperthinnangud, osavõtt rahvusvahelistest ning riiklikest arengu-, teadus- ja koostööprogrammidest, tegutsemine trükitoodangu- ja raamatukogustatistika rahvusliku keskusena.
Kõige rohkem on Rahvusraamatukogu arendustegevust viimase kümne aasta jooksul mõjutanud info- ja kommunikatsioonitehnoloogia tormiline areng. Tänapäeva infotarbija ootab raamatukogult hästi komplekteeritud kogude ja professionaalse raamatukogupersonali kõrval üha enam ja kvaliteetsemaid elektroonilisi teenuseid, seetõttu on e-raamatukogu väljaarendamine olulisemaid suundi Rahvusraamatukogu arendustegevuses.
Tähtsat rolli etendas kindlasti Eesti astumine Euroopa Liitu, mis langeb samuti käsitletavasse ajavahemikku. Koostöö Euroopa raamatukogude ja ülikoolidega on mitmete projektide kaudu olulisel määral suurenenud.

Rahvuslik koostöö

Eesti raamatukogude koostöös on kõige tähtsam ühendav tegur olnud uue infotehnoloogia juurutamine. Parimaid näiteid on integreeritud raamatukogusüsteemi INNOPAC kasutuselevõtt ELNET Konsortsiumi kuuluvates Eesti raamatukogudes 1990. aastate teisel poolel. Konsortsiumi tegevussfäär on praeguseks laienenud e-raamatukogu kui terviku arendamise suunas ning mitmedki ettevõtmised on koostööd silmas pidades edukad, näiteks litsentsiandmebaaside ühishanked.
Teadusraamatukogud on teinud ühistegevust raamatukoguteenuste ja lugejauuringute vallas. 1999. aastal uuriti koos Saar Poll OÜ-ga Eesti Rahvusraamatukogu kunstide teabekeskuses ning Eesti Muusikaakadeemia ja Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus muusika- ja kunstiinformatsiooni tarbija infovajadust. Koos Tallinna Ülikooli infoteaduste osakonnaga korraldati 2001. aastal nelja raamatukogu hõlmav uuring “Raamatukogutöö tulemuslikkuse mõõtmine ja tegevuse hindamine Eesti teadusraamatukogudes”.
Raamatukogude kõrval on Rahvusraamatukogu head koostööpartnerid olnud Eesti ülikoolid, muuseumid ja arhiivid. Suurepärane näide mäluasutuste ja ülikoolide teaduskoostööst on 1998.–2006. aasta projekt THULE, mille eesmärk oli rahvustrükise kogude seisundi määramine ja analüüs rahvustrükise säilivuse tagamiseks. Projekti tulemusena koostati “Eesti trükise punane raamat 1535–1850”.
Eesti rahvustrükise säilitamise ning parema kättesaadavuse nimel on teoks saanud teinegi ühisettevõtmine, mis kannab akronüümi DEA – digiteeritud Eesti ajalehed. 2004. aastal alustatud projekti tulemusena loodud sidusandmebaas (dea.nlib.ee) on väärtuslik allikas kõigile, kes tunnevad huvi Eesti vanema ajakirjanduse vastu.

Rahvusvaheline koostöö

Eesti kuulumine Euroopa Liitu on märgatavalt avardanud Rahvusraamatukogu koostööpartnerite ringi. Mitmete uurimis- ja arendusprojektide välispartnerid on olnud esmajoones Balti- ning Põhjamaade rahvusraamatukogud, aga ka Venemaa ja Saksamaa ning mitmed teised Euroopa raamatukogud. Märkimist väärib Venemaa Rahvusraamatukogu algatatud laiahaardeline, 37 riiki hõlmav koostööprojekt "Vene raamatu rahvusvaheline koondkataloog 1918–1926", millega Rahvusraamatukogu ühines 2001. aastal. 1997. aastal ühines Rahvusraamatukogu 16.–18. sajandil ilmunud ja isikutega seotud saksakeelsete juhutrükiste koondkataloogi loomisega. Projekti tulemusel ilmus aastail 1997–2003 kolmeteistkümnes köites kataloog "Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven", mille seitsmes ja kaheksas köide sisaldavad Eestiga seotud materjale.
Eesti edu e-riigina ja mastaapne avalike e- teenuste arendamine ning digitaalraamatukogunduse võidukäik rahvusvahelisel tasandil on ühtviisi nii võimalus kui ka väljakutse Rahvusraamatukogu e-raamatukogu väljaarendamisel. Olulisi ettevõtmisi nende seas on kindlasti Euroopa Rahvusraamatukogude Direktorite Konverentsi (*Conference of European National Librarians*, CENL) algatatud üleeuroopalise infoportaali*The European Library* loomine ja laiendamine. Eesti Rahvusraamatukogu on portaali loomisse oma panuse andnud kahe projekti, TEL-ME-MOR ja TELplus kaudu ning täidab viimati nimetatud, 26 partneriga projektis sisuliste ülesannete kõrval vastutusrikast finants- ja administratiivse koordinaatori rolli.
2006. aastal kehtima hakanud sundeksemplari seaduse muudatus tõi Eesti Rahvusraamatukogule kohustuse koguda, arhiveerida ja alaliselt säilitada Eesti võrguväljaandeid. Sellega kaasnevad mitmed spetsiifilised ülesanded nagu võrguväljaannete valikukriteeriumide väljatöötamine ja neile pikaajaliseks säilitamiseks sobiva infotehnoloogilise keskkonna loomine. Tänu Euroopa raamatukogudega ühiselt ette võetud projektidele *ReUSEe* (2004–2006) ja *Web Cultural Heritage* (2005–2006) on leitud häid lahendusi ja astutud digitaalse ainestu arhiveerimise valdkonnas pikk samm edasi. Hea näide on Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR (digar.nlib.ee), kus arhiveeritakse ja tehakse kättesaadavaks võrguväljaandeid, trükieelseid faile, füüsilisel kandjal e-teavikute (näiteks CD-ROM-ide) ja trükiste digiteeritud koopiaid.

Teadustegevus

Eesti Rahvusraamatukogu sai teadus- ja arendusasutuse staatuse teadus- ja arendustegevuse korralduse seaduse mõttes 2007. aastal. Rahvusraamatukogu vastutab kultuuripärandi säilimise ja kättesaadavaks tegemise eest ning teeb teadustööd traditsioonilistes, maailma rahvusraamatukogudele omastes uurimisvaldkondades nagu ajalugu, kultuurilugu, raamatu-, raamatukogude ja bibliograafia ajalugu, kogude säilitamine ja ennistamine.
Aastakümneid on Rahvusraamatukogu vanaraamatuspetsialistid osalenud raamatuajaloo teadustöös. Viimase kümnendi uuringuist võiks nimetada vanemteadur Larissa Petina uurimistööd Eesti Rahvusraamatukogu vene haruldaste raamatute kollektsioonist, vanaraamatu spetsialisti Sirje Lusmägi uurimistööd Fr. K. Gadebuschi käsikirjalistest täiendustest biograafialeksikonis "Livländische Bibliothek" (Riga, 1777, 3 kd.) ja 2000 kirjet sisaldava kataloogi koostamist Narva Kirikuraamatukogule kuulunud 16.–18. sajandi trükistest. Urve Sildre on uurinud omanikumärke eesti vanaraamatus, vanemteaduri Piret Lotmani teadusuuringud on keskendunud 17. sajandi vaimuliku kirjanduse, Eesti raamatukogude ajaloo ja Nõukogude trükitsensuuri teemadele.
Rahvusraamatukogu haruldaste raamatute kogu kõrval pakub rikkalikku uurimisainest kunstikogu, millega on viimaste aastate jooksul olnud seotud kunstiteadlane Jüri Hain. Tema on uurinud puugravüüride originaalklotse aastaist 1840–1940 ning 20. sajandi

alguse Eesti vabagraafikat.
Eesti Rahvusraamatukogu arengukavas aastani 2010 on rõhutatud, et raamatukogu peab prioriteetseks teenuste kasutaja kesksust, kättesaadavust ja isikustamist, analüüsib oma teenuste kvaliteeti ning peab tähtsaks selle väärtustamist. Kasutajate ootuste väljaselgitamiseks ning teenusekvaliteedi ja rahulolu hindamiseks on Rahvusraamatukogu süstemaatiliselt korraldanud lugejaküsitlusi ja uuringuid ning raamatukogude tegevuse sotsiaalseid, õiguslikke ja finantsaspekte käsitlevaid uuringuid.
Raamatukogu teadustegevuse oluline väljund on Eesti Rahvusraamatukogu toimetised (*Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae*), mis 2008. aastast hakkab ilmuma kahe allseeriana: A-seeria "Raamat ja aeg" kajastab kultuuriloo, raamatu ja raamatukogude ajaloo teadusartikleid ning B-seeria "Informatsioon ja ühiskond" tänapäeva infoühiskonna eri aspekte käsitlevaid teadusartikleid. Rahvusvahelistest ekspertidest koosneva toimetusega väljaande esimene number – paralleeltekstiga inglise ja eesti keeles – ilmub 2009. aasta algul.

Teadus- ja arenduskeskus

Rahvusraamatukogu teadus- ja arenduskeskus loodi 1. septembril 2004 pika ajalooga raamatukogunduse osakonna alusel. Mõistagi ei olnud küsimus üksnes nimemuutuses, vaid olulistes sisulistes ümberkorraldustes ning uute ülesannete lisandumises. Üks keskuse funktsioone on raamatukogunduse ja infoteaduse teadus- ja arendustegevuse koordineerimine, mis hõlmab mitmesuguste koostööprojektide algatamist ja neis osalemist, samuti erialase teadus- ja arendustegevusega seotud informatsiooni kogumist, korrastamist ja vahendamist. Jätkuvalt kuulub keskuse pädevusse kultuuriministeeriumi tellimusel ja sellega koostöös Eesti raamatukogustatistika koostamine ning raamatukoguhoidjatele erialase täienduskoolituse korraldamine. Rahvusraamatukogu pakub koolitust erinevatel teemadel – standarditest eesti kirjanduseni. 2006. aastal hakati korraldama raamatukoguhoidjate kutseõppekursusi. Senise kahe õppeaasta jooksul on kursused edukalt läbinud 67 raamatukogutöötajat, kes seejärel on saanud taotleda raamatukoguhoidja kutset.
Uue tegevussuunana võib nimetada raamatukogu kasutajaile mõeldud infokirjaoskuskoolituse käivitamist 2005. aasta sügisel. Selleks töötati välja kasutajakoolituse programm eri sihtrühmadele, sealhulgas kõrgkoolidele. Programm sisaldab eri tasemel mooduleid infootsingu teooriast ja praktikast nii raamatukogu- kui ka veebipõhises otsikeskkonnas ning õpetab informatsiooni hindama, valima ja kasutama.
Eesti Rahvusraamatukogu arendustegevuse eesmärk on luua kasutaja muutuvatest vajadustest lähtuvat lisandväärtust raamatukogu pakutavatele teenustele, seetõttu on lähiaastail esmatähtis suund e-raamatukoguga seotud arendustegevus. Täpsemalt öeldes, oluline arendusprojekt on Rahvusraamatukogu infoportaali loomine, mille tulemusena loodame 2009. aastal pakkuda kasutajale võimalust sooritada kõiki raamatukogu elektroonilisi inforessursse haaravat infootsingut ühe keskkonna kaudu.
E-raamatukogu arendamine, arvestades rahvusraamatukogule ainuomaseid funktsioone, hõlmab aga hoopis laiemat tegevussfääri – alates hävimisohus olevate tekstide digiteerimisest ning lõpetades võrguväljaannete arhiveerimisega ja digitaalse ainese pikaajalise säilitamisega. Need on ülesanded, mille täitmisel on otsustava tähendusega ladus koostöö ja hea partnerlus teiste mäluasutustega nii Eesti kui ka rahvusvahelises ulatuses.

Kasutatud kirjandus

Eesti Rahvusraamatukogu arengukava aastani 2010. – http://www.nlib.ee/820
Eesti trükise punane raamat 1535–1850 (2006). Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu. – http://www.nlib.ee/PunaneRaamat/

Kiisa, K. (2004). Rahvusraamatukogu alustab digitaalarhiivi loomist. – Riigikogu Toimetised 10,
lk 179–180.
Schvak, T. (2006). Mugav juurdepääs Euroopa kultuuri- ja teadusinfole. – Riigikogu Toimetised 14,
lk 219–220.

Parlamentaarsed uudised

Piret Viljamaa (RiTo 18), Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist

Välisriikide parlamentide uudiseid 2008. aasta maist novembrini.

Uudistest valiku tegemisel on kasutatud elektroonilisi infoallikaid: uudisteagentuuride ja meediaväljaannete andmebaase, täistekstandmebaasi EBSCO ning parlamentide koduleheküIgedel leiduvaid materjale.

Ameerika Ühendriigid

Oktoobris võtsid Ameerika Ühendriikide parlamendi mõlemad kojad vastu rahandusturgude 700 miljardit dollarit nõudva päästeplaani. Senat kiitis halbade laenude tagasiostmise kava heaks 74 poolt- ja 25 vastuhäälega. Esindajatekoda võttis seaduse vastu 263 häälega, vastu oli 171 liiget. Septembri lõpus oli Esindajatekoda sama seaduseelnõu üllatuslikult tagasi lükanud ning see põhjustas languse kogu maailma aktsiaturgudel. Seaduse kohaselt ostab valitsus kuni 700 miljardi dollari eest rahandusasutuste halbu laene, keskvalitsus kindlustab deposiite senise 100 000 asemel kuni 250 000 dollari väärtuses, et suurendada tarbijate ja ettevõtete usaldust pankade vastu ning mahendada poliitiliselt ebapopulaarset päästeplaani. Seadus sisaldab ettevõtte- ja energiamaksu kärpeid, mille vastu on paljud Esindajatekoja demokraadid. Vastu võeti ka seadusemuudatus, mis võrdsustab vaimuhaiguste ning narkootikumide ja alkoholivõõrutuse puhul makstavad kindlustushüvitised teiste haiguste puhul makstavate hüvitistega. President George W. Bush andis seadusele kohe oma allkirja.

Reuters-BNS, 2.10.2008, “USA senat andis päästeplaanile heakskiidu”;
Reuters, 3.10.2008, “Congress passes mental health coverage boost”.

Armeenia

Augustis võttis Armeenia parlament vastu valitsuse algatatud seaduse, mis kutsus esile keskkonnakaitsjate ägeda protesti. Seadus lubab alandada Sevani järve veetaset, suurendades järvevee äravoolu Hrazdani jõe kaudu, mis varustab veega mitut hüdroelektrijaama ja Ararati oru puuviljaistandusi. Valitsuse esindajate väitel tingis vee äravoolu suurendamise vajaduse soov aidata põua tõttu kannatanud puuviljaistandusi. Enne lõpphääletust esines parlamendi esimees Tigran Torosyan kõnega, milles rõhutas, et väited, nagu oleks seaduseelnõu eesmärk päästa järve kaldale ehitatud luksusmajad veetõusu eest, on naeruväärsed. Tema sõnul seaduse rakendamisega järvele ökoloogilist kahju ei tekitata.

Armenialiberty, 21.08.2008, “Parliament approves controversial government bills”. - http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2008/08/39C8C121-1E83-40C2-9AEA-594BA9AD26BB.asp
National Assembly of the Republic of Armenia, 21.08.2008, “Extraordinary session of the National Assembly Ends”.
- http://www.parliament.am/news.php?do=view&ID=2845&cat_id=2&day=21&month=08&year=2008&lang=eng

Austria

Septembris toimusid Austrias pärast vasak-paremjõudude koalitsiooni kokkuvarisemist erakorralised parlamendivalimised. Enim hääli kogus Sotsiaaldemokraatlik Partei (sai parlamendis 57 kohta), teise tulemuse saavutas konservatiivne Rahvapartei (51 kohta). Eelmiste valimistega võrreldes said kohti juurde paremäärmuslikud parteid: immigrantidevastane Vabaduspartei (34 kohta) ja Jörg Haideri juhitud Allianss Austria Tuleviku Eest (21 kohta). Rohelised said 20 kohta. Valimistest võttis osa kümme parteid. Lävepakuküsitlused näitasid, et paremäärmuslaste toetus oli kõige suurem alla 30 aasta vanuste meeste seas, üle 60-aastased mehed ja naised toetasid kõige rohkem sotsiaaldemokraate ja kõige vähem rohelisi. 30-60-aastaste hulgas oli enim Rahvapartei valijaid. Paremäärmuslasi valiti eelkõige protestiks ebaefektiivse valitsemise vastu. Euroopas on Austria valimistulemused kutsunud esile negatiivset vastukaja, näiteks naabermaa Sloveenia valitsus väljendas üllatust ja muret euroopalike väärtuste hülgamise pärast. Poliitikavaatlejate hinnangul suurendab parempopulisti Jörg Haideri hukkumine autoavariis Sotsiaaldemokraatliku Partei ja Rahvapartei uue koalitsiooni moodustamise väljavaateid.

SORA, "Nationalratswahl 2008". – http://www.sora.at/images/doku/SORA_ISA_Analyse_NRW_2008.pdf
Deutsche Welle, 30.09.2008, "Austria's far-right vote raises concerns in Europe". – http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,3681155,00.html
International Herald Tribune, 6.10.2008, "Final Austrian election tally shifts 1 seat". – http://www.iht.com/articles/ap/2008/10/06/europe/EU-POL-Austria-Elections.php

Bulgaaria

Aprillis kiitis Bulgaaria 240-kohaline parlament heaks valitsusreformi, millega vasak¬tsentristlik valitsus loodab olla meeltmööda riigivõime korruptsioonis ja kuritegevuse lokkamises süüdistavale Euroopa Liidule. Poolt hääletas 155 ja vastu 74 parlamendiliiget. Valitsuses vahetati välja sise-, kaitse-, tervishoiu- ja põllumajandusminister ning loodi Euroopa rahade kasutamist jälgiva asepeaministri ametikoht. Nädal enne uute valitsusliikmete määramist astus tagasi siseminister Rumen Petkov, kelle juhitud ministeeriumi süüdistati korruptsioonis ja maffiasidemetes.

Juulis toimus parlamendis valitsuse umbusaldushääletus, mis oli juba kuues pärast koalitsiooni võimuletulekut 2005. aastal. Umbusaldusavaldust toetas 84 ja vastu hääletas 150 parlamendiliiget. Parempoolse opositsiooni sõnul vastutab valitsus 500 miljoni euroni küündivast Euroopa Liidu abirahast ilmajäämise eest.

AFP-BNS, 24.04.2008, "Bulgaaria parlament kiitis heaks valitsusreformi";
Reuters-BNS, 30.07.2008, "Bulgaaria parlament võitis usaldushääletuse".

Juulis ratifitseeris Bulgaaria parlament Venemaaga sõlmitud South Streami gaasijuhtme rajamise lepingu. Leping ratifitseeriti pärast tuliseid debatte ja opositsiooni kriitikat. Poolt

hääletas 140 ja vastu 47 parlamendiliiget.
Lepingu kohaselt loovad Gazprom ja Bulgargaz ettevõtte, mis hakkab Bulgaarias gaasijuhet ehitama ja haldama. Lepingu osapooled on võrdsed, mõlema ettevõtte osalus on 50 protsenti. Uuringuid alustatakse 18 kuud pärast ühisettevõtte loomist ning gaasijuhtme ehitamist kaks aastat pärast eeltööde lõppu. Leping on sõlmitud 30 aastaks. Projekt konkureerib Euroopa Liidu toetatava Nabucco gaasijuhtme projektiga, mis juhib Kesk-Aasia gaasi Euroopasse läbi Türgi.

Novinite, 25.07.2008, "Bulgaria parliament ratifies South Stream gas pipeline agreement". – http://www.novinite.com/view_news.php?id=95493

Septembris kiitis Bulgaaria parlament heaks kommunistliku režiimi kuritegusid tauniva Praha deklaratsiooni "Euroopa südametunnistus ja kommunism". Parlamendis toetati Praha deklaratsiooni 106 häälega, vastu hääletas 60 parlamendiliiget ja 5 jäi erapooletuks. Vasakpoolsed teatasid, et nad ei toeta deklaratsiooni, sest ükski teine seadusandlik kogu pole Praha deklaratsiooni sel kombel heaks kiitnud ning Bulgaaria parlament on kommunistliku režiimi juba hukka mõistnud. 23. august, Molotovi-Ribbentropi leppe allkirjastamise päev, kuulutati ohvrite mälestuspäevaks. Deklaratsioonis rõhutatakse vajadust uurida ühtviisi nii fašistliku kui ka kommunistliku režiimi toimepandud kuritegusid.

AFP-BNS, 18.09.2008, "Bulgaaria võttis vastu totalitarismikuritegusid tauniva deklaratsiooni"; Novinite, 18.09.2008, "Bulgaria parliament officially endorses Prague declaration". – http://www.novinite.com/view_news.php?id=97091

Gruusia

Mais toimunud erakorralistel parlamendivalimistel pälvis suurima toetuse – 119 kohta parlamendis – Ühtne Rahvuslik Liikumine. Ühinenud Opositsiooni valimisliit sai 17, Kristlikud Demokraadid 6, Tööpartei 6 ja Vabariiklik Partei 2 kohta. Parlamendikohtade pärast konkureerisid kokku kolm valimisliitu ja üheksa parteid. Parlamendi 150 liikmest 75 valitakse proportsionaalse ja 75 majoritaarse süsteemi alusel. President Mihhail Saakašvili lubas töötada NATO ja Euroopa Liidu liikmesuse nimel, Ühinenud Opositsiooni esindajad rõhutasid vajadust parandada suhteid Venemaaga. Valimisaktiivsus oli 53 protsenti. Enamik opositsiooniliikmeid boikoteeris parlamendi avaistungit ning 11 Ühinenud Opositsiooni liiget esitas avalduse mandaadist loobumiseks. Opositsioon korraldas mais ja juunis meeleavaldusi, väites, et valimistulemused on võltsitud.

Interfax-BNS, 23.05.2008, "Gruusia parlamendivalimised võitis võimupartei"; Inter-Parliamentary Union, "Georgia: last elections". – http://www.ipu.org/parline-e/reports/2119_E.htm

Juulis võttis Gruusia parlament vastu lisaeelarve, mille põhiosa suunati kaitsekulutusteks, samuti suurendati 5000 mehe võrra armeed, mis kasvab nüüd 37 000 sõjaväelaseni. Lisaeelarvest on 295 miljonit lari (200 miljonit dollarit) mõeldud kaitseministeeriumile. President Mihhail Saakašvili põhjendas armee suurendamist pingestunud olukorraga

Gruusias, samuti kasvava osalusega rahvusvahelistes missioonides. Parlamendi kaitse- ja julgeolekukomitee esimehe Givi Targamadze sõnul on kavas kohandada sõjaväge NATO standarditele. Prioriteediks on õhujõudude ja mereväe varustamine kõrgelt kvalifitseeritud personaliga, kavas on osta uusi lennukeid ning arendada õhukaitsesüsteemi. Armee isikkoosseisu suurendamist toetasid ka opositsioonisaadikud. Möödunud aastal suurendas Gruusia oma relvajõude 2500 mehe võrra.

Civil Georgia, 15.07.2008, "Defence spending, number of troops increased". - http://www.civil.ge/eng/article.php?id=18784&search=parliament
Interfax-BNS, 16.07.2008, "Gruusia parlament suurendas kaitsekulutusi ja armee arvukust".

Augustis kinnitas Gruusia parlament ühehäälselt president Mihhail Saakašvili dekreedi sõjaseisukorra kehtestamisest kogu riigi territooriumil alates 9. augustist, kui Gruusia ja Venemaa armee võitlesid kontrolli nimel Lõuna-Osseetias. Sõjaseisukord kuulutati 15 päevaks ja seejärel pikendati seda 8. septembrini, kuid tühistati 3. septembril. Neil Gruusia aladel, kus Vene Föderatsiooni sõjaväe kohalolek säilis, kaasa arvatud Abhaasia ja Lõuna-Osseetia, eriolukord jätkus.

Interfax-BNS, 9.08.2008, "Gruusia parlament kuulutas välja sõjaseisukorra";
AFP-BNS, 3.09.2008, "Gruusia parlament tühistas sõjaseisukorra".

Augustis võttis Gruusia parlament ühehäälselt vastu otsuse Sõltumatute Riikide Ühendusest väljaastumise kohta. Gruusia teavitas SRÜ-d organisatsioonist väljaastumisest ametlikult. Gruusia lahkumist kaalutakse SRÜ põhikirja kohaselt aasta aega, selle aja vältel sõlmitakse seniste ühenduse raames sõlmitud lepingute asemele vastavad kahepoolsed lepped.

Georgian Daily, 14.08.2008, "Parliament of Georgia approved unanimously with 117 votes decision regarding Georgia's quitting CIS".
- http://georgiandaily.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5889&Itemid=65&lang=ka

Hispaania

Juunis toetas Hispaania parlamendi keskkonna-, põllumajandus- ja kalanduskomisjon "Inimahviprojekti", s.t rühma teadlaste ettepanekut tagada inimahvidele – šimpansitele, bonobodele, gorilladele ja orangutanidele – õigus elule, vabadusele ja kaitsele piinamise eest. Ka teised riigid, nagu näiteks Uus-Meremaa ja Suurbritannia, on astunud samme, et kaitsta inimahve kahjulike katsete eest, kuid ükski parlament pole varem deklareerinud, et loomal võiksid olla õigused.

Eesti Päevaleht: Ärileht, 28.07.2008, "Ahvide ja inimeste õigused". - http://www.epl.ee/arvamus/436635

Horvaatia

Juulis ratifitseeris Horvaatia parlament lepingu, millega riik loobub jurisdiktsioonist USA

sõdurite poolt Horvaatia pinnal toime pandud võimalike kriminaalkuritegude üle. USA sõjaväevõimud kohustuvad Horvaatiat sellistest seadusrikkumistest teatama. 153-kohalises parlamendis toetas eelnõu 121, vastu hääletas üks parlamendiliige.

AFP-BNS, 15.07.2008, "Horvaatia loobus jurisdiktsioonist USA sõdurite üle".

Iisrael

Juulis võttis Iisraeli parlament Knesset vastu oma tööd reguleeriva seaduse täiendamise seaduse, millega keelatakse viimase seitsme aasta jooksul siseministri loata vaenulikke riike külastanud isikutel parlamenti kandideerida. 120-liikmelises Knessetis võeti seadus kolmandal lugemisel vastu 52 poolthäälega, seadust ei toetanud 24 parlamendiliiget. Seadus puudutab eelkõige araablastest parlamendiliikmeid, kellest mõned on sageli külastanud Iisraeliga ametlikult sõjajalal olevat Liibanoni ja Süüriat. Seaduses vaenulikena määratletud riigid on Iraan, Iraak, Liibanon, Saudi Araabia, Süüria ja Jeemen. Seadusel pole tagasiulatuvat jõudu. Araablasest parlamendiliige Ahmed Tibi lubas kaevata ülemkohtusse, sest seadus võeti vastu vähema kui põhiõiguste piiramiseks nõutava 61 häälega.

AFP-BNS, 1.07.2008, "Iisraeli parlament kinnitas "vaenlase maal" käijate kandideerimiskeelu".

Iraak

Septembris võttis Iraagi parlament puutumatuse sunniidist parlamendiliikmelt Mithal al-Alusilt, kes nädal varem oli külastanud Iisraeli, osaledes rahvusvahelisel terroritõrjekonverentsil. Tal keelati Iraagist lahkumine ja parlamendiistungitel osalemine. Kavas on ta Iisraeli külastamise pärast kohtusse kaevata. Mithal al-Alusi külastas Iisraeli teist korda pärast Saddam Husseini kukutamist, esimest korda käis ta seal 2004. aasta septembris.

AFP-BNS, 14.09.2008, "Iraagi parlament võttis Iisraeli külastanud saadikult puutumatuse".

Iraan

Iraani parlament võttis vastu seaduse, mille kohaselt autoõnnetuses vigastada või surma saanud Iraani naistel või nende perekondadel on õigus sama suurele kindlustushüvitisele kui meestel. Seadusemuudatus ei laiene teistele valdkondadele, näiteks vägivalla tagajärjel kannatanutele. Pärast 1979. aasta islamirevolutsiooni kehtima hakanud šariaadiseaduste järgi on naise surma eest autoavariis makstav nn vereraha poole väiksem kui mehe hukkumise korral. See reegel kehtib ka vigastuste puhul ning sellest on seni lähtunud kindlustuskompaniid, ehkki mõlemast soost kindlustajad maksavad sama suurt kindlustusmaksu. Jõustumiseks peab seaduse heaks kiitma mõjuvõimas põhiseaduse kontrolli komisjon, kus on ülekaalus konservatiivsed islamivaimulikud.

Reuters-BNS, 27.05.2008, "Iraani naiste ja meeste liikluskindlustushüvitised võrdsustuvad".

Itaalia

Itaalia parlamendis tekitavad probleeme kolleegide eest hääletavad parlamendiliikmed, keda nimetatakse “pianistideks”. Alamkoja spiikri Gianfranco Fini sõnul on tegemist häbiväärse nähtusega, millest tuleb lahti saada. Praegune elektrooniline hääletussüsteem võimaldab teiste eest hääletada ning puudujad lähevad kirja kohalviibijatena, kohalviibimise eest aga makstakse tasu. Euroopa parlamendiliikmete hulgas väidetavalt kõrgeimat palka saavad Itaalia parlamendiliikmed teenivad 16 000 eurot kuus, päevatasu on ligikaudu 250 eurot.

New Europe, 16.06.2008, “Parliament’s vote-cheaters may be stopped”. – http://www.neurope.eu/articles/87654.php

Juunis kiitis Itaalia Senat heaks valitsuse plaani anda rahvuslikule lennukompaniile Alitalia 300 miljoni euro ulatuses laenu. Poolt hääletas 154, vastu 118 Senati liiget. Opositsiooniparteid Demokraatlik Partei ja partei Väärtuste Itaalia hääletasid vastu, sest Silvio Berlusconi valitsus kasutas laenu rahastamiseks väike- ja keskmiste ettevõtete abistamiseks loodud fondi. Itaalia valitsuse plaan kutsus esile teiste lennufirmade protestid. British Airways, Virgin Atlantic, Finnair, SAS, Iberia ja Tap esitasid Euroopa Komisjonile protesti, väites, et Itaalia lennufirma saab konkurentsireegleid rikkuvat abi. Itaalia riik on ka varem majandusraskustes Alitaliale laenu andnud. Juulis teataski Euroopa Komisjon, et selline laen läheb vastuollu konkurentsireeglitega. Septembris kuulutas Alitalia välja ametliku pankroti. Lennukompanii jagatakse kaheks, üht osa hakkavad juhtima erasektori investeerijad, teine osa likvideeritakse. Kevadel kaalus Air France Alitalia äraostmist, kuid selle vastu olid ametiühingud. Nüüd on Air France ja Lufthansa ümberstruktureeritud Alitaliaga partnerlusest jälle huvitatud.

Italy Magazine, 20.06.2008, “Parliament approves Alitalia loan”. – http://www.italymag.co.uk/italy/business/parliament-approves-alitalia-loan

Juulis võtsid Itaalia parlamendi mõlemad kojad vastu seaduse, mis tagab mitmesse korruptsiooniprotsessi segatud peaministrile Silvio Berlusconile ametisoleku ajaks immuniteedi kohtupidamise ees. Senatis toetas seadust 171, vastu oli 128 liiget. Valitsusjuhile lisaks kehtestati ametiaja kestel puutumatus ka presidendile ja kahele parlamendi spiikrile. Seadusesse hääletati opositsiooni muudatusettepanek, mille kohaselt kehtib immuniteet ühel ametiajal. President Giorgio Napolitano kirjutas seadusele alla ning kaks Silvio Berlusconiga seotud kohtuprotsessi on nn Alfano seaduse vastuvõtmise tõttu peatatud. Partei Väärtuste Itaalia liider Antonio Di Pietro lubas hakata koguma allkirju, et korraldada rahvahääletus seaduse tühistamiseks. Opositsiooni sõnul on seaduse eesmärk peaministri päästmine, valitsus väidab aga, et riigijuhtidele puutumatuse tagamine viib Itaalia seadused kooskõlla teiste Euroopa riikide õigusaktidega. Süüdistaja Fabio De Pasquale kuulutas seaduse põhiseadusvastaseks, peaminister Silvio Berlusconi ähvardas omakorda kohtusüsteemi reformiga, kui Konstitutsioonikohus peaks sellise otsuse langetama.

Italy Magazine, 24.07.2008, “Immunity law sparks ire”. – http://www.italymag.co.uk/italy/politics/immunity-law-sparks-ire

Italy Magazine, 29.09.2008, “Magistrates join Berlusconi Constitutional Court row”. – http://www.italymag.co.uk/italy/politics/magistrates-join-berlusconi-constitutional-court-row

Jaapan

Juunis võtsid Jaapani parlamendi mõlemad kojad vastu otsuse tunnustada riigi põhjaosas elavaid ainusid põlisrahvana. Jaapani põhjasaarel Hokkaidol elab ligikaudu 70 000 ainut, kes on aastasadu kannatanud diskrimineerimise all. Kuigi Jaapan on nimetanud end etniliselt homogeenseks riigiks, on ainude haridustase ja sissetulekud ülejäänud riigiga võrreldes märkimisväärselt madalamad. Parlament nimetas ainusid “põlisrahvaks oma keele, usu ja kultuuriga”. Otsus võeti vastu enne rahvusvahelist põlisrahvaste konverentsi ja samaks ajaks planeeritud G8 tippkohtumist Hokkaidol.

AFP-BNS, 6.06.2008, “Jaapan tunnustas ainusid põlisrahvana”.

Kasahstan

Juunis tegi Kasahstani parlamendiliige Sat Tokpakbajev ettepaneku nimetada pealinn Astana ümber Nursultaniks. President Nursultan Nazarbajev laitis idee maha ja kinnitas, et kui selline seadus vastu võetakse, siis tema sellele alla ei kirjuta. Astana, mis kasahhi keeles tähendab lihtsalt pealinna, kuulutati Almatõ asemel Kasahstani uueks pealinnaks 1997. aasta detsembris. Pealinnaks saamise ajal elas seal alla 300 000 elaniku, nüüd üle 700 000. Pealinna üleviimise idee pärines president Nazarbajevilt, seetõttu tähistatakse pealinna päeva Nazarbajevi sünnipäeval 6. juulil.

Interfax-BNS, 6.06.2008, “Nazarbajev on pealinna nime muutmise vastu”.

Kreeka

Septembris ratifitseeris Kreeka parlament Venemaaga sõlmitud South Streami gaasijuhtme rajamise lepingu. Poolt hääletas 264 parlamendiliiget. South Streami gaasijuhtme rajamise lepingu on Venemaaga sõlminud veel Bulgaaria, Serbia, Ungari ja Itaalia. Gaasijuhe rajatakse läbi Musta mere Venemaa Krasnodari kraist Bulgaariasse. Mööda maismaad on torujuhtmele kavandatud kaks haru – Itaalia lõunaosani ning läbi Serbia ja Ungari Austriasse.

RIA Novosti, 2.09.2008, “Greece ratifies South Stream deal with Russia”. – http://en.rian.ru/world/20080902/116490941.html

Leedu

Juunis võttis Leedu Seim 84 poolthäälega vastu seadusemuudatused, mis keelavad natsi- ja Nõukogude sümboolika ning natsi- ja kommunismiliidrite portreede kasutamise miitingutel ja rahvakogunemistel, käsitledes seda okupatsioonirežiimide propagandana. Eelnõu esitas parlamendile konservatiivide fraktsioon. Lisaks Natsi-Saksamaa, Nõukogude Liidu ja Leedu

NSV-s kasutatud sümbolitele – haakristile, punasele viisnurgale ja sirbile-vasarale – ei tohi rahvakogunemistel kasutada ka vastavaid lippe, vappe, hümne ega sõjaväevormi märke. Sellise sümboolika kasutamise eest võib määrata 500 kuni 1000 liti (kuni 4500 Eesti krooni) suuruse trahvi. Nimetatud sümboolikat võib endiselt kasutada muuseumides, hariduslikel eesmärkidel ja antikvaarsete esemetega kauplemisel ning oma mundrit võivad kanda II maailmasõjas osalenud. Juba on määratud 500-litine trahv naisele, kes müüs Vilniuses Pilese tänava turul Nõukogude väeüksuste embleeme, pilotkasid, püksirihmu ja vormimütse.

BNS, 17.06.2008, "Leedus keelustati haakrist ja viisnurk";
BNS, 4.09.2008, "Leedus trahviti nõukogude suveniire müünud naist".

Juunis võttis Leedu Seim vastu seadused, mis on alus kutselisele sõjaväele üleminekuks. Armee ülesehitust 2008. aastal ning 2013. aastaks planeeritavaid struktuurimuutusi käsitleva seaduse poolt hääletas 74 ja vastu 7 Seimi liiget, sõjaväe ülesehitust 2009. aastal ning 2014. aastaks planeeritavaid struktuurimuudatusi käsitleva seaduse poolt oli 70 ja vastu 4 Seimi liiget. Aktiivsete reservväelaste arv väheneb seaduse kohaselt 6000-ni, ohvitseride arv suureneb ning sõjaväekohustuslike noorsõdurite arv väheneb järk-järgult. 2013. ja 2014. aastal kutsealuseid enam ajateenistusse ei võeta.

Lithuanian Parliamentary Mirror, June 2008, "The Seimas laid the foundations for professional army". – http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/ab9u-4zqx-vpqaF6802mirror_June_internetui.pdf

Juunis võttis Leedu Seim vastu kodakondsuse seaduse muutmise seaduse, millega lubati seitsmel erijuhul taotleda topeltkodakondsust. Seadusemuudatuste poolt oli 78 ja vastu 4 Seimi liiget. Esimese rühma moodustavad leedulased, kes on saanud Euroopa Liidu ja NATO liikmesriigi kodakondsuse; teise endised poliitvangid ja küüditatud ning nende järeltulijad kuni kolmanda põlveni välja; kolmanda Nõukogude okupatsiooni ajal läände emigreerunud leedulased ja nende järeltulijad; neljanda arvukad leedulaste kolooniad Leeduga piirnevates riikides; viienda teiste riikide kodanikud või kodakondsuseta isikud, kellel on erilisi teeneid Leedu riigi ees; kuuenda leedulaste lapsed teistes riikides (ennekõike Iirimaal ja USA-s, kus kodakondsus antakse sünnijärgselt vanemate tahtest sõltumata); seitsmenda leedulased, kelle asukohariigiga sõlmib Leedu rahvusvahelise lepingu, mis kohustab andma Leedus alaliselt elavatele välismaalastele Leedu passi ning vastupidi. Praegu ei ole Leedul sellist lepingut ühegi riigiga.

Juulis jättis president Valdas Adamkus seaduse välja kuulutamata, väites, et see on põhiseadusega vastuolus. President rõhutas, et topeltkodakondsust tuleks anda ainult väga erandlikel juhtudel. Seim nõustus presidendi muudatusettepanekutega, näiteks jäeti välja võimalus säilitada topeltkodakondsus Euroopa Liidu ja NATO liikmesriigi kodakondsuse saanud leedukatel. Augustis tegi president ettepaneku korraldada koos 2009. aasta presidendivalimistega referendum topeltkodakondsuse kohta.

Lithuanian Parliamentary Mirror, June 2008, "Revised version of the law on citizenship was passed". – http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/ab9u-4zqx-

vpqaF6802mirror_June_internetui.pdf
BNS, 15.07.2008, “Leedu Seim nõustus Adamkuse muudatustega kodakondsusseadusesse”.

Oktoobris toimusid Leedus parlamendivalimised, paralleelselt esimese hääletusvooruga korraldati referendum Ignalina tuumajaama töö pikendamise küsimuses. Hääletamas käis alla poole registreeritud valijatest ning liiga madala osalusprotsendi tõttu kukkus referendum läbi. Leedu parlamenti valitakse 71 liiget ühemandaadilistest ringkondadest ning 70 kohta jagatakse välja üleriigilises ringkonnas parteinimekirjadele antud häälte kohaselt. Esimeses voorus sai opositsioonilise konservatiivse Isamaaliidu ja Kristlike Demokraatide erakonna nimekiri üleriigilises ringkonnas 18 mandaati 70-st; teise tulemuse, 13 kohta, saavutas kevadel meelelahutustegelaste moodustatud Rahvusliku Taassünni Partei. Ühemandaadilistes ringkondades saavutasid esimeses voorus nõutava lihthäälteenamuse kolm kandidaati – kaks sotsiaaldemokraati ja Leedu poolakeelse vähemuse esindaja. Teises voorus said valijad ainult ühe hääletussedeli, kus olid kirjas kahe enim hääli saanud kandidaadi nimed. Pärast teist vooru sai konservatiivse Isamaaliidu ja Kristlike Demokraatide erakonna nimekiri Seimi 141-st kohast 45, Leedu Sotsiaaldemokraatlik Partei 25, Rahvusliku Taassünni Partei 16 ning partei Kord ja Õiglus 15 kohta. Viiest sõltumatust kandidaadist pääsesid parlamenti neli. Konservatiivide liider Andrius Kubilius alustas koalitsioonikõnelusi Rahvusliku Taassünni Partei, Leedu Liberaalse Liikumise ja Liberaaltsentristliku Liiduga.

BNS, 13.10.2008, “Leedu referendum Ignalina küsimuses kukkus läbi”;
Inter-Parliamentary Union, “Lithuania: last elections”. – http://www.ipu.org/parline-e/reports/2189_E.htm

Läti

Juunis jäid Läti Seimis vastu võtmata rahvalt 217 000 toetusallkirja saanud põhiseaduse parandusettepanekud, mis annaksid rahvale õiguse algatada parlamendi laialisaatmine. Paranduste poolt hääletas 44 ning vastu 37 Seimi liiget. Eelnõu esitas Seimile president Valdis Zatlers. Seaduse kohaselt tuleb põhiseaduse muudatuste tagasilükkamise korral hiljemalt kahe kuu jooksul korraldada referendum. Augustis korraldatud referendum kukkus läbi vähese osalemisaktiivsuse tõttu, enamik hääletamas käinutest pooldas põhiseaduse muutmist. President Valdis Zatlers kutsus Seimi liikmeid üles välja töötama vastavaid põhiseaduse muudatusi, mida toetas ligi 40 protsenti Läti elanikest.

BNS, 5.06.2008, “Seim lükkas tagasi rahvale parlamendi laialisaatmise õigust andva eelnõu”;
BNS, 3.08.2008, “Läti põhiseadusreferendum kukkus läbi”.

Septembris võttis Läti Seim üksmeelselt vastu kriminaalseadustiku muudatused, mis kehtestavad karmimad piirangud raskeid kuritegusid sooritanud isikute ennetähtaegsele vangistusest vabanemisele. Muudatuste järgi ei pääse ennetähtaegselt vabadusse isikud, kes on süüdi mõistetud raskete vägivallakuritegude eest, samuti alaealiste suhtes seksuaalse alatooniga kuritegusid toime pannud isikud.

BNS, 25.09.2008, “Läti piirab roimarite ennetähtaegse vabanemise võimalusi”.

Makedoonia

Juunis toimusid Makedoonias ennetähtaegsed parlamendivalimised. Peaminister Nikola Gruevski kuulutas välja erakorralised valimised, sest Kreeka veto tõttu ei võetud Makedooniat NATO liikmeks. Kreeka nõuab, et Makedoonia riik nimetataks ümber Uueks Makedooniaks või Ülem-Makedooniaks. Peaministri sõnul ei suutnud senine parlamendikoosseis läbi suruda seadusi, mida oleks olnud vaja riigi liitumiseks Euroopa Liidu ja NATO-ga. Valimisi varjutas rahvustevaheline vägivald piirkonnas, kus albaanlased on enamuses, vaatlejate väitel esines seal ka valimispettusi ja valijate hirmutamist. 93 valimisringkonnas tulemused tühistati. Vaatlejate hinnangul olid järelvalimised paremini korraldatud.
Võitis peaministri Nikola Gruevski juhitava paremtsentristliku erakonnaga seotud 19 partei valimisliit VMRO-DPMNE – Parema Makedoonia Eest, mis sai 120-kohalises parlamendis 63 kohta. Neile järgnes sotsiaaldemokraatide, liberaaldemokraatide, roheliste ja pensionäride 8 partei valimisliit, mis sai 27 kohta. Valimisaktiivsus oli ligi 59 protsenti. Parlamenti valiti 36 naist.
Vast valitud parlamendi tööd takistasid kohe opositsiooniparteide boikotid. Augustis lõpetas Makedoonia president Branko Crvenkovski parlamendikriisi, andes armu korruptsioonis süüdistatavale opositsiooniliikmele Zoran Zaevile. Sotsiaaldemokraadid lubasid seepeale parlamenditöö boikoteerimise lõpetada, justiitsministeerium esines aga avaldusega, et tegemist on rünnakuga kohtusüsteemi vastu.
Parlamendi tööd boikoteerinud Albaania Demokraatlik Partei nõustus parlamenti naasma pärast seda, kui president ähvardas viivi¬tada albaania keelt teise riigikeelena tunnus¬tavale seadusele allakirjutamisega.

Inter-Parliamentary Union, “The FYR Macedonia: Sobranie”. – http://www.ipu.org/english/parline/reports/2313.htm#last
Novinite, 6.06.2008, “Parliamentary elections results in 68 more sections in Macedonia annulled”. – http://www.novinite.com/view_news.php?id=93910
Southeast European Times, 3.08.2008, “Presidential pardon ends parliament crisis in Macedonia”. – http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/newsbriefs/setimes/newsbriefs/2008/08/03/nb-01

Prantsusmaa

Juulis kiitsid Prantsusmaa parlamendi mõlemad kojad heaks ulatuslikud majandusuuendused. Senatis pooldas reformi parempoolne enamus, vastu olid opositsioonilised sotsialistid. Muu hulgas muudetakse seadusega streigiõigust ja karmistatakse töötutoetuse väljamaksmist. Ametiühingute kõige ägedamat vastupanu kohtas kohustusliku 35-tunnise töönädala tühistamine, mille kehtestas kümne aasta eest tollane sotsialistlik valitsus. President Nicolas Sarkozy hinnangul pärssis see piirang aga Prantsusmaa majanduse konkurentsivõimet. Seadusemuudatus jätab 35-tunnise töönädala jõusse, kuid annab tööandjaile õiguse pidada töövõtjatega läbirääkimisi selle kohandamise üle. Ametiühingute hinnangul puudutavad seadusemuudatused kõige rohkem väike- ja

keskmise suurusega ettevõtteid, sest suurettevõtetes võtavad uued läbirääkimised liiga kaua aega.

BBC News, 24.07.2008, “MPs scrap France's 35-hour week”. – http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7522659.stm

Prantsusmaa parlamendi alamkoja Rahvusassamblee põhiseaduse, õiguse ja riigi administreerimise komisjon arutles mitmel korral valitsuse loodud andmebaasi EDVIGE koostamise põhimõtete üle. Juulis loodud andmebaasi ülesanne on koguda andmeid kõigi üle 13 aasta vanuste Prantsusmaa elanike kohta, kes võiksid rikkuda avalikku korda. Andmebaas sai rahva hulgas nimetuse Sarkozy Suur Õde. Septembri alguseks oli selle vastu kogutud juba üle 100 000 allkirja, sealhulgas mitme parlamendiliikme allkiri. Septembris loobus valitsus EDVIGE loomisest. Selle asemele pakuti uut andmebaasi EDVIRSP. Välja jäeti õigus koguda andmeid inimeste tervise ja seksuaalse orientatsiooni kohta, kehtima jäi aga õigus koguda andmeid noorte kohta, kes pole veel midagi kriminaalset korda saatnud.

Legislationline, 24.09.2008, “French file EDVIGE revised after huge civil society mobilization”. – http://www.legislationline.org/ru/news.php?tid=1&jid=1

Rootsi

Juunis võttis Rootsi parlament Riksdag vastu järelevalve seaduse, mis lubab kaitsejõududele kuuluval raadiosidefirmal FRA jälgida üle riigipiiri kulgevat telekommunikatsiooni ja lugeda e-kirju rahvusliku julgeoleku tagamiseks. Viimaste aastate jooksul enim poleemikat tekitanud seaduse vastuvõtmise poolt oli 143 ja vastu 138 parlamendiliiget. Enne seaduse vastuvõtmist avaldati selle vastu parlamendi ees meelt. Ka koalitsiooniliikmed ei olnud üksmeelsed, Mõõdukasse Koonderakonda kuuluv Karl Sigfrid soovis hääletada seaduseelnõu vastu, kuid pärast peaminister Fredrik Reinfeldti vihast reaktsiooni jättis hääletamata. Kirjastajad ja ajakirjanikud on tõdenud, et infoallika kaitsmine on sattunud uue seaduse tõttu tõsiselt ohtu. Rämpsposti vältimiseks kasutab üle poole Rootsi meediaväljaannetest välismaal asuvaid servereid, seetõttu saab FRA soovi korral jälgida kogu nende elektroonilist kirjavahetust. Valitsuse väitel on luuramise sihtmärk “välismaised ohud”, mitte tavaliste inimeste elektrooniline kirjavahetus. Parlamendiliikmed kohustasid valitsust sügisel lisama seadusele kodanikuõigust tagavad sätted.

Postimees, 19.06.2008, “Rootsi kaitsejõud said loa lugeda üle riigipiiri kulgevaid e-kirju”. – http://www.tarbija24.ee/200608/esileht/valisuudised/337601.php
The Local, 15.09.2008, “Report: Moderates 'abusive' toward FRA-law detractor”. – http://www.thelocal.se/ 14336/20080915

Saksamaa

Saksamaa parlamendiliikmed lükkasid tagasi ettepaneku, mis oleks tõstnud nende palka kolme aasta jooksul 16,4 protsenti. Majanduslanguse ajal esitatud ettepanek pälvis nii võimuerakondade kui ka opositsiooni ägeda kriitika. Ettepaneku kohaselt oleks baaspalk

tõusnud 2009. aastal 7946 euroni (124 327 Eesti kroonini) ja 2010. aastal 8159 euroni (127 660 Eesti kroonini). Ettepanekut toetas liidukantsler Angela Merkel, kelle sõnul sooviks ta viia parlamendiliikmete palga samale tasemele kohtunike palgaga. Ta märkis, et parlamendiliikmete palk pole aastail 2004–2007 tõusnud.

AFP-BNS, 20.05.2008, "Saksa parlamendisaadikud ei nõustunud palgatõusuga".

Serbia

Mais toimusid Serbias parlamendivalimised, valimiskomisjoni otsusega kuulutati parlamendi- ja kohalikud valimised välja ka Kosovos.
Valimised võitis president Boris Tadići Demokraatliku Partei juhitud valimisliit Euroopa-meelse Serbia Eest, mis sai parlamendis 102 kohta. Marurahvuslik Radikaalne Partei sai 78, valimisliit Serbia Demokraatlik Partei ja Uus Serbia 30, valimisliit Serbia Sotsialistlik Partei, Serbia Pensionäride Liit ja Ühendatud Serbia 20 kohta. 250-kohalisse parlamenti pääses 54 naist. Valimiste osalusprotsent oli 61. Radikaalid sooviksid külmutada sammud Euroopa Liidu liikmesuse poole, otsida investeeringuid ja kaubanduspartnereid mujalt, taastada rahvuslik uhkus ja jätkata Kosovo tagasinõudmist. Demokraadid aga väidavad, et Euroopa Liiduga ühinemine on ainus võimalus tuua riigile hädavajalikke investeeringuid ja tõsta inimeste elatustaset. Koalitsiooni moodustamine ei läinud lihtsalt, juunis kogunes parlament esimesele istungile ning andis parteidele kolm kuud aega koalitsiooni loomiseks, vastasel juhul tulnuks korraldada uued valimised.

Inter-Parliamentary Union, "Serbia: last elections". – http://www.ipu.org/parline-e/reports/2355_E.htm
Reuters-BNS, 11.06.2008, "Serbia parlament tuli kokku koalitsioonileppeta".

Sloveenia

Septembris toimunud Sloveenia alamkoja valimised võitsid opositsioonilised sotsiaaldemokraadid, kes said Sloveenia Rahvusassamblees 29 kohta, koos kahe vasaktsentristliku liitlase Zaresi ja liberaaldemokraatliku parteiga kokku 43 kohta parlamendi 90 kohast. Peaminister Janez Janša partei Sloveenia Demokraatlik Partei sai 28 kohta. Enne valimisi süüdistas Soome Yleisradio Janez Janšat korruptsioonis, väites, et Soome riiklik relvafirma Patria on andnud talle suuri altkäemakse. Valimiste osalusprotsent oli 63,1. Parlamenti pääses 12 naist.

Inter-Parliamentary Union, "Slovenia: last elections". – http://www.ipu.org/parline-e/reports/2287_E.htm

Suurbritannia

Mais toimus Suurbritannia parlamendis rida hääletusi abordi lubatud ülempiiri alandamise teemal. Kehtiva 24 nädala asemel pakuti ülempiiriks 12 kuni 22 nädalat, kuid parlament jättis jõusse 24 nädalat. 22-nädalase ülempiiri vastu hääletas 304 ja poolt 233 parlamendiliiget, 20-nädalase ülempiiri vastu 332 ja poolt 190 parlamendiliiget, 12 nädala

vastu 393 ja poolt 71 parlamendiliiget. Suurbritannia abordiseadust muudeti viimati olulisel määral 1990. aastal, kui abordi lubatud ülempiiri alandati 28-lt 24 nädalale. Küsimus tekitas ägedaid vaidlusi, olulise asjaoluna arvestati teadusuuringuid, mille kohaselt pole enneaegselt sündinud laste elulemus enne 24 nädalat 1995. aastaga võrreldes märgatavalt tõusnud. Seadusemuudatusi arutati kunstliku viljastamise ja embrüoloogiaseaduse menetlemise raames.

BBC News, 21.05.2008, "MPs reject cut in abortion limit". - http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/ 7412118.stm

Tšehhi

Tšehhi parlamendi mõlemad kojad toetasid pensionireformi, mis tõstab pensioniea 2030. aastaks 65 eluaastale. Naised, kellel on rohkem kui üks laps, saavad veidi varem pensionile. Alamkoda hääletas seadusemuudatuse üle juunis ning Senat juulis. Siiani läksid Tšehhi mehed pensionile 62- ja naised 61-aastaselt. Vajalik tööstaaž tõuseb 25-lt 35 aastale. Valitsus loodab pensioniea tõstmisega vältida pensionisüsteemi kokkuvarisemist. Samal ajal muudeti ka tervisekindlustuse seadust. Sarnaselt varem vastuvõetud seadusega, mille Ülemkohus sel aastal põhiseadusvastaseks kuulutas, tühistati kolmel esimesel haiguspäeval makstav riigi hüvitis. Edaspidi peab osa haigushüvitistest maksma tööandja.

Reuters, 17.07.2008, "Czech upper house passes pension, sick pay reforms". - http://uk.reuters.com/article/marketsNewsUS/idUKL1784601120080717

Türgi

Aprillis kiitis Türgi parlament heaks karistusseadustiku muutmise seaduse. Varem kritiseeris Euroopa Liit Türgit sõnavabaduse piiramise pärast. Karistusseadustiku vastuolulise 301. artikli parandus kiideti heaks 250 poolthäälega 65 vastu. Väga teravat vastuseisu näitasid üles rahvuslased. Kirjanikud, kirjastajad ja inimõiguslased heidavad aga ette, et seadus ei lähe sõnavabaduse eest võitlemisel piisavalt kaugele. Nüüd on kuritegu solvata Türgi rahvast, mitte enam türklust tervikuna. Edaspidi on iga sellise kohtuprotsessi käivitamiseks vaja Türgi justiitsministri heakskiitu. Maksimaalne karistus solvangu eest lüheneb kolmelt aastalt kahele.

Reuters-BNS, 30.04.2008, "Türgi parlament parandas sõnavabadust piiravat seadust".

Türkmenistan

Türkmenistanis on 1. juulist taas kasutusel gregooriuse kalender ning endise riigijuhi Saparmurat Nijazovi algatatud muudatused on tühistatud. Türkmeenid pöörduvad üldkasutatava kalendri juurde tagasi parlamendi otsuse alusel, mille vastuvõtmist põhjendati elanike tungiva sooviga. 2002. aasta augustis võttis Türkmenistan tolleaegse presidendi Saparmurat Nijazovi algatusel kasutusele omakeelsed kuunimed. Näiteks jaanuar kandis presidendi järgi nimetust Türkmenbaši, aprilli kutsuti presidendi ema auks Gurbansoltaniks

ning osa kuid nimetati ümber kuulsate väejuhtide ja ajalootegelaste auks – juuni oli Oguz, juuli Gorkut, august Alp Arslan ja november Sandžar. Nijazovi surma järel riigipeaks saanud Gurbangulõ Berdõmuhammedov on maininud, et võimuliialdused ja isikukultus talle ei meeldi.

Interfax-BNS, 1.07.2008, "Türkmenistan loobus Türkmenbaši kehtestatud kalendrist".

Septembris võttis Türkmenistani Rahvanõukogu ühehäälselt vastu uue põhiseaduse, mis kehtestab mitmeparteisüsteemi. 2507-liikmeline hõimujuhtidest ja ametnikest koosnev Rahvanõukogu saadetakse laiali ning selle volitused jagatakse presidendi ja parlamendi vahel. Parlamendiliikmete arv kasvab 65-lt 125-le ja parlament saab suuremad õigused. Uues põhiseaduses kinnitatakse, et Türkmenistan pürgib turumajanduse poole, riik edendab ja toetab eraettevõtlust ning väikeettevõtluse arengut, kinnitab õigust eraomandile toodangu, maa ja teiste materiaalsete ja intellektuaalsete varade näol. Pärast president Saparmurat Nijazovi surma on vastu võetud palju seadusemuudatusi, näiteks on nüüd keelatud piinamine.

AFP-BNS, 26.09.2008, "Türkmenistan võttis vastu uue põhiseaduse".

Ukraina

Septembris hääletas Ülemraada fraktsioon Meie Ukraina / Rahva Omakaitse demokraatlike jõudude koalitsioonist lahkumise poolt. Lahkumisotsust toetas 39 fraktsiooni liiget, tarvis oli 37 poolthäält. Võimuliidust lahkumist nõudis president Viktor Juštšenko, otsuse tingis Julia Tõmošenko Bloki koostöö Regioonide Parteiga.
Oktoobris kuulutas president Viktor Juštšenko detsembri keskpaigaks välja ennetähtaegsed parlamendivalimised.

Interfax-BNS, 3.09.2008, "Meie Ukraina otsustas parlamendikoalitsioonist lahkuda";
AFP-Interfax-BNS, 8.10.2008, "Ukraina president saatis parlamendi laiali".

Ungari

Mais kiitis Ungari parlament 363 poolthäälega heaks NATO strateegilise transpordibaasi rajamise Papa linna lähistele. Baasist hakatakse koordineerima transpordilennukite C-17 lende, samuti nende osalust operatsioonides eriolukordade tekkimise korral. Baasi tööd rahastab 13 NATO riiki 26-st, samuti allianssi mittekuuluvad Soome ja Rootsi.
Septembris toetas Ungari parlament plaani suurendada riigi sõjaväe isikkoosseisu 1000 sõduri võrra, sõjavägi suureneb 24 950-ni. Poolt hääletas 330 parlamendiliiget, üks oli vastu. 1989. aastast praeguseni on sõjaväe suurust vähendatud, mõningail andmeil 130 000-lt 24 000-le. Kaitseminister Imre Szekeresi sõnul tingib vajaduse sellise muudatuse järele Ungari seotus NATO lennuväega ning vajadus välja õpetada reservväelasi.

New Europe, 9.06.2008, "Budapest waives green to NATO forces on its soil". – http://www.neurope.eu/articles/87492.php
People's Daily Online, 16.09.2008, "Hungarian parliament to expand size of armed forces".

– http://english.people.com.cn/90001/90777/90853/6500101.html

Valgevene

Septembris toimunud Valgevene parlamendivalimistel ei saanud 110-liikmelisse parlamenti mandaati ükski opositsioonikandidaat. Valimas käis 75,3 protsenti valimisõiguslikest kodanikest. Valimistel osales kokku 264 kandidaati, neist ligi 70 esindasid opositsiooni. OSCE Demokraatlike Institutsioonide ja Inimõiguste Büroo (ODIHR) vaatlusmissiooni esindajad tõdesid, et valimised ei vastanud rahvusvahelistele standarditele. Pärast valimistulemuste teatavakstegemist toimus Minskis opositsiooni meeleavaldus.

ERR uudised, 29.09.2008, "Valgevene valimised jätsid opositsiooni parlamendi ukse taha".
– http://uudised.err.ee/index.php?06137895

Venemaa

Augustis toetasid Venemaa Riigiduuma ja Föderatsiooninõukogu Gruusia separatistlike piirkondade iseseisvust. Abhaasia ja Lõuna-Osseetia tunnustamise poolt hääletasid Riigiduumas kõik 447 kohal viibinud duumasaadikut, Föderatsiooninõukogus andis oma poolthääle 130 seadusandjat, vastuhääli ei olnud.

Venemaa parlamendikodade avaldused polnud siduvad, lõpliku otsuse tunnustamise kohta langetas president Dmitri Medvedev.

AFP-Interfax-BNS, 25.08.2008, "Riigiduuma toetas Abhaasia ja Lõuna-Osseetia tunnustamist";
Reuters-Interfax-BNS, 25.08.2008, "Vene parlamendi ülemkoda toetas Lõuna-Osseetia iseseisvust".

Augustis kiitis Föderatsiooninõukogu tagantjärele heaks vägede saatmise Gruusiasse. Föderatsiooninõukogu kinnitas president Dmitri Medvedevi pöördumise, milles parlamenti teavitatakse lisajõudude suunamisest Gruusiasse 8. augustil. Põhiseaduse järgi vajab Venemaa president rahuvalvekontingendi suurendamiseks parlamendi nõusolekut.

Interfax-BNS, 25.08.2008, "Vene ülemkoda kiitis tagantjärele heaks vägede saatmise Gruusiasse".

Mitmekülgne USA majandusteadlane Alan B. Krueger

Meeli Sõlg (RiTo 18), Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist

Ameerika majandusteadlase Alan B. Kruegeri uurimisvaldkond on lai – ta on avaldanud artikleid ja raamatuid hariduse, terrorismi, töö-ökonoomika, tulujaotuse, sotsiaalkindlustuse, ebavõrdsuse, heaolu ning halduspoliitika vallast.

Alan Bennett Krueger (sündinud 17. septembril 1960) sai 1983 bakalaureusekraadi Cornelli Ülikooli Tööstuse ja Töösuhete Koolis ning 1985 majandusteaduste magistri ja 1987 majandusteaduste doktori kraadi Harvardi Ülikoolis. Aastast 1987 on ta töötanud Princetoni Ülikooli majandusteaduskonnas, ta on ülikooli juures tegutseva uurimiskeskuse rajaja. Aastail 1994–1995 töötas ta USA tööministeeriumi peaökonomistina, enne seda juhtis laste majandusliku heaolu programmi USA majandusuuringute rahvuslikus büroos. Alan B. Krueger on kuulunud ja kuulub paljudesse nõukogudesse ning fondide etteotsa, ta on teinud kaastööd teaduslikele ühingutele ning pidanud loenguid mitmes Euroopa ja Ameerika ülikoolis. Krueger kuulub nende maailma silmapaistvate teadlaste hulka, keda kutsutakse Washingtoni arutlema globaalse heaolu üle. Ta on ajakirja Science toimetuskolleegiumi liige, oli 1996–2002 ajakirja Journal of Economic Perspectives toimetaja ning 2003–2005 ajakirja Journal of the European Economic Association kaastoimetaja. Halduspoliitika ja Juhtimise Assotsiatsioon autasustas teda kui alla 40-aastast teadlast väljapaistva panuse eest halduspoliitika analüüsimisse 1997. aastal Kershaw preemiaga. 2001. aastal sai Krueger India Ökonomeetria Ühingult Mahalanobisi mälestusmedali ning 2006. aastal pälvis koos David Cardiga IZA (Tööuuringute Instituut Bonnis) töö-ökonoomika preemia.
Suurim majandusalane bibliograafiline andmebaas Internetis IDEAS/RePEc (http://ideas.repec.org/) koostab 34 kriteeriumi (teadustööde arv ja maht, tsiteeringud jne) järgi autorite reitingut. Selle reitingu kohaselt on Krueger majandusteadlaste seas esimese viie protsendi hulgas. Suhteliselt noor teadlane on kirjutanud hulgaliselt artikleid ja välja andnud poleemikat tekitanud raamatuid, nagu “What Makes a Terrorist: Economics and the Roots of Terrorism” (2007, Princeton University Press) ja “Education Matters: Selected Essays” (2000, Edward Elgar Publishing), ning on raamatute “Inequality in America: What Role for Human Capital Policies?” (2004, Cambridge, MA: MIT Press), “Myth and Measurement: The New Economics of the Minimum Wage” (1995, Princeton University Press), “The Roaring Nineties: Can Full Employment Be Sustained” (2001, Russell Sage and Century Fund) ja “The Market Comes to Education in Sweden: An Evaluation of Sweden's Surprising School Reforms” (2005, Russell Sage Foundation) kaasautor.
2000. aasta märtsist alates kirjutas Krueger ajalehele New York Times regulaarseid kolumne “Economic Scene Columns” (http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/people/k/alan_b_krueger/index.html), viimane ilmus 2006. aasta märtsis ja kandis pealkirja “The Cost of Invading Iraq: Imponderables Meet Uncertainties”. Kruegeri kohta on öeldud, et ta räägib vaikselt, kuid autoriteetselt ning tõlgib arusaadavaks majandusteaduslikku žargooni.
Ajakirjanduses ja blogides on tähelepanu äratanud Alan B. Kruegeri väide, et terrorism pole põhjustatud vaesusest ja harimatusest. Raamatusse “What Makes a Terrorist: Economics and the Roots of Terrorism” (2007; raamat on tellitud ka Rahvusraamatukogu ühiskonnateaduste saali) on ta kokku kogunud enda ja teiste teadlaste uuringute tulemused ning teinud nende põhjal statistilisi analüüse. Statistikale toetumise vähesust on ta kritiseerinud oma varasemates terrorismikäsitlustes: “Me vajame paremaid andmeid arusaamaks, kas meie pingutused on efektiivsed või mitte, kas meil on õige strateegia, isegi kas meie poliitika ei anna mitte hoopis tagasilööki. Valitsus kipub nendes juhtumites võtma statistika suhtes üsna ükskõikse hoiaku, mis mind väga häirib.”
Kruegeri arvates on paljud terrorismi kohta levinud väited müüdid. Linnalegendiks

nimetab ta väidet, et terrorism on meie eluviisi vihkavate irratsionaalsete inimeste toimepandud juhuslik akt. Terroriste motiveerivad geopoliitilised hädad, mitte pime vihkamine. Nende eesmärk on inimeste hirmutamisega mõne riigi poliitikat mõjutada. Suurema tõenäosusega on terroristide sihtmärgid teisi okupeerivate riikide kodanikud. Samuti on läänelikud demokraatiad tõenäolisemad sihtmärgid kui totalitaarsed riigikorrad, sest terroristid ründavad riike, mis on vastuvõtlikumad avalikule survele. Juhuslikkuse kasuks ei räägi ka rünnakute ajastus. Õige pole väide, et terroristid ei erine tavalistest kurjategijatest. Kurjategijad on enamasti vaesed ja harimatud, terroristid pärinevad pigem keskmisest parematest peredest ja on tihti hea haridusega. Erinevalt kriminaalidest on inimestel, kes liituvad terroristliku organisatsiooniga, legitiimne ja suurepalgaline töökoht. ÜRO töötaja Nasra Hassan, kes intervjueeris 1990. aastail 250 võitlejat Gaza sektoris, tunnistas, et ükski neist polnud harimatu, meeleheitlikult vaene, lihtsameelne või depressioonis. Paljud neist olid keskklassist ja hoolimata sellest, et nad olid põgenikud, oli neil tasuv töö. Kaks neist olid miljonäri pojad. Nixoni Keskuse uurimusele toetudes lükkab Krueger ümber ka väite, et terroristid saabuvad USA-sse Mehhikost – islamiterroristid on tulnud hoopis üle Kanada piiri. Samuti peab Krueger valeks väidet, et islamil on terrorismi monopol. Ka ei lepi Krueger väitega, et terrorism ei saavuta iial edu. “Kui see ei töötaks, oleks see palju haruldasem.” Näiteks Barcelona teadlane Jose Garcia Matalvo näitab oma uuringus, et Madridi pommitamine mõjutas valimisi.

Kruegerile vastu vaieldes võiks öelda, et terrorismi põhjus on vaesus terroristide ümber. Selle kohta ütleb Krueger: “Leidsin, et paljud sotsiaal-majanduslikud näitajad – sealhulgas kirjaoskamatus, laste suremus, sisemajanduse kogutoodang elaniku kohta – ei ole seotud sellega, kas inimesed selles riigis seovad end terrorismiga. Rahvusvahelised terroristid tulevad pigem keskmise jõukusega kui vaestest riikidest.” Terrorismi soodustavateks teguriteks peab Krueger hoopis kodaniku vabaduse ja poliitiliste õiguste allasurumist. Vähem vastukaja pole tekitanud Alan B. Kruegeri õnneuuringud. Koostöös Nobeli preemia laureaadi psühholoog Daniel Kahnemani ja teiste teadlastega küsimust uurides jõuti järeldusele, et subjektiivse heaolu uuringute tulemused on vastuolus inimeste uskumisega, et nad oleksid õnnelikumad, kui oleksid rikkamad. Mitmetes riikides aastakümnete jooksul tehtud uuringud on näidanud, et sissetulekute suurest tõusust hoolimata ei ole viimase nelja aastakümne jooksul hinnangud eluga rahulolule ja õnnele palju muutunud. Subjektiivset heaolu on enamasti mõõdetud küsimustega: “Kui rahul olete oma eluga?” või “Kokkuvõttes, kas olete väga õnnelik, üsna õnnelik või mitte väga õnnelik?” Need küsimused andsid hinnangu kogu elule. Krueger ja Kahneman kasutasid alternatiivset meetodit, küsides tunnete kohta reaalsetel hetkedel, ning järeldasid: üle keskmise sissetulekuga inimesed on suhteliselt rahul oma eluga, kuid on vaevalt õnnelikumad teistest, kelle hetkelised õnnekogemused on intensiivsemad. Pealegi on sissetulekute kasvu mõju eluga rahulolule mööduv. Teadlased väitsid, et inimesed ülehindavad sissetulekute osa õnnes, sest oma elu teiste eluga võrreldes keskenduvad konventsionaalsetele saavutustele. Alan B. Krueger peab õnnenäitajaid majandusteaduses oluliseks: “See on veel üks näitaja, mille pärast peaksime muretsema, niisamuti kui sisemajanduse kogutoodang.”

Nimetatud uurimustega on seotud ka Alan B. Kruegeri ajakasutuse uuringud Ameerika Ühendriikides. Uuringust võib näiteks lugeda, et aja hulk, mida kulutatakse kõige nauditavamatele ja siduvamatele jõudeaja vormidele, on aastast 1960 nii naistel kui ka meestel vähenenud.

Osa Kruegeri haridusteemalisi esseid on koondatud kogumikku “Education Matters” (2000; saab lugeda ka Rahvusraamatukogus). Esseed käsitlevad hariduse ja sissetulekute seoseid, kooli kvaliteedi mõju, rasse koolides, klasside suurust ja hariduse mõju tööturule. Krueger on uurinud ka Rootsi haridussüsteemi. Kruegeri väide, et paremas kolledžis käimine ei anna majanduslikke eeliseid, tõi majandusajakirjadesse sellised artiklid nagu “Is Harvard Worth It?” (Fortune, 1.05.2000), “What You Wont’t Learn at Harvard” (Money

Magazine, 1.04.2000) ja “The Worthless Ivy League” (Newsweek, 1.11.1999).
Nooruslikku, pikakasvulist ja heas vormis Alan B. Kruegerit huvitab ka valu teema. Meditsiiniajakirjas The Lancet tõdevad Alan B. Krueger ja psühhiaatriaprofessor Arthur A. Stone, et märkimisväärne osa USA elanikkonnast – 28% – kannatab kogu aeg valu ning et väiksema sissetuleku ja haridusega isikute valus oldud aeg on pikem ning valu tugevam kui suurema sissetulekuga ja kõrgemalt haritud inimestel. Ameeriklased kulutavad miljardeid dollareid valuvaigistitele ning kannatavate töötajate tõttu väheneb tootlikkus, mis läheb maksma rohkem kui 60 miljardit dollarit aastas. Uurimistulemused pole võib-olla üllatavad, sest madalapalgalised teevad rasket füüsilist tööd, mis tasapisi valu põhjustab ja tervist hävitab. Uudsemad on Alan B. Kruegeri ja David Cardi miimimumpalka käsitleva teadustöö tulemused, mis tõidki neile IZA auhinna. Uurimus esitas väljakutse juurdunud arvamusele, et kõrgem miinimumpalk vähendab madalapalgaliste tööliste töökohti. USA-s miinimumpalga suurendamisi uurinud mehed näitasid vastupidist – miinimumpalga suurendamine viib tasu suurendamisele, kuid mitte töökohtade kaotuseni.
Vähem olulised pole ka Kruegeri teadustööd ebavõrdsusest Ameerikas, afroameeriklaste haridusest ja tööhõivest, halduspoliitikast, valimistest jms. Peale selle on Krueger uurinud rock- ja popmuusika kontserdipiletite hinnatõusu, mille tõttu on teda nimetatud ka maailma esimeseks ja tuntumaks “rockonoomika” professoriks.
Tutvustus on koostatud Internetis ja Eesti Rahvusraamatukogus leiduva info põhjal.

Kasutatud kirjandus

Alan Krueger Publications. Princeton University. – http://www.krueger.princeton.edu/
Kahneman, D., Krueger, A. B. (2006). Developments in the Measurement of Subjective Well-Being. – Journal of Economic Perspectives, Winter, vol 20, iss 1, pp 3–24.
Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D., Schwarz, N., Stone, A. A. (2006). Would You Be Happier If You Were Richer? A Focusing Illusion. – Science, Jun 30, vol 312, iss 5782, pp 1908–10. – http://www.princeton.edu/~ceps/workingpapers/125krueger.pdf
Krueger, A. B. (2000). Education Matters: Selected Essays by Alan B. Krueger. Cheltenham, UK; Northampton, MA: E. Elgar Publishing.
Krueger, A. B. (2007). Are We Having More Fun Yet? Categorizing and Evaluating Changes in Time Allocation. – Brookings Papers on Economic Activity, iss 2, pp 193–218. – http://www3.brookings.edu/es/commentary/journals/bpea_macro/forum/200709Krueger.pdf
Krueger, A. B. (2007). 5 Myths about Terrorism. – Washington Post, 11 September. – http://www.krueger.princeton.edu/WhatMakesaTerrorist/washingtonpost.pdf
Krueger, A. B. (2007). What Makes a Terrorist. – The American, November/December. – http://www.american.com/archive/2007/november-december-magazine-contents/what-makes-a-terrorist
Krueger, A. B., Stone, A. A. (2008). Assessment of Pain: A Community-Based Diary Survey in the USA. – The Lancet, May 3 – May 9, vol 371, iss 9623, pp 1519–1525.
Michl, T. R. (1996). David Card and Alan B. Krueger Myth and Measurement: The New Economics of the Minimum Wage. – Eastern Economic Journal, Spring, vol 22, iss 2, pp 237–239.
Phillips, Z. (2007). Features a Feel For Numbers. – Government Executive, 1 October. – http://www.govexec.com/story_page.cfm?filepath=/features/1007-01/1007-01s3.htm
Porter, E. (2007). All They Are Saying Is Give Happiness a Chance. – New York Times, 12 November. – http://www.nytimes.com/2007/11/12/opinion/12mon4.html

Autoritest

Mirjam Allik, *Riigikogu Kantselei majandus- ja sotsiaalinfoosakonna nõunik*

Sündinud 1981 Jõgevamaal. *Haridus:* politoloogia magister, 2006 Tartu Ülikool; doktoriõpingud USA-s Florida Ülikoolis 2006–07. *Töö:* Sotsiaalministeerium, analüütik 2007–08; Riigikogu Kantselei, nõunik 2008–; Tartu Ülikooli lektor 2008–.

Janne Andresoo, *Eesti Rahvusraamatukogu peadirektor*

Sündinud 1965 Tallinnas. *Haridus:* raamatukogundus ja bibliograafia, 1987 Tallinna Pedagoogiline Instituut; infoteaduste magister 1996. *Töö:* Tallinna Pedagoogilise Instituudi lektor 1987–94; Eesti Rahvusraamatukogu: komplekteerimisosakond 1994–97, peabibliograaf 1997–2004, teadus- ja arenduskeskuse juhataja 2004–08, kogude osakonna juhataja ja peavarahoidja 2008, peadirektor 2008–. *Ühendused:* Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing.

Igor Gräzin, *Riigikogu liige*

Sündinud 1952 Tartus. *Haridus:* õigusteadus, 1975 (*cum laude*) Tartu Ülikool; õigusteaduse kandidaat, 1979 Üleliiduline Õigusinstituut (Moskva); õigusteaduse doktor, 1987 NSVL Teaduste Akadeemia Riigi ja Õiguse Instituut. *Töö:* Tartu Ülikooli õppejõud 1975–88, 1986–88 õigusteaduskonna prodekaan; ENSV Teaduste Akadeemia Filosoofia, Sotsioloogia ja Õiguse Instituudi õiguse osakonna direktor 1988–89; *Notre Dame*'i ülikooli õppejõud, professor 1990–2000; Kelloggi Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi teadur ja õigusteaduse professor 1992–2000; Välisministeeriumi nõunik 1999; Eraülikooli Nord õigusteaduskonna dekaan 1999–2001 ja prorektor 200–03; *Kennan Institute, Woodrow Wilson Center* (Washington, USA), avaliku poliitika teadur 2004–05; Tallinna Linnavolikogu 2002–04; VIII Riigikogu liige 1995–1999; X ja XI Riigikogu liige 2005–. *Ühendused:* Eesti Reformierakond; Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts; Eesti Maksumaksjate Liit; Eesti Advokatuur; Föderalistide Ühing (USA); Ameerika Ülikooliprofessorite Ühendus; Rotary International.

Imbi Henno, *Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse loodusainete ja keskkonnakasvatuse peaspetsialist*

Sündinud 1957 Kohtla-Järvel. *Haridus:* bioloog-biokeemik, 1980 Tartu Riiklik Ülikool; kasvatusteaduste magister, 2003 Tallinna Pedagoogikaülikool. *Töö:* Eesti Teaduste Akadeemia Tallinna Botaanikaaia insener 1980–92; Tallinna 8. keskkooli bioloogia ja geograafia õpetaja 1993–99; Haridusministeeriumi loodusainete ja keskkonnakasvatuse peaekspert 1999–2001; Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse õppekavade ja eksamite osakonna loodusainete ja keskkonnakasvatuse peaspetsialist 2001–2008; Tallinna Reaalkooli bioloogia ja geograafia õpetaja 2001–; Tallinna Ülikooli lektor 2004–. Haridus- ja Teadusministeeriumi esindaja UNECE säästvat arengut toetava haridusstrateegia ellurakendamise rahvusvahelises juhtgrupis. *Ühendused:* UNESCO Eesti Rahvusliku Komisjoni nõukoda; Läänemere Agenda 21 haridussektori töörühm.

Mari-Liis Jakobson, *Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi teadur*

Sündinud 1985 Tallinnas. *Haridus:* ajakirjanduse ja suhtekorralduse bakalaureus (kõrvaleriala: võrdlev poliitika), 2007 Tartu Ülikool; politoloogia magistriõpe, Tallinna

Ülikool 2007–. *Töö:* raadio Tartu FM uudistetoimetaja-saatejuht 2006–07; Avatud Eesti Fond, lepinguline projektijuht-toimetaja 2007–;Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi erakorraline teadur ja lektor 2008–. *Ühendused:* Tartu Ülikooli Kultuuriklubi.

Rein Järlik, *ajakirjanik ja poliitik*

Sündinud 1935 Tartus. *Haridus:* füüsika, 1954–59 Tartu Riiklik Ülikool. *Töö:* Puhja keskkooli füüsikaõpetaja 1959–65; Eesti Televisiooni Tartu stuudio korrespondent 1965–78 ja kommentaator 1978–90; Rahvarinde algatusrühma (1988) ja 1988–90 volikogu liige; Eesti Kongressi saadik 1990–92; Eesti Komitee liige 1990; Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige 1990–92; Kaitsepolitsei tegevuse kontrollimise erikomisjoni esimees 1991–92; Põhiseaduse Assamblee liige 1991–92; VII ja VIII Riigikogu liige 1992–99; 20. Augusti Klubi asutajaid (1994), 1994–97 asepresident ja 1997–2007 president; Eesti Rahvusringhäälingu Valdo Pandi nim ajakirjanduspreemia žürii esimees 2008–.

Leif Kalev, *Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi direktor*

Sündinud 1976 Tallinnas. *Haridus:* õigusteaduse ning avaliku halduse ja politoloogia bakalaureus (võrdsustatud magistrikraadidega) 1999, sotsioloogiamagister 2002 (*cum laude*), Tartu Ülikool; filosoofiadoktor (riigi- ja poliitikateadused), 2006 Tallinna Ülikool. *Töö:* Tallinna Ülikool: projektijuht 200–05, õiguspoliitika lektor 2002–07, riigiteooria ja riigiõiguse dotsent 2007–, sotsiaalteaduskonna riigiteaduste osakonna juhataja 2006–08, riigiteaduste instituudi direktor 2008–. *Ühendused:* Tartu Ülikooli Üliõpilasesinduse esimees 1997–98; Eesti Üliõpilaskondade Liidu juhatuse esimees 1998–99 ja 2000, avaliku poliitika tegevjuht 1999–2001; Eesti Sotsioloogide Liidu president 2002–; Nõmme Tee Seltsi juhatus.

Priit Kallakas, *Tartu Ülikooli võrdleva poliitika magistrant*

Sündinud 1985 Pärnus. *Haridus:* riigiteaduste bakalaureus, 2008 Tartu Ülikool, võrdleva poliitika magistriõpe 2008–. *Töö:* Eesti Reformierakonna Tartu piirkonna arendusjuht 2007–. *Ühendused:* Eesti UNESCO noorte organisatsioon; Eesti NATO Ühing.

Liina Kanger, *Riigikohtu haldusõiguse analüütik*

Sündinud 1983 Tartus. *Haridus:* õigusteadus, 2004–05 Konstanzi Ülikool; semiootika ja kulturoloogia bakalaureus 2008 (*cum laude*), õigusteaduse magistriõpe 2008–, Tartu Ülikool. *Töö:* Justiitsministeeriumi õiguspoliitika osakond, avaliku õiguse talituse nõunik 2005–06; Riigikohtu haldusõiguse analüütik 2007–. *Ühendused:* üliõpilaskorporatsioon Amicitia; SA Metsaülikool; SA Akadeemiake.

Kalev Kukk, *peaministri nõunik*

Sündinud 1951 Tallinnas. *Haridus:* majandusgeograaf, 1974 Tartu Riiklik Ülikool; majanduskandidaat, 1980 Eesti Teaduste Akadeemia Majanduse Instituut; patentoloogia, 1982 Üleliiduline Patendiinstituut. *Töö:* Eesti Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi teadur 1975–90; Eesti Vabariigi valitsusnõunik 1990–92; Eesti Panga peaspetsialist 1992; teede- ja sideminister 1995–96; VII, VIII ja IX Riigikogu liige 1992–2003; Riigikogu aseesimehe nõunik 2004–05; peaministri nõunik 2005–06; X Riigikogu liige 2006–07; peaministri nõunik 2007–. *Ühendused:* Eesti Reformierakond; Eesti Geograafia Selts; Eesti Majandusteaduse Selts; Eesti Reservohvitseride Kogu.

Jüri Kõre, *Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika dotsent*

Sündinud 1953 Lääne-Virumaal. *Haridus:* majandusgeograaf, 1976 Tartu Riiklik Ülikool; geograafiakandidaat, 1986 Leningradi Riiklik Ülikool. *Töö:* Riikliku Plaanikomitee Majanduse ja Planeerimise Teadusliku Uurimise Instituudi noorem- ja vanemteadur 1976–81; Tartu Ülikooli vanemteadur, laborijuhataja 1982–95, dotsent 2001–; Tartu linnavalitsus, abilinnapea 1996–97 ja 1999–2000; Siseministeerium, nõunik 1998.

Ero Liivik, *Tartu Ülikooli sotsioloogiadoktorant*

Sündinud 1971 Tallinnas. *Haridus:* 1989–91 Eesti Humanitaarinstituut; õigusteaduse bakalaureus, 2000 (võrdsustatud magistriga) Tartu Ülikool; sotsioloogia doktoriõpe 2007–, Tartu Ülikool. *Töö:* Eesti Pank, jurist 1997–99; Tallinna Kesklinna Valitsus, juriidilise osakonna juhataja 2000–02; justiitsministri nõunik 2003–04; Saue linnapea 2004–07; Sisekaitseakadeemia erakorraline lektor 2007–. Saue linna volikogu 1999–2004, 2007–.

Vahur Made, *Eesti Diplomaatide Kooli asedirektor*

Sündinud 11.07.1971 Tallinnas. *Haridus:* ajalugu, 1994 Tartu Ülikool; filosoofiadoktor ajaloo alal 1999. *Töö:* Eesti Diplomaatide Kooli asedirektor 2000–; Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi lektor ja dotsent 1996–.

Jaan Sven Männik, *Eesti Panga nõukogu esimees*

Sündinud 1945 Rootsis Ljungbys. *Haridus:* masinaehitus, magister, 1972 Lundi Tehnikaülikool; tippjuhtide kursus, 1996 *London Business School. Töö:* Rootsi Energia (Stockholm) insener 1974–75; KMW Karlstadi insener, projektijuht 1975–78; *Alfa-Laval AB*, Stockholm, projektijuht 1978–86; Rootsi Kaitsejõudude vanemkonsultant 1986–89; Telia AB nõunik 1989–91 ja 1995–96; AS-i Eesti Telefon Tallinna regiooni direktor 1993–95 ja juhatuse esimees 1997–2000; AS-i Elion nõukogu esimees 2003–07; AS-i EMT nõukogu esimees 2003–07; AS-i Eesti Telekom juhatuse esimees 2000–07; AS-i Estonian Air nõukogu liige 2007–08; Eesti Arengufondi nõukogu liige 2007–; Eesti Panga nõukogu esimees 2008–. *Ühendused:* Korporatsioon Ugala; Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia kuratoorium; Tartu Ülikooli kuratoorium; Eesti NATO Ühing.

Ülo Nugis*, poliitik ja majandustegelane*

Sündinud 1944 Tallinnas. *Haridus:* masinaehitusinsener, 1967 Valgevene Polütehniline Instituut; riigiõigus ja poliitikateadused, 1991–95 Delaware'i Ülikool (USA). *Töö:* tehase Pioneer konstrueerimisinsener, vanemmeister, osakonnajuhataja 1967–70; tehase Tegur peamehaanik, peainsener 1970–74; tehase Ehitusdetail direktor 1974–80; suusavabriku Dünamo direktor 1980–86; tootmiskoondise Estoplast peadirektor 1986–90; Eesti Komitee liige 1990; Eesti Vabariigi Ülemnõukogu juhataja 1990–92; VII–IX Riigikogu liige 1992–2003, esimees 1992–95.

Risto Pullat, *politseidirektor*

Sündinud 1966 Poolas Łódźis. *Haridus:* Eesti Riigikaitse Akadeemia politseikolledž 1996; sotsioloogiamagister, 2002 Tallinna Pedagoogikaülikool; sotsioloogia doktoriõpe 2004–08, Tallinna Ülikool. *Töö:* projektijuht, Siseministeerium.

Mati Raidma, *Riigikogu liige*

Sündinud 1965 Ida-Virumaal. *Haridus:* tuletõrjetehnik, 1986 Leningradi

Tuletõrjetehnikakool; tuletõrjetehnika ja tuleohutuse insener, 1993 Moskva Kõrgem Tuletõrjetehnikakool, doktoriõpe 2005–. *Töö:* Pärnu tuletõrje 1986–90; Pärnu Tuletõrjeameti ülem 1990–91 ja direktor 1991–92; Päästeameti peadirektori asetäitja päästealal 1992–2000 ja peadirektor 2000–06; peaministri nõunik 2006–07; XI Riigikogu liige 2007– . *Ühendused:* Eesti Reformierakond; Kaitseliidu vanematekogu; Eesti Reservohvitseride Kogu; UNDAC-i (*United Nations Disaster Assessment and Coordination*) konsultant; ÜRO Hädaabi Keskfondi nõukogu asendusliige.

Priit Reiska, *Tallinna Ülikooli loodusteaduste didaktika professor*

Sündinud 1970 Tallinnas. *Haridus:* füüsika õpetaja, 1993 Tallinna Pedagoogikaülikool; *dr. sc. paed.* 1999, *dr. sc. paed. habil.* 2002, Kieli Ülikool. *Töö:* Tallinna Ülikooli vanemteadur 1999–2003, kasvatusteaduste teaduskonna dekaan, vanemteadur 2003–08, loodusteaduste didaktika professor 2008–; füüsika riikliku ainenõukogu liige 2001–; SA Tallinna Tehnika- ja Teaduskeskuse nõukogu liige 2005–.

Tiina Ristmäe, *MTÜ Eesti Naabrivalve tegevjuht*

Sündinud 1979 Pärnus. *Haridus:* sotsiaaltöö korralduse bakalaureus, 2002 Tartu Ülikooli Pärnu Kolledž; magistriõpe 2005–06, Karolinska Instituut. *Töö:* Tallinna Koolivalve projektijuht 2003–04; üleriigiline Koolivalve koordinaator 2004–06; MTÜ Eesti Naabrivalve projektijuht 2003–06 ja tegevjuht 2006–.

Viive-Riina Ruus, *Tallinna Ülikooli emeriitprofessor*

Sündinud 1936 Tallinnas. *Haridus:* eesti filoloog 1960, pedagoogikakandidaat 1982, Tartu Ülikool; PhD. *Töö:* õpetaja Märjamaal ja Tallinnas 1960–67; Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi teadur 1967–91; Tallinna Ülikooli teadur 1991–97, koolipedagoogika õppetooli professor 1997–2002, emeriitprofessor 2002. Eesti Haridusfoorumi asutajaliige.

Helle Ruusing, *Riigikogu Kantselei infotalituse infonõunik*

Sündinud 1966 Viljandimaal. *Haridus:* ajalugu, 1989 Tartu Riiklik Ülikool; täiendusõpe *Bundestag*'is (Saksamaa Liidupäeva rahvusvaheline programm, *Bundestag*'i saadiku büroo) ja Bonni ülikoolis (politoloogia) 1997–98. *Töö:* Kehra keskkooli ajaloo- ja kodanikuõpetuse õpetaja 1990–97; Riigikogu Kantselei pressi- ja infoosakonna infotalituse konsultant 1997–98 ja infonõunik 1998–; Riigikogu Toimetiste peatoimetaja 2005–.

Tõnis Saarts, *Tallinna Ülikooli politoloogia õppejõud*

Sündinud 1978 Tallinnas. *Haridus:* sotsioloogia bakalaureus, 2001 Tallinna Pedagoogikaülikool; MA (politoloogia), 2005 Tallinna Ülikool. *Töö:* AS-i Emor sotsioloog 2001–04; Tallinna Ülikooli üldpolitoloogia lektor 2005–. *Ühendused:* Eesti Väitlusselts.

Mikk Sarv, *Erakonna Eestimaa Rohelised eestkõneleja*

Sündinud 1951 Tartus. *Haridus:* bioloogia, 1969–71 Tartu Ülikool; metsandus (ökoloogia), 1971–75 Eesti Põllumajanduse Akadeemia. *Töö:* Viljandi teatri Ugala muusikaala juhataja 1980–86; Nukuteatri muusikaala juhataja1986–87; Pirgu Arenduskeskuse projektijuht 1987–90; Rapla Maavalitsus, asemaavanem ja arendusnõunik 1990–2001; Ida-Viru Maavalitsus, nõunik 2001; Eestimaa Looduse Fond, kogukonnametsanduse projektijuht ja Koola-Saami projekti ekspert 2001–03; projekti "Õuesõpe" sisujuht 2006–08; Riigikogu Erakonna Eestimaa Rohelised fraktsiooni nõunik 2008. *Ühendused:* Vabaharidusliit; Eesti

Looduskaitse Selts; Emakeele Selts; Eesti-Saami Ühendus; Eesti Külade ja Väikelinnade Liikumise Kodukant; *USA Open Space Institute*'i juhatus; Eesti Koolimetsade Ühendus; Erakonna Eestimaa Rohelised juhatuse liige ja eestkõneleja 2007–.

Meeli Sõlg, *Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist*

Sündinud 1972 Tartus. *Haridus:* raamatukogundus, 1997 Viljandi Kultuurikolledž; infoteaduste bakalaureus 1999, Tallinna Pedagoogikaülikool. *Töö:* Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist 1998–.

Lauri Tabur, *MTÜ Eesti Naabrivalve juhatuse liige*

Sündinud 1974 Tallinnas. *Haridus:* bakalaureus kohtueelse uurimise õppesuunal, 1998 Eesti Riigikaitseakadeemia; haldusjuhtimise magister, 2003 Tallinna Tehnikaülikool; innovatsiooni ja tehnoloogia valitsemise doktoriõpe 2008–, Tallinna Tehnikaülikool. *Töö:* Interpoli Eesti Rahvusliku Keskbüroo vaneminspektor 1996–97; Siseministeeriumi analüüsi ja planeerimisosakonna vanemspetsialist 1997–98, sisejulgeolekupoliitika osakonna juhataja 2000–03; Politseiameti analüüsibüroo juht-komissar 1998–2000; Politseipeadirektori asetäitja ja Keskkriminaalpolitsei juht 2003–05; Siseministeeriumi arendusjuht 2005–; Euroopa Komisjoni 7. raamprogrammi innovaatiliste julgeolekutehnoloogiate väljatöötamise nõukoja liige 2007–. *Ühendused:* MTÜ Round Table Eesti eestseisus; MTÜ Eesti Naabrivalve juhatus.

Urmas Varblane, *Tartu Ülikooli rahvusvahelise ettevõtluse professor*

Sündinud 1961 Mõisakülas. *Haridus:* majandusteadlane-küberneetik, 1984 (*cum laude*) Tartu Riiklik Ülikool; majandusteaduste kandidaat 1989, Moskva Riiklik Ülikool. Täiendanud ennast Augsburgi Ülikoolis, Bentley College'is (USA), Kieli Maailmamajanduse Instituudis, Londonis jm, Londoni ülikooli külalisõppejõud 1998–99. *Töö:* Tartu Ülikool 1984–: välismajanduse kabineti vanemõpetaja 1989–92, välismajanduse õppetooli lektor 1992–93, dotsent 1993–2000, rahvusvahelise ettevõtluse õppetooli juhataja 2001–. *Ühendused: European International Business Academy; European Association for Comparative Economic Studies; International Institute for Applied Systems Analysis; Gesellschaft für Wirtschafts- und Socialwissenschaften; International Atlantic Economic Society*; Eesti Süsteemuuringute Assotsiatsioon; Eesti Majandusteaduse Selts; Eesti Euroopa Uuringute Assotsiatsioon.

Andra Veidemann, *ajaloolane ja poliitik*

Sündinud 1955 Tallinnas. *Haridus:* ajaloolane, etnoloog, 1978 Tartu Riiklik Ülikool; ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi aspirantuur 1986–88; teoloogia approbatur, 1991 Helsingi Ülikool. *Töö:* Eesti TA Ajaloo instituudi teadur 1978–90; kultuuriministeeriumi kirjasõna osakonna juhataja 1990 ja usuasjade talituse juhataja 1990–92; VII ja VIII Riigikogu liige 1992–96; eurominister 1996–97; rahvastikuminister 1997–99; kirjastuse Ilo peatoimetaja 1999–2001; Riigikogu Eestimaa Rahvaliidu fraktsiooni nõunik 2001–02; Vabariigi Presidendi nõunik 2002–06; Ühiskondliku Leppe Sihtasutuse juhatuse esimees 2003–06; kultuuriministeeriumi kultuurinõunik Eesti Vabariigi suursaatkonnas Vene Föderatsioonis 2006–08; SA Tallinna Arendus- ja Koolituskeskuse juhatuse liige 2008–.

Taavi Veskimägi, *Riigikogu liige*

Sündinud 1974 Raplamaal. *Haridus:* haldusjuhtimine, 1998 Tallinna Pedagoogikaülikool; ehitus, 1993–95, majandusteaduse doktoriõpe 2007–, Tallinna Tehnikaülikool. *Töö:* Rahandusministeeriumi nõunik, riigihalduse osakonna juhataja 1996–2001; Rapla

Linnavolikogu 1999–2002; Rapla Vallavolikogu 2002–05; Res Publica laekur 2001–02; rahandusminister 2003–05; X Riigikogu liige 2003, 2005–07, aseesimees 2005–06; XI Riigikogu liige 2007–. *Ühendused:* Isamaa ja Res Publica Liit; Eesti Jahimeeste Seltsi juhatus; FC Toompea ja Eidapere Jahiselts.

Piret Viljamaa, *Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist*

Sündinud 1971 Tallinnas. *Haridus:* infotöötaja, 1994 Tallinna Pedagoogikaülikool. *Töö:* Eesti Teaduste Akadeemia Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut 1994–2001; Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskus 2001–.

Kunstnikust
Lola Liivat, *maalikunstnik, abstraktsi*onist
Sündinud 1928 Tallinnas. *Haridus:* Tartu Riiklik Kunstiinstituut 1954. *Töö:* Tartu Kujutava Kunsti Kooli maali-, kompositsiooni- ja joonistusõpetaja 1954–83; Tartu Ülikooli Kunstide Keskuse maalieriala õppejõud 1988–93; Rüütli galerii juhataja 1994–95. Tartu Kunstiühingu esimees 1988–92; Tartu Kunstnike Liidu esimees 1997–2000. Aastast 1955 esinenud kõigil Tartu kunstinäitustel, vabariiklikel näitustel osalemine oli abstraktsionistliku laadi tõttu pärsitud. Esimene suurem isikunäitus 1978 Tartu Kunstimuuseumis, aktiivne näitusetegevus 1990. aastaist alates. Ado Vabbe preemia 1998, Konrad Mäe maalipreemia 2008.

Nimeregister

Adamkus, Valdas 169
Allik, Mirjam 78, 181, 197
Almond, Gabriel 94, 101
al-Alusi, Mithal 166
Andresoo, Janne 159, 181, 202

Bazarova, Nina 15, 16, 192
Belobrovtseva, Irina 15
Berdõmuhammedov, Gurbangulõ 173
Berlusconi, Silvio 167
Bradbury, Ray 17
Bulgakov, Mihhail 15, 16
Bush, George W. 23, 24, 163

Canovan, Margaret 72
Card, David 175, 177
Chávez, Hugo 67
Clinton, Bill 23, 24
Correa, Rafael 67
Crvenkovski, Branko 170

De Pasquale, Fabio 167
Di Pietro, Antonio 167
Dmitrijeva, Karina 16
Dogužijev, Vitali 149
Dostojevski, Fjodor 13

Eenmaa, Ivi 13

Fini, Gianfranco 166
Fjuk, Ignar 150, 155

Gadamer, Hans-Georg 10
Gadebusch, Friedrich Konrad 160
Genovese, Kitty 133, 136
Gorbatšov, Mihhail 147-150, 154
Gorbunovs, Anatolijs 148
Gritsenko, Nikolai 149
Gruevski, Nikola 170
Gräzin, Igor 6, 34, 181, 192, 194
Gustafson, Thane 11
Gütersloh, Albert Paris 9

Habermas, Jürgen 70
Haider, Jörg 164
Hain, Jüri 161
Hallaste, Illar 155
Hassan, Nasra 176
Henno, Imbi 51, 181, 195
Hofstede, Geert 98, 99

Hussein, Saddam 166
Hänni, Liia 155

Ilves, Toomas Hendrik 136
Inglehart, Ronald 63, 96
Issakov, Sergei 16
Ivask, Tiina 134

Jaadla, Andres 134
Jakobson, Mari-Liis 94, 181, 198
Jakovlev, Veniamin 149
Janša, Janez 172
Jeltsin, Boriss 148
Jonsson, Anna 76
Juštšenko, Viktor 173
Jänes, Laine 17
Järlik, Rein 152, 181, 201

Kahneman, Daniel 176
Kalev, Leif 94, 182, 198
Kallakas, Priit 86, 182, 197
Kama, Kaido 156
Kanger, Liina 6, 41, 182, 192, 195
Kasendi, Merle 120
Katz, Richard S. 87
Kelam, Tunne 155
Keynes, John Maynard 33
Kiir, Avo 154
Kivirähk, Andrus 16
Kljutševski, Vassili 10
Konjajev, Vitali 16
Kotjuh, Igor 16
Kraft, Märt 134
Krueger, Alan Bennett 175-177
Kubilius, Andrius 169
Kukk, Kalev 6, 23, 25, 26, 28-31, 33, 182, 192, 193
Kuljus, Svetlana 15
Kõre, Jüri 107, 182, 198
Kyntäjä, Timo 74

Laar, Mart 155
Lampe, Klaus von 75
Landsbergis, Vytautas 148
Lauristin, Marju 148-150
Lavjorov, Nikolai 149
Lavrov, Sergei 13
Lawrence, Kärt 203
Lebedev, Valeri 149
Leisson, Enn 154
Liivat, Lola 7, 21, 39, 49, 131, 145, 157, 179, 185, 187, 203
Liivik, Ero 65, 182, 196
Lippmaa, Endel 147, 148, 149
Lippmaa, Jaan 155

Longworth, Philip 10, 11
Loodus, Tarmo 134
Lotman, Aleksei 141
Lotman, Juri 16
Lotman, Piret 160
Luhmann, Niklas 70
Lusmägi, Sirje 160

Made, Vahur 120, 182, 199
Mair, Peter 87
Marshall, Thomas Humphrey 102
Matalvo, Jose Garcia 176
Medvedev, Dmitri 174
Meri, Lennart 10
Merkel, Angela 171
Mesikepp, Indrek 16
Mets, Tõnis 154
Michal, Kristen 134
Michels, Robert 68-70
Mikiver, Mikk 16
Milius, Matti 39
Milov, Leonid 11
Moorits, Viljar 134
Morales, Evo 67
Moravcsik, Andrew 126
Mändmaa, Maarja 134
Männik, Jaan Sven 6, 23, 25-27, 29, 31-33, 182, 192, 193

Napolitano, Giorgio 167
Nazarbajev, Nursultan 168
Nijazov, Saparmurat 172, 173
Nugis, Ülo 147-149, 183, 201
Nõmm, Ekke 120
Nüganen, Elmo 17

Olle, Vallo 67
Ollila, Jorma 31
Orlovski, Aleksei 15
Ots, Georg 15
Owen, Harrison 140, 200

Paet, Urmas 13, 134
Palmaru, Raivo 14
Parder, Eldur 154
Pau, Urmas 18
Pedajas, Priit 16
Petina, Larissa 160
Petkov, Rumen 164
Pikaro, Koit 74
Popova, Anna 16
Pullat, Raimo 13
Pullat, Risto 74, 183, 196
Puškin, Aleksander 9, 18

Putin, Vladimir 11, 35
Pärt, Arvo 16

Raamat, Rein 16
Raidla, Jüri 67, 149
Raidma, Mati 6, 36, 183, 192, 194
Rajasalu, Ülle 134
Randlaine, Veiko 134
Rask, Märt 134
Realo, Anu 98
Rehkalt, Udo 134
Rei, August 6
Reiljan, Ugo 16
Reinfeldt, Fredrik 171
Reiska, Priit 51, 183, 195
Reizis, Ilja 16
Ristimäe, Tiina 133, 183, 200
Rjazanov, Eldar 15
Rossinskaja, Jevgenija 16
Ruus, Viive-Riina 51, 183, 195
Ruusing, Helle 5, 23-25, 27, 28, 31, 183, 191, 193
Rõivas, Taavi 134
Rätsep, Jüri 154, 155
Rüütel, Arnold 12, 148, 150

Saakašvili, Mihhail 165
Saar, Andrus 120
Saarts, Tõnis 66, 94, 183, 198
Salumäe, Erik 134
Sarkozy, Nicolas 25, 170, 171
Sarv, Mikk 140, 184, 200
Savisaar, Edgar 149
Seaver, Urmas 134
Sergejev, Vladimir 11
Severjanin, Igor 13
Shelley, Louise 76
Sigfrid, Karl 171
Sildre, Urve 160
Simonjan, Renald 12
Sobtšak, Anatoli 149
Sooster, Ülo 16
Szekeres, Imre 173
Stanislavski, Konstantin 35
Stepaško, Stanislav 7, 49, 131, 145, 157, 179, 187, 203
Stone, Arthur A. 177
Strandberg, Marek 65
Strömpl, Judit 62
Sõlg, Meeli 175, 184

Šapiro, Adolf 17

Zaev, Zoran 170
Zakaria, Fared 71

Zatlers, Valdis 169

Tabur, Lauri 133, 184, 200
Tadić, Boris 171
Tamme, Rein 150
Tammert, Paul 65
Tammet, Tanel 65
Tammsaare, Anton Hansen 13, 18
Targamadze, Givi 165
Telgmaa, Juhan 150
Tibi, Ahmed 166
Tokpakbajev, Sat 168
Toman, Eduard 16
Toom, Malev 21, 39
Toome, Indrek 149, 150
Torosyan, Tigran 163
Triandis, Harry C. 98
Tõmošenko, Julia 173

Unt, Vivian 145

Vaik, Tarmo 134
Varblane, Urmas 6, 23, 24, 26-28, 30, 33, 184, 192, 193
Weber, Max 68, 69
Veidemann, Andra 5, 6, 9, 11, 184, 191, 192
Veidemann, Rein 18
Welzel, Christian 96
Wenzel, Christian 63
Verba, Sidney 94, 101
Veski, Kerli 16
Veskimägi, Taavi 6, 23-28, 30, 32, 184, 192, 193
Viljamaa, Piret 163, 185
Willke, Helmut 70
Voog, Rein 134
Vseviov, David 11
Vutt, Margit 44

Yergin, Daniel 11